

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
АКАДЕМИК Е.А. БӨКЕТОВ АТЫНДАҒЫ ҚАРАҒАНДЫ УНИВЕРСИТЕТІ

МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН
КАРАГАНДИНСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ ИМ. АКАДЕМИКА Е.А. БУКЕТОВА

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
KARAGANDY UNIVERSITY OF THE NAME OF ACADEMICIAN E.A. BUKETOV

**АКАДЕМИК С.З. ЗИМАНОВ — ҒАЛЫМ, ПЕДАГОГ,
МЕМЛЕКЕТ ЖӘНЕ ҚОҒАМ ҚАЙРАТКЕРІ**

*Халықаралық ғылыми-практикалық онлайн конференцияның
МАТЕРИАЛДАРЫ*

23 маусым

Ғылыми электрондық басылым

* * *

**АКАДЕМИК С.З. ЗИМАНОВ — УЧЁНЫЙ, ПЕДАГОГ,
ГОСУДАРСТВЕННЫЙ И ОБЩЕСТВЕННЫЙ ДЕЯТЕЛЬ**

МАТЕРИАЛЫ

Международной научно-практической онлайн конференции

23 июня

Научное электронное издание

* * *

**ACADEMICIAN S.Z. ZIMANOV — SCIENTIST,
TEACHER, STATESMAN AND PUBLIC FIGURE**

MATERIALS

of the International scientific and practical online conference

June 23

Scientific electronic publication

**Қарағанды
2021**

Редакция алқасы — Редакционная коллегия
Серикбаев А.М. (гл. редактор), Аманжолова Б.А.

Ұйымдастыру комитеті — Организационный комитет
**Дулатбеков Н.О. (председатель), Шарипов Н.К. (сопредседатель),
Серикбаев А.М., Сейдалина Ж.К., Шагатаев К.К., Сагындықова Р.С.,
Ахметова Н.С., Турлаев А.В., Аманжолова Б.А. (отв. секретарь)**

А33 **Академик С.З. Зиманов — ғалым, педагог, мемлекет және қоғам қайраткері** : халықарал. ғыл.-практ. онлайн конф. материалдары (23 маусым): ғылыми электрондық басылым = **Академик С.З. Зиманов — учёный, педагог, государственный и общественный деятель** : Материалы Междунар. науч.-практ. онлайн конф. (23 июня) : Научное электронное издание = **Academician S.Z. Zimanov — scientist, teacher, statesman and public figure** : Materials of the International scientific and practical online conference (June, 23) : Scientific electronic publication. — Қарағанды: «Акад. Е.А. Бөкетов ат. Қарағанды ун-ті» КЕАҚ баспасы, 2021. — PDF-файл. — 3,98 Мб . — Жүйеге қойылатын талаптар: Pentium 4; 1,3 ГГц және жоғары; Internet Explorer Acrobat Reader 4.0 немесе үлкен. — Қазақша – орысша – ағылшынша.

ISBN 978-9965-39-910-7

Жинақта Қазақстан Республикасының конституциялық даму проблемаларын, сондай-ақ жетекші ғалым, заң ғылымының патриархы, қазақстандық заң ғылымы мен отандық мемлекеттік құрылыстың дамуына зор үлес қосқан академик С.З. Зимановтың ғылыми жұмыстары тұрғысынан ұлттық құқық жүйесін ашатын ғылыми мақалалар ұсынылған. Конференция материалдары жалпы теориялық аспектілерді де, қазақстандық заңнама тиімділігінің практикалық проблемаларын да және оны одан әрі жетілдіру жолдарын да қамтиды.

В сборнике представлены научные статьи, раскрывающие проблемы конституционного развития Республики Казахстан, а также национальной системы права в свете научных работ ведущего ученого, патриарха юридической науки, академика С.З. Зиманова, внесшего большой вклад в развитие казахстанской юридической науки и отечественного государственного строительства. Материалы конференции освещают как общетеоретические аспекты, так и практические проблемы эффективности казахстанского законодательства и пути его дальнейшего совершенствования.

The collection contains scientific articles that reveal the problems of the constitutional development of the Republic of Kazakhstan, as well as the national system of law in the light of scientific works of the leading scientist, the patriarch of legal science, academician S.Z. Zimanov, who made a great contribution to the development of Kazakhstan's legal science and domestic state construction. The conference materials cover both general theoretical aspects and practical problems of the effectiveness of Kazakhstan's legislation and ways to further improve it.

ӘОЖ 340
КБЖ 67

Материалдар жинағы авторлық басылымда жарияланады

Материалы сборника публикуются в авторской редакции

«Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті» КЕАҚ баспасы
100024, Қарағанды қ., Университет к-сі, 28, Тел. (7212) 35-63-16. E-mail: izd_kargu@mail.ru

ISBN 978-9965-39-910-7

© Акад. Е.А. Бөкетов ат. Қарағанды ун-ті, 2021

Содержание

Приветственное слово Председателя Правления – Ректора НАО «Карагандинский университет имени академика Е.А. Букетова», д.ю.н., профессора Дулатбекова Н.О.	7
Приветственное слово Председателя Карагандинского областного суда Шарипова Н.К.	9
ПРОБЛЕМЫ ЗАКОНОДАТЕЛЬНОГО УРЕГУЛИРОВАНИЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СУДЕБНОГО ПРИСТАВА	
<i>Абдигалымова А.С., Судья специализированного административного суда г. Семей ВКО кандидат юридических наук</i>	11
КОНСТИТУЦИЯ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН — ОСНОВА ПРАВОВОЙ СИСТЕМЫ КАЗАХСТАНА	
<i>Абдикеев М.Н., доцент КарУ им. Е.А. Букетова, к.ю.н.</i>	17
CONTENT OF THE MECHANISM OF LAW-MAKING ACTIVITIES OF THE GOVERNMENT OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN	
<i>Abikenova G.B., Amirbek K.S., Karaganda University named after academician E.A. Buketova</i>	19
CUSTODY AND GUARDIANSHIP AS A FORM OF PROTECTION OF THE RIGHTS OF ORPHANS AND CHILDREN WHO HAVE LOST PARENTAL CARE	
<i>Akimzhanova M.T., Philosophy Doctor (PhD), Associate Professor of the Department of Civil and Labor Law of the KarU named after academician E.A. Buketov; Tlep T.S, Master's student of the Private Institution «Bolashak»</i>	22
НОТАРИАТ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН КАК ПРАВОВОЙ ИНСТИТУТ В СФЕРЕ ОБЕСПЕЧЕНИЯ И ЗАЩИТЫ ПРАВ ГРАЖДАН НА НАСЛЕДОВАНИЕ	
<i>Акимжанова М.Т., доктор PhD, доцент кафедры гражданского и трудового права КарУ имени академика Е.А.Букетова; Ахметов А., магистрант I курса юридического факультета КарУ имени академика Е.А.Букетова</i>	25
ISSUES OF HARMONIZATION AND UNIFICATION OF NATIONAL LEGISLATIONS OF THE MEMBER STATES WITH THE LEGAL FRAMEWORK OF THE EAEU	
<i>Amirbek K.S., Master of Law, Senior Lecturer of the Department of Constitutional and International Law; Abikenova G.B., Master of Law, Senior Lecturer of the Department of Constitutional and International Law Karaganda University named after academician E.A.Buketov</i>	28
АКАДЕМИК ЗИМАНОВ С.З. — ИССЛЕДОВАТЕЛЬ КАЗАХСКОГО ПРАВА «ЖАРГЫ»	
<i>Ахметова Н.С., профессор кафедры теории и истории государства и права, к.ю.н., доцент Карагандинский университет им.Е.А.Букетова</i>	33
ИСТОРИЧЕСКАЯ ОСНОВА СТЕПНОГО ПРАВА КАЗАХОВ	
<i>Ахметова Н.С., к.ю.н., доцент, Карагандинский университет имени Е.А.Букетова; Бейсенбекова Н.А., к.и.н., доцент, Карагандинский университет имени Е.А.Букетова</i>	36
АКАДЕМИК С. ЗИМАНОВ — ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ЗАҢ ҒЫЛЫМЫНЫҢ ҰЙЫМДАСТЫРУШЫСЫ-РЕФОРМАТОРЫ	
<i>Бирманова А.И., академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университетінің аға оқытушысы; Берденова У., академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университетінің I курс студенті</i>	39
ЕЛ ЕГЕМЕНДІЛІГІНІҢ ТАРИХИ БАСТАУЛАРЫ	
<i>Байжанова К.Т., Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті мемлекет және құқық теориясы мен тарихы кафедрасы доценті</i>	42

АКАДЕМИК С.З. ЗИМАНОВ ЕҢБЕКТЕРІНДЕГІ ҰЛТТЫҚ МЕМЛЕКЕТТІЛІК СҰРАҚТАРЫ	
<i>Ботагарин Р.Б., академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті конституциялық және халықаралық құқық кафедрасының меңгерушісі, PhD, доцент; Рамашов О.Н. Қырғыз Республикасының Президенті жанындағы мемлекеттік басқару Академиясының аспиранты</i>	44
КРАТКИЙ ИСТОРИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ЭВОЛЮЦИИ ЮРИДИЧЕСКОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ	
<i>Волгина А.П., докторант PhD 2 –го курса обучения, КарУ им. академика Е.А. Букетова</i>	49
МЕМЛЕКЕТ ЖӘНЕ ҚОҒАМ ҚАЙРАТКЕРІ, ҰЛТ БОЛАШАҒЫНЫҢ КҮРЕСКЕРІ — Н. НҰРМАҚОВ	
<i>Ғалы Ж.О., академик Е.А. Бөкетов атындағы ҚарУ, заң факультеті «Мемлекет және құқық теориясы мен тарихы» кафедрасының аға оқытушысы, заң ғ.м.; Оралбаев Н.К., академик Е.А. Бөкетов атындағы ҚарУ, заң факультеті «Мемлекет және құқық теориясы мен тарихы» кафедрасының аға оқытушысы, заң ғ.м.</i>	52
ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ДАУЛАРДЫ ТӨРЕЛІК АРҚЫЛЫ ШЕШУ МӘСЕЛЕСІНЕ	
<i>Досқалиева Ж.Р., «Мемлекеттік билік және басқару органдарының қызметін құқықтық қамтамасыз ету» ББ I курс магистранты</i>	54
ПРЕДПОСЫЛКИ ОБНОВЛЕНИЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ЛИЧНЫХ НЕИМУЩЕСТВЕННЫХ ПРАВ В УКРАИНЕ	
<i>Дутко А.А., доцент кафедры гражданско-правовых дисциплин Института права Львовского государственного университета внутренних дел, кандидат юридических наук, доцент (г. Львов, Украина)</i>	58
TÜRK HUKUK SİSTEMİNDE BİLGİSAYAR ARAMASI VE BULUNAN DELİLLERE ELKONMASI	
<i>Doç.Dr.Yavuz ERDOĞAN, Antalya Bilim Üniversitesi Hukuk Fakültesi Ceza Hukuku ve Ceza Muhakemesi Hukuku Öğretim Üyesi</i>	60
CONSTITUTIONAL AND LEGAL FOUNDATIONS OF THE INSTITUTION OF CITIZENSHIP	
<i>Yerzhanova F.A., law sciences candidate, associate professor of jurisprudence Academician Ye.A. Buketov Karaganda University</i>	69
Н. НҰРМАҚОВ СОТ ЖӘНЕ ПРОКУРАТУРА ҚЫЗМЕТІНІҢ НЕГІЗІН ҚАЛАУШЫ	
<i>Есмаганбетов С.А., академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті Азаматтық және еңбек кафедрасының аға оқытушысы</i>	72
НЕКОТОРЫЕ ИСТОРИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ФОРМИРОВАНИЯ СУДЕБНОЙ СИСТЕМЫ КАЗАХСТАНА	
<i>Жакупов Б.А., доцент кафедры уголовного процесса КА МВД РК им. Б. Бейсенова, полковник полиции, к.ю.н., доцент; Жамиева Р.М., заведующая кафедрой уголовного права, процесса и криминалистики, к.ю.н., доцент, Карагандинский университет им. Е.А. Букетова</i>	75
БАЛАНЫҢ ДІНИ СЕНІМІН ТАҢДАУ ҚҰҚЫҒЫ	
<i>Ильясов К.Т., конституциялық және халықаралық құқық кафедрасының аға оқытушысы</i>	78
ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ АЗАМАТТЫҚ КОДЕКСІНДЕГІ ЗАҢДЫҚ ТЕРМИНОЛОГИЯ МӘСЕЛЕСІ ТУРАЛЫ	
<i>Ильясова Г.А., з.ғ.к., профессор, Академик Е.А. Бөкетов атындағы ҚарУ; Жамиева Р.М., з.ғ.к., доцент, Академик Е.А. Бөкетов атындағы ҚарУ</i>	80
АКАДЕМИК ЗИМАНОВ САЛЫК ЗИМАНОВИЧ — УЧЁНЫЙ, ПЕДАГОГ, ГОСУДАРСТВЕННЫЙ И ОБЩЕСТВЕННЫЙ ДЕЯТЕЛЬ	
<i>Кожантаева Г.М., судья Специализированного межрайонного экономического суда Жамбылской области</i>	83

КРИЗИСНЫЕ ЯВЛЕНИЯ В МЕЖДУНАРОДНОМ ПРАВЕ И СПОСОБЫ ИХ ПРЕОДОЛЕНИЯ	
<i>Кулжабаева Ж.О., Советник Директора Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан, к.ю.н., доцент</i>	85
К ВОПРОСУ О ПРАВОВОМ РЕГУЛИРОВАНИИ ДОНОРСТВА И ТРАНСПЛАНТАЦИИ ПО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ УКРАИНЫ	
<i>Майкут К.В., кандидат юридических наук, доцент, доцент кафедры гражданско-правовых дисциплин Института права Львовского государственного университета внутренних дел (Украина)</i>	88
САЛЫҚ ЗИМАНҰЛЫ — ҚҰҚЫҚТАНУШЫ ҒАЛЫМДАРДЫҢ БІРНЕШЕ БУЫНЫН ТӘРБИЕЛЕП ӨСІРГЕН ҰЛАҒАТТЫ ҰСТАЗ	
<i>Махамбетов М.М., директор института парламентаризма</i>	91
ЕДИНОЕ ЕВРАЗИЙСКОЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЕ ПРОСТРАНСТВО: ПРЕДПОСЫЛКИ И НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ	
<i>Михалёва Т.Н., декан юридического факультета БГУ, к.ю.н., доцент</i>	92
ИСТОРИЯ РАЗВИТИЯ ПРАВА НА БЛАГОПРИЯТНУЮ ОКРУЖАЮЩУЮ СРЕДУ В НАЦИОНАЛЬНОМ ПРАВЕ	
<i>Мукашева Н.К., судья Семейского городского суда, доктор PhD</i>	94
ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ПАТРИОТИЗМНІҢ ҚАЛЫПТАСУ ЖОЛДАРЫ ЖӘНЕ ОНЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ НЕГІЗДЕРІ	
<i>Мусин Қ.С., академик Е.А. Бөкетов атындағы ҚарУ қауымдастырылған профессоры</i>	101
К ВОПРОСУ О СИСТЕМЕ МЕР ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ КОРРУПЦИИ НА ГОСУДАРСТВЕННОЙ СЛУЖБЕ	
<i>Мусилим Т., магистрант 1 курса КарУ имени академика Е.А. Букетова</i>	103
ВОПРОСЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ АДМИНИСТРАТИВНО-ПРОЦЕССУАЛЬНОГО ПРАВА НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ РАЗВИТИЯ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН	
<i>Мусилимова К.С., к.ю.н., профессор кафедры конституционного и международного права Карагандинского университета им. академика Е.А. Букетова; Билялова М.И., доктор PhD, доцент кафедры конституционного и международного права Карагандинского университета им. академика Е.А. Букетова</i>	106
СУДЕБНАЯ ЗАЩИТА ЛИЧНЫХ НЕИМУЩЕСТВЕННЫХ ПРАВ	
<i>Ненчук О.И., студентка 3 курса Института права Львовского государственного университета внутренних дел (Украина)</i>	110
МЕЖДУНАРОДНЫЕ ДОГОВОРЫ КАК СПОСОБ РЕГУЛИРОВАНИЯ НАЛОГООБЛОЖЕНИЯ	
<i>Нурбекова Г.Т., старший преподаватель кафедры конституционного и международного права Карагандинского университета им. академика Е.А. Букетова, м.ю.н.; Серикбаева А.С., студентка группы МП-30 юридического факультета Карагандинского университета им. академика Е.А. Букетова</i>	113
НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ УТВЕРЖДЕНИЯ СВЕТСКОГО ГОСУДАРСТВА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН КАК ГАРАНТИИ СОХРАНЕНИЯ НЕЗАВИСИМОСТИ И УКРЕПЛЕНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОСТИ	
<i>Полева И.А., старший преподаватель кафедры Теории и истории государства и права</i>	116
БИЛЕР КЕҢЕСІ ЖӘНЕ ОНЫҢ ҚАЗІРГІ КЕЗЕНДЕГІ СОТ БИЛІГІНЕ ӘСЕРІ	
<i>Рұсқұл Д., академик Е. А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті Заң факультетінің студенті</i>	119

ТӘУЕЛСІЗ ЕЛДІҢ ЗАМАНАУИ ҚЫЗМЕТІНЕ ӨЗІНДІК КӨЗҚАРАС	
<i>Сайлау А.М., Экономикалық қауіпсіздік мамандығының 2 курс магистранты; Байжанова К.Т., Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті мемлекет және құқық теориясы мен тарихы кафедрасы доценті</i>	126
АДМИНИСТРАТИВНОЕ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВО В УСЛОВИЯХ СУДЕБНО-ПРАВОВОЙ РЕФОРМЫ В КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ	
<i>Сыдығалиева А.С., к.ю.н., доцент кафедры административного и финансового права Кыргызско-Российского Славянского университета</i>	128
КОНСТИТУЦИЯ – МЕМЛЕКЕТ ТӘУЕЛСІЗДІГІНІҢ ТҰҒЫРЫ	
<i>Серикбаева С.С., академик Е.А. Бөкетов атындағы ҚарУ, мемлекет және құқық теориясы мен тарихы кафедрасының аға оқытушысы, з.ғ.м.</i>	130
ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ СЫРТҚЫ ЕҢБЕК КӨШІ-ҚОНЫН ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУ	
<i>Серіктай Н., академик Е. А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, Заң факультетінің 3 курс студенті</i>	135
СООТНОШЕНИЕ «ОБЩИХ ПРИНЦИПОВ ПРАВА» И ЕСТЕСТВЕННЫХ ПРАВ ЧЕЛОВЕКА	
<i>Старожилова Н.П., старший преподаватель Карагандинского государственного университета имени академика Е.А. Букетова</i>	138
ТІЛДІҢ ПӘРМЕНДІГІ ЗАҢНЫҢ ДӘРМЕНДІГІ	
<i>Тоқатов Р.А., академик Е.А. Бөкетов атындағы ҚарУ азаматтық және еңбек құқығы кафедрасы аға оқытушысы, з.ғ.м.; Садепхан А., заң факультеті екінші курс студенті</i>	142
ЛУХМАН АБДРАШЕВ — ИССЛЕДОВАТЕЛЬ, ПРАВОВЕД, УЧЕНИК С.З. ЗИМАНОВА	
<i>Турлаев А.В., профессор Карагандинского университета им. Е.А. Букетова, кандидат юридических наук, доцент; Иманбеков М.М., профессор Карагандинского университета им. Е.А. Букетова, кандидат философских наук, доцент</i>	144
ЗНАЧЕНИЕ ОБЫЧНОГО ПРАВА ДЛЯ ФОРМИРОВАНИЯ ПРАВОВОЙ РЕАЛЬНОСТИ СОВРЕМЕННОГО КАЗАХСТАНА	
<i>Турлаев А.В., профессор Карагандинского университета им. Е.А. Букетова, кандидат юридических наук, доцент; Турлаев В.А., докторант Карагандинского университета им. Е.А. Букетова</i>	146
КОНСТИТУЦИОННЫЕ ОСНОВЫ РЕГУЛИРОВАНИЯ ОБЩЕСТВЕННЫХ ОТНОШЕНИЙ В РЕЛИГИОЗНОЙ СФЕРЕ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН	
<i>Турлаев А.В., профессор кафедры теории и истории государства и права, к.ю.н., доцент Карагандинский университет им.Е.А.Букетова; Турлаев С.А., магистрант Карагандинского университета им.Е.А.Букетова</i>	149
БІЛІМ БЕРУ ОРТАСЫНДАҒЫ АДАМ ҚҰҚЫҚТАРЫН ЖЕТІЛДІРУ МӘСЕЛЕРІ	
<i>Шакирова А.Б., академик Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды университетінің 1 курс докторанты</i>	151
ХАКІМ АБАЙ – ӘРІ БИ, ӘРІ ЗАҢГЕР	
<i>Шарапатов Г.С., Нұр-Сұлтан қаласы Сарыарқа аудандық сотының судьясы, з.ғ.к.</i>	153
АҚПАРАТТЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАР САЛАСЫНДАҒЫ ҚЫЛМЫСТЫЛЫҚ ЖАҒДАЙЫ	
<i>Шукан А., КАЗГЮУ университетінің заң факультетінің докторанты, академик Е.А.Букетов атындағы Қарағанды университетінің, Шет тілі факультетінің аға оқытушысы</i>	159

**Приветственное слово
Председателя Правления – Ректора
НАО «Карагандинский университет
имени академика Е.А.Букетова»,
д.ю.н., профессора Дулатбекова Н.О.**

К славной плеяде выдающихся исследователей гуманитарных наук как советской эпохи, так и периода независимости Казахстана, несомненно, относится один из удивительных, именитых ученых – академик Салык Зиманович Зиманов. Замечательный научный работник широкого профиля, оратор, своими уникальными разработками снискавший себе мировую известность. Салык Зиманович подготовил множество фундаментальных трудов, проникнутых духом принципиальности, объективности и освещающих разнообразные направления в обществоведческой отрасли науки.

Именно этому человеку, бывшему фронтовику, прошедшему горнило военных испытаний, суждено было закладывать фундамент юридической науки в республике. Он стал одним из зачинателей, родоначальником профессиональной научной юриспруденции в Казахстане.

Работая директором Алма-Атинского юридического института, деканом юридического факультета Казахского государственного университета, а затем заведующим сектором права, директором Института философии и права Академии наук республики, он использовал все каналы для активной подготовки научных кадров республики. Именно при С.З. Зиманове институт начал направлять молодых ученых на стажировку и аспирантуру в научные центры Москвы и Ленинграда. Были установлены контакты с коллегами из союзных республик и зарубежных стран, что способствовало росту кадрового и научного потенциала Казахстана, формированию высокого «рейтинга» среди отечественных и зарубежных ученых. Тем самым была заложена солидная основа ведущих отраслей юридической науки в республике.

Выполнить эти задачи С.З. Зиманов смог, потому что обладал огромным научно-исследовательским потенциалом, и сам достиг высоты первостепенного ученого.

Существует научная школа академика Зиманова. Его ученики трудятся в Среднеазиатских республиках, в Российской Федерации, Белоруссии и Закавказье. Но более всего ему должна быть благодарна казахстанская юридическая наука. Все, или, во всяком случае, почти все ученые, которые сегодня развивают правоведение в республике, опираются на школу Салыка Зиманова. Такой она была всегда, истинно зимановская. Поменьше слов, нотаций и назиданий, больше действий, дающих высокий эффект. Он подготовил 26 кандидатов юридических наук и 14 докторов наук, разработал «Модель подготовки юриста XXI века», которая была положена в основу работы Академического университета и используется другими учебными заведениями.

Зиманов Салык Зиманович – уникальный в науке человек, выдающийся ученый нашей республики. То, что им было написано по истории государства и права дореволюционного Казахстана, его общественного и государственного строя, обычного права, остается непревзойденным. Его монографии и статьи, доклады и высказывания, правдиво раскрывающие суть общественной и государственной организации казахов, помогают не только иметь четкое представление об истории страны, но и учитывать многие особенности национального многовекового опыта в строительстве независимой государственности. Многие наши ученые ставят вопрос о творческом возрождении бийских судов, конечно, с качественным их обновлением. Считаю, что всем, кто изучает эту проблему, необходимо еще раз тщательно изучить труды Салыка Зимановича.

Первые исследования посвящены истории государства и права советского периода, в них высказано много мыслей, очень важных для учета в современной государственной организации.

Талант Салыка Зимановича высоко проявился в исследовании фундаментальных проблем теории права, и это оказывает неоспоримое влияние на развитие правовой мысли в Казахстане. С его выводами по этим вопросам считались самые авторитетные ученые СССР, а ныне — во всех постсоветских республиках.

Но Салык Зиманович — не только историк государства и права и теоретик, он один из признанных авторитетов в области государственного (конституционного) права. В его работе «Конституция и Парламент Республики Казахстан» много интересных, актуальных идей, они возвращают к осмыслению ситуации сложного времени в истории становления Казахстана. В результате созидательной деятельности народа Казахстана возник фундамент суверенного государства – Республики Казахстан.

Закономерным было избрание Салыка Зимановича в Верховный Совет Казахской ССР именно в годы перестройки. Потому что республике в тот период нужны были такие деятели: честные, принципиальные, глубоко знающие свое дело, способные отстаивать интересы и права человека. Салык Зиманович активно участвовал в разработке проектов Декларации о государственном суверенитете и Закона о государственной независимости, а затем осуществлял руководство Экспертной комиссией Проекта Конституции Республики Казахстан 1993 года. Поистине справедливо, что в этот исторический момент в многовековой истории казахского и других народов республики с консолидирующим словом выступил академик С.З. Зиманов, показав еще раз образец действительно заботливого, чуткого обращения к интересам каждой конкретной личности и страны в целом.

Жизненный путь Салыка Зимановича Зиманова заслуживает самых больших почестей и наград: и как активного участника Великой Отечественной войны 1941–1945 гг., и как выдающегося ученого и организатора науки, и как видного и уважаемого всем народом общественного деятеля, и, просто, как Человека с большой буквы!

**Приветственное слово
Председателя Карагандинского
областного суда Шарипова Н.К.**

От имени Республиканского общественного объединения «Союз судей Республики Казахстан», как организатора данного мероприятия, хотел бы поприветствовать всех присутствующих на данной Международной научно-практической конференции и поблагодарить за отклик и участие в столь значимом для юридической общественности мероприятии.

Важность данного Форума не вызывает сомнений, так как он посвящен памяти выдающегося ученого-правоведа, общественно-политического деятеля периода независимости Казахстана, доктора юридических наук, академика Салыка Зимановича Зиманова.

Плодотворная и активная общественно-политическая деятельность Салыка Зиманова на протяжении многих лет характеризует его значительный и неоспоримый вклад в становление и развитие государственности Казахстана, а также в создание и развитие казахстанской юридической науки и юридического образования.

Салык Зиманов для юридической общественности Казахстана известен, прежде всего, как крупный ученый, исследователь и наставник. Его перу принадлежат крупнейшие исследования в области общественного и политического строя казахов, истории становления национальной государственности Казахстана.

Огромен вклад Салыка Зиманова в формирование правовой системы независимого Казахстана. Салык Зиманович Зиманов – человек целой эпохи. Он отдавал себя общему делу, своей стране, честно и беззаветно служил своему народу и сегодня является эталоном подражания для нового поколения. Его жизненная стойкость, выработанная серьезными испытаниями, в том числе участием в Великой Отечественной войне, позволила ему смело выражать свои жизненные и научные воззрения и брать на себя ответственность, развивая любознательность к жизни и людям.

Мне, как и некоторым здесь присутствующим, посчастливилось лично быть знакомым с этим легендарным человеком, при подготовке конференции «Казахский суд биев – уникальная судебная система», проведенной в 2008 году в городе Алматы. Тогда было много разных оценок тому, что говорил Зиманов, и даже звучала критика. Но происходящие сегодня реформы в судебной системе и в государственном управлении Казахстана свидетельствуют о правильности и глубине заложенных этим ученым мыслей о перспективе и развитии многих институтов государства.

Сейчас по всему Казахстану существуют Советы биев. Только в Карагандинской области их 23, в различных районах и городах. И есть очень хорошие результаты. Ведь когда люди слышат мнение старейшин, исходя из их жизненного опыта, предлагающего разрешить конфликт другим путем, не прибегая к государственному механизму разрешения спора, отсутствуют проигравшие, а есть согласие и мудрость принятия жизненных уроков. Причем это касается не только простых граждан, но и юридических лиц. Административная юстиция, которая начнет свое действие с 01 июля 2021 года, даст новый толчок развитию мирного урегулирования споров и с государственными органами, предоставляя последним возможность признать свои ошибки и исправить их.

Проведение нынешнего Форума – еще одно подтверждение важности и потенциала научного наследия Зиманова для современной государственно-правовой жизни. Следует отметить, что работы Салыка Зимановича представляют собой основу для размышлений и исследований не только в вопросах формирования государственности и его управления, но и дают толчок к научным и практическим размышлениям во всех отраслях права. И это связано с разносторонностью и широтой интересов выдающегося ученого: это и вопросы развития и укрепления конституционной законности в Казахстане, совершенствование

института парламентаризма, правоохранительной и судебной систем, размышления об аспектах юридического образования и проблем укрепления статуса государственного языка.

По этой причине многосторонний состав участников данной конференции и многоаспектность предлагаемых к обсуждению тем не вызывают вопросов, а только подтверждают, насколько труды этого ученого будят дух творчества и заставляют поднимать острые вопросы теории и практики, возникающие во всех сферах юриспруденции.

И не случайно организаторы конференции посвятили проведение данного Форума и к знаменательной дате для нашего государства — 30-летию Независимости Казахстана. Ведь уровень государства зависит от значимости и масштабов личности каждого гражданина страны.

Букеетов University

ПРОБЛЕМЫ ЗАКОНОДАТЕЛЬНОГО УРЕГУЛИРОВАНИЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СУДЕБНОГО ПРИСТАВА

Абдигальмова А.С.,

*Судья специализированного административного суда г. Семей ВКО
кандидат юридических наук*

Правовой оболочкой организации деятельности судебных приставов, профессиональными компетенциями, ответственностью, а также их социальной защитой является Закон Республики Казахстан «О судебных приставах».

Закон отвечает основным положениям Указа Президента Республики Казахстан от 15 февраля 2018 года № 636 «Об утверждении Стратегического плана развития Республики Казахстан до 2025 года».

1. Вместе с тем, согласно Концепции правовой политики Республики Казахстан (2002-2010), утвержденной Указом Президента Республики Казахстан от 20 сентября 2002 года № 949 предполагалось следующее: «Назрела необходимость в совершенствовании законодательства об исполнительном производстве и статусе судебных приставов-исполнителей. Целесообразно совместить и организационно обозначить в единой системе деятельность судебных исполнителей и приставов, определив их задачи, функции и полномочия». Однако, вышеотмеченная правовая идея «совмещения в единой системе деятельности судебных исполнителей и приставов» не реализована.

Необходимо уполномоченному органу (Верховному Суду РК) позаботиться о выполнении, регламентированной в Концепции правовой политики, правовой идеи.

2. Анализируемый Закон содержит норму, противоречащую нормам Уголовно-исполнительного кодекса Республики Казахстан. В частности, в подпункте 2) статьи 2 Закона установлено: «Задачами судебных приставов являются: 2) контроль за исполнением наказаний, не связанных с лишением свободы». Данная норма не согласуется со статьями 50-62 УИК РК.

Так, в соответствии со статьёй 55 «Полномочия службы пробации при исполнении наказания в виде исправительных работ» УИК РК, Служба пробации: 3) осуществляет контроль за правильностью и своевременностью удержаний из заработной платы осужденных и перечислением удержанных сумм в Фонд компенсации потерпевшим.

Кроме этого в статье 61 «Полномочия службы пробации при исполнении наказания в виде привлечения к общественным работам» УИК РК, Служба пробации: 3) контролирует исполнение общественных работ, организуемых местными исполнительными органами.

Необходимо исключить из анализируемого Закона подпункт 2) статьи 2 для исключения дублирования функций судебного пристава и службы пробации.

3. Имеются противоречия (коллизии) между нормами анализируемого законодательного акта и подзаконными нормативными правовыми актами.

В статье 5 Закона РК «О судебных приставах» содержится норма, указывающая на противоречия и существенные проблемы в реализации компетентными субъектами своих полномочий. В частности, в пункте 3 статьи 5 регламентировано следующее: «3. Взаимодействие судебных приставов с сотрудниками правоохранительных органов и военных подразделений осуществляется в порядке, предусмотренном соответствующим подзаконным актом по взаимодействию, утвержденным руководителями указанных органов».

В целях рекомендации необходимо законодательно уточнить порядок «взаимодействия».

Согласно же статье 18 Закона Республики Казахстан «О государственном контроле за оборотом отдельных видов оружия» применению оружия должно предшествовать четко выраженное предупреждение об этом лица, против которого оно будет применено.

На основании изложенного, считаем необходимым, дополнить статью 8 анализируемого Закона аналогичной нормой.

4. В действующем Законе имеются пробелы.

В судебной системе Казахстана осуществляют свои компетенции 626 судебных пристава. Из них: 1. Главный эксперт – судебный пристав (одна единица) в Верховном Суде; 2. Старший судебный пристав областного и приравненного к нему суда – 16 единиц; 3. Судебный пристав областного и приравненного к нему суда – 46 единиц; 4. Старший судебный пристав районного и приравненного к нему суда – 317 единиц; 5. Судебный пристав районного и приравненного к нему суда – 246 единиц.

В анализируемом Законе наличествует лишь статья 7, которая в общем виде закрепляет права и обязанности судебного пристава, без учёта специфики их работы и ранжира. Так, обязательно, нужно определить «Полномочия Верховного суда Республики Казахстан по организации деятельности службы судебных приставов», «Полномочия главного эксперта - судебного пристава», «Полномочия старшего судебного пристава областного и приравненного к нему суда», «Полномочия судебного пристава областного и приравненного к нему суда», «Полномочия старшего судебного пристава районного и приравненного к нему суда», «Полномочия судебного пристава районного и приравненного к нему суда».

Необходимо в Законе РК «О судебных приставах» единообразно регламентировать компетенции судебных приставов, исключив пробельность в их обязанностях и правах.

5. Нами выявлены устаревшие нормы в действующем законе.

В анализируемом Законе есть необходимость видоизменить статью 7, так как судебный пристав, являясь должностным лицом должен обладать профессиональными компетенциями по отношению к иным участникам правоотношений.

ЗАКОНОДАТЕЛЬНОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ.

Статья 7 Права и обязанности судебного пристава Закона

1. В целях выполнения возложенных на него задач судебный пристав имеет право:

1) требовать от граждан соблюдения установленного порядка деятельности суда, а также прекращения противоправных действий в помещении суда и в зале судебного заседания;

1-1) требовать от граждан соблюдения установленного порядка и прекращения противоправных действий во время совершения судебными исполнителями исполнительных действий;

2) производить в помещении суда (в случае проведения выездного заседания - в помещении, где проводится судебное заседание) и во время совершения судебными исполнителями исполнительных действий административное задержание правонарушителя;

3) составлять протокол о правонарушении для привлечения к ответственности в установленном законодательством порядке;

4) доставлять правонарушителя в органы внутренних дел;

5) применять огнестрельное и электрическое оружие, специальные средства и физическую силу в порядке, предусмотренном законодательством Республики Казахстан.

2. Судебный пристав обязан:

1) использовать предоставленные ему права в строгом соответствии с законом и не допускать в своей деятельности ущемления прав и законных интересов граждан и юридических лиц;

2) осуществлять охрану судей и иных лиц, участвующих в судебном процессе, а также лиц, участвующих в исполнительных действиях, во время совершения таких действий;

3) обеспечивать охрану совещательных комнат, других судебных помещений и зданий;

4) в соответствии с законодательством Республики Казахстан об исполнительном производстве и статусе судебных исполнителей участвовать в совершении исполнительных действий;

5) предупреждать и пресекать правонарушения в зале судебного заседания и помещении суда, а также во время совершения исполнительных действий;

б) обеспечивать по поручению судьи доставку уголовного дела и вещественных доказательств и их сохранность при проведении судебного разбирательства вне места постоянного пребывания суда;

7) выполнять распоряжения судьи, связанные с соблюдением порядка проведения судебного разбирательства;

8) осуществлять привод лиц, уклоняющихся от явки в суд, к судебному исполнителю или на место совершения исполнительных действий;

9) взаимодействовать с сотрудниками конвойной службы по вопросам охраны и безопасности лиц, содержащихся под стражей.

Необходимо регламентировать права и обязанности судебного пристава через компетенцию должностного лица.

6. По форме и содержанию Закона есть вопросы.

С момента принятия Закона (с 7 июля 1997 года) - 77% норм анализируемого нормативного правового акта подверглись коррекции, то есть изменениям и дополнениям.

В связи с этим, можно констатировать, что Закон устарел морально, как по форме, так и по содержанию.

ВО-ПЕРВЫХ, согласно пункту 2 статье 23 Закона РК от 6 апреля 2016 года «О правовых актах»: «2. Близкие по содержанию статьи (пункты) значительных по объему нормативных правовых актов могут объединяться в главы. Несколько глав, близких по содержанию, могут объединяться в разделы, а разделы – в части нормативного правового акта. В больших по объему главах и разделах могут выделяться параграфы и подразделы соответственно».

Анализируемый Закон по своей структуре не отвечает требованиям современной законодательной конструкции нормативного правового акта. Это выступает существенным недостатком, не позволяющим объединить близкие по содержанию статьи в главы.

ВО-ВТОРЫХ, в соответствии с пунктом 7 статьи 23 Закона РК от 6 апреля 2016 года «О правовых актах»: «7. При необходимости уточнения терминов и определений, используемых в нормативном правовом акте, в нем помещается статья (пункт), разъясняющая (разъясняющий) их смысл. Термины и определения в нормативном правовом акте на казахском языке располагаются в алфавитном порядке. Термины и определения в нормативном правовом акте на русском языке должны соответствовать порядку их изложения на казахском языке».

Следовательно, в анализируемом Законе необходимо отдельной статьёй «дать» глоссарий, разъясняющий смысл встречаемых в Законе терминов.

Анализ правоприменения законодательного акта показал следующее. Согласно официальной информации Верховного Суда Республики Казахстан в настоящее время, в Казахстане осуществляют свои компетенции 626 судебных приставов. За период с 2017 по 2019 год в отношении судебных приставов поступило 10 жалоб от физических и юридических лиц. 5 судебных приставов были привлечены к дисциплинарной ответственности.

Формирование статистического отчета по количеству обращений физических и юридических лиц касательно судебных приставов не ведется, в связи с чем, предоставить запрашиваемые сведения не представляется возможным.

В официальной статистике КПСиСУ при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан, а также в ведомственной статистической отчетности не предусмотрен учет о совершении уголовных правонарушений судебными приставами.

Вместе с тем, по сообщениям местных судов республики за текущий год уголовные дела в отношении судебных приставов не рассматривались. Касательно совершенствования законодательства в сфере судебных приставов, то в настоящее время в рамках проекта Закона «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам исполнительного производства» на рассмотрении в Мажилисе Парламента Республики Казахстан находятся поправки в Закон «О судебных

приставах», направленные на освобождение судебного пристава от несвойственных функций в рамках исполнительного производства.

Зарубежный опыт деятельности судебного пристава основан на иных правовых реалиях, не без интересных нашему законодательству.

Так в Российской Федерации действует Федеральная служба судебных приставов (ФССП России), которая является федеральным органом исполнительной власти, осуществляющим функции по обеспечению установленного порядка деятельности судов, исполнению судебных актов, актов других органов и должностных лиц, правоприменительные функции и функции по контролю и надзору в установленной сфере деятельности, а также уполномоченным на ведение государственного реестра юридических лиц, осуществляющих деятельность по возврату просроченной задолженности в качестве основного вида деятельности (далее - государственный реестр), и на осуществление федерального государственного контроля (надзора) за деятельностью указанных юридических лиц, включенных в государственный реестр [1].

Основными задачами ФССП России являются: 1) обеспечение установленного порядка деятельности Конституционного Суда Российской Федерации, Верховного Суда Российской Федерации, судов общей юрисдикции и арбитражных судов (далее - суды); 2) организация и осуществление принудительного исполнения судебных актов судов общей юрисдикции и арбитражных судов (далее - судебные акты), а также актов других органов, предусмотренных законодательством Российской Федерации об исполнительном производстве (далее - акты других органов); 3) управление территориальными органами ФССП России (далее - территориальные органы); 4) ведение государственного реестра; 5) осуществление федерального государственного контроля (надзора) за деятельностью юридических лиц, осуществляющих деятельность по возврату просроченной задолженности в качестве основного вида деятельности, включенных в государственный реестр.

В Англии и Уэльсе судебный пристав, также известный как «судебный агент (исполнитель)», является юридически уполномоченным лицом, которое работает от имени судов, чтобы взыскать непогашенную задолженность, вернуть имущество или даже осуществить выселение арендатора. Есть четыре типа судебных приставов.

Частные судебные приставы

Эти виды судебных приставов могут быть работающими не по найму, нанятыми частной фирмой или нанятыми другой организацией. Как правило, они собирают задолженность по налогам и неоплаченные штрафы за парковку у местных властей. Они также собирают деньги, причитающиеся HMRC (неминистерский департамент Правительства Великобритании, ответственный за сбор налогов и платежей).

Судебные приставы окружного суда

Эти судебные приставы непосредственно используются окружным судом для сбора неоплаченных судебных решений окружного суда (CCJ), и они должны следовать строгим правилам для взыскания задолженности.

Судебные приставы Высокого Суда

Судебный пристав Высокого Суда - это физическое лицо, уполномоченное Министерством юстиции исполнять решения Высокого суда. Если у кредитора есть задолженность в размере более 600 фунтов стерлингов через суд (включая судебные издержки), он может передать решение судебному приставу Высокого Суда для его исполнения. Однако, они не смогут обеспечить исполнение долга, если он регулируется Законом о потребительских кредитах (например, неоплаченные кредитные карты или вещи, купленные в кредит), поскольку они могут быть принудительно исполнены только через окружной суд. Это ограничение, однако, не применяется, если задолженность составляет 25 000 фунтов стерлингов или более.

Судебные приставы мировых судов

Эти судебные приставы работают на мировой суд. В основном они касаются денег, причитающихся за уголовные преступления, такие как штрафы.

Все перечисленные судебные приставы сертифицированы судами. Это означает, что суд предоставил им справку, которая позволяет им выполнять свои обязанности, такие как принудительное взыскание задолженности или выселение арендатора.

Важно отметить, что сборщик долгов – не судебный пристав. Представители частных агентств по сбору долгов не обладают такими же полномочиями, что и судебные приставы, и на самом деле имеют очень мало полномочий по обеспечению исполнения долга или взысканию причитающихся денег [2].

В Бельгии судебный пристав не может действовать свободно. Королевский Указ о назначении определяет район, в котором судебный пристав будет осуществлять свою деятельность. Судебному приставу не разрешается иметь более одного офиса, который должен находиться в городе, определенным Министерством юстиции.

Типология судебных приставов Канады (в канадской правовой терминологии – bailiff или sheriff) различается в зависимости от их подведомственности и вытекающего отсюда соответствующего правового статуса, а также функциональных обязанностей [3].

Во Франции преимущественно частная система взыскания, там она впервые была применена и успешно функционирует. Но частные исполнители подконтрольны Министерству юстиции, они лицензируются и регулируются государством, хотя и работают при этом на прибыль. с 2022 года в стране появится новая профессия – судебный комиссар. Это пристав плюс судебный оценщик, в России нет аналога такой должности.

В Беларуси вся система полностью государственная, приставы имеют много полномочий: они могут запретить должнику пользоваться телефоном и интернетом, закрыть ему выезд из страны.

В Финляндии приставы – исполнительный орган, который регулируется Конституцией. Это отдельная структура наравне с правоохранительными органами, устройство которой очень близко к российскому, поэтому скоро наши страны подпишут меморандум о сотрудничестве.

Судебный пристав в Германии приравнен к чиновнику. Страна имеет федеративное устройство, она поделена на земли, в каждой из которой собственные порядки, так что в Германии даже нет единого закона об исполнительном производстве. Пристав назначается на службу пожизненно и не может быть уволен (за исключением случаев, когда его сажают в тюрьму за какое-либо преступление).

Оклад пристава зависит от его семейного положения и количества детей. Им также возмещают расходы на медицину (50–70% можно вернуть). Отпуск – 30 рабочих дней. Однако, при высокой зарплате и хороших условиях офис пристав себе организует сам: покупает оборудование, арендует помещение и сам за все платит. Так что пристав не только чиновник, но и предприниматель.

На среднего пристава приходится 15 000 жителей. Чиновники должны исполнять обязанности лично, приходить к должникам в одиночку, а если появятся проблемы – просто вызвать полицию, охраны у него нет. Частной системы приставов в Германии, скорее всего, не будет никогда.

В 2017 году приставов в Узбекистане передали из Минюста в прокуратуру. Это дало большой положительный эффект: возросла эффективность работы приставов, сократились сроки исполнения, увеличились объемы взысканий.

Приставы Таиланда – госслужащие при Минюсте. На исполнение судебного решения им дается 100 дней, но скоро в стране пройдет реформа, которая сократит этот срок до 75 дней.

В Болгарии одновременно сосуществуют и государственные, и частные приставы. У них примерно одинаковые полномочия, потому что стандарты и процедуры едино прописаны в законе для всех.

В Китае всего 40 000 приставов, это около 1 на 35 000 человек. Такое соотношение меньше, чем в других странах, где в среднем 15 000 человек приходится на одного пристава.

В Китае пристав может вести несколько дел одновременно, но не может тратить больше полугода на одно. В год приходится 150 дел на пристава [4].

В Нидерландах существуют так называемые «передающие инстанции», под которыми имеются ввиду судебные приставы (секретари судов). Они имеют полномочия по передаче документов («передающие инстанции»), а должностные лица, органы или иные лиц, которые будут иметь полномочия по принятию документов, называются «получающие инстанции».

Международный опыт показал, что в разных странах действуют как государственные, так и частные судебные приставы. При этом вопросы деятельности судебных приставов может находиться как в ведении министерств юстиции государств, так и органов прокуратуры, исполнительных органов и др.

Основной вывод к анализируемому закону Республики Казахстан «О судебных приставах» следующий. Согласно нумерации в Законе 12 статей, который дополнен статьёй 9-1. В итоге фактическое количество статей – 13.

Изменения и дополнения внесены в 10 из 13 статей, т.е. в 77% норм анализируемого Закона. И это только количественный показатель. Что касается качественного показателя, то отметим, что с момента принятия (действия) анализируемого Закона (с 7 июля 1997 года) изменения и дополнения в него вносились 9-тью различными Законами, в которых, подверглись коррекции 22 статьи в более чем 39 пунктах.

В этой связи следует руководствоваться п.9 статьи 26 Закона РК «О правовых актах» от 6 апреля 2016 года, который обязывает: «При внесении изменений и (или) дополнений в текст нормативного правового акта в объеме, превышающем половину текста нормативного правового акта, принимается его новая редакция».

Таким образом, с учётом решения важнейшей задачи защиты жизненно важных интересов личности, общества и государства, с целью минимизации пробелов и искусственных противоречий норм законов (кодексов), и главное, становления правоотношений, связанных с компетенциями и ответственностью этой категории должностных лиц, уполномоченному органу (Верховному Суду РК) следует подготовить новый Закон «О судебных приставах».

На основе вышеизложенного, рекомендуется устранить вышеотмеченные дефекты норм и иные противоречия в правовом регулировании. Реализация обозначенных замечаний и предложений направлена на дальнейшее совершенствование действующего законодательства в области деятельности судебных приставов.

Список использованной литературы:

1. Положение о Федеральной службе судебных приставов (утв. указом Президента РФ от 13 октября 2004 г. N 1316) Система ГАРАНТ: <http://base.garant.ru/12137241/c9084838fbf80d1a0bca02f569a0adbf/#ixzz64gc9j0KX> 22.11.2020.
2. Bailiffs / <https://www.rocketlawyer.com/gb/en/quick-guides/bailiffs> 22.11.2020
3. Системы принудительного исполнения зарубежных государств / ФССП России http://fssprus.ru/inter_razdel11 22.11.2020
4. Саблинская И. Как устроена работа приставов в разных странах / Право RU <https://pravo.ru/story/205947/22.11.2020>

КОНСТИТУЦИЯ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН — ОСНОВА ПРАВОВОЙ СИСТЕМЫ КАЗАХСТАНА

Абдикеев М.Н., доцент КарУ им. Е.А. Букетова, к.ю.н.

16 декабря 1991 года Верховный Совет Республики Казахстан принял конституционный закон "О государственной независимости Республики Казахстан", провозгласивший государственную независимость Республики Казахстан. В нем говорилось, что Республика Казахстан, как независимое государство, обладает всей полнотой власти на всей своей территории, самостоятельно определяет и проводит свою внутреннюю и внешнюю политику. Территория бывшего казахского государства была признана территорией нового независимого государства. Эта территория была объявлена неделимой и неприкосновенной. Граждане всех стран народности ныне составляют единый народ Казахстана. Государственная власть должна опираться на волю казахского народа. Закон провозглашал, что все граждане, независимо от национальности, происхождения, рода занятий, места жительства, имеют равные права и свободы. В законе говорится об устройстве государства Казахстан. Впервые был признан принцип разделения государственной власти на законодательную, исполнительную и судебную.

28 января 1993 года Верховный Совет Республики Казахстан принял первую Конституцию суверенного независимого государства, которая имела большое значение в укреплении государственной независимости Казахстана, создании новых государственных органов, призванных служить народу, выражении его воли в провозглашении широких прав и свобод граждан и др. В то же время Конституция Республики Казахстан 1993 года не могла отразить те проблемы, которые существовали в новом государстве.

В результате всенародного голосования (референдума) 30 августа 1995 года была принята новая Конституция Республики Казахстан.

Конституция Республики Казахстан является основным, главным нормативным актом государства и общества, который утверждает Республику Казахстан как "... демократическое, светское, правовое и социальное государство". Конституция устанавливает государственную и социальную систему, их принципы организации и функционирования с ориентацией на перспективу. Она закрепляет конституционный статус человека и гражданина, всего народа как источника государственной власти и социальной основы государства. Конституция, как основной закон государства и общества, является источником всего законодательства. [1] Иными словами, на основе положений Конституции принимаются все нормативные акты, следовательно, она имеет такие особенности, которых не имеют другие нормативные акты.

Конституция была принята народом Казахстана, она выражает волю народа. При социализме считалось, что Конституция выражает волю народа. При этом особо подчеркивалось, что народ состоит из трудящихся - рабочего класса, колхозного крестьянства и рабочей интеллигенции. Эта характеристика народа была основана на марксизме-ленинизме, который признает только классовый подход к любому социальному явлению. Конституция Республики 1993 года Казахстан впервые отказался от классовой характеристики "народа". О рабочем классе, колхозном крестьянстве и рабочей интеллигенции уже не было и речи. Термин "рабочие" не упоминается в Конституции Казахстана 1993 года и Конституции 1995 года (с изменениями и дополнениями, внесенными Законом Республики Казахстан от 7 октября 1998 года о 284-1 ЗРК). Тем не менее обе Конституции говорят о народе. Под "Народом" в Конституции Республики Казахстан понимается интегральное социально-политическое явление, включающее в себя все национальные группы. [2] Следовательно, понятие "народ", во-первых, означает, что он не делится на социальные слои, классы, что, безусловно, важно для поддержания мира в обществе. Конституция, не разделяя людей на различные социальные слои в зависимости от имущественного положения, тем самым не принимает сторон, не признает себя

законодательным актом только одной группы населения. Конституция признает государство общественным, то есть представляющим весь народ. Это означает, что государство не дает преимуществ одной группе за счет дискриминации другой группы населения. Государство должно заботиться обо всех слоях населения в соответствии с их социальным статусом. Конституция Республики Казахстан признает весь народ, без разделения на социальные группы, без ограничения его прав, субъектами конституционно - правовых отношений. Во-вторых, "народ" в многонациональном обществе включает казахскую нацию, все другие национальные группы.

Таким образом, признание народа создателем Конституции Республики Казахстан выражает его сущностную особенность. Поэтому Конституция Республики Казахстан 1995 года начинается словами: "Мы, народ Казахстана ... принимаем настоящую Конституцию." Народ Казахстана принял Конституцию в результате референдума. Изменения и дополнения в Конституцию Республики Казахстан могут быть внесены путем республиканского референдума. Иными словами, народ не только принимает Конституцию, но и решает вопрос о внесении изменений и дополнений в Конституцию.

Правда, Президент может внести проект изменений и дополнений в Конституцию на рассмотрение Парламента. Но и в этом случае народ не остается в стороне. Парламент является высшим представительным органом народа, поэтому он будет принимать изменения и дополнения в Конституцию от имени и в интересах народа. [3]

Унитарная форма правления, президентская форма правления и территориальная целостность не могут быть изменены.

Важной особенностью Конституции является то, что она выступает в качестве основного закона, с одной стороны, государства, а с другой-общества. Это обусловлено статусом народа как источника государственной власти и социальной базы (носителя) общества. Конституция устанавливает государство со всеми его атрибутами. Она закрепляет свой суверенитет со всеми его элементами: территорией, верховной властью, законодательством и т. д. Конституция закладывает основы взаимоотношений государства и государственных органов, общества, общественных институтов. Он определяет основы социальной системы: экономические, организационные, духовные, личностные. Поэтому не только государство, но и его институты черпают правовые положения и идеи из Конституции. Наряду с этим общество, его составные части (объединения, организации) должны основывать свою деятельность на Конституции. Нормативные положения Конституции, запрещающие создание и деятельность общественных объединений, цели которых направлены на насильственное изменение конституционного строя, нарушение целостности Республики, действуют непосредственно непосредственно. Поэтому правоохранительные органы непосредственно руководствуются Конституцией, когда принимают меры против нарушений ее норм.

Конституция Республики Казахстан имеет высшую юридическую силу, а это означает, что законы и иные нормативные акты, применяемые государственными органами, не должны противоречить Конституции. [4] Любой орган государственной власти, как местный, так и центральный, любое должностное лицо, все граждане, их объединения обязаны соблюдать Конституцию.

Из приведенных аргументов, из статей Конституции и других источников можно сделать вывод, что Конституция действительно является основой для формирования правовой системы Казахстана. Его значение для дальнейшего развития государства и общества можно сформулировать рядом выводов.

1. По своей сути и содержанию, которые обусловлены общечеловеческими ценностями и общедемократическими принципами, она полностью соответствует общепризнанным принципам и нормам международного права, европейским и мировым стандартам конституционного законодательства. Конституция не только использует опыт конституционного развития передовых демократических государств, но и учитывает

практику текущего законодательного регулирования общественных отношений в Казахстане на современном этапе.

2. В отличие от ранее действовавших, Конституция 1995 года в принципе отражает фактическое положение в стране реальные потребности социально-политического развития.

Список использованной литературы:

1 Сапаргалиев Г. Конституционное право Республики Казахстан. - Алматы: Жеты жаргы, 2005. - С. 79-80.

2 Сагындыкова А.Н. Конституционное право Республики Казахстан. Алматы. 2019. - 26с.

3 Ким В.А., Ким Г.В. Конституционный строй Республики Казахстан (общие положения). - Алматы, 1998. - 166 с.

4 Михарева Н.А. Конституционное право зарубежных стран СНГ: Учеб. пособие. - М. 1999. - 108 с.

CONTENT OF THE MECHANISM OF LAW-MAKING ACTIVITIES OF THE GOVERNMENT OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

*Abikenova G.B., Amirbek K.S.,
Karaganda University named after academician E.A. Buketova*

The transformations carried out in Kazakhstan require comprehension and restructuring of the processes of the mechanism for the implementation of regulatory legal acts of the Government of the Republic of Kazakhstan and other executive authorities.

“The law exists in order for its norms to be implemented and realized. Depending on the content of legal norms, on the attitude towards them on the part of state bodies, officials, citizens and their associations, the law can create either a democratic legal order based on the guarantee of the rights and freedoms of citizens, or a totalitarian system in which all social relations are regulated. Or a regime of lawlessness can be created, in which the norms of law are of a declarative nature, and public relations are arbitrarily regulated by the representatives of the authorities”[1; 103].

The process of implementing law into practice in legal literature is designated by a wide range of concepts: "legal impact", "action of law", "legal regulation", "implementation of law", "exercise of law", "mechanism". Scientists put different meanings into them. Therefore, it seems necessary to delimit, separate these categories from each other by clarifying their content.

Yusupov V.A. under the legal impact is understood as “the broadest manifestation of the influence of the law on human behavior. It begins from the moment of the publication of normative acts containing the rule of law”[39; 93].

In theoretical terms, “the application of law should also be distinguished from the operation of the law. In the narrow, the correct sense of the term “law”, legal science summarizes all the ways in which legal norms affect the behavior of people and through them on public life”[2; 94].

“Under the influence of law in a broad sense is understood the social essence of law, its influence on the will of people, their consciousness, which includes the reality of its existence, its ideological, educational value, as well as its practical implementation”[3; 102]. According to S.S. Alekseeva, “the operation of legal norms is the implementation of law, that is“the implementation of the rule of law in practice, in which they are embodied in the behavior of subjects”[4; 93].

In our opinion, one cannot agree with this statement, since the operation of the law means that legal norms are binding, the validity of their requirements. The influence of the rule of law in time, space and from the point of view of the individual is a manifestation of the law's operation in the proper sense. The rule of law can operate within the specified limits, but remain unfulfilled until a certain point. Thus, in the process of law, the latter isn't always embodied in the real behavior of subjects. At the same time, the implementation of the law is the practical activity of people to exercise their rights and fulfill their legal obligations.

The exercise of law is a higher level of law that seems to us to be correct. Sometimes the exercise of the right is denoted by the term "implementation of the law." It seems that such a terminological substitution of concepts is quite acceptable.

S.S. Alekseev notes that "the application of the law is a broader phenomenon than just the final stage of the legal regulation process. Implementation of the law to some extent goes beyond the "legal" impact itself, since it concerns the actual state of affairs arising from legal regulation"[4; 94].

"The implementation of regulatory legal acts of executive authorities is influenced by such factors as the degree of compliance of the current legislation with the objective needs of society. It is also important that the process of implementation of regulatory legal acts of executive authorities is formed and takes place not only under the influence of legal impact, but also under the influence of economic, socio-political, cultural conditions of human life "[4; 146]. Yu.K. Plotnikov considers "the mechanism for the realization of law as a process and as an end result. The implementation of law as a process of translating law into life includes, firstly, legal mechanisms for the implementation of law and, secondly, forms of direct implementation of law, when actual life relations take a legal form. The legal mechanisms for the implementation of the law are diverse and are determined by the peculiarities of the country's legal system"[5; 15].

Such forms of implementation as compliance, performance and use are associated with general legal relations. And depending on what part of the rule of law is being implemented (hypothesis or disposition), legal relations will be law enforcement nature.

Based on a broad understanding of the implementation of the rule of law, as correctly emphasized in the literature, we can conclude that the initial form of implementation of the law is lawmaking. The legislator implements the requirements contained in public relations, which are objective in the circumstances and natural in terms of place and time, arising from the "nature of things". The adoption of by-laws is a secondary process. Here, mainly in the form of concretization, the right expressed in laws is realized.

V.V. Lazarev defines "the rule of law in bylaws of the executive branch, and also defines the law by the highest courts or general courts in the countries of the Anglo-Saxon legal system. The same author also calls for the interpretation of legal norms as a form of implementation. Thus, V.V. Lazarev identifies the following forms of law enforcement by the state: legislation, specification and law enforcement. That is, the law enforcement process covers the activities of all links and bodies of the state mechanism" [6; 6].

According to V.I. Leushina, "legal practice and the mechanism for the implementation of law are overlapping phenomena. The discrepancy lies in the fact that, firstly, law-making activity isn't related to the implementation of the right; secondly, real, actual actions that embody the requirements of the rule of law in life aren't included in the content of legal practice. The latter includes "intermediate forms of realization of the law: autonomous regulation, application of legal norms"[7; 305]. Differences in views are associated, first of all, with a different interpretation by the authors of the issues of correlation between legal practice and legal activity.

Some scientists, in particular, Vengerov A.B. believe that "practice is a relatively independent phenomenon and is expressed in certain results that objectify the experience of legal activity, therefore, it has become a subject of research, first of all, as an objectified experience"[8; 518]. A little less attention in the general theory of law was paid to practice as

an activity (I. Ya. Dyuryagin, Yu. I. Grevtsov)[9; 59], although based on the scientific definition, practice is viewed primarily as "social activity aimed at transforming nature, society."

Summing up the issue under discussion, we can formulate the main features that characterize the mechanism for the implementation of regulatory legal acts of the Government of the Republic of Kazakhstan:

- "being a kind of legal practice, it has its characteristic features, determined by the special nature of the bodies that adopt normative acts, as managerial (executive-administrative) acts, which determines the managerial nature of the implementation mechanism;

- based on the practice of lawmaking of authorized competent bodies that establish generally binding, formally defined prescriptions, it involves individualization, concretization and implementation of abstract prescriptions in real life and, in turn, is the basis for further changes in lawmaking;

- contributes to a purposeful legal change in public life, since it ensures the identification of situations requiring legal resolution, which characterizes its subject-constructive, socially transformative nature;

- forms a certain part of the legal culture of society and is a means of ensuring order;

- plays an essential role in the legal system of society, linking into a single whole the regulatory legal prescriptions of the authorized bodies, legal ideas and individually-specific solutions, performing an integrating role;

- has a social, collective nature, since it is conditioned by other types of social practice and itself presupposes interaction between subjects, participants, the accumulation of experience as an aggregate "product"[10; 18].

1. Nashits A. Lawmaking: Theory and legislative technique / Ed. D.A.Kerimova. - Moscow.: Progress. - 1974. -- 256 p.

2. Yusupov V.A. Law enforcement activity of governing bodies. -M.:Legal literature. - 1979.160 s.

3. Yusupov V.A. Scientific organization of the executive branch. - Volgograd. - 1998. -- 152 p.

4. Kurtyak I.V. Executive authorities as subjects of lawmaking. // Society and Law. - 2005. - No. 3 (9). - S. 146 -148.

5. Plotnikov Yu.K. Problems of further development of the theoretical system of historical materialism // Philosophical sciences. - 1981. - No. 4. - S. 15-19.

6. Lazarev V.V. Legal regulations: concept, origin and role in the mechanism of legal impact // Jurisprudence. - 1976. - No. 6. - S. 3-15.

7. Leushin V.I. Theory of state and law: Textbook for legal. universities and faculty. / M.:INFRA-M: Norm. - 1997. -- 558 p.

8. Vengerov A.B. Theory of State and Law. 11th edition. - M.: OmeGa-L. - 2017. -- 607.

9. Grevtsov Yu.I. Problems of the theory of legal relations. - L.: Publishing house of Leningrad State University, 1981. -- 82 p.

10. Arzamasov Yu.G., Arzamasov V.Yu. The problem of guarantees of the legality of departmental regulatory legal acts. // Bulletin of the Moscow State Regional University. - 2017. - No. 4. - P. 9-22.

CUSTODY AND GUARDIANSHIP AS A FORM OF PROTECTION OF THE RIGHTS OF ORPHANS AND CHILDREN WHO HAVE LOST PARENTAL CARE

Akimzhanova M.T., Philosophy Doctor (PhD), Associate Professor of the Department of Civil and Labor Law of the KarU named after academician E.A. Buketov;

Tlep T.S, Master's student of the Private Institution «Bolashak»

Protection of the rights and legitimate interests of children is the main indicator of any civilized society, the social orientation of state policy. Today the Republic of Kazakhstan is making great efforts to achieve international standards improving the quality of life of its people, especially in the field of protecting the rights and interests of children, their full and harmonious development. Confirmation of this is the Address of the Head of our state to the people of Kazakhstan «Kazakhstan's way-2050: Common goal, common interests, common future», where the Leader of the nation Nursultan Nazarbayev declared the protection of children as the main priority of the national policy [1]. In addition, Kazakhstan entered the top ten fastest growing economies, which makes it possible to increase government spending on child protection and implement new national programs in the interests of children. In accordance with article 27 of the Constitution of the Republic of Kazakhstan, family, motherhood, childhood are under the protection of the state. [2] It is the family that is the child's natural habitat, therefore, the upbringing of children in the family is protected and encouraged by the state. Many children are left for various reasons without parental care, in this case, the protection of their interests is entrusted to the state. It is it, through its bodies, that it should contribute to the realization of the right of every child to live and be raised in a normal and full-fledged family.

Today in the Republic of Kazakhstan custody and guardianship are the most common family forms of raising children left without parental care. Currently, the total number of orphans and children left without parental care in our country is 24,239, of which 17,360 were transferred to the families of Kazakhstani citizens. [3] This is due to the following reasons: first, the broad content of the concept of «loss of parental care»; secondly, the preservation of the child's legal relationship with the parents; third, the possibility of transferring the child to the care of another person without parental consent. These reasons make guardianship a flexible and affordable way of placing a child in a family. The priority of custody and guardianship over other forms of family education of children left without parental care is explained by a number of factors of a material and social nature. The possibility of exercising custody and guardianship on a reimbursable basis under an agreement on a foster or foster family also added to the popularity of this institution, although it should be noted that gratuitous custody (guardianship) still prevails. At the same time research shows that this potential for care and guardianship is underutilized. In practice the conviction has developed and consolidated that as a rule only relatives of the ward can be custodians or guardians, that custody and guardianship are established for a long time and that the procedure for establishing guardianship is extremely complex and lengthy. An important reason is the imperfection of the modern legal model of guardianship deprived of mobility. There is an obvious necessity to strengthen the dispositive principles in the legal regulation of custody and guardianship, to create varieties (models) of custody and guardianship that meet the various interests of participants in legal relations. That is why the study of legislation and the problems of its practical implementation in order to carry out proper care for minors and improve the quality of the work of bodies in this area is significant and relevant at any time.

In modern legal literature the question of the legal essence of custody and guardianship is still controversial. The reform of the custody and guardianship system which entailed the introduction of changes in both civil and family legislation led to many new issues. In this regard it seems necessary not only to reflect the essence of the considered social and legal categories, but also to formulate the definitions of custody and guardianship. From the point of view of family law, custody of a minor who has lost parental care is a method of family arrangement for an orphaned child, and from the point of view of civil law, it is a way of replenishing his legal capacity. So,

according to M.F. Vladimirov's custody is «an artificial power over the family», as G.F. Shershenevich said – as «an artificial family». [4,99] The point of view of N.M. Ershova, who defines custody and guardianship as «a complex section of family and civil law, including all types of care over citizens who need special forms of protection of their rights and interests, and with the aim of protecting their personal and property rights». [5; 32] This legal institution covers a wide range of issues related, as already noted with family and civil law. Custody and guardianship are closely related to each other. In both cases, we are talking about persons who are incapacitated or partially disabled. The norms governing custody and guardianship are set forth in the same legislative acts, the same state bodies are engaged in their decision – custody and guardianship authorities. The procedure for the selection and appointment of guardians, their duty to protect the rights of their wards, is also common. The main difference between the concepts of custody and guardianship is the scope of the rights and obligations of custodians and guardians, which is determined by the degree of legal capacity of their wards. [6; 82] L.M. Pchelintseva notes that in the civil law sphere, custody and guardianship are considered as ways to replenish the legal capacity of citizens. [7; 493]

Family law has its own view of the concept of custody and guardianship. Article 1 of the Code of the Republic of Kazakhstan «On marriage (Matrimony) and the family» dated December 26, 2011 provides the following concepts of custody and guardianship. [8] Thus, guardianship is a legal form of protection of the rights and interests of children under the age of fourteen, and persons declared legally incompetent by the court. Guardianship is a legal form of protection of the rights and interests of a child (children) between the ages of fourteen and eighteen, as well as of adults restricted by a court in their legal capacity due to abuse of gambling, betting, alcoholic beverages or drugs.

The originality of the domestic institution of custody and guardianship lies in the fact that most of its norms are located simultaneously in two branches of legislation – civil and family. It seems that the inclusion of the entire institution of custody and guardianship in family legislation is inappropriate. Firstly, this is due to the main purpose of custody (guardianship). For a citizen, a device is required that ensures, through the actions of another natural person, the replenishment of the ward's lack of legal capacity, and, if necessary, also the protection of his other interests. The process of replenishment consists in the actions of the guardian or custodian, as well as the custody and guardianship authorities, aimed at forming the will of the ward, which is most consistent with his interests, or replacing the lack of this will. The establishment of custody and guardianship significantly affects the exercise of civil rights and obligations of both the custody (guardianship) and the ward, which requires the recognition of these relations as the subject of civil legislation. [9] In our opinion, as a result of the establishment of custody or guardianship, family legal relations do not arise. As already noted, the legislator can only use the conventional term «family member» and equate custodian (guardian) and their wards with family members in certain cases and for certain purposes. The fact is that most of the relations arising in connection with the establishment, implementation and termination of custody and guardianship are formed with the participation of individuals, and the content of the rules governing these relations significantly affects the legal status of the wards. Thus, the procedure for exercising by the guardian the authority to sell the property of the ward, as well as the rules on the issuance by the custody and guardianship body of permission for such alienation are not only procedural issues. The implementation of the ward's property rights, the right to receive and save his income, the exercise of other property rights of an individual depend to a large extent on the way in which the corresponding procedure is carried out. [10; 27]

This circumstance does not allow classifying custody and guardianship as public institutions of legislation, since guardianship does not exist for public authorities, but, on the contrary, the relevant bodies are established in the state for the purpose of organizing guardianship. It is impossible to subject to administrative-legal regulation those relations that are aimed at protecting the subjective civil rights of one natural person through the activities of another natural person. The inexpediency of placing the institution of custody and guardianship in public sectors is associated

with another important point. Custody and guardianship arise only with the voluntary consent of the guardian or custodian. [8] It cannot be otherwise, another order (compulsory appointment), in our opinion, will do more harm than good to the cause of the arrangement of persons in need of care. It is precisely such a voluntary emergence of legal relations on custody and guardianship that does not allow considering the institution in question as exclusively administrative and legal in nature.

The analysis carried out allows us to state that custody and guardianship means a type of social care, a form of arrangement of minors and incapacitated or incompletely capable adult citizens, the activities of the custody and guardianship authorities to establish it, the activities of custodians and guardians in the implementation of custody and guardianship, the system of legal relations, as well as the legal status characterizing the social and legal status of the person over whom the guardianship or guardianship is established. [11; 29] At the same time, most of the authors consider it to be a complex institution, containing the norms of civil, family and administrative law. [12; 306]

Thus, due to the lack of a unified point of view of scientists and the presence of conflicts on the part of the legislator, we would like to summarize the main legal definitions of custody and guardianship:

- the concept of custody and guardianship is multidimensional and is considered as a type of social care, a system of legal relations, an institution of legislation, a way of replenishing the legal capacity and protecting the rights and interests of minors and incapacitated persons, a form of placing children left without parental care, the relevant local government bodies. The most common difference of understanding is born from belonging to the branch of law. So from the point of view of civil law, custody and guardianship is a way of replenishing the lost legal capacity; and from the point of view of family law, it is a form of placing orphans and children who have lost parental care.

- under custody and guardianship as forms of placement of children left without parental care should be understood as temporary forms of placement carried out by a custodian (guardian) free of charge on the basis of an administrative act (and) an agreement on custody and guardianship (agreement on a foster or foster family), aimed at protection of rights, representation and maintenance of the ward, upbringing of a minor, not burdened with alimony and inheritance obligations.

- custody and guardianship were and remain the most widespread (demanded) legal forms of placement of adults and minors in need of social support. This form has a huge positive potential, which makes it possible to arrange the fate of a citizen in need of social care in the best way: on the one hand, the closest to living in a family, on the other hand, ensuring control over the observance of the rights and interests of a citizen.

Bibliography:

1. Address by the President of the Republic of Kazakhstan, Leader of the Nation, N.Nazarbayev «Strategy Kazakhstan-2050»: new political course of the established state» (Astana, December 14, 2012) https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31305418

2. The Constitution of the Republic of Kazakhstan (adopted on August 30, 1995 at the republican referendum) (with changes and additions as of March 23, 2019) https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1005029

3. Statistical data of the Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan Committee on Statistics. Orphans and children left without parental care (stat.gov.kz)

4. Mikheeva L.Yu. Custody and guardianship: theory and practice / Mikheeva L.Yu.; Edited by R.P. Manankova. – M.: Walters Kluver, 2004. –368 p.

5. Ershova N.M. Custody, guardianship, adoption. M.: Yurayt, 2014. – 512 p.

6. Baturina N.I. Family law: textbook / N.I. Baturina, O.A. Mineev. M.: Infra-M. – 2014. – 351 p.

7. Pchelintseva L.M. Family law of Russia. Textbook for universities. – M.: Publishing house NORMA (Publishing group NORMA-INFRA-M), 2000. – 672 p.

8. The Code of the Republic of Kazakhstan dated December 26, 2011 No. 518-IV «On marriage (Matrimony) and family» (with changes and additions as of January 2, 2021) https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31102748

9. The Civil Code of the Republic of Kazakhstan (General Part), adopted by the Supreme Council of the Republic of Kazakhstan on December 27, 1994 (with changes and additions as of January 16, 2021) https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1006061

10. Mitskevich A.V. The system of law and the system of legislation: the development of scientific ideas and lawmaking // Problems of modern civil law. – M., 2000. – P. 26-27.

11. Magdesyan G.A. Theoretical aspects of civil law regulation of custody and guardianship in the Russian Federation. Abstract dissertation ... candidate of legal sciences. – M., 2009. – P.29.

12. Antokolskaya M.V. Family law: textbook. – Second edition, revised and enlarged. – M. Jurist. – 2002. – 336 p.

НОТАРИАТ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН КАК ПРАВОВОЙ ИНСТИТУТ В СФЕРЕ ОБЕСПЕЧЕНИЯ И ЗАЩИТЫ ПРАВ ГРАЖДАН НА НАСЛЕДОВАНИЕ

*Акимжанова М.Т., доктор PhD, доцент кафедры гражданского и трудового права
КарУ имени академика Е.А.Букетова;*

*Ахметов А., магистрант I курса юридического факультета
КарУ имени академика Е.А.Букетова*

Важнейшая роль института нотариата в обеспечении конституционного права на квалифицированную юридическую помощь предопределяется его особой правовой природой. В сфере наследственных отношений традиционно именно институт нотариата выполняет функцию по приданию наследственным правам необходимой определенности и бесспорности. Правоохранительная функция нотариата отражает его место как публично-правового института, который обеспечивает законность и правомерность юридических действий участников гражданского оборота в самом широком смысле, снижая уровень как гражданских, так и уголовных правонарушений. Охранительная функция нотариата заключается в возложении на систему нотариата охраны прав участников нотариального производства, в том числе путем содействия в осуществлении их прав и исполнении обязанностей. При этом охранительная функция осуществляется нотариусами не только при совершении нотариальных действий одноименного характера (принятие мер к охране наследственного имущества до принятия наследниками наследства), но и при совершении практически любого нотариального действия. [1,12-13]

Правовой основой деятельности нотариата в сфере обеспечения и защиты наследственных прав является, прежде всего, статья 26 Конституции Республики Казахстан, в соответствии с которой гарантируется право наследования. [2] Гражданский Кодекс Республики Казахстан конкретизирует нормы основного закона, отменив практически все законодательные запреты в отношении видов, объема и стоимости имущества, которое может принадлежать гражданам. Детально были урегулированы основные институты наследственного права, созданы необходимые правовые гарантии свободы завещательной воли, защиты интересов семьи наследодателя, законности наследования отдельных видов имущества.[3] Правоприменительная практика, базирующаяся на этой правовой основе, подтверждает заинтересованность граждан в реализации прав наследования объектов недвижимого имущества, в том числе, предприятий, квартир, жилых домов, земельных участков, ценных бумаг, а также иных видов имущества и имущественных прав. На примере ведения наследственных дел наглядно проявляется роль нотариуса в обеспечении равных правовых условий для всех участников нотариального производства и соблюдении закона в

отношении всех лиц, в том числе и не обратившихся к нему. Ведение наследственного дела независимым и беспристрастным нотариусом обеспечивает учет интересов всех наследников и создает равные условия получения наследства в соответствии с волей наследодателя или законом.

В соответствии с Гражданским Кодексом Республики Казахстан [3] и Законом Республики Казахстан «О нотариате» [4] к нотариальным действиям, имеющим значение для динамики наследственных правоотношений относятся: удостоверение завещаний, в том числе и секретных завещаний, выдача свидетельства о праве на наследство, принятие мер к охране наследственного имущества, учреждение доверительного управления наследственным имуществом. Проанализируем наиболее значимые, на наш взгляд, нотариальные действия.

Наследование по завещанию – это урегулированный законом порядок посмертного правопреемства, основанного на завещании наследодателя.[5, 227] Нотариус удостоверяет завещания дееспособных граждан, составленные в соответствии с требованиями законодательства Республики Казахстан, лично представленные ими нотариусу. Это означает, что удостоверение завещаний через представителей не допускается. При удостоверении завещаний от завещателей не требуется представления доказательств, подтверждающих их права на завещаемое имущество. Нотариус, выполняя функцию удостоверения завещания, совершает следующие действия: разъясняет завещателю законодательство о наследовании; консультирует относительно содержания завещания; устанавливает личность завещателя, проверяет его дееспособность, учиняет удостоверительную надпись и т.д. Свобода завещания ограничивается правилами об обязательной доле в наследстве. В связи с этим на нотариуса возлагается обязанность разъяснить завещателю суть статьи 1069 Гражданского Кодекса Республики Казахстан и сделать об этом отметку в завещании. [3]

Как показывает нотариальная практика, при нотариальном удостоверении завещаний выявляются следующие нарушения норм материального права: присутствие при составлении, подписании, удостоверении завещания в качестве свидетелей лиц, в пользу которых составлялось завещание; подписание завещания в качестве рукоприкладчика вместо завещателя супругом лица, в пользу которого составлено завещание; в завещании, подписанном рукоприкладчиком, не указывается причина, по которой завещатель не смог подписать завещание самостоятельно и т.д. Чтобы избежать данных нарушений, следует учитывать следующее требование законодательства. При нотариальном удостоверении завещания исполнитель завещания и свидетели могут присутствовать лишь при изъявлении на это желания завещателя, а лицам, присутствующим при удостоверении завещания, нотариус разъясняет их обязанность до открытия наследства хранить тайну завещания, не разглашать сведения, касающиеся содержания завещания, его совершения, изменения или отмены, и право завещателя потребовать компенсацию морального вреда или воспользоваться другими способами защиты гражданских прав в случае нарушения тайны завещания. [6,223-224]

Особое значение имеют способы отмены завещания. Нотариус в случае получения уведомления об отмене завещания, или получения нового завещания, отменяющего или изменяющего составленное ранее завещание, делает об этом отметку на экземпляре завещания, хранящемся у нотариуса, и в реестре регистрации нотариальных действий. Уведомление об отмене завещания должно быть нотариально удостоверено.

Также в соответствии с пунктом 4 статьи 1051 Гражданского Кодекса Республики Казахстан нотариус удостоверяет «секретное завещание», при этом он лишен права ознакомиться с содержанием данного документа. Как видим, до момента вскрытия суть секретного завещания будет неизвестно и наследникам, и нотариусу. Составление «закрытых» завещаний практикуется в Республике Беларусь, Российской Федерации, во Франции, Германии – они определены как тайные завещания. [7,21] Кроме того, предусмотрены случаи, когда завещание совершается в присутствии свидетелей, а также

четко определены те лица, которые при составлении, подписании или удостоверении завещания, лишаются права быть как в качестве свидетелей, так, и соответственно, и не имеют права вместо завещателя подписывать завещание. [8,331]

Наиболее распространенным нотариальным действием, направленным на подтверждение прав наследников, является выдача свидетельства о праве на наследство. Данный документ официально подтверждает субъективные права наследников, соответственно, при этом прекращаются наследственные правоотношения. При выдаче свидетельства о праве на наследство нотариус обязан выяснить круг наследников, правильно определить состав наследственной массы, при наличии нескольких наследников, решить вопрос о праве и т.д. Для выдачи свидетельства о праве на наследство нотариусу требуются доказательства факта принятия наследства в установленные сроки, причем для нотариуса доказательственное значение имеют только письменные документы. Если таковых не имеется или представленные документы недостаточны для решения вопроса о выдаче свидетельства о праве на наследство, наследник должен подтвердить факт принятия наследства в судебном порядке в соответствии с правилами установления фактов, имеющих юридическое значение. [9, 78]

В соответствии с Нормативным постановлением Верховного Суда Республики Казахстан «О некоторых вопросах применения судами законодательства о наследовании» под фактическим принятием наследства следует понимать любые действия наследника, совершенные в течение срока для принятия наследства и документально подтвержденные, свидетельствующие об участии наследника в судьбе имущества наследодателя, при этом перечень позиций, которые могут свидетельствовать о фактическом принятии наследства (вступил во владение или в управление наследственным имуществом; принял меры по сохранению наследственного имущества, защите его от посягательств или притязаний третьих лиц; произвел за свой счет расходы на содержание наследственного имущества; оплатил за свой счет долги наследодателя или получил от третьих лиц причитавшиеся наследодателю денежные средства) не является закрытым. [10] Следует отметить, что не всегда дается должная оценка обстоятельствам и документам, предоставляемым в подтверждение фактического принятия наследства лицами, заявившими по истечении установленного срока, в результате чего нарушаются требования статьи 1072-3 Гражданского Кодекса Республики Казахстан. [3] Например, при оформлении наследственных прав нотариусами принимаются документы об оплате коммунальных услуг за жилье, по которым платежи выполнены после истечения срока принятия наследства, при этом в ряде случаев плательщиком по ним указан наследодатель. Между тем действия, свидетельствующие о фактическом принятии наследства, должны быть совершены в течение срока принятия наследства, установленного Нормативным постановлением Верховного Суда Республики Казахстан «О некоторых вопросах применения судами законодательства о наследовании». [6,227]

На основании вышеизложенного можно сделать вывод, что наследование представляет собой важный правовой механизм, который обеспечивает законный переход имущества после смерти собственника. Нотариус, будучи уполномоченным государством на оформление наследственных правоотношений, должен ответственно подходить к решению всех вопросов, связанных с реализацией наследственных прав. Институт наследственного права является сложным и на практике не всегда однозначно трактуемым. Вместе с тем обобщенный анализ обзора нотариальной и судебной практики, позволит снизить количество ошибочных решений нотариусов и, как следствие, приведет к повышению качества оформляемых нотариусами нотариальных актов, закрепляющих наследственные правоотношения. Несмотря на все трудности, потенциал нотариата в развитии наследственного права Республики Казахстан далеко не исчерпан. В любом случае цель правотворческой политики должна заключаться в поиске справедливого баланса интересов наследодателя и наследников, а также в совершенствовании статуса нотариуса, обладающего исключительными полномочиями по защите наследственных прав.

Список использованной литературы:

1. Самсонов В.В. Нотариат: курс лекций: учебное пособие для вузов. – М.: Издательство «Экзамен», 2006. – 252 с.
2. Конституция Республики Казахстан (принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 года) (с изменениями и дополнениями по состоянию на 23.03.2019 г.) https://online.zakon.kz/document/?doc_id=1005029
3. Гражданский кодекс Республики Казахстан (Особенная часть) от 1 июля 1999 года № 409-І (с изменениями и дополнениями по состоянию на 19.12.2020 г.) https://online.zakon.kz/document/?doc_id=1013880#pos=5141;-16
4. Закон Республики Казахстан от 14 июля 1997 года № 155-І «О нотариате» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 09.06.2021 г.) https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1008028
5. Москаленко И.В. Нотариальные действия и их роль в наследственных правоотношениях. // Вестник Санкт-Петербургского университета МВД России.-2006.-№ 2(30).-С.227-229.
6. Бегичев А.В. Проблема реализации единообразия нотариальной практики оформления наследственных прав: опыт взаимодействия адвоката и нотариуса. // Вестник университета имени О.Е.Кутафина. – Москва.-2017.-№ 12. – С.222-228.
7. Сарсембаев М.А. «Международно-правовые аспекты наследования» // Вопросы совершенствования наследственного законодательства. Сборник подготовлен Республиканской нотариальной палатой по итогам проведенного совместно с Сенатом Парламента Республики Казахстан круглого стола. – Астана, 2005. - 83 с.
8. Гражданское право. Том III. Учебник для вузов (академический курс) /Отв.ред.М.К.Сулейменов, Ю.Г.Басин. – Алматы, 2004.- 522с.
9. Свит Ю. П. Судебная защита наследственных прав // Цивилист- 2006. № 3- С.78-82.
10. Нормативное постановление Верховного Суда Республики Казахстан от 29 июня 2009 года № 5 «О некоторых вопросах применения судами законодательства о наследовании» (с изменениями от 31.03.2017 г.) https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30425715

ISSUES OF HARMONIZATION AND UNIFICATION OF NATIONAL LEGISLATIONS OF THE MEMBER STATES WITH THE LEGAL FRAMEWORK OF THE EAEU

Amirbek K.S., Master of Law, Senior Lecturer of the Department of Constitutional and International Law;

Abikenova G.B., Master of Law, Senior Lecturer of the Department of Constitutional and International Law Karaganda University named after academician E.A.Buketov

Formation of the common economic and legal space of the EAEU is carried out in accordance with the basic codified regulatory document—the Treaty on the Eurasian Economic Union, signed on May 29, 2014 in Astana and effective since January 1, 2015. This process flows in the following main directions:

- 1) establishment of a supranational legal space of the EAEU, the structural elements of which are:
 - international treaties concluded between member states on issues related to the operation and development of the Union (international treaties within the Union);
 - international treaties concluded with third states, their integration associations and international organizations (international treaties of the Union with a third party);
- 2) harmonization of legislation is approximation of the legislation of the EAEU member states, aimed at establishing similar (comparable) regulations in certain areas;

3) unification of legislation is approximation of the legislation of the EAEU member states aimed at establishing identical mechanisms of legal regulation in certain areas defined by the Treaty on the Eurasian Economic Union [1, p.127].

The implementation of transnational integration within the EAEU necessarily presupposes the establishment of an organizational and legal mechanism for harmonizing the legislation of the member states. The experience of the European interstate association shows that it is the legislative activity of the EU bodies based on the harmonization of law that has led to the highest degree of integration.

The pursuance for harmonization, unification and convergence of law is specified in Article 2 of the Treaty on the Eurasian Economic Union in the key concepts of a single, coordinated and agreed policy within the Union. The "common policy" means the policy implemented by the member states in the areas specified by them, provided for by this Treaty, which presupposes the application of unified legal regulation by the member states, including without limitation the decisions of the Union bodies within the framework of their powers. "Coordinated policy" means a policy that presupposes the implementation of cooperation among the Member States on the basis of common approaches approved within the framework of the Union bodies and required to achieve the goals of the Union provided for in this Treaty. A "coordinated policy" implies a policy pursued by the Member States in various fields, involving the harmonization of legal regulation, including without limitation the decisions of the Union's bodies, to the extent necessary to achieve the goals of the Union provided for in this Treaty.

With respect to the experience of harmonization of the legislation of Russia and Belarus within the framework of the Union State, it is necessary here to take into account such important factors as:

- the obligation to comply with the principles of intergovernmental cooperation;
- ensuring market principles in the relations of business entities, depending on the specifics of the relevant national legal systems.

In this regard, it is necessary to carry out a phased interconnection of the norms of various legislative acts of the countries of the Eurasian Economic Union in order to harmonize the norms of legislation in the matters of the legal status of business entities (economic entities) and regulation of their activities throughout the entire Union. In this case, we are talking about various branches of legislation: civil, customs, administrative, energy, labor, pension, etc.

Herewith, in order to resolve effectively the problems under consideration, the similarities and features of the legal status of corporate entities registered in accordance with national legislation are taken into account. It is advisable to use such approaches for similar acts of the legal systems of the EAEU countries.

This approach has already been tested in the interconnection of the norms of various legislative acts of Russia and Belarus. Meanwhile, within the framework of the Union State building, such key legal categories as the legal status and regulation of business (entrepreneurship) activities, in the field of innovations as well, were decisive, that is due to the goals and principles of establishing the Union State. This indicates the expediency of studying the legal support of key areas of functioning of business entities, taking into account the property and intellectual interests of citizens of each Union State [2].

For effective (profitable) business activity, both in production and in service delivery in the countries with a prevailing market economy, such factors as: expanding the market space and innovation development – are recognized as one of the main prerequisites for their economic development in terms of active competition.

So, during the EAEU formation, innovations were considered in the participating countries, taking into account the practice of Western countries, as a mandatory element of the development strategy of not only individual companies, but also entire industries, when their specialization is based on high-tech production or on constantly updated technologies for providing services, including the provision of management processes. This is confirmed by the results of a comparative legal analysis, which shows that innovations for economic activity, primarily in the sphere of

production in the countries with a prevailing market economy, are defined as one of the main conditions for economic progress.

A comparative legal analysis of the organizational and legal forms of business entities provided for by the legislation of the member states of the Union shows that there is an actual coincidence in their interpretation, as well as in the definition of the concept of "entrepreneurial activity" specified in the civil codes of the EAEU member states. Thus, the analysis carried out as a result of comparing the main types of business entities under the legislation of the countries of the established union showed the presence of significant similarities in the legal status of such corporate entities as business companies, which are the most common forms of business organizations in the market economy [3].

Consequently, one of the main conditions for the integration of the economies of the countries of the Eurasian Economic Union involves the creation in this space of an interrelated legal mechanism of the member states, respecting the interests of each state and their residents. In this case, based on the economic principles of interaction between the designated subjects, one of the significant factors in the series of factors under consideration in the interstate legal field should be highlighted the appearance in its time of such systemic acts as the Customs Code of the Eurasian Economic Union of April 11, 2017.

The above fundamental innovations of the legal regulation of the activities of the subjects of customs relations within the Customs Union give grounds to conclude about the active influence of this sphere of legislation on various, not only related to the economy, branches of legislation of the legal systems of Belarus, Kazakhstan, Russia and other member states of the Union. Alongside the above-mentioned civil legislation, represented primarily by civil codes, one should also note budgetary and tax legislation, as well as procedural legislation, which must take into account the peculiarities of resolving both business and administrative procedural disputes.

Thus, there is a clear tendency for changes in the customs legislation of individual countries to affect many sectors of their national legislation within the framework of the Eurasian Economic Union. At the same time, one should take into account the possibility of a reverse impact, when improvement of the provisions of national legislative branches related to customs legislation will entail changes in the provisions of the EAEU Customs Code.

In particular, voluminous amendments to the Civil Code in all its parts will undoubtedly lead to adjustments in the national customs legislation of EAEU member states. For example, the relevant codes are expected to clarify the types of organizational and legal forms of corporate business entities and their competence, including with respect to the public nature that arises in connection with such activities.

Consequently, the formation of a single economic space within the boundaries of the countries of the Eurasian Economic Union dictates the need to unify the legislative systems of member countries in terms of legal regulation of relations between business entities. In this regard, today is relevant the interconnection of the relevant contractual institutions of the civil codes of these countries, which creates prerequisites for streamlining business relations of corporate entities representing the countries of the union [4, p.3].

The coordinated use of relevant contractual forms with their unification as legal instruments by business entities of the EAEU countries is of particular relevance for the introduction of innovations in production, including as a means of investment by non-resident companies, which will contribute to strengthening their position in the competitive environment of the relevant market sector.

Depending on how the development of industry, agriculture, transport and other productive sectors of the EAEU countries is projected, including taking into account such a factor as the accession of member states to the WTO, it is necessary to simulate the development of the legal systems of each country of our union. By carrying out such modeling, it is advisable to forecast the development of the systems of branches of law and legislation of EAEU member states, taking into account the prospects of the emergence of new sectors of our economy with a focus on the legal regulation of scientific and technological, including innovation, activities.

As an example we can give an actively formed energy and information law with the relevant arrays of legislation, as relatively new elements of modern legal systems. These branches of law, taking into account modern energy and information technologies, affect many areas of public life, whether it is public administration, business, social security and so on. This example can be continued by listing a number of other promising branches [5, p.57].

Taking into account modern processes of globalization, it is necessary to adjust to the increasing influence on the legal systems of the EAEU member states, and especially the WTO member states, the legal systems of the European Union and other countries with developed market economies. In this connection, it is necessary to emphasize the need to ensure in these processes the priority of the interests of the EAEU countries in addressing strategic objectives related to the health of their nations, defense and state security.

Article 6.1 of the EAEU Treaty establishes the following hierarchy of legal acts of the Union:

- 1) Treaty;
- 2) international treaties within the Union;
- 3) international agreements of the Union with third parties;
- 4) decisions and regulations of the Supreme Eurasian Economic Council, the Eurasian Intergovernmental Council and the Eurasian Economic Commission, adopted within the powers stipulated by the Treaty and international treaties within the Union [6].

Despite the uncertainty of the place in the hierarchy of the acts of the Union, the current international treaties continue to apply exclusively in the part that does not contradict the Treaty.

The Treaty (Art. 6, paras. 2-4) established the correlation of the Union's law sources, which is very positive from the point of view of legal certainty, uniformity of interpretation and application of law. Clarification of the legal force, the consolidation of the hierarchy in a separate article, and especially in one of the first articles of such a voluminous act indicates a lot—and the desire of the parties very clearly indicate the acceptable for them forms of legal regulation of relations in the context of an integration project, and the importance of agreed legal mechanisms, built into an effective system of law.

The priority, the primary source (which enshrines the foundations of the institutional structure and formation of the legal framework, as well as defines the rights and obligations of an international organization as a subject of international law) is the constituent act—the Treaty on the EAEU with all its annexes. There are 33 of them, as well as a number of annexes.

Then follow international treaties within the Union (i.e. between member states), and then international treaties of the Union with a third party (i.e. with other states and international intergovernmental organizations). Such international treaties must not contradict the main objectives, principles and rules of functioning of the Union. The Union's law also includes international treaties, concluded within the framework of formation of the contractual legal framework of the Customs Union and the Common Economic Space, effective on the date of entry into force of the EAEU Treaty; they are applied in the part that does not contradict the Treaty.

Then follow the acts of the EAEU bodies, i.e., decisions and regulations, which are binding. They are also arranged hierarchically: decisions of the Supreme Eurasian Economic Council take precedence over decisions of the Eurasian Intergovernmental Council and the EEC; decisions of the Eurasian Intergovernmental Council take precedence over decisions of the EEC.

All projects being developed, negotiated or undergoing intra-state procedures must comply with the Treaty.

Thus, the EAEU law includes sources of different legal nature, different in time of adoption. These are both contractual (the Treaty itself, as well as international treaties within the Union and with a third party), and non-contractual (decisions and orders of the EAEU bodies). At the same time, these sources are also of several types: some require implementation (these are decisions of the Supreme Eurasian Economic Council or the Eurasian Intergovernmental Council, which is stated directly in the Treaty on the EAEU (part 2, clause 1, art. 6), the others do not and are applied directly (these are decisions of the EEC (part 2, clause 13, № 1 to the Treaty on the EAEU—Provisions on the EEC).

However, for their implementation as sources of international obligations, the national legal system must still be able to "absorb" them. Now there is no such special normative mechanism in any of the member states of the Union. At present we apply them by mediating the direct effect of such sources through "treaty" obligations, i.e. by assuming obligations from an international treaty we made the condition of their direct effect effective for our legal system (doctrine indicated that treaties "pave the bridge" between the acts of interstate entities and domestic acts).

The legislative basis of the CU and SES, as well as the Treaty were created taking into account the rules, principles and norms of the World Trade Organization (WTO) in terms of creating more favorable conditions for trade in services, institutions, activities and investments.

International treaties within the EAEU, international agreements with third parties and decisions of EAEU bodies are subject to publication on the official website of the EAEU (from 01.01.2015–www.eaeunion.org) (Article 111 of the Treaty).

The legal framework of the EAEU consists of: international treaties of different nature and acts of the bodies of the organization. With the adoption of the Treaty on EAEU the Union's law was supplemented by the decisions and regulations of the EAEU; the Intergovernmental Council and regulations of the EEC.

At the moment, the law does not establish a clear time frame for the obligatory publication of the text of an international treaty. This leads to a violation of the right of the people as a bearer of sovereignty to access full and reliable information.

The Treaty on the Establishment of the EAEU in Article 6 introduces a new legal category– the "right of the Union", which, in our opinion, reflects the international legal nature of this interstate association, whose international legal personality is more complex than that of traditional international intergovernmental organizations [6]. The EAEU is not simply endowed with independent and independent from member states international rights and obligations, allowing it to independently enter into international legal relations with other subjects of international law on its own behalf.

References:

1 Котова Н.Е. Евразийский экономический союз: совершенствование нормативно-правовой базы // Вестник финансового университета. – 2016. – № 5 (95). – С. 126-132.

2 Михайлов Н.И. Формирование нормативно-правовой базы Евразийского экономического союза с учетом опыта Союзного государства. / Выступление на 40-м семинаре при Парламентском Собрании Союза Беларуси и России по вопросам строительства Союзного государства // www.postkomsg.com (дата обращения: 15.05.2021г.).

3 Акопджанова М.О. Правовое регулирование деятельности Евразийского экономического союза // Международное право. – 2015. – № 1. – С.1-8.

4 Понаморенко В.Е., Лифшиц И.М., Сорокин К.Г., Милоголов Н.С., Коровяковский Д.Г., Назаретян С.Р. Актуальные направления финансовой интеграции в ЕАЭС: правовой анализ: монография / под общ. ред. В.Е. Понаморенко. – М., 2015. – 184 с.

5 Абдрасулов Е.Б. К вопросу о формировании правовой базы Евразийского экономического союза и наднациональном характере его органов. // www.online.zakon.kz (дата обращения: 15.05.2021г.).

6 Договор о Евразийском экономическом союзе (заключен в г. Астане 29 мая 2014 года) // www.online.zakon.kz (дата обращения: 15.05.2021г.).

АКАДЕМИК ЗИМАНОВ С.З. — ИССЛЕДОВАТЕЛЬ КАЗАХСКОГО ПРАВА «ЖАРГЫ»

*Ахметова Н.С., профессор кафедры теории и истории государства и права,
к.ю.н., доцент Карагандинский университет им.Е.А.Букетова*

Имя Зиманова Салык Зимановича, академика НАН, профессора доктора юридических наук, как большого ученого, крупного организатора правовой науке и юридического образования далеко известно за пределами нашей республики. Круг научных интересов Салык Зимановича весьма широк и многообразен. Прежде всего он проделал огромную работу по исследованию проблем истории государства и права Казахстана. Одним из важных направлений научных интересов академика Зиманов С.З была история обычного права казахов. В своих трудах академик Зиманов С.З положил начало изучению казахской средневековой системы права «Жаргы», суда биев, вобравших в себя обще-культурные ценности. Десятитомный его труд «Древний мир права казахов», первая фундаментальная работа в этой области.

В мире, в его культурных пластах, немало явлений, значительных по историческим меркам, остающихся, несмотря на это, неоткрытыми для широкого обозрения и человечества, а следовательно, непознанными и не оцененными по достоинству. Они большей частью затерялись в истории поколений или оказались в стороне от столбовых дорог развития цивилизации и познавательной деятельности нового времени. Однако они не стали сами по себе менее значительными, менее ценными хотя бы в историческом плане. Одной из таких культурных ценностей, затерявшихся в пластах истории, является казахское право «Жаргы». [1,16]

В основе трудов Зиманов С.З - тщательное исследование средневековых восточных, в том числе тюркских, китайских, монгольских, источников, описаний некоторых западных и российских путешественников, исследователей и местных деятелей нового времени. Большую ценность, подчеркивает С. Зиманов, представляют описания, высказывания и исследования представителей национальной интеллигенции как знатоков, непосредственных носителей всего того ординарного и неординарного, малого и сущего в организации корпоративного, общинно-родового, индивидуального образа жизни казахских кочевников.

Феномен великой Степи, поскольку он существовал, должен был породить особую традицию права, которую по месту развития можно назвать «степной». Говоря о степной традиции права, необходимо обратить внимания указывал ученый, на два важных момента. Первый состоит в том, что правовые понятия, принципы, институты непрерывно и последовательно развивались на протяжении веков, причем каждое последующее поколение сознательно продолжало работу предыдущего. Второй заключается в том, что этот сознательный процесс последовательного развития, для которого характерно преемственность, непрерывность и накопление опыта, воспринимается (или воспринимался когда – то) как процесс не только перемен, но и органического роста.

Продуктом и наследием тюркоязычной степной цивилизации, было казахское право. Казахское право, основанное на культурных и демократических традициях обычно – правовой системы, - сокровище культурной жизни казахского народа и всей кочевой цивилизации. Оно имеет тысячелетнюю историю, и пик утверждения его условно относится к XIV-XV вв.

Три фактора, отмечает Зиманов С.З играли первостепенную роль в сложении и системном развитии казахского права.. Во – первых, обширность пространства обитания проказахов и казахов на Евразийском континенте, образовавшая в силу объективных обстоятельств как бы огромную свободную зону для консолидации части кочевой цивилизации. Казахская республика по занимаемой территории находится сегодня на 9 месте в мире – 2,72 млн.кв.м., а 200-300 лет тому назад она была в 1,5-2 раза больше. Во-вторых, это непрекращающийся процесс перемещения и великого переселения кочевых и полукочевых общностей и объединений, по большей части с Востока на Запад, и

растянувшийся на многие столетия, путь которого пролегал через Евроазитскую степь или начинался с нее, когда в ходе смены и распада возникающих политических и государственных образований часть их оседала на этой «свободной» зоне, называемой Казахией, превнося в нее свои естественно-культурные, обычно-правовые, демократические традиции. В – третьих, на этом обширном островке степного пространства дух вражды и войны относительно рано сменился мирными устремлениями, а завоевательные походы уступили место идеям самоутверждения и самозащиты в этнокультурных границах. Надо раздвоенностью и раздробленностью Степи постепенно брали верх объединительные идеи, что в совокупности порождало тенденцию упорядоченности в общественных отношениях и приводило к усилению регулятивной роли правовых установлений, проникнутых в основном духом свободы, обеспечения мира, общего благополучия и единства среди подданного населения [2,42;43].

Казахское право имеет тысячелетнюю историю, оно старше казахского государства и самых казахов, как сложившейся этнической общности. Казахское право, основными источниками которого были обычно-нормативная система и культурные традиции Великой степи, явления конкретно-историческое и культурно своеобразное, которое формировалось на протяжении веков в большей степени в зависимости от естественно-природных условий, окружающих казахский народ. Долговечность казахского права Зиманов С.З. объясняет двумя факторами. Во-первых, тем, что хозяйственно-бытовые основы кочевой цивилизации на обширной земле. Казахии сохранились вплоть до новейшего времени. А во-вторых, и это главное, тем, что казахское право было максимально приближено к самому народу, к логике его жизни и в значительной степени выражало извечную духовную суть человека.

Поэтому казахское право, основанное на культурных и демократических традициях обычно-правовой системы, проявляло удивительную жизнеспособность и стойкость влиянию инонациональных систем, пережило и перешагнуло свою эпоху, его породившую. Оно продолжало сохранять свою регулятивную роль вплоть до новейшего времени, до XIX, отчасти до начала XX века.

Во всем правовом поле средневекового казахского общества определяющей властью, доказывает ученый, была власть Степного закона, а его носителем, хранителем, реформатором и реализующей силой - узкая категория людей, именуемых биями. Би - это, в первую очередь, судья. Власть бия считалась «коренной властью», уходящей в глубь истории самого народа, в отличие от власти ханов, имеющих «иноказахское» происхождение.

По мнению Салыка Зиманова, бий в народном сознании рисуется носителем рыцарской морали и аргументирует это дошедшими до нашего времени народными афоризмами: «Шыннан озге ьсудай жок» - «Нет бога выше правды»; «Малым - жанымның садагасы, жаным - арымның садагасы» - «Материальное богатство должно служить духовности, а в духовности главное - честь». Эти фавулы имели реальное человеческое лицо: в человеке его совесть, честь и достоинство объявлялись высшими ценностями.

Казахская обычно-правовая система исторична, говорит С.З. Зиманов. Она состоит из пластов разных столетий, связанных общим духом, потому и консервативна и в то же время подвижна, динамична в рамках простора кочевой цивилизации. Бий - судья в этой системе - выступает знатоком и хранителем традиций и установлений казахского права - это обязательная сторона его профессиональной деятельности. И в то же время бий - свободный толкователь Степного права сообразно условиям применения его норм.

Нормативно-правовой опорой бийского суда и биев, отмечает Салык Зиманов, кроме обычно-правовых «ханских» уложений, было прецедентное право, то есть постановления по конкретным делам известных и знаменитых биев, правосудная слава которых приобрела всеказахскую известность.

Казахское право тем и отличается, что оно, руководствуясь в своей основе обычно-правовыми нормативами и институтами, сложилось и получило развитие как бы в «свободной» зоне и в силу этого вобрало в себя больше мирные, естественно-устойчивые

принципы кочевой цивилизации. В этом плане можно сказать, что оно по содержательной части во многом определило эпоху, в недрах которой формировалось, и переросло ее рамки.

Важно, отмечает академик Зиманов С.З., что бийское правосудие в своем ценностном имманентном статусе могло формироваться, сложиться и утвердиться только в среде и массе классической кочевой части казахского общества, занимавшей огромное пространство центральноазиатского этноса и составлявшей абсолютное большинство Степного Края.

Судебная система в Казахстане, в отличие от стран и отдельных центральноазиатских земель, в которых преобладала земледельческая или городская культура и связанные с ней нормы права, в частности нормы исламского права, была светской и ментальной, пользовалась большим влиянием на общегражданскую власть, в том числе на гражданско-династическую власть государей и правителей, нередко делила верховное управление с ними. В исторической памяти казахского народа сохранились личности, даты, периоды и события которыми гордятся и отдают дань уважения последующие поколения. Они сохраняются и стойко держатся, воспроизводятся памятью и умами нового поколения как ориентир на будущее, как наследие, имеющее непреходящее значение, и даже как общечеловеческая ценность. Таким памятным историческим периодом, важнейшей вехой и духовным рубежом в истории Казахстана является, получивший наименование в литературе «Золотой век» правосудия. «Золотой век» в истории Казахстана связан с торжеством и авторитетом законности и правосудия, которые были и оставались во все времена и у всех народов, особым нравственным критерием человеческого общежития. Этот период известен в жизни всех трех казахских жузов – в Старшем, Среднем, Младшем. Его относят то к периоду правления Тауке – хана (последняя четверть XVII и начало XVIII веков), то к периодам, предшествовавшим до него. Важнее то, что независимо от периода и имён верховных правителей, при которых был возможен и утвердился «справедливый порядок», носителем и защитником его выступает неподкупный судья, мудрец, оратор - исторически реальная фигура бия. Это были люди, которых известный востоковед, профессор А.И.Левшин называет в «своем роде» гениями, по заслугам стоящими «наряду с Солонами и Ликургами», утверждающие в своей деятельности высокую нравственность и святость в общественных отношениях. [3, 169]

«Золотой век» правосудия и законности, составлявший целую эпоху в исторических судьбах казахского народа и его государственности, олицетворяет во многом естественное состояние общества, при котором судебно-правовые отношения в своем развитии поднялись до уровня общенациональной ценности.

Не случайно ученые высоко ценили суд биев. Например, В.В. Григорьев, русский ученый-востоковед, воспитанный в европейской культуре, утверждал, что суду биев могли бы «позавидовать многие издавна цивилизовавшиеся народы»[4,63]

Нельзя не согласиться с Салыком Зимановым, писавшем о том, что у каждого народа в его истории и современном развитии всегда имеются примечательные устойчивые явления, составляющие его достояние и в то же время - его гордость. Они во многих случаях носят локальный, рамочный характер, могут касаться областей искусства и литературы, музыки и песен, живописи и архитектуры, технологии и науки, особенностей народного и национального менталитета. В редких случаях может быть такое, когда локальнонациональное по значимости перерастает национальное, становится общечеловеческой ценностью. Нечто подобное было и в Казахии, и оно вошло в историю как «Золотой век» законности и правосудия, как наследие кочевой цивилизации, простиравшейся на огромном пространстве Центральной Азии. [2,45]

Мы, исследователи, пишет С. Зиманов, были инертны в силу идеологического давления в XX веке в деле истинно научного исследования минувшей истории казахов. Скорее, мы проявляли робость перед ним, хотя оно постоянно маячило в подсознании ученых, не только национальных. Существовали табу и ограничения на историческое познание. Такова была господствовавшая идеология, навязанная правящей политикой. Времена теперь изменились. «Золотой век» законности и правосудия, когда-то являвшийся достоянием поколений на

древней земле казахов, становится теперь неотъемлемой частью нашей истории и, допуская, вполне возможно станет достоянием цивилизации вообще[5,87].

Как истинный ученый Салык Зиманович самокритичен в оценке советского периода историко-познавательной научной деятельности. Эта ответственная гражданская позиция дала ему возможность совершить прорыв в исследовании, изучении казахского права.

Список использованной литературы:

1 Зиманов С.З. Мир права казахов «Жаргы» – уникальная система // Юрист №11, 2005 год- с.16

2 Древний мир права казахов. Материалы, документы и исследования в 10 томах / Под ред. академика Зиманова С.З. т.1. Алматы, 2004 – 320 с.

3 Левшин А.И. Описание киргиз – казачьих или киргиз – кайсацких орд и степей. СПб, 1832, ч. 3 – 680 с.

4 Григорьев В.В. О скифском народе саках. СПб, 1871 – 340 с.

5 Зиманов С.З. Казахский суд биев – общекультурологическая ценность. Алматы, 2009 – 408 с.

ИСТОРИЧЕСКАЯ ОСНОВА СТЕПНОГО ПРАВА КАЗАХОВ

Ахметова Н.С., к.ю.н., доцент, Карагандинский университет имени Е.А.Букетова;

Бейсенбекова Н.А., к.и.н., доцент, Карагандинский университет имени Е.А.Букетова

Центральный–Азиатский регион, часто именуется в истории Великой Степью. Степная цивилизация, является особым социосистемным образованием, в пределах которого на протяжении эпох и времен поддерживалась устойчивая государственная система регуляции и стабильность социума, обеспечивающая становление этноса. Основной формирующей этнической группой здесь были тюрки и их предки, поэтому и эту Степь в культурно – этническом смысле называли Тураном или Туркестаном. Почти все государственные образования, великие и малые, в основном тюрские или подвергшиеся тюркизации, сменявшие друг друга на протяжении многих столетий, оставляли на этом огромном участке земли память о себе в виде жизнестойких и подвергшихся селекции правил и правопорядков, которые избирательно, вместе с их носителями редуцировала и осваивала Степь, обогащаясь «свободными» идеями и расширяя свои культурные границы[1,43]. Степная цивилизация создала «законные» институты, ценности и понятия, которые веками сознательно передавались из поколения в поколение и так из них получилась «традиция». Феномен великой Степи, поскольку он существовал, должен был породить особую традицию права, которую по месту развития можно назвать «степной».

Традиционно принятое понятие права как корпуса правил, производных от статутов и решений суда, отражающее волю законодателя (государства) как высшего источника права. Древнее право степных народов было не навязанным сверху сводом правил, а скорее неотъемлемой частью коллективного сознания «коллективной совестью» общины. Сам народ творил закон и суд на своих собраниях. Когда вожди утвердили свою власть над законом, это было сделано с намерением руководить обычаем и правовым сознанием народа, а не переделывать его. Узы рода, территориальной общины и были законом. Если кто-то оскорблял эти узы, первым побуждением было искать отмщения, но месть должна была отступить – и обычно отступала – перед переговорами относительно размеров компенсации, затем следовало примирение. Вынесение судебного решения было этапом процесса примирения. За пределами вопроса о правом и виноватом стоял вопрос примирения враждующих сторон, восстановлении между ними правильных отношений, т.е. состояние

правовой гармонии, существовавшей до спора, насколько это возможно. В таком правовом поле гораздо больше простора оставалось для убеждений и мнений людей, для их бессознательных представлений, для процессов мифологического мышления. Из этого возникали правовые процедуры, всецело опирающиеся на обряд и символ и в этом смысле очень формальные. Но по той же причине материальное право было пластично и в значительной степени неформально. Права и обязанности не привязывались к букве закона, а отражали общинные ценности, они были «живым законом». Обычное право этой давней эпохи степной истории часто было неясным, непрактичным по форме, но оно же было и творческим, возвышенным, приспособленным к потребностям человека, адекватно условиям общежития кочевых и полукочевых объединений.

Такая парадигма общественного порядка, когда право слито воедино с религией и морально, растворено в политических, экономических, семейных и прочих институтах и процессах, отражала ощущение целостности жизни, ощущение того, что правовые учреждения и процессы, как и правовые нормы и правовые решения, составляют часть Вселенской гармонии (Тенгри – Небо – Космический порядок). Право было, не способом применения правил для определения вины и вынесения приговора, а средством объединить и удержать людей вместе. Оно было инструментом примирения. Право воспринималось, как процесс посредничества, способ общения, а не как процесс создания норм и принятия решений. Разумеется, имелись установленные правила и процедуры для наказания преступлений, возмещения ущерба, соблюдения договоров, посмертного распределения имущества и решение других проблем связанных с правосудием. Это был довольно сложный правовой порядок.

В традиции кочевых и полукочевых народов Центральной Азии, общество управляется в первую очередь не путем распределения прав и обязанностей через систему общих норм, а путем поддержания правильных отношений между членами семьи, между семьями внутри общины, между общинами и родовыми объединениями в границах определенной территории и под главенством родоначальника. Общественная гармония гораздо важнее, чем «дать каждому по заслугам». Каждый – это неотъемлемая часть его общества, вселенной системы общественных отношений, подчиненной Принципу Тенгри. Поэтому в древних цивилизациях Азии подчеркивались традиционные, нравственные, коллективные, интуитивные стороны жизни, а стороны интеллектуальные, аналитические, правовые были с ними слиты и им подчинены [2,159]. При таком более широком взгляде источники права включают не только волю законодателя, но также разум и совесть общества и его обычаи и привычки. Это не преобладающий взгляд на право. Однако его ни в коем случае нельзя назвать неортодоксальным – не так давно говорилось, что у права четыре источника: законодательство, прецедент, право справедливости и обычаи. В эпоху формирования степной традиции права не было такого количества законодательной деятельности или прецедентов, как в последующие века. Большая часть права происходила из обычая, который рассматривался в свете права справедливости, определяемой как разум или совесть. В таком правовом порядке закон не является чем-то, что сознательно создается или переделывается центральной властью. Власти время от времени осуществляют законодательную власть, однако побольшей части право вырастает из способов и норм поведения, нравов и привычек народа и общины. Более того, в таком правовом порядке обычай не подвергался сознательному, систематическому, постоянному рассмотрению юристами. Обычай священен и священны его нормы. Обычай столь свят, что его даже не обязательно называть священным. Его просто уважают и соблюдают, не задавая вопросов.

Необходимо признать, что обычай и право справедливости в той же мере являются правом, что и статуты и решения, чтобы проследить и принять степную традицию права.

Говоря о степной традиции права, необходимо обратить внимания на два важных момента. Первый состоит в том, что правовые понятия, принципы, институты непрерывно и последовательно развивались на протяжении веков, причем каждое последующее поколение сознательно продолжало работу предыдущего. Второй заключается в том, что этот

сознательный процесс последовательного развития, для которого характерно преемственность, непрерывность и накопление опыта, воспринимается (или воспринимался когда –то) как процесс не только перемен, но и органического роста.

Степная традиция права опиралась на духовный, политический, государственный опыт прошлого и прежде всего на Великий Степной закон. В Степной традиции права Великий закон кочевников воспринимался как связное целое, единая система, «организм». Жизнеспособность понятия «организм» или система права, зависела от уверенности в продолжающемся характере права, его способности расти на протяжении веков и поколений. Организм права продолжает жить только потому что в нем есть встроенный механизм органичных изменений. Представляется, что рост права имеет внутреннюю логику, изменения – это не только приспособление старого к новому, но и часть общей модели изменений.

Продуктом и наследием тюркоязычной степной цивилизации, было казахское право. Казахское право, основанное на культурных и демократических традициях обычно–правовой системы, сокровище культурной жизни казахского народа и всей кочевой цивилизации. Оно имеет тысячелетнюю историю, и пик утверждения его условно относится к XIV-XV вв.

Три фактора играли первостепенную роль в сложении и системном развитии казахского права. Во–первых, обширность пространства обитания проказахов и казахов на Евразийском континенте, образовавшая в силу объективных обстоятельств как бы огромную свободную зону для консолидации части кочевой цивилизации. Во-вторых, это непрекращающийся процесс перемещения и великого переселения кочевых и полукочевых общностей и объединений, по большей части с Востока на Запад, и растянувшийся на многие столетия, путь которого пролегал через Евразийскую степь или начинался с нее, когда в ходе смены и распада возникающих политических и государственных образований часть их оседала на этой «свободной» зоне, называемой Казахстаном, превнося в нее свои естественно-культурные, обычно-правовые, демократические традиции. В–третьих, на этом обширном островке степного пространства дух вражды и войны относительно рано сменился мирными устремлениями, а завоевательные походы уступили место идеям самоутверждения и самозащиты в этнокультурных границах. Надораздвоенностью и раздробленностью Степи постепенно брали верх объединительные идеи, что в совокупности порождало тенденцию упорядоченности в общественных отношениях и приводило к усилению регулятивной роли правовых установлений, проникнутых в основном духом свободы, обеспечения мира, общего благополучия и единства среди подданного населения [3,11;12].

Казахи и их предки – проказахи переняли, культивировали и развили до относительно высокого уровня общественно – политическую регулятивную систему нормативов, первоначально естественно сложившихся адекватно условиям общежития и выживания полукочевых объединений. Основу этих нормативов составляли обычаи, традиции, а так же правила привносимые в результате изменения тех или иных внутренних, внешне экономических и политических ситуаций. На их нормативное содержание и построение влияли союзы и государственные образования в основном тюркских, а иногда и нетюркских народов, населявших территорию Казахстана. Они частью закрепились в Степном законодательстве в такой степени, в какой мере соответствовали условиям кочевого и полукочевого мира Центральной Азии и, аккумулируясь в ней, обогащали ее. Таким образом, древний мир права казахов предстает как нормативная культура, с одной стороны корнями уходящая в автохтонно-местные, локальные режимы, а с другой – как система, вобравшая в себя полезные модели нормативного обслуживания в основном тюркских и других стран и общественных устройств, годные и приспособленные к условиям Казахстана [1,52]

Казахское право имеет тысячелетнюю историю, оно старше казахского государства и самых казахов, как сложившейся этнической общности. Казахское право, основными источниками которого были обычно-нормативная система и культурные традиции Великой степи, явления конкретно-историческое и культурно своеобразное, которое формировалось на протяжении веков в большей степени в зависимости от естественно-природных условий,

оказавших казахский народ. То есть, это явления не одноактного действия человека, а им же выстраданная необходимость, которая соответствует им же выработанному отношению к природе, обществу и к другому человеку[4,7]. Будучи максимально приближено к самому народу, оно передавало логику его жизни, миропонимания и выражало извечную духовную суть человека, независимо от стадий его совершенства и развития. Поэтому казахское право, основанное на культурных и демократических традициях обычно-правовой системы, проявляло удивительную жизнеспособность и стойкость влиянию инациональных систем, пережило и перешагнуло свою эпоху, его породившую. Оно продолжало сохранять свою регулятивную роль вплоть до новейшего времени, до XIX, отчасти до начала XX века.

Значение Казахского права выходило далеко за пределы своей собственной регулятивной нормативной роли в этнокультурных границах Казахии. Оно несло и выполняло одновременно несколько функций: регулятивную, управленческую, объединительную, охранительную и гуманистическую. Оно было в широком смысле законом и властью, источником общественного бытия и нравственности, искусством и духовной ценностью. Рожденное в рамках кочевой цивилизации, оно воплотило в себе многие ценностные черты и оптимумы человеческих мечтаний и человечности той эпохи [5,69]. Будучи особым творением человеческой культуры, оно по праву может и должно занять достойное место в мире исторически значимых правовых систем.

Обычное право на всем протяжении эволюционного развития в различных сообществах проявляло при ординарных условиях достаточную устойчивость и способность сравнительно эффективного функционирования. В целом, обычное право является одним из важных результатов самоорганизации общества в сфере социальной регуляции. Появление в новейшее время «нового» обычного права, убедительно доказывая возможность функционирования древнейшей формы права в качественно иных условиях современного мира, позволяет говорить о перспективах развития обычного права в настоящее и ближайшем будущем.

Список использованной литературы:

1. Древний мир права казахов. Материалы, документы и исследования в десяти томах/ под.ред. С.З.Зиманова –Алматы,2004. –Т.1. – С 632.
2. Алимжан К.А. Вопросы теории обычного права. – Алматы,2003. – 320 с.
3. Зиманов С.З. Казахский суд биев – общекультурологическая ценность.–Алматы,2009. – 408с.
4. Кабжанов К. Некоторые философские проблемы обычного права казахов// Материалы международной научно-практической конференции «Государственная независимость Центрально – азиатских стран: итоги и перспективы». – Алматы, 2001. - С. 7
5. Кенжалиев З.Ж. Көшпелі қазақ қоғамындағы дәстүрлі құқықтық мәдениет (теориялық, мәселелері, тарихи тағылымы). - Алматы,1997. – 192б.

АКАДЕМИК С. ЗИМАНОВ – ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ЗАҢ ҒЫЛЫМЫНЫҢ ҰЙЫМДАСТЫРУШЫСЫ-РЕФОРМАТОРЫ

Бирманова А.И.,

академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университетінің аға оқытушысы;

Берденова У.,

академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университетінің 1 курс студенті

Салық Зиманов Қазақстандағы заң ғылымының басты ұйымдастырушыларының бірі, атасы десек болады. Оның ғылыми қызығушылықтары қатарына саяси және құқықтық

жүйенің, конституциялық және мемлекеттік құқықтың, Қазақстан мен Орталық Азия және басқа да елдердің мемлекеттік және қоғамдық ой жүйесінің қалыптасу және даму тарихы кірді. Көрнекті ғалымның саяси тарихи, саяси-құқықтық ой мәселелері бойынша жүргізген зерттеулері отандық ғылымға баға жетпес үлес болып табылады. Олар саяси тарихтың күрделі, жан-жақты және сонымен бірге тұтас бейнесін қайта жасайды. Әрине, академик Зимановтың шығармашылық мәселесінде егемен демократиялық Қазақстанның қалыптасуы мен құрылуының өзекті мәселелері ерекше орын алған.

Оған қазақтардың қоғамдық және саяси құрылысы саласындағы іргелі еңбектер, сондай-ақ оның дамуының түрлі кезеңдерінде Қазақстанда ұлттық мемлекеттіліктің қалыптасу тарихы жатады. Салық Зиманов ғылымға толығымен адал адам болған. Ол керемет ғалым және ғылымды насихаттаушы ғана емес, сонымен қатар ерекше спикер болды. Оның әрбір сөзі әрқашан өте маңызды мемлекеттік мәселелерге арналды.

Оның өмірлік ұстанымының мінсіздігі және кез-келген жағдайда өз пікірін қорғау қабілеті қарапайым адамдардың құрметіне ие болды. Зимановтың пікірінше, елде ұлттық мемлекеттіліктің қалыптасуын біздің қоғам орналасқан және өмір сүретін әлеуметтік-экономикалық және саяси-құқықтық жағдаймен байланысты үздіксіз процесс ретінде қарастырған жөн, сондықтан алдыңғы Кеңес тарихы маңызды тарихи кезең болып табылады. Сол тарихи кезең Қазақстан Республикасының бүгінгі демократиялық дамуына жарамды көптеген қызықты жобалар мен шешімдерге толы екені анықталды [1,45].

Академик Салық Зиманұлы Зиманов Қазақстан заң ғылымының тарихына ұлттық мемлекеттіліктің қалыптасуы мен даму эволюциясының негізін қалаған көрнекті ғалымдардың бірі ретінде кірді. Қазақстан мен Ресей Федерациясында сақталатын ауқымды мұрағаттық материал оның ұлттық мемлекеттік құрылыстың көптеген тарихи-құқықтық мәселелерін ашып қана қоймай, болашақ зерттеулер үшін өзекті перспективалық бағыттарды айқындағанын көрсетті.

Авторитарлық-бюрократиялық жүйенің әлсіреуіне байланысты елімізде демократиялық үдерістердің басталуымен Салық Зиманұлы және басқа да қоғамдық-саяси қайраткерлер 1990 жылы Қазақ КСР Жоғарғы Кеңесіне сайланады. Бір кездері қуатты, бірақ ыдырап келе жатқан кеңестік державаның өкілді билігінің бұл органына маңызды тарихи миссия – Тәуелсіз Қазақстанның алғашқы Парламенті болу міндеті жүктелді. Парламент 1991-1993 жылдар аралығында «Тәуелсіздік Декларациясы», Қазақстан Республикасының алғашқы Конституциясы және Қазақстанның болашақ демократиялық қоғамы үшін құқықтық негіз құрған басқа да өмірлік маңызды құжаттар қабылданған кезде жұмыс істегені белгілі [2,61].

С.З. Зиманов Қазақстанның заң жұртшылығы үшін ең алдымен ірі зерттеуші-ғалым және тәлімгер ретінде танымал. Ол тарихи-құқықтық бағыттағы ғалымдардың тұтас мектебін құрды. Оның қаламына қазақтардың қоғамдық және саяси құрылысы, сондай-ақ Кеңес өкіметі жағдайында дамудың түрлі кезеңдерінде Қазақстанда ұлттық мемлекеттіліктің қалыптасу тарихы саласындағы ірі зерттеулер жатады. Бұл еңбектер, тұтастай алғанда, әрқайсысы ұлы ғалымның шығармашылық өзіндік ерекшелігін ашады.

С.З. Зимановтың пікірінше, ұлттық мемлекеттіліктің қалыптасу және даму үдерісі толығымен қазақ қоғамының идеялық өміріне тәуелді болған. Оның пікірінше, 1905-1907 жылдардағы бірінші орыс буржуазиялық-демократиялық төңкерісінен кейін түбегейлі өзгере бастады. Революция қазақ қоғамына елеулі әсер етті, өйткені буржуазиялық-демократиялық сипаты бойынша әлеуметтік әділеттілік үшін күрес ұранымен өтті. Әрине, бостандық, теңдік, феодалдық-монархиялық жүйені реформалау идеялары ұлттық шет аймақтарды қоғамдық жаңартудың жергілікті бағдарламаларын қалыптастырудың бай көзі және ынталандырушысы болды, олардың бірі Қазақстан болды.

Академик С.З. Зиманов дәйекті де сенімді интернационалист бола отырып, өзінің бүкіл қоғамдық-саяси және ғылыми өмірі арқылы қазақ халқының егемендік пен тәуелсіздік үшін күресі идеясын жүзеге асырды. Ол қазақ зиялылары мен ағартушыларының ең жарқын өкілдерінің қоғамдық-саяси қызметі мен идеялық көзқарастарын аша отырып, қазақ халқының отарлық тәуелділіктен азат етілуі қоғамды прогресс жолына шығаруға қабілетті

салауатты демократиялық күштері қашанда болған Ресейдің ортақ тағдырымен байланысты екенін үнемі атап өтті.

Академик Салық Зиманұлы индустрияландыру жағдайында Қазақстанда өнеркәсіптік өндіріс қажеттіліктері үшін жоғары білікті жұмысшыларды, сондай-ақ қазақ жастарынан жоғары және орта буын мамандарын даярлауға бағытталған орта және жоғары оқу орындары құрыла бастады. Бұл Қазақстан экономикасын дамыту үшін қажетті кәсіптік білімнің негізін қалады.

Осы ойды жалғастыра отырып, Қазақстандағы ұлттық мемлекеттік құрылыс процесінің тарихын мұқият зерттеген академик С.З. Зиманов Кеңес идеясының әлеуеті ешқашан іске асырылмағанын атап өткім келеді. Мұның басты себептері билік пен басқарудың толық орталықтандырылуы болды, бұл республикалардың шектеулі егемендігін барынша азайтты. Империялық саясат Кеңес мемлекетінің өмірінің барлық саласында сезілді. Қазақстан басқа республикалардың қатарында метрополияның шикізат базасына айналды. Аймақтардың ұлттық экономикалық салалары оның орталыққа тәуелділігін үнемі ұстап тұру үшін дамыды. Ұлт пен ұлттың рухани өмірінің салалары да өз дамуында артта қалды немесе мүлдем назардан тыс қалды. Біздің республикамыздың үлгісінде ұлттық мемлекеттік құрылыстағы табыстар мен сәтсіздіктер Қазақстан тәуелсіздігін алған және демократиялық қоғам мен құқықтық мемлекет құрған бүгінгі күні үлкен құндылыққа ие. Өткен жылдардың сарқылмас тәжірибесі ұлттық сана-сезімнің қаншалықты нәзік екендігін және ұлттық қарым-қатынастың, әсіресе, қаншалықты күрделі екенін көрсетеді. Академик С.З. Зимановтың пікірінше, ұлттық қатынастар мен ұлттық-мемлекеттік құрылыс саласындағы үйінділерде бүгінгі демократия үшін жарамды көптеген қызықты теориялық және практикалық құрылыстар бар [3,55].

Академик С.З. Зиманов мақаласында «заңдылық» ұғымына өте ерекше көзқарасты тұжырымдап, белсенді түрде насихаттайды. Ол ұлттық мәселелерді жете түсінген және азаматтық ұстанымын берік ұстанған қазақстандық ғылыми қоғамдастықтың санаулы өкілдерінің бірі болды. Осы теориялық алғышарттарға сүйене отырып, Салық Зиманов тарихи және мәдени ерекшеліктерге, геосаяси орналасуына, демографиялық құрамына байланысты әртүрлі мемлекеттердегі ұлттық мәселенің мазмұнын бағалауға сараланған түрде келді. Осы ұстанымдарды ескере отырып, ол отарлаудан кейінгі Қазақстандағы этносаралық жағдайды талдады, онда ұлтаралық жағдай оңай емес және кейде болжау мүмкін емес болды. «Ұлттық сезімді құрметтеу, оған мұқият және дұрыс қарау, – деп дұрыс айтты. Саясатта ол өзінің зияткерлік ұстанымына адал және дәйекті болды [4,102].

Ол елінің, халықтың мақтанышы, ұлттың ер тұлғасы. Біз оны ашық жан, өмірді терең түсінумен, нағыз академик ретінде мәңгі есте сақтаймыз. Біздің ата-бабаларымыздың жалпы өркениеттік маңызы бар осынау ұлы құқықтық мұрасын сақтап және зерделеп өшпес мұра қалдырғанына, бүкіл Қазақстан халқына арнаған ғылыми өсиеті мен шығармашылығы үшін мың тағзым етеміз. Ұлы зерттеушінің еңбектері қазақ елінің тәуелсіздігі мен жасампаздығына зор үлес қосты. Тарихи тұлға ретінде, заң ғылымында аты алтын әріппен жазылатын ірі заңгер, ғалым ретінде мәңгі сақталады.

Академик Салық Зиманов – тәуелсіз Қазақстанның мақтанышы және игілігі. Ол өз елін шын жүректен сүйетін және қазақстандық мемлекеттіліктің қалыптасуы мен нығаюы үшін қолдан келгеннің бәрін жасаған адам болды. Мемлекет академиктің заң ғылымы мен практикасына қосқан үлесін жоғары бағалады. Оның ұлттық мемлекеттіліктің қалыптасуы мен дамуының әдіснамалық, тарихи, саяси және құқықтық аспектілері түсіндірілген мемлекеттік құрылыс мәселелері жөніндегі жұмыстары үлкен ғылыми және саяси маңызға ие. Оның ғылыми қызметі көбінесе еліміздегі құқықтық мектептің дамуын анықтады. Академик Зиманов заң білімі мен заң ғылымының қалыптасуы мен дамуына баға жетпес үлес қосты.

Әдебиеттер тізімі:

1 Баймаханов М.Т. Выдающийся ученый-юрист // Гражданин и выдающийся ученый, академик ЗимановСалыкЗиманович (Юбилейный сборник) / Под ред. К.А.Сагадиева, М.А.Кул-Мухаммеда. – Алматы: Атамұра, 2001. – 300 с.

2 Айтхожин К.К. Из плеяды великих академиков: О ЗимановеСалыкеЗимановиче // Право и государство // Социальная модернизация: политика и правовое обеспечение. – Алматы, 2013. – № 1 (58). – С. 61-63.

3Зиманов С.З. Вопросы методологии изучения национально-государственного строительства // Общественный строй казахов первой половины XIX века и Букеевское ханство. — Алматы: Арыс, 2009. – 400 с.

4Жожахметов Г.З. Становление национальной государственности в Казахстане в условиях советской автономии (1917-1936 гг.). – Алматы: Білім, 2010. – 482 с.

ЕЛ ЕГЕМЕНДІЛІГІНІҢ ТАРИХИ БАСТАУЛАРЫ

Байжанова К.Т.,

Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті мемлекет және құқық теориясы мен тарихы кафедрасы доценті

Отандық құқықтану ғылымның негізін қалаушылардың бірі, аса көрнекті қоғам қайраткері Салық Зимановтың бір қыры – алдына келген адамды жас деп, үлкен деп талғамай, толық тындап, өзінің ұшқыр ойымен алға жетелейтіндей дем беріп, қолдау көрсете білетіндігінде деп ойлаймын. Танымал қазақстандық мемлекет және қоғам қайраткерлерінің, жалпы заңгерлердің үлкен бір тобының өмірдегі және ғылымдағы ҰстазыСалық Зимановтан кеңес алу мәртебесі еліміздің тәуелсіздікке қол жеткізуінің алғашқы жылдарында, жас маман ретінде іске асқан-ды. Сол кеңестің заңды нәтижесіндей ел егеменділігіне арналған ғылыми мақала туындап, жарық көрген еді. Сол еңбектіуақыт талаптарына сай шамалы өзгерістер жасап, қысқарылған түрде назарларыңызға ұынуды жөн санадық.

Дүниежүзілік қоғамдастық таныған Қазақстан Республикасының егемендікке қолы жетіп, тәуелсіздік алғанына, міне, отыз жыл. Егеменді еліміздің үмітті болашағы мен бүгінгісіне талдау жасамастан бұрын, күрделі кешегі күніне көз жіберсек артық емес.

Егемендік мемлекеттік құрылымның ішкі және сыртқы саясаттағы құқықтық құзыретінің көлемдігі мен мәнділігін көрсетеді. Егеменділік саяси-құқықтық түсінік, ол мемлекеттің экономикалық, әлеуметтік және өмірдің өзге де мәселелеріндегі тәуелсіздігін бейнелейді.

Кеңестік саяси-құқықтық ғылымда да мемлекеттік егеменділік, ұлттық және халықтық егеменділік концепциялары болды. Ұлттық егеменділікті кейбір авторлар ұлттың толық билігі, оның саяси бостандығы, өзінің ерекшелігін, тілін, мәдениетін, тарихын сақтап қалу үшін өзін-өзі анықтау мүмкіншілігінің болуы деп есептейді. Дегенмен де, ұлттың өзінің толық билігін және саяси бостандығын жүзеге асыруы, ұлттық құндылықтарды сақтап қалуы және қалыптастыруы белгілі бір мемлекеттік ұйымсыз, оның өкілетті, атқарушы және соттық құрылымдарынсыз мүмкін бе? Осындай ұйымсыз ұлт өзінің ұлттық егеменділігін жүзеге асыра алмайды. Мемлекеттік ұйымда, оның құрылымында және функцияларында өмір сүруінің жағдайлары, ұлттық рухтың ерекшеліктері, ұлттық психология, мәдениет көрініс табады. Мемлекет егеменділігі ұғымында ұлт егеменділігінің жинақталған түсінігі көрініс тапқан. Кеңестік кезеңде «ұлт теориясының» сталиндік пайымдауы мен кеңестік «автономизациялау» практикасына сәйкес ұлттық егеменділікті тек өзінің одақтық республикасы бар елдер ғана иемдене алды, ал автономиялық құрылымдар халықтарының егеменділігі болмады. Егеменділік мемлекеттің табиғи күйі ретінде танылмай, «көсемнің» еркі арқылы берілетін-ді. Әрине, оның белгілі бір теориялық негізделуі де, конституциялық бекітілуі де болды.

Қазақстан 1920 жылы КСРО құрамындағы одақтас республика болып қайта құрылып, мемлекеттік егеменділіктің барлық атрибуттарына ие болды. Бүкілқазақтық Кеңес съезінің 1937 жылғы 26 наурызда қабылдаған конституциясында Қазақ КСР-нің өзге одақтас республикалармен экономикалық және саяси бағытта, сондай-ақ қорғаныс бағытында өзара көмек көрсетуді жүзеге асыру мақсатында теңдік негізінде ерікті түрде біріккендігі тұжырымдалды. Осының салдары ретінде, Қазақ КСР-інің КСРО Конституциясының 14 бабынан өзге жағдайларда мемлекеттік билікті өз бетінше, өзінің егеменді құқықтарын сақтай отырып жүргізетіндігін алғаш рет бекітеді. Қазақ КСР-ы КСРО құрамынан еркін шығу құқығы бар және оның территориясы Қазақ КСР-ның келісімінсіз өзгертілмейді деп мәлімделінеді[1]. Бірақ бұл тәуелсіздік тоталитарлық режимінің бет бүркеуі ғана болып қалды. Бұған мысал ретінде мынандай жағдайларды келтіруге болады: 1940-1950 жылдары Орталық Қазақстан аймағын ядролық сынақтар мен өзге әскери мақсаттарға беру туралы қаулы қабылдағанда ешкім де қазақ халқының пікірін сұрамады да, оның қауіпсіздігі туралы мәселе көтерілмеді де. Сондай-ақ, Н.С.Хрущевтің және оның төңірегіндегілердің нұсқауымен жергілікті халықтардың келісімінсіз Оңтүстік Қазақстанның 3 мақташылықпен айналысатын ауданын (көлемі 40,7 мың шаршы км.) Өзбекстанның қарамағына беру туралы шешім қабылданған кездер де болған.

Қазақ КСР-ның 1978 жылғы Негізгі заңында: «Қазақ ССР – егеменді советтік социалистік мемлекет», - деп көрсетілген. КСРО Конституциясының 73-бабынан тыс кездерде Қазақ КСР-і өз бетінше жүргізеді делінген. Егеменділігінің жартылай болуын коммунистік қоғам құру, экономикалық және саяси бірлікті нығайту, елді қорғау мен оның қауіпсіздігін қамтамасыз ету мақсатымен бүркеп, халықтың еркін түрде өзін-өзі анықтауы нәтижесінде еріктілік пен теңдік қағидалары негізінде оны Одақтық органдарға жолдайды деп көрсеткен. Қазақ КСР-і КСРО құрамынан еркін шығып кету құқы бар деп көрсетілген[2]. Бұл, әрине, тек декларативті түрде жазылған норма еді, себебі ол кезде КСРО құрамынан шығу механизмі қалыптаспаған. Бюрократиялық тоталитарлық режим Қазақстанды ауылшаруашылық-шикізаттық өлке ретінде ғана таныды. Елдің өмірінің барлық аймағына араласу: қайда не егу керек, қалай өмір сүріп, қай тілде сөйлеу керек, жоғарғы органдардан бастап жергілікті жерлердегі кадр мәселесін шешу – осының бәрі орталықтың нұсқауы бойынша шешілетін. Яғни, егеменділік Конституция арқылы бекітілсе де, іс жүзінде қоғамның барлық маңызды аймақтарында орталықтан тікелей тәуелділік басым болды.

Қазақстан Республикасы өз алдына отау тігіп, шаңырақ көтерген мезетте оның жаңа сипаттағы тәуелсіздігі мен егемендігін бекіткен Ата заң – 1993 жылдың 28 қаңтарында қабылданған Қазақстан Республикасының Конституциясы болып табылады. Еліміздің толық мемлекеттік тәуелсіздік алуы оның құқықтық құрылымына жаңа мән берді. Ескі жүйе жойылып, оның орнына құқықтық пирамиданың басына Республика Конституциясының келуі – Қазақстанның өз алдына егеменді ел, дербес мемлекет болуының куәгері. Республика Конституциясының жаңа сипаты, мәні – оның құқықтық реттеу жүйесінің негізі болуында. Қазіргі кезеңдегі демократиялық көзқарас бойынша ол мемлекеттің емес, біртұтас азаматтық қоғамның мүддесін көздеуге тиісті.

Елдің Конституциясының даму тенденциясына берілетін баға оның нақты сол елдің құқықтық және саяси мәдениетіне сәйкес келуімен, оның өркениеттік жалпы демократиялық процестерге енуімен қолданылған конституциялық реттеу әдістерінің адам жағдайының жақсаруына тигізетін тиімділігімен, қоғамдық қозғалыстың даму үрдісіне ықпалымен тығыз байланысты. Конституция азаматтық қоғамдағы жалпы істерді тиімді шешудің құқықтық базасы ол өзін-өзі сақтау және өзін-өзі дамыту механизмін қарастыра отырып, қоғамның өмір сүруінің тұрақты жүйесін қамтамасыз ету қажет. Конституция азаматтық қоғамның және мемлекеттің дұрыс қызмет етуі, олардың ішкі бірлігін ұйымдастыру үшін және сыртқы дүниемен өзара тиімді қатынасты қамтамасыз етуі үшін қажет. 1995 жылдың 30 тамызында бүкілхалықтық дауыс беру арқылы қабылданған Қазақстан Республикасының Конституциясы, міне, осындай шарттарға жауап береді.

Еліміз егемендік алғаннан кейінгі жылдар ішінде саяси жүйе мен мемлекеттік құрылым өзгерді, республиканың халықаралық нормалар мен қағидаларға сәйкес өмір сүруге бет алғандығы анықталды. Егеменді ел болған Қазақстан өзге мемлекеттермен қарым-қатынасын жүйелі қалыптастыра бастады. Республикада өзіндік сыртқы саясат жолға қойылды. Қазақстан – әлемдік қауымдастықтың субъектісі, Біріккен Ұлттар Ұйымының толыққанды мүшесі. Қазақстан – ТМД елдерінің ұжымдық қауіпсіздік жүйесінің белсенді қатысушысы. Азиядағы ынтымақтастық пен сенім шаралары бойынша аймақтық және мемлекетаралық ұйымдарды құру процесінің ынталандырушысы ретінде танылуда.

Қазақстан аумағы жағынан әлемде тоғызыншы орын алады, әрбір 1 шаршы километрде 6,2 адам қоныстанған. Демографиялық талдау қазіргі Қазақстандағы мынандай жағдайды көрсетеді: еліміз халық саны жағынан 1990 жылы 51 орын алып, 17 миллион халқы болса, 2020 жылдың басында 18,87 миллионнан асады. Қазақстан Республикасының аумағында 120 ұлттың өкілдері бейбіт қатар өмір сүруде.

Қазақстанның қойнауында Менделеевтің 105 элементтік таблицасының 99 элементі бар. Оның 70-нің қоры зерттелген, 60 элемент бойынша бүгінгі күні өндіріске асырылған. Еліміз дүние жүзінде мырыш, барит, вольфрам қоры бойынша бірінші орында; күміс, қорғасын және хромит, уран қоры бойынша екінші; мыс және флюорит бойынша үшінші; молибден рудасын өндіру бойынша төртінші; алтын қоры бойынша алтыншы, көмір қоры бойынша сегізінші орын алады. Қазақстанның қойнауында мұнайдың 181 жылға жететін зерттелген қоры бар, ал мұнай өндірісі бойынша еліміз әлемде тоғызыншы орын алады. Сондай-ақ, газдың 175 жетерліктей қоры бар деп есептелінеді, оның өндірісі бойынша да Қазақстан әлемде жетінші орында келеді. Қазақстан ауыл шаруашылығы басым дамыған ел[3].

Қазақстан Республикасы егеменділігінің қалыптасуының қазіргі кезеңі – бұл қазақстандық егеменділіктің жаңа, саяси шексіз мүмкіншіліктен шынайы әлеуметтік-экономикалық жағдайға өту кезеңі десек жаңылмаймыз. Бүгінгі күні тәуелсіздіктің этникалық-саяси негізін сақтау және нығайтумен қатар, Қазақстан Республикасы егеменділігінің табиғатын байыту да жүріп жатыр.

Қазақстан Республикасы – қазақ тілін мемлекеттік тіл деп таныған, өзіндік азаматтығы бар біртұтас мемлекет. Қазақстанның тәуелсіздік алуының ең басты жемісі – азаматтық бейбіт өмір мен ұлттық келісімнің сақталуында деп тұжырымдаймыз.

Әдебиеттер тізімі:

1. Конституция (Основной закон) Казахской Советской Социалистической Республики. – Москва: Юридическое издательство НКЮ СССР, 1938.
2. Конституция (Основной закон) Казахской Советской Социалистической Республики. – Алма-Ата: Казахстан, 1977.
3. Қазақстан Республикасы // www.akorda.kz/ru/republic_of_kazakhstan/kazakhstan

АКАДЕМИК С.З. ЗИМАНОВ ЕҢБЕКТЕРІНДЕГІ ҰЛТТЫҚ МЕМЛЕКЕТТІЛІК СҰРАҚТАРЫ

*Ботагарин Р.Б., академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті
конституциялық және халықаралық құқық кафедрасының меңгерушісі, PhD, доцент;*

*Рамашов О.Н. Қырғыз Республикасының Президенті жанындағы мемлекеттік басқару
Академиясының аспиранты*

Академик Зиманов Салық Зиманұлы қазақстандық заң ғылымының тарихына Қазақстандағы ұлттық мемлекеттіліктің қалыптасуы мен эволюциясының негізін қалаған көрнекті ғалымдардың бірі ретінде енді. Қазақстан мен Ресей Федерациясында сақталатын

ауқымды мұрағаттық материалға сүйене отырып, ол ұлттық мемлекеттік құрылыстың көптеген тарихи-құқықтық мәселелерін ашып қана қоймай, болашақ зерттеулер үшін өзекті бағыттарды белгіледі.

Салық Зиманұлы Зиманов 1921 жылы 19 ақпанда Гурьев қаласында (қазіргі Атырау) дүниеге келген. 1938 жылы орта мектепті бітіргеннен кейін мұғалімдер курсына түсіп, математика және физика мұғалімі мамандығын алды. Әскери қызметке шақырылғанға дейін қазақ орта мектебінде мамандығы бойынша жұмыс істеді. 1939 жылы әскер қатарына шақырылып, Ұлы Отан соғысы басталғанда оның әскери бөлімі Грузияда болатын [1,4].

Салық Зиманұлы Закавказье, Солтүстік Кавказ, Воронеж және Белорус майдандарында дивизион командирі, миномет полкі командирінің орынбасары және гвардия майоры атағында 651 жеке артиллериялық полктің штаб бастығы лауазымында соғысқан. 1946 жылы әскерден қайтарылды, әскери қызметі үшін I дәрежелі Отан соғысының, Қызыл жұлдыз орденімен, «Кавказды қорғағаны үшін», «Кенигсбергті алғаны үшін» медальдарымен және басқа да наградалармен марапатталды [1,154].

1948 жылы Салық Зиманұлы Бүкілодақтық заң институтының Алматы филиалын табысты аяқтады. Гурьев облысы және Алматы қаласының прокуратура органдарында жұмыс істеді. Сол жылы ҚазКСР Ғылым Академиясының аспиранты болады. 1950 жылы кандидаттық, ал 1961 жылы докторлық диссертациясын Мәскеу қаласында қорғады.

Салық Зиманұлының белсенді өмірлік ұстанымы, жігерлілігі, ұйымдастырушылық қабілеті әрдайым ғылыми ортада белең алып, оның мансаптық өсуіне ықпал етті. Алматыда ашылған ҚазКСР ҒА Философия және құқық институтын басқарған Салық Зиманұлы оның бірінші директоры болған. Кейін С.М. Киров атындағы Қазақ мемлекеттік университетінің Заң факультетінің деканы қызметін атқарды. Көп жылдар бойы ҚазКСР ҒА Философия және құқық Институтының бөлімін басқарды. 1967 жылы ғылым саласындағы еңбегі үшін С.З. Зиманов Қазақ КСР Ғылым Академиясының академигі болып сайланды [1, 5-7].

Академик Салық Зиманұлы Зиманов біздің республикамызда ғана емес, сонымен қатар оның шекарасынан тыс жерлерде де ірі қоғамдық және саяси қайраткер ретінде танымал болды, оның пікірі қоғамдағы шындықты көрсетті. Ресми билік орындарына оның өмірлік ұстанымының еріксіздігі және кез келген жағдайда өз пікірін қорғауға деген ықыласы көптеген қолайсыздықтар туғызды, және, керісінше, қазақстандық азаматтардың құрметіне бөленді. Сондықтан Салық Зиманұлы өзінің ғалым әріптестері арасында ғана емес, қарапайым халық арасында да үлкен беделге ие болды. Қ.К. Айтхожин атап өткендей «... ол кез-келген адамға құрметпен қарады... Жоғары мемлекеттік марапаттарға және қоғамдық құрметке ие бола отырып, ол өмірінің соңына дейін кішіпейіл адам болып қала берді, әрдайым оған мұқтаж адамдарға көмектесуге дайын болған» [2, 62].

Авторитарлық-бюрократиялық жүйе диктатының әлсіреуіне байланысты біздің елімізде демократиялық процестердің басталуымен Салық Зиманұлы басқа да қоғамдық-саяси қайраткерлердің қатарында 1990 жылы Қазақ КСР Жоғарғы Кеңесіне сайланады. Бір кездері қуатты, бірақ ыдырап келе жатқан кеңестік державаның өкілді билігінің бұл органына маңызды тарихи миссия – Тәуелсіз Қазақстанның алғашқы Парламенті болу міндеті жүктелді. Парламент 1991-1993 жылдар аралығында «Тәуелсіздік Декларациясы», Қазақстан Республикасының алғашқы Конституциясы және Қазақстанның болашақ демократиялық қоғамының құқықтық іргетасын қалаған басқа да өмірлік-маңызды құжаттар қабылданған кезде жұмыс істегені белгілі.

Өмірін тоталитаризмге қарсы күреске арнаған ғалымдар, қоғамдық және саяси қайраткерлер үшін жаңа тәуелсіз Қазақстанды құру туралы өз идеяларын іс жүзінде жүзеге асыруға бұрын-соңды болмаған мүмкіндік ашылды.

Салық Зиманұлы депутат бола тұра Қазақ КСР-інің Мемлекеттік Егемендігі туралы Декларация жобасын дайындау жөніндегі комиссияны басқарды. Бұл тарихи құжатты 1990 жылғы 25 қазанда Қазақ КСР Жоғарғы Кеңесі қабылдап, оның ашық отырысында С.З. Зиманов баяндама жасады. Кейін Салық Зиманұлы «Қазақстан Республикасының мемлекеттік тәуелсіздігі туралы» Конституциялық заңды дайындау жөніндегі комиссияға

белсенді қатысты, Қазақстан Республикасының жаңа конституциясы жобасын дайындау жөніндегі комиссияға кірді, онда сарапшылар тобын басқарады [1,7].

Салық Зиманұлы Қазақстанның заңгерлер қауымдастығы үшін, ең алдымен, ірі зерттеуші-ғалым және тәлімгер ретінде танымал. Ол 30-дан астам заң ғылымдарының докторлары мен кандидаттарын дайындады, тарихи-құқықтық бағыттағы ғалымдардың тұтас мектебін құрды және қалдырды. Оның қаламына қазақтардың қоғамдық және саяси құрылысы, сондай-ақ Кеңес өкіметі жағдайында дамудың әртүрлі кезеңдерінде Қазақстанда ұлттық мемлекеттіліктің қалыптасу тарихы саласындағы ірі зерттеулер жатады. Оның ғылыми қызметінің ең үлкен жетістігі – «Қазақ құқығының ежелгі әлемі» атты он томдық басылымы. Бұл еңбектер, тұтастай алғанда, әрқайсысы ұлы ғалымның ерекше шығармашылық данышпандығын ашады.

С.З. Зиманов өз еңбектерінде Қазақстандағы ұлттық мемлекеттіліктің қалыптасуы мен даму тарихына ерекше назар аударды. 70-ші жылдардың басында ол зерттеуші ғалымдарға біздің республикамыздың ұлттық мемлекеттілігінің қалыптасу процесін Орталық Азия мемлекеттерімен үйлесімді және үзіліссіз байланыста зерттеуді ұсынды, өйткені ол біздің халықтарымыздың тарихи тағдыры мен мәдениеті көп ортақ деп санайды. XX ғасырдың 70-ші жылдарының басында, оның пікірінше, біздің республикаларымыздың ұлттық-мемлекеттік құрылысы туралы үлкен материал жиналды, жүйеленді және жинақталды. Зимановтың пікірінше, әрбір республикада құрамы мен біліктілігі жағынан осы проблеманы зерттеумен айналысатын ғалымдардың елеулі шығармашылық тобы қалыптасты [4,357].

Ғалымның пікірінше, ұлттық-мемлекеттік құрылыс саласындағы зерттеушілер алдындағы басты міндет-бұл процесс туралы теориялық білім алу үшін ішкі қозғалыс механизмінің барлық элементтерін анықтау және біздің қоғамның дамуы үшін оған тәжірибелік әсер ету мүмкіндігі [4,359].

Салық Зиманұлының ұлттық мемлекеттіліктің қалыптасуы мен дамуының тарихы мен теориясы бойынша негізгі іргелі еңбектері 70-80-ші жылдар аралығында шықты, олар: «Ленин және Қазақстандағы ұлттық мемлекеттілік» А-А., 1970, 18 б. т.; «РСФСР Ұлттар істері жөніндегі халық комиссариатының қазақ бөлімі» А-А., 1975, 12 б. т.; «Қазақ революциялық комитеті» А-А., 1981, 11 б. т.; «Ұлттық мемлекеттік және ұлттардың жақындасуы» А-А., 1983, 14 б. т.; Мұхамеджан Сералиннің қоғамдық-саяси көзқарастары» А-А., 1989, 10 б. т. [1, 6].

Бұл еңбектер қатаң бір партиялық жүйе мен қоғамдағы билеуші идеология жағдайында жазылғанын есте ұстаған жөн. Сондықтан олар кеңестік мемлекет тұрғысынан көрсетілді, бірақ негізгі мазмұны мен олардағы мәселенің тұжырымы ешқандай зардап шеккен жоқ. Бұл жұмыстар қазіргі уақытта да өзекті, өйткені оларда осы күрделі тарихи процесс туралы орасан зор мұрағаттық фактологиялық материалдар бар.

Зимановтың пікірінше, ұлттық мемлекеттің қалыптасуы мен даму процесі толығымен қазақ қоғамының идеялық өміріне байланысты болды. Оның пікірінше, ол 1905-1907 жылдардағы бірінші орыс буржуазиялық-демократиялық төңкерісінен кейін түбегейлі өзгере бастады. Салық Зиманович метрополиядағы революциялық оқиғалар мен халықтың патшалыққа қарсы сөйлеген сөздері ұлттық шет аймақтардың көтерілуіне үлкен маңызға ие болғанын атап өтті [5, 26]. Революция қазақ қоғамына айтарлықтай әсер етті, өйткені ол буржуазиялық-демократиялық сипатта болды және әлеуметтік әділеттілік үшін күрес ұрандарымен өтті. Әрине, бостандық, теңдік, феодалдық-монархиялық жүйені реформалау идеялары ұлттық шет аймақтарды соның ішінде Қазақстанда да, қоғамдық жаңартудың жергілікті бағдарламаларын қалыптастырудың бай көзі және ынталандырушысы болды. Академик жазғандай: «1905-1907 жылдардағы орыс революциясымен Қазақстандағы ұлттық өмірдің оянуы, халық арасындағы саяси белсенділіктің елеулі жандануы байланысты» [6, 60-61].

Зимановтың ойынша, өлкенің қоғамдық-саяси өмірінің идеялық шабыттандырушылары сол кезеңде әлі көп болмаған қазақ демократиялық зиялылары болды. Оның пікірінше, 19 ғасырдың 80-ші жылдары өлкеде алғашқы еуропалық білімді қазақ жастары пайда болды, ал

20-шы ғасырдың басында олардың қатары көбейе түскен болатын. Санкт-Петербург, Мәскеу, Қазан, Варшава оқу орындарында тамаша білім олар, олар өздерімен бірге өз мамандықтары бойынша білікті білім алып қана қоймай, Ресей мен Еуропаның революциялық орталықтарынан ойлау еркіндігі мен демократия рухын да алып келді [6, 59].

Зиманов атап өткендей, білімді жастардың алдында таңдау тұрды: өзінің білімін қолдана отырып, материалдық әл-ауқат пен құрметті уәде еткен отаршылдық әкімшілікке жұмыс істеу немесе халықтың мүдделерін қорғау және қолданыстағы билікке қарсы болу. Екінші жолды таңдаған жастар аз болған жоқ [6, 59].

1905-1907 жылдардағы бірінші орыс революциясының арқасында өлкедегі идеялық-саяси өмірдің сапалық өзгерісінде қазақ тіліндегі баспа басылымдары ерекше рөл атқара бастады. Зимановтың айтуынша, бұл органдарды құру күрделі әрі қиын процесс болған, себебі патша ұлттық шеткері аймақтарды жаппай бақылауды жүзеге асырған, дегенмен, қазақ зиялыларының кейбір әрекеттері табыспен аяқталғаны белгілі. 1911 жылы Троицк қаласында «Айқап» Қазақ ұлттық журналының, осы жылдың көктемінде «Қазақстан» газетінің, 1913 жылы Орынбор қаласында «Қазақ» газетінің және басқа да баспа басылымдарының ашылуы өлкенің саяси өмірін жаңа деңгейге көтерді. Зимановтың ойынша, өлкенің идеялық-саяси өмірінде қазақ зиялыларының ағартушылық идеялардан саяси талаптарға көшу кезеңі маңызды болды. Оларда отаршылдық режимнің әлсіреуі, генерал-губернатордың және басқа да отаршыл шенеуніктердің өкілеттіктерін шектеу, қоныс аударуды тоқтату, жергілікті тұрғындарды жерге орналастыру және т.б. сияқты мәселелер ерекше орын алды.

Академик алдыңғы қатарлы қазақ зиялылары журналдар мен газеттердің айналасына шоғырланғанын атап өтті, өйткені баспа органы халықтың қалың тобына олардың ойлары мен көзқарастарын жеткізе алды. Баспа басылымдарының әлеуметтік құрамы, идеялық бағыты біртекті емес еді, өйткені ол сол кезеңдегі қазақ қоғамының объективті дамуын көрсетті. Ең бастысы, осы идеологиялық бағыттардың әрқайсысы мақсаты – дала халықтарының жағдайын жақсарту еді, бірақ олардың тәсілдері мен әдістері де әртүрлі болды.

Зимановтың ойынша Қазақстандағы ұлттық және саяси сана-сезімнің дамуында Ресейдің Мемлекеттік Думасы үлкен рөл атқарды, оның екі шақырылымына Дала және Түркістан өлкесінен депутаттар қатысты. Бірінші орыс революциясының арқасында аймақ тұрғындарының алдында олардың өзекті мәселелерін бейбіт жолмен шешуге бұрын-соңды болмаған мүмкіндіктер ашылды. Думаға сайлау, содан кейін оларға Дала өлкесінің демократиялық және революциялық күштерінің қатысуы алдыңғы қатарлы қазақ зиялылары үшін шындалу тәрізді болды. Қазақстандық депутаттардың парламенттік қызметі олардың Парламентте ұлттық шектердің мүдделері үшін ынтымақтастық үлгісін көрсеткен Ресей революционерлерімен және демократиялық партиялармен байланысын күшейтіп, нығайтты. Мемлекеттік дума, әрине, патша жоспарына сәйкес, сөздің толық мағынасындағы Парламент бола алмады, бірақ оның трибунасы арқылы қоғамға қоныс аудару, білім беру, дін, земство өзін-өзі басқару, Дала жағдайын реформалау және т.б. туралы сұрақтар көтерілді. Жалпы, Мемлекеттік дума мен парламенттік тәжірибе Дала мен Түркістан өлкесінің идеялық-саяси өмірінде маңызды рөл атқарды.

20 ғасырдың 80-жылдарының аяғы мен 90-жылдарының басында С.З. Зиманов бұл туралы ашық жазуға мүмкіндік болған кезде, қазақ зиялыларының үлесін зерттей отырып, біз тарихи әділеттілікті қалпына келтіреміз және жас ұрпақ олар туралы білуге тиіс екенін әділ атап өтті. Академиктің пікірінше, «ашылмаған сұрақтардың» себептері қоғамның әлеуметтік-саяси өмірінің бұрмалануы және халықтардың тарихы мен тарихи тұлғаларына қатысты ашық нигилизм және олардың қызметін бағалауға қатысты әділеттілік қағидатын бұзу болып табылады [6, 164].

С.З. Зимановтың Қазақстандағы ұлттық мемлекеттіліктің қалыптасу процесін зерттеудегі тұжырымдамалық ережелерінің бірі ұлттық мемлекеттік құрылыстың әрбір кезеңі, оның пікірінше, алдыңғы тарихи кезеңмен дайындалды. Осы бастама негізінде

Қазақстанның революцияға дейінгі мемлекеттік тарихы осы процеске елеулі үлес қосты деп айтуға болады.

С.З. Зиманов өзінің еңбектерінде Қазақстанның идеялық-саяси өмірін аша отырып, қазақ қоғамының саяси деңгейі мен экономикалық жағдайына көп көңіл бөлді, өйткені олар оған тікелей әсер етті. Қазақ қоғамы, ғалымның пікірінше, XX ғасырдың басында ондағы қоғамдық қатынастардың сипаты мен мазмұны патриархалды-феодалдық нысанда болды. XIX ғасырдың басында қазақтардың қоғамдық өмірінде болған өзгерістер тұтастай алғанда артта қалған Орта ғасырлар шеңберін көлемінде болды деп айтса болады. XX ғасырдың басында Ресейдің Дала өлкесіндегі нақты билігі күшейе түсті. Патша аймақтың шаруашылық-саяси дамуының барлық шешімдерін отарлық саясат тұрғысынан қарастырды, сондықтан қазақ қоғамының ішкі үрдістерін және көшпелі халықтың мүдделерін елемеді.

Қарастырылып отырған кезеңде Ресей капиталының экономиканың барлық салаларына және облыстың ішкі нарығына белсенді енуі болды, бұл ұлттық экономиканың ыдырау процесіне және тауар-ақша қатынастарының дамуына ықпал етті. Сонымен қатар, бұл өзгерістер аймақтың барлық экономикалық жағдайын түбегейлі өзгерту үшін соншалықты ауқымды болмады [6, 30-31].

Академик Зиманов Салық Зиманұлы өзінің бүкіл қоғамдық-саяси және ғылыми өмірі арқылы қазақ халқының егемендік пен тәуелсіздік үшін күресі идеясын жүзеге асырды, бұл ретте біржақты және нағыз интернационалист болды. Ол қазақ зиялылары мен ағартушыларының ең көрнекті өкілдерінің қоғамдық-саяси қызметі мен идеялық көзқарастарын ашып, қазақ халқының отарлық тәуелділіктен азат етілуі Ресейдің жалпы тағдырымен байланысты екенін, онда қоғамды прогреске жетелейтін демократиялық күштер болғанын атап өтті.

Шынында да, патша мен Кеңес өкіметі кезеңінде Қазақстан мен Ресей арасында халықтардың мәдениеті, дәстүрлері мен менталитетінде ортақтық қалыптасты. Олар қазір саяси және экономикалық мүдделермен бірге жаһандық әлемдегі маңызды міндеттерді шешуде біздің елдеріміздің бірігуіне мүмкіндік береді. Мысалы, Бірыңғай кеден одағын құру, Бірыңғай экономикалық кеңістікті құрудың перспективалық жоспарлары, ұжымдық қауіпсіздік туралы шарт және т.б. біздің мемлекеттеріміздің өңірлік және әлемдік деңгейдегі позицияларын күшейтеді және қорғайды.

Қазақстанда ұлттық мемлекеттің қалыптасуы туралы академик С.З. Зиманов еңбектерінің басым бөлігі кеңестік даму кезеңіне арналған. Дәл осы кезеңде Қазақстан, тіпті большевиктердің толық қамқорлығында болса да, дербес мемлекет құруға мүмкіндік алды.

Салық Зиманұлы Қазақстанның тәуелсіздік алған кезеңінде кеңестік кезеңдегі ғалымдардың міндеті ұлттық мәселе мен Федеративтік қатынастарға қатысты ди-рективтік органдардың идеялары мен саясатын негіздеу және Ақтау болды, сондықтан олар тұтастай алғанда проблемасыз болып көрінді. Бұл мінез-құлық ережесінен ауытқу әрқашан ең қатаң шаралармен тоқтатылды [7, 9].

Барлық идеологиялық шектеулер мен қолданыстағы билік тарапынан тұрақты бақылау кезінде қазақстандық ғылым кеңестік кезеңде аяққа тұрып, нығая түсті. Осы жылдар ішінде Қазақстан мен Одақтың басқа да республикаларының ғылыми орталықтары мен ғалымдары арасында тығыз әрі жемісті байланыс қалыптасты. Қазақстанның тәуелсіздік алуымен, демократиялық қоғамның құрылуымен ғылыми-білім беру байланыстары әлемдік стандарттарға сәйкес келетін сапалы жаңа деңгейге көтерілуде.

С.З. Зимановтың пікірінше, кеңестік биліктің білім, ғылым және мәдениет саласындағы оң және жасампаз қызметі республикаларда әдеттегі өмірдің, дәстүрлі негіздердің «революциялық» бұзылуымен, күштеп отырықшыландыру мен жинақтаумен, кулактармен және қоғамдағы келіспеушілікті жоюға бағытталған жаппай қуғын-сүргінмен қатар жүрді. Сондықтан республикада рухани салада барлық қол жеткізілген прогресс қиын жағдайларда өтті және ірі әлеуметтік және моральдық шығындармен қатар жүрді [7, 79].

Ұлттық аймақтарда Кеңес өкіметін орнату ұлттық кадрларды билік пен басқару органдарына, партиялық және әкімшілік мекемелерге тартпай мүмкін болмағанын айта кету

керек. Сондықтан, Зимановтың пікірінше, Ұлттық мемлекеттік құрылыста Кеңес мемлекетінің кадрлық саясаты маңызды орын алды. Зиманов аймақтардағы кадр саясаты «...режимнің империалдық бағыты ерекше айқын көрінетін аймақ болды» деп жазады [7, 77].

С.З. Зимановтың еңбектерінде Қазақстандағы ұлттық мемлекеттік құрылыс тарихында ұлттық автономия, Федеративтік жүйе және оның тоталитарлық мемлекетпен арақатынасы мәселелері жеке орын тапты. Ғалымның пікірінше, ұлттық автономия кеңестік модель бойынша ұлттық мәселені шешудің негізгі құрылымы болды. Оған Кеңес мемлекетінің даму стратегиясын анықтайтын Коммунистік партияның жалпы желісінде ерекше орын берілді. Дәл осы кеңестік ұлттық-мемлекеттік қатынастар Кеңес Одағының саяси күші мен экономикалық әл-ауқатының өсуіне негіз болды, сонымен бірге бұл қатынастар оның жоғалуына алып келді [7, 5].

Біздің республикамыздың үлгісінде ұлттық мемлекеттік құрылыстағы жетістіктер мен сәтсіздіктер бүгінде Қазақстан тәуелсіздікке ие болып, демократиялық қоғам мен құқықтық мемлекет құрып жатқан кезде зор құндылыққа ие. Өткен жылдардың сарқымас тәжірибесі ұлттық құрылымның қаншалықты нәзік екенін және ұлттық қатынастардың, әсіресе олар бұрын езгіге ұшыраған жерлерде қаншалықты күрделі екенін көрсетеді. Академик С.З. Зимановтың пікірінше, ұлттық қатынастар мен ұлттық-мемлекеттік құрылыс саласындағы үйінділерде бүгінгі демократия үшін жарамды көптеген қызықты теориялық және практикалық жақтары бар [7, 5].

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Гражданин и выдающийся ученый, академик Зиманов Салык Зиманович (Юбилейный сборник) / под ред. Сагадиева К.А., Кул-Мухаммед М.А. – Алматы: Атамұра, 2001. – 300с.
2. Айтхожин К.К. Из плеяды великих академиков: О Зиманове Салыке Зимановиче // Право и государство «Социальная модернизация: политика и правовое обеспечение. – Алматы, 2013. - №1(58). – С.61-63.
3. Баймаханов М.Т. Выдающийся ученый-юрист. В кн.: Гражданин и выдающийся ученый, академик Зиманов Салык Зиманович (Юбилейный сборник) / под ред. Сагадиева К.А., Кул-Мухаммед М.А. – Алматы: Атамұра, 2001. – 300с.
4. Зиманов С.З. Вопросы методологии изучения национально-государственного строительства / В кн.: Общественный строй казахов первой половины XIX века и Букеевское ханство. – Алматы: Изд-во «Арыс», 2009. – 400 с.
5. Зиманов С.З. Ленин и советская национальная государственность в Казахстане. – А-А.: Наука, 1970. – 303с.
6. Зиманов С.З., Идрисов К.З. Общественно-политические взгляды Мухамеджана Сералина. – А-А.: Наука КазССР, 1989. – 165с.
7. Зиманов С.З. Теория и практика автономизации в СССР. – Алматы: Жеті-Жарғы, 1998. – 144с.

КРАТКИЙ ИСТОРИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ЭВОЛЮЦИИ ЮРИДИЧЕСКОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ

Волгина А.П., докторант PhD 2-го курса обучения, КарУ им. академика Е.А. Букетова

Изучение исторических периодов и этапов института юридической ответственности призвано выявить закономерности его развития в исторической ретроспективе и в современный период.

В период древности право находится в зачаточном состоянии оно еще неотделимо от обычая, характеризуется тем, что законы были немногочисленны и примитивны, устным характером, казуистичностью, отсутствием систематизированности и деления на отрасли, альтернативный, а также религиозный характер норм и другими признаками. Такое право в

литературе обозначается как племенное, народное, обычное, варварское, примитивное, вульгарное [1; 137].

Анализ норм этого периода позволяет сделать вывод о наличии довольно суровой уголовной ответственности в виде таких наказаний, как смертная казнь (квалифицированная), членовредительские наказания, штрафы, компенсация причиненного ущерба, изгнание, обращение в рабство. Не было различия между гражданским проступком и уголовным преступлением. О принципе коллективной ответственности, наличии объективного вменения, праву этого периода присущ так называемый принцип талиона.

Для теоретического осмысления юридической ответственности в этот период времени характерно, что в трудах мыслителей долгое время она отождествлялась с наказанием.

Древнегреческий философ Платон в качестве целей наказания видит исправление виновного, если же этого достичь невозможно, то виновного следует подвергнуть смертной казни. В античной философии прослеживается идея справедливого наказания как причинение страданий, влекущих за собой нравственное исправление лица нарушившего закон. Предпринимаются попытки определить цели наказания, формируются взгляды о неотвратимости наказания и за какие деяния оно должно наступать.

Таким образом, в этот период времени в практическом плане юридическая ответственность сводилась к каре, наказанию виновного, а целью наказаний являлось устрашение. Характер ответственности коллективный. Допускается ответственность за чужую вину, а также объективное вменение. Широко распространенный принцип талиона рассматривается как стремление «воздать равным за равное», иначе говоря, то, как в указанный период трактуется справедливость. Не смотря на то, что отсутствует отраслевое разграничение правонарушений, в древних источниках мы находим отдельные элементы уголовной, гражданско-правовой, семейной, а также дисциплинарной ответственности [2,3,4].

Специфика ответственности периода Средневековья выражается в замене кровной мести на штраф. В качестве целей наказания устрашение, возмездие, причинение страданий виновному. Целью уголовного наказания было искупление греха, причинение страданий преступнику, вид которых предупреждает других от совершения подобного деяния, поэтому широко применялись мучительные виды смертной казни (четвертование, сожжение, утопление), телесные и позорящие наказания. Приговор приводился в действие публично, при массовом стечении народа. Судья не был связан нормами закона и мог вынести наказания по своему усмотрению.

Большинство преступных деяний карались квалифицированной смертной казнью. Наряду со смертной казнью к основным видам наказаний относились также телесные наказания (например, в виде сечения розгами) членовредительские наказания (отрезание языка, пальцев и рук, ослепление и др.), тюремное заключение, изгнание из страны, штраф. Отсутствовали верхний и нижние пределы наказаний, допускалось бессрочное тюремное заключение. Сохранялся принцип талиона, в частности, если вследствие ложного обвинения в суде кто-либо приговаривался к смертной казни, виновный наказывался такой же мукой, как и тот, кто понес незаслуженное наказание. Предусматривались позорящие и мучительные в виде волочения к месту казни, терзания раскаленными щипцами, выставления у позорного столба, конфискации имущества и др. [2,3,4].

Теоретическое осмысление ответственности в период Средневековья связано с тем, что ядром мировоззрения выступала христианская религия. Фома Аквинский полагал, что для управления людей путем позитивного законодательства необходима дисциплина. Есть люди, которых надо принуждать силой и страхом наказания.

В эпоху Нового времени буржуазные революции повлекли за собой формирование нового, буржуазного права, базой которого послужили такие принципы, как – единство закона, юридическое равенство, законность и свобода. Европейская буржуазия на смену католицизму проводила идеологию либерализма, что радикально изменило представления о месте человека в мире, о назначении государства и права. Опираясь на теорию естественного

права, идеологи зарождающейся буржуазии утверждали, что каждый человек наделен от рождения основополагающими и неотъемлемыми правами: правом на жизнь, свободу, собственность, достоинство, которые никто не может отчуждать. Права человека, основанные на формальном равенстве, стали главным ценностным ориентиром общественного развития, оказавшим большое влияние на характер государства, ограничивая его всевластие, способствуя установлению демократического взаимодействия между государством и индивидом. Формирование правового государства в период Нового времени было бы невозможно без утверждения в общественном сознании и политической практике прав человека, что оказало влияние и на трансформацию юридической ответственности. Значимым событием явилось признание юридического равенства лично свободных людей и всеобщая правоспособность, так как в предшествующий период правоспособность определялась сословной принадлежностью лица [2,3,4].

В указанный период в юридической ответственности происходят следующие изменения: массовое устрашение постепенно уходит в прошлое, закрепляется принцип индивидуальной ответственности, телесные наказания практически не используются, сужается круг преступлений, за которые назначается смертная казнь, основным видом наказания – лишение свободы, что в целом является свидетельством гуманизации наказаний. Меры воздействия на правонарушителя стали носить гуманистический характер и весьма различались. Следствием проступка стало не только наказание, но и порицание без наказания.

Для теоретического осмысления ответственности этого периода характерна мысль о том, что наказание должно быть соразмерно преступлению. Эту идею развивал Вольтер, он также был противником смертной казни. Г. Гроций определял наказание как воздаяние за преступление, перенесение зла, причиняемого злодеянием, на виновного. Монтескье причины всякой распущенности усматривает в безнаказанности преступлений, а не в слабости наказаний.

В Новейшее время в законодательстве происходят такие изменения как, юридическая ответственность приобретает штрафной (карательный) характер. Оптимизация уголовных наказаний. Отказ от высшей меры наказания. Широкое использование условного осуждения. Наиболее значимыми изменениями в практической реализации юридической ответственности в Новейшее время это – установление норм об ответственности государства перед гражданами, признание права граждан на возможность судебной защиты нарушенных прав, на возмещение морального вреда, гуманизация уголовной ответственности, разнообразие видов ответственности.

Таким образом, на ранних этапах юридическая ответственность рассматривалась как наказание, кара за совершенное противоправное деяние. В установлении в источниках права возможных вариантов наказаний прослеживается стремление оградить общество от социально вредных деяний. И как постепенно совершенствуется и развивается право, так и юридическая ответственность находится в постоянном развитии, появляются новые варианты последней. В ходе этой эволюции формируются признаки юридической ответственности, в XX веке закрепляются сохраняющие актуальность в настоящее время принципы юридической ответственности. В современном значении юридическая ответственность уже не ассоциируется исключительно с наказанием.

Список использованной литературы:

1. Происхождение государства и права: учеб. пособие/ Т.В. Кашанина. – М.: Высшее образование, 2008. – 358 с.
2. Всеобщая история государства и права зарубежных стран /К.И. Батыр, Т.П. Филиппова, З.М. Черниловский – Москва: Былина, 1995 – 416 с.
3. Хрестоматия по Всеобщей истории государства и права: В 2 т./ Под ред. К.И. Батыра и Е.В. Поликарповой. М., 1996. Т. 1. – 581 с.

4. История государства и права зарубежных стран: учебник для бакалавров/М.Н. Прудников. – 6-е изд. Перераб. И доп. – М.:Издательство Юрайт; ИД Юрайт, 2013. – 811 с.

МЕМЛЕКЕТ ЖӘНЕ ҚОҒАМ ҚАЙРАТКЕРІ, ҰЛТ БОЛАШАҒЫНЫҢ КҮРЕСКЕРІ — Н. НҰРМАҚОВ

Ғалы Ж.О., академик Е.А. Бөкетов атындағы ҚарУ, заң факультеті «Мемлекет және құқық теориясы мен тарихы» кафедрасының аға оқытушысы, заң ғ.м.;

Оралбаев Н.К., академик Е.А. Бөкетов атындағы ҚарУ, заң факультеті «Мемлекет және құқық теориясы мен тарихы» кафедрасының аға оқытушысы, заң ғ.м.

XX ғасырдың басында саяси ерік-жігерін ұлт қызметіне арнап, ел басына күн туған сәтте халық игілігіне қызмет еткен күрескерлердің бірі – Нығмет Нұрмақов.

Нығмет Нұрмақов 1895 жылы 25 сәуірде Қарқаралы уезіне қарасты Қу болысында дүниеге келген. Оның әкесі Нұрмақ - өнер жанашыры мен білгірі болған.

Н. Нұрмақов өз ауылында ашылған орыс мектебінде оқи бастады, кейін Қарқаралыдағы екі сыныптық орыс-қазақ училищесіне оқуға түсті.

1915 жылы Омбы мұғалімдер семинариясын (Ресей) бітіргеннен кейін Қарқаралыда мұғалім болып жұмыс істеді. 1917 жылғы Ақпан және Қазан төңкерістері Н. Нұрмақовтың өмірін күрт өзгертті. Осы жылдың күзінде ол белсенді ұйым болған "Дала одағы" ("Степной союз") еңбек кеңесін басқарды. Көп ұзамай А.В. Колчак үкіметінің шешімімен кеңес таратылып, Н. Нұрмақовтың өзі достарымен бірге қамауға алынды. 18 ай түрмеде отырғаннан кейін, ол 1919 жылы желтоқсанда босатылды.

Кейін Қарқаралыда Еңбек кеңесін құру барысында большевиктермен ынтымақтасады, бұл оған саяси күрес тәжірибесін жинауға көмектеседі.

1920 жылдан бастап ол әр түрлі жауапты лауазымдарда болды: Қарқаралы атқару комитетінде, содан кейін Семей губерниясында. 1922 жылдың ақпан айында алдымен Орынборға аудандық партия комитетінің бөлім меңгерушісінің орынбасары болып ауысты. 1922 жылдың қазан айында Кеңестердің III Жалпықазақ съезінде Н.Нұрмақов Қазаткомның бас алқасының құрамына сайланды, оған ҚазАКСР Жоғарғы революциялық трибуналды басқару жүктелді.

1923 жылы 19 ақпанда ҚазАКСР Жоғарғы трибуналы РКФСР Жоғарғы сотының қазақ бөлімі болып қайта құрылған кезде Н. Нұрмақовты төраға етіп қайта бекітті. 1922 жылдың күзінен бастап әділет комиссариатының алқа мүшесі ретінде оның жұмысына үнемі қатысты. Н.Нұрмақов — алдымен прокуратураның, содан кейін соттың негізін қалағандардың бірі. 1923 жылдың мамыр айында оған Әділет халық комиссарының міндеттері жүктелді, сол жылдың күзіне дейін ол сот төрағасы болып қала берді, бұл оның мемлекеттік басшы ретіндегі құзыреттілігі мен беделін көрсетеді. Осы жылдары ол "Қазақ тілі" газеті мен "Қызыл Қазақстан" журналын редакциялады [1, 11].

Әділет халық комиссары қызметінде Н.Нұрмақов прокуратура қызметкерлері мен судьяларға арналған ережелерді енгізді. Оның табандылығының арқасында қызметкерлердің біліктілігін арттыруға, білікті кадрларды оқытуға, олардың материалдық-тұрмыстық жағдайларын жақсартуға қатысты бірқатар жаңалықтар енгізілді, сот-тергеу органдарында іс жүргізуді қазақ тіліне көшіру жүзеге асырылды.

1924 жылы 9 қыркүйекте Н. Нұрмақов әділет халық комиссары міндетін жаңадан тағайындалған Н. Ералинге берді. Алғашында бірнеше ай Н. Нұрмақов партияның Қазақ өлкесі комитетінің үгіт және насихат бөлімінің меңгерушісі болды, содан кейін оған ҚазАКСР Халық комиссарларының кеңесі төрағасының міндеттері жүктелді.

Төрт жылдан астам уақыт (1924 жылдан 1929 жылға дейін) Н. Нұрмақов Қазақстанның халық комиссарлары кеңесін басқарды (қазіргі уақыттағы премьер-министр қызметіне сәйкес). Бұл республиканы жандандырудың ең қиын жылдары — Қарағанды өңірінде,

Балқашта, Қарсақпайда, Екібастұзда ірі кен орындарын, Ембі мұнайын және дала алтынын игеру кезеңі болды. Партия жетекшісі Ф. Голощекиннің қарсылығына қарамастан, 1926 жылы Түркістан-Сібір темір жолының құрылысы басталды. Құрылыс жөніндегі республикалық комиссияны Н. Нұрмақов басқарды. Осы уақыттан бастап оның Қаныш Сәтпаевпен кездесулері басталды. 1956 жылы Қаныш Имантайұлы ол туралы былай деп еске алды: «Мен 1926-1928 жылдары Нығмет Нұрмақовпен іскерлік мәселелер бойынша кездестім және ол туралы ақылды және іскер адам ретінде пікірім қалыптасты».

Н. Нұрмақов Қазақ автономиялық республикасының астанасын Орынбордан Қызылорда, содан кейін Алматыға көшіру туралы шешім қабылдауға тікелей қатысты. Ол Қазақстанның бірінші Конституциясының жобасын әзірлеу жөніндегі комиссияның және қазақ әліпбиін құру жөніндегі комиссияның төрағасы болды. Сол жылдардағы барлық маңызды мемлекеттік құжаттарда оның қолы бар, ол тарихи дереккөздерде көрсетілген.

Нұрмақов Қазақстандағы Голощекиннің «кіші Қазан төңкерісі» идеясына қарсы шықты. Академик Манаш Қозыбаев өзінің әйгілі «Ақтаңдақтар ақиқаты» ғылыми еңбегінде былай деп жазады: «1924-1929 жылдары экономиканы көтерудегі, жерге орналастыру ісіндегі, өнеркәсіп, мәдениет, халықтың өмір сүру деңгейін көтерудегі барлық жетістіктер Н. Нұрмақовтың Қазақстандағы басшылығы кезеңімен тікелей байланысты, өйткені бұл республиканың қайта өрлеу жылдары болды».

1929 жылы сәуірде Н. Нұрмақов Мәскеуге кетуге мәжбүр болды. Бұл РКП (б) Қазақ өлкелік комитетінің хатшысы Ф.И. Голощекинмен Қазақстанның әлеуметтік-экономикалық жағдайына байланысты түбегейлі келіспеушіліктер шегіне жеткендіктен туындады. Н.Нұрмақов «байларды тәркілеу туралы» Жарлыққа қол қоюға мәжбүр болды, бірақ науқан барысында оны орындау барысында жіберілген өрескел әділетсіздік пен асыра сілтеушілікке ашық наразылық білдірді. Нығмет республиканың алғашқы астанасы Орынбордың Ресей федерациясының құрамына берілуіне де қарсы шықты. «Тұрғын халқының басым көпшілігі орыс деген желеумен қалаларды Ресейге бере берсек, Қазақстан тең жарты жерінен айрылады, бұған жол беру – ұлт алдындағы қылмыс», деді [2].

Мәскеуде ол Бүкілодақтық атқару комитеті хатшысының орынбасары және кіші халықтар бөлімінің меңгерушісі болып тағайындалды. Кіші халықтар бөлімінің меңгерушісі ретінде Нұрмақов Сібірге, Еділ бойына жиі барып, шағын халықтардың өзекті өмірлік мәселелерін шешті. Бірақ ол Қазақстан туралы ешқашан ұмытқан емес, Отанымен байланысын үзбеген, өз Республикасының белгілі бір мәселелерін шешуге көмектескен.

Н. Нұрмақов алғашқылардың бірі болып 1937 жылы қудаланды. Істе Алматы, Қарағанды қалаларында Н. Нұрмақовтан "тапсырма" алған О.Исаев, А. Асылбековтың ұйымдары анықталғандығы туралы жала тағылды. Орталықта "бас ұйымды" Нығмет Нұрмақов пен Тұрар Рысқұлов басқарды деп көрсетілді. Бұның барлығы, әрине, жала жабу болды.

Мәскеу мұрағатының мәліметі бойынша, Н. Нұрмақов 1937 жылы 3 маусымда өзінің Мәскеудегі пәтерінде тұтқындалып, 27 қыркүйекте «өз кінәсін мойындады»; оның тағдырын 15 минут ішінде «үштік» шешті. Ол 42 жасында атылды.

Нығмет Нұрмақов 1950 жылдардың екінші жартысында И. Сталиннің өлімінен кейін толық ақталды. Оның әйелі Зуфнин тұтқындарға арналған лагерьлерде 19 жыл өткізіп, Алматыда 90 жасында қайтыс болды. Үлкен қызы сол жылдары жоғалып кетті. Ұлы Ноян Ұлы Отан соғысынан оралып, 1986 жылы Мәскеуде әскери қызмет полковнигі шенінде қайтыс болды.

Қазақстан үкіметінің басшысы қызметін атқарған кезінде, Н. Нұрмақов білім беру саласына, халық арасындағы сауатсыздықты жоюға, халықтың мәдениетіне, музыкалық біліміне ерекше назар аударды.

1926 жылы кезекті демалыс кезінде ол отбасымен бірге Егіндібұлаққа барып, ата-аналарын, туыстарын көруге шешім қабылдады. Осы сапарында ол композитор, Қазақстанның музыкатанушысы Александр Затаевичті ауылға шақырып, тамаша халық әншілерінің әндерін жаздыртып, қазақтардың мәдениеті мен тұрмысымен таныстырды.

Затаевич жазбалар жасап, оларды ноталарға қойды. Оның «Мың қазақ әні» атты жұмысы осылай жарық көрді. Н. Нұрмақовтың бастамасымен 1927 жылдың басында Қызылорда қаласында драма театрының құрылысы басталды. Ол объектіні пайдалануға беруге дейін құрылыстың барысын жеке өзі бақылап отырды.

Нұрмақов қоғамдық-саяси, басқарушылық қызметтеріне қоса, замана ағымына үн қосқан публицист еді. Оның саяси-әлеуметтік тақырыптарға арналған мақалалары 1928 жылы «Строительство Казахстана» атауымен жеке жинақ болса, 1934 жылы Мәскеуде «Состояние и задачи работы среди национальных меньшинств РСФСР» деп аталатын еңбегі жарық көрді.

Қазақстан мемлекетінің азаттығы үшін, тәуелсіздігі үшін ақылын, ерік-жігерін аямай, бар өмірін сарп еткен мемлекет қайраткерлерінің алдыңғы сапында әрқашан Нығмет Нұрмақовтың есімі тұрады.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Нығмет Нұрмақов - аса ірі мемлекет және қоғам қайраткері: оқу құралы / Р. Қаппасова,; Білім беру қызметкерлерінің біліктігін арттыру және қайта дайындау ин-ты - Қарағанды : 2015 . - 157 б.
2. https://alashainasy.kz/kazak_tarihy/nyigyimet-nurmakov-138783/

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ДАУЛАРДЫ ТӨРЕЛІК АРҚЫЛЫ ШЕШУ МӘСЕЛЕСІНЕ

Досқалиева Ж. Р., «Мемлекеттік билік және басқару органдарының қызметін құқықтық қамтамасыз ету» ББ 1 курс магистранты

Соңғы кездері әртүрлі балама процедураларды қолдану арқылы азаматтық дауларды қарау кеңінен таралды. Мұның қисынды түсіндірмесі бар. Экономикалық процестердің жаһандануы жағдайында бір мемлекеттен тыс бизнес-серіктестіктердің саны артып келеді. Кейде іскерлік қызығушылық 3 немесе одан да көп мемлекеттердің өкілдерін біріктіреді. Алайда, бизнес-процестерді болжау қиын құбылыс ол субъективті және көбінесе объективті сипаттағы тәуекелмен байланысты болады сондықтан бұл даулардың туындауына әкеледі. Серіктестік сатысында қойылған мұндай шешудің әдеттегі тәсілі-келіссөздер, бірақ ол әрқашан туындаған келіспеушіліктерді шеше алмайды.

Мұндай жағдай туындағанда сот органдарына жүгіну қисынды қадам болып табылады. Халықаралық жеке құқық мұндай дауларды келісім-шарт жасалған елден, жылжымайтын мүліктің орналасқан жерінен және т.б. бастап, қақтығыс нормалары арқылы шешудің нұсқаларын ұсынады.

Алайда, құқықтық эволюция әртүрлі мемлекеттердің заңнамасы әртүрлі ғана емес, сонымен бірге белгілі бір мәселелерді полярлы түрде шешуге әкелді, бұл басқа елдердің контрагенттеріне қауіп төндірмейді. Осыған байланысты мұндай дауларды соттан тыс шарттық тәсілдер арқылы шешу жақсы балама болып табылады.

Қазақстан ел экономикасына инвестициялар тарту үшін жағдай жасауға мүдделі Халықаралық экономикалық процестердің белсенді қатысушысы болып табылады. Осындай шарттардың бірі дауларды баламалы шешу тетігін қалыптастыру болып табылады, олардың арасында төрелік жетекші орын алады.

Дауды төрелік шешудің артықшылықтарының ішінде оны шешудің қысқа мерзімін, әдетте дау тақырыбының саласы болып табылатын құқықтың белгілі бір бағытына мамандандырылған төрешілердің біліктілігін атауға болады. Төреліктің шешіміне шағымдану мүмкін емес, оны тек жоюға болады. Мәліметтердің құпиялылығын сақтау, өйткені төрелік шешімдер жарияланбайды, ал егер жарияланса, онда дауласушы тараптар

мен талқылаудың егжей-тегжейін көрсетпей. Барлық осы артықшылықтарды даусыз деп санауға болады.

Алайда, дауды төрелік қараудың ең үлкен артықшылығы-тараптардың оны қарау рәсіміне орын, құрам және ережелерді таңдау арқылы әсер ету мүмкіндігі.

Жалпы мағынада, төрелікті жабық процесс ретінде қарастыруға болады, ол тараптардың туындаған немесе ықтимал дау туралы келісімінен басталады, оның шешімін Тараптар анықтаған төрелікке беру. Әрбір төрелік талқылаудың табиғаты мәселенің мәніне, даудың сипаты мен мөлшеріне, таңдалған төрелік мекеменің және оның ережелеріне байланысты болады.

Халықаралық тәжірибеде төреліктің екі негізгі түрі ұсынылған: тұрақты және оқшауланған төреліктер, олар нақты дауды шешу үшін құрылады. Оларды бөлудің негізгі өлшемі жарамдылық мерзімі болып табылады.

Тұрақты жұмыс істейтін төреліктердің маңызды артықшылығы-олардың дауды шешу жөніндегі қызметі онда қабылданған ережеге негізделеді, ал оқшауланған төреліктерде тараптар алдағы сот процесінің барлық нюанстарын өздері анықтауы керек.

Тараптарға оқшауланған төрелік талқылаудың барлық әкімшілік аспектілерін айқындау кезінде келіспеушіліктерді қысқартуға мүмкіндік беретін осы проблеманы шешу нұсқаларының бірі қолданыстағы үлгілік регламенттердің бірін қосу немесе таңдау мүмкіндігі болып табылады, олардың ішінде:

1. Еуропа үшін БҰҰ Экономикалық комиссиясының Төрелік регламенті 1966 ж. (ЕЭК төрелік регламенті) [1];

2. БҰҰ-ның Азия мен Қиыр Шығыстағы экономикалық комиссиясының халықаралық коммерциялық арбитражының ережелері 1966 ж. (ЭКАДВ ережелері) [2];

3. 1976 ж. БҰҰ Халықаралық сауда құқығы жөніндегі комиссиясының Төрелік регламенті (ЮНСИТРАЛ Төрелік регламенті) [3].

Оқшауланған төреліктерден айырмашылығы, тұрақты жұмыс істейтін төреліктер стационарлық мекемелер ретінде құрылады, өздерінің жарғысы, ережелері, төрешілер тізілімі бар. Халықаралық қоғамдастықтағы неғұрлым беделді институционалдық төреліктер мыналар болып табылады:

- Американдық төрелік қауымдастығы (American Arbitration Association) (1992 жылдан бастап жұмыс істейді, штаб-пәтері Нью-Йоркте орналасқан, АҚШ-та филиалдары бар);

- Париждегі Халықаралық сауда палатасы жанындағы Халықаралық төрелік сот (International Chamber of Commerce International Court of Arbitration) (1923 жылы құрылған.);

- Лондон халықаралық төрелік соты (London Court of International Arbitration) (1892 жылдан бастап ішкі аралық сот ретінде жұмыс істейді, 1981 жылдан бастап Халықаралық сот қызметін атқарады);

- Стокгольмдағы сауда палатасының Төрелік институты (Arbitration Institute of the Stockholm Chamber of Commerce), (1917 жылы құрылған, қазіргі түрінде 1949 жылдан бастап жұмыс істейді.

Қазақстан Республикасында 30-дан астам институционалдық төрелік мекемелер бар. Олардың арасында:

ҚМА Қазақстандық халықаралық төрелігі. 2005 жылы құрылған. Құрылғаннан бері жетекші төрелік Қазақстанда, сондай-ақ оның аумағынан тыс жерде белгілі.

«IUS» халықаралық төрелігі. 1992 жылы құрылған және Қазақстан Республикасындағы алғашқы төрелік мекеме болып табылады. 2016 жылдың 1 ақпанына дейін «IUS» халықаралық аралық соты деп аталды. Төреліктің негізгі құрамында 15 елден, оның ішінде Қазақстан, Ресей, Ұлыбритания, Германия, Үндістан, Латвия, АҚШ және басқа елдерден 100-ден астам төреші бар.

«IAC» халықаралық төрелік соты. Мекеме 2001 жылы ҚР халықаралық төрелік (аралық) соты атауымен құрылған. 2008 жылы «International Arbitration Centre» болып өзгертілді, оның жанынан Қазақстан Республикасының «IAC» аралық соты және «IAC» халықаралық төрелік соты құрылды. 2016 жылы Қазақстан Республикасының Төрелік

туралы заңнамасындағы өзгерістерге байланысты, Қазақстан Республикасының «ІАС» аралық соты таратылды және оның дауларды қарау жөніндегі функциялары «ІАС» Халықаралық төрелік сотына берілді.

«Атамекен» ҚР ҰКП Төрелік орталығы. 2014 жылы коммерциялық емес ұйым нысанында құрылған. 2017 жылғы 15 мамырға дейін төрелік орталығының қатысушысы болған, 1995 жылы ҚР Сауда-өнеркәсіп палатасы жанынан құрылған халықаралық төрелік соттың нақты құқықтық мирасқоры болып табылады. Қазіргі уақытта төрелік орталықтың жалғыз қатысушысы «Атамекен» Қазақстан Республикасының Ұлттық Кәсіпкерлер Палатасы болып табылады. Өз қызметін жүзеге асыру барысында 50-ден астам төреші тартылды.

Алматы Төрелік. Алматы төрелігі құрылған сәттен бастап 2012 жылы 30 350 шешім шығарды, оның 97% - ы берешек сомасын өндіріп алу туралы. Төрелік құрамына тұрақты жұмыс істейтін 5 білікті төреші және тартылатын 10-нан астам төреші кіреді.

Еуразиялық делдалдық талқылау орталығының (ІСАС) халықаралық коммерциялық төрелік соты. Бұл дау субъектілерінің тұрғылықты жеріне немесе орналасқан жеріне қарамастан, жеке және (немесе) заңды тұлғалардың азаматтық-құқықтық қатынастарынан туындаған дауларды шешетін тәуелсіз, институционалдық төрелік. Сондай-ақ, ad hoc төрелігі арқылы дауларды қарау мүмкіндігін ұсынады. ІСАС өз қызметін 10 жылдан астам уақыт бойы жүргізіп келеді.

«ТӨРЕЛІК» Халықаралық экономикалық төрелік соты. Өз қызметін 2020 жылдан бастап Қазақстан Төрелік палатасының мүшесі болып табылатын салыстырмалы түрде жас төрелік 2019 жылдан бастап жүзеге асырады. Төрелік тізілімінде 17 төреші бар.

МКА «JUS GENTIUM» Төрелігі. Бұл өз қызметін 2012 жылы бастаған тұрақты жұмыс істейтін төрелік. Төрешілердің заңгерлік тәжірибесінің 15 жылдан астам тәжірибесі. Төрелік мекеменің тізілімінде 17 төреші бар.

Павлодар Төрелігі. 2014 жылы «Сот альянсы» ЖШС жанынан құрылған. Павлодар төрелігі Павлодар облысының аумағындағы жалғыз институционалдық төрелік болып табылады. Төрешілер тізіліміне 6 төреші кіреді.

Батыс Қазақстан облысының WKR Халықаралық төрелігі. 2013 жылы құрылған. Төрелік кәсіпкерлер арасындағы 104-тен астам дауларды және тұтынушылар арасындағы 9 мыңнан астам дауларды және басқаларды шешті.

Осылайша, институционалды төреліктер -бұл өз ережелері бар тұрақты жұмыс істейтін төреліктер.

«Төрелік туралы» ҚР Заңының 4-бабының 4-тармағындағы жалғыз шектеу мемлекеттік органдардың жанынан институционалдық төреліктер құруға тыйым салады, өйткені төрелік талқылаудың негізгі қағидаты Тәуелсіздік қағидаты болып табылады, ол соттар мен судьялардың өздеріне берілген дауларды шешу кезінде тәуелсіз екендігін, оларға сырттан кез келген ықпал етуді болдырмайтын жағдайларда шешімдер қабылдауын білдіреді [4].

Сондай-ақ, пәндік типке сәйкес төрелік органдардың екі түрі бөлінеді: жалпы құзыреттілікке ие және мамандандырылған.

Жалпы құзыретке ие төреліктерге Халықаралық экономикалық және ғылыми-техникалық ынтымақтастыққа байланысты кез келген дауларды өз қарауына қабылдайтындар жатады. Ең беделді: Париждегі ХТП жанындағы Төрелік сот, Лондондағы Халықаралық аралық сот, Цюрихтегі коммерциялық төрелік, т.б.

Арнайы құзыреті бар төрелік органдарға белгілі бір қатынастардан туындайтын дауларды шешуге мамандандырылған соттар кіреді. Мұндай төреліктердің арасында ерекше орын алады: Ресей Федерациясының СӨП жанындағы Теңіз төрелік комиссиясы, Гамбургтегі Лондон кофе саудасы қауымдастығының төрелігі, халықаралық әуе көлігі қауымдастығының төрелігі, Ливерпуль мақта қауымдастығының төрелігі және т.б. [5].

Халықаралық коммерциялық төреліктің әр түрінің өз артықшылықтары бар. Тұрақты жұмыс істейтін төреліктің бір мәнді артықшылығы-ол төрешілерге төрелік іс қарауды жүргізуге көмек көрсететін ұйымдық ресімделген орган болып табылады [6]. Мұндай

төреліктердің ерекшелігі-ол құзыретті орган деп аталатын функцияларды орындайды.Тараптардың бірі төрешіні сайлаудан жалтарған немесе Тараптар сайлаған төрешілер төреші-төрағаның кандидатурасын өзара келісе алмаған жағдайда, төрешілерді қай орган сайлауға тиіс деген мәселе туындайды. Институтта мұндай тағайындауды оның төрағасы немесе Президенті жүргізеді. Оқшауланған төрелікте, егер тараптар келісім жасасу кезінде құзыретті органды сайламаса, мәселе шешілмейді, өйткені мұндай орган жоқ.

Соңғы уақытта дауласушы тараптар ad hoc төреліктеріне көбірек жүгінуде. Бұған 1976 жылы БҰҰ-ның халықаралық сауда құқығы жөніндегі комиссиясы аясында ЮНСИТРАЛ Төрелік регламентінің әзірленгені ықпал етеді. Сол жылы БҰҰ Бас Ассамблеясы №31/98 осы Регламентті халықаралық сауда қатынастары контексінде туындайтын дауларды реттеу кезінде пайдалануды ұсынды.

Бұл ұсыныс осы Ережені әзірлеу үйлесімді халықаралық қатынастардың дамуына үлкен үлес қосады деген сенімнің арқасында жасалды, бұл әр түрлі құқықтық, экономикалық және әлеуметтік жүйесі бар елдер үшін қолайлы болатын ad hoc төрелігі үшін [7].

Осы екі түрлі төрелік түрлерінің өзара әрекеттесуінің көріністерінің бірі тұрақты жұмыс істейтін арбитраж орталықтарының оқшауланған төреліктерге жәрдемдесу тәжірибесі болып табылады [7]. Бұл практиканың мәні мынада: Тараптар өздерінің келіспеушіліктерін оқшауланған төрелікке қарауға беру ниетімен тиісті төрелік орталықтары жиі көмек көрсетеді. Көмек төрешілерді тағайындаудан, төрешіден бас тарту немесе өзге негіздер бойынша олардың өкілеттіктерін тоқтату туралы шешім қабылдаудан, осы мақсат үшін Үй-жайлар, аудармашылар көрсететін қызметтер, қазіргі заманғы техникалық байланыс құралдары беруді және материалдарды көбейтуді қоса алғанда, істі тыңдауды ұйымдастырудан тұрады.

Осылайша, бүгінгі күні қазақстандық заңнамада азаматтық дауды төрелік институтын пайдалана отырып баламалы тәртіппен қарауға мүмкіндік беретін базалық құралдар бар.

Әдебиеттер мен ескертпелер:

1. БҰҰ Еуропа үшін экономикалық комиссиясының Төрелік регламенті 1966 ж. (ЕЭК төрелік регламенті) // <https://online.zakon.kz/document/?docid=1007461>
2. БҰҰ-ның Азия мен Қиыр Шығыстағы экономикалық комиссиясының халықаралық коммерциялық төрелігінің ережелері 1966 ж. // <http://docs.cntd.ru/күжат/1900879>
3. БҰҰ Халықаралық сауда құқығы жөніндегі комиссиясының Төрелік регламенті 1976 ж. (ЮНСИТРАЛ Төрелік регламенті) / [https://uncitral.un.org/ru/texts/arbitration / contractualtexts / arbitration](https://uncitral.un.org/ru/texts/arbitration/contractualtexts/arbitration)
4. «Төрелік туралы» Қазақстан Республикасының 2016 жылғы 8 сәуірдегі № 488-V Заңы // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=35110250
5. С. В. Николокин Халықаралық азаматтық процесс және халықаралық коммерциялық төрелік: оқулық. – М.: Әділет, 2017. – 466.
6. Н. И. Марышева Халықаралық жеке құқық: оқулық / В.Н. Борисов, Н.В. Власова, Н. г. Доронина және т.б.; ответ. ред. Н. И. Марышева. 4-ші басылым., перераб. және қосымша. М.: Isisр, келісім-шарт, 2018. – 589 Б.
7. М.К.Сүлейменов, Дүйсенова А. Е. Каспий университетінің Жеке құқық ҒЗИ мен Қазақстандық халықаралық төреліктің Төрелік туралы заңнаманы құқық қолдану және одан әрі жетілдіру мәселелері жөніндегі ұсынымдары // <https://aca.kz/articles/view/suleimenov-mk-duisenova-ae-rekomendatsii-nii-chastnogo-prava-kaspiiskogo-universiteta-i-kazahstanskogo-mezhdunarodnogo-arbitrazh>

ПРЕДПОСЫЛКИ ОБНОВЛЕНИЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ЛИЧНЫХ НЕИМУЩЕСТВЕННЫХ ПРАВ В УКРАИНЕ

Дутко А.А., доцент кафедры гражданско-правовых дисциплин Института права Львовского государственного университета внутренних дел, кандидат юридических наук, доцент (г. Львов, Украина)

Возникновение и эволюция личных неимущественных прав - объективный результат развития свободы личности, ее естественных прав и гуманизации гражданского общества, что нашло свое необходимое правовое регулирование в международном праве, Конституции Украины, Семейном кодексе Украины, Гражданском кодексе Украины и других нормативных правовых актах.

Проблема основных прав человека, их правового обеспечения вызывает живой научный интерес, особенно в нынешнее время. Вопрос личных неимущественных прав лиц (физического и юридического) становится чрезвычайно актуальным на фоне общественных преобразований, которые сегодня происходят в Украине. На развитие этого положения в Конституции Украины был закреплен ряд фундаментальных прав и свобод человека и гражданина, который по своему содержанию и объему является едва ли не полным в Европе перечнем основных возможностей и разрешений.

В Гражданском кодексе Украины обеспечено наиболее полное отраслевое развитие указанных выше конституционных положений. Причем гражданское законодательство не просто инкорпорировало в свое содержание большинство из этих прав, перенеся их в категорию личных неимущественных, чем дало им характер частно-правовых, но и обеспечило их эффективное осуществление и всестороннюю охрану компенсаторно-восстановительным методом, который основывается на юридическом равенстве сторон.

Внимание, которое обращено сегодня на проблему личных неимущественных прав, обусловлено их местом в системе гражданских отношений. Современное законодательство независимой Украины отдает предпочтение приоритету прав человека, их обеспечению и реализации. Именно с этим и связан теоретический и практический интерес исследования правовой природы личных неимущественных прав, анализ и обдумывание тех фундаментальных особенностей и свойств, которые отражают внутреннее содержание и структуру этих прав, их место в системе права, и предпосылки обновления правового регулирования.

Следует отметить, что личные неимущественные правоотношения в ГК Украины являются не только полноценным предметом гражданско-правового регулирования наравне с имущественными отношениями, но и имеют соответствующий приоритет перед ними, поскольку структурно указаны первыми при определении предмета гражданско-правового регулирования.

Книга Вторая ГК Украины называется «Личные неимущественные права физического лица»[1] и этим, во-первых, подчеркивается важность личных неимущественных прав по сравнению с другими правами, которые регулируются ГК и, во-вторых, законодательно закрепляется положение о том, что личные неимущественные права не только защищаются гражданским законодательством, но и регулируются им.

В рамках системы гражданского права о личных неимущественных правах следует говорить как о подотрасли гражданского права. ГК Украины личные неимущественные права физических лиц объединяет в две отдельные главы: личные неимущественные права, обеспечивающие естественное существование физического лица или личные неимущественные права, обеспечивающие социальное бытие физического лица.

Институт личных неимущественных прав, обеспечивающие естественное существование физического лица, занимает привилегированное место, к ним относятся право на жизнь; право на устранение опасности, угрожающей жизни и здоровью; право на охрану здоровья; право на медицинскую помощь; право на информацию о состоянии своего

здоровья; право на тайну о состоянии здоровья; право физического лица, находящегося на стационарном лечении в учреждении здравоохранения; право на свободу; право на личную неприкосновенность; право на донорство; право на семью; право на опеку или попечительство; право на безопасную для жизни и здоровья окружающую среду. В семейном законодательстве Украины к числу личных неимущественных прав, обеспечивающих естественное существование человека, относятся: право на материнство; право на отцовство; право на физическое и духовное развитие; право жены и мужа на свободу; право на усыновление. Многочисленные права, которые можно считать элементами этой группы, указаны в Законе Украины «Основы законодательства Украины о здравоохранении» от 19.11.1992 № 2801-ХІІ [2] и в других нормативно-правовых актах, регулирующих медицинскую деятельность.

Институт личных неимущественных прав, обеспечивающих социальное бытие физического лица - это права, которые обеспечивают существование человека как социального существа, выделяют его среди других, индивидуализируют, определяют его автономность, социальную ценность и значимость в социуме (право на имя, право на уважение чести и достоинства, право на неприкосновенность деловой репутации, право на индивидуальность, право на информацию, право на личную жизнь и ее тайну, право на личные бумаги, право на выбор рода занятий и т.п.

Отдельно выделяют институт личных неимущественных прав интеллектуальной собственности (в который включаются нормы, регулирующие отношения, связанные с авторством, изобретательством, исполнением произведения).

В последние годы ученые и практики все чаще обсуждают идею рекодификации ГК Украины. Авторы Концепции обновления ГК Украины [3] считают, что осуществление рекодификации вытекает из логики дальнейшей трансформации общества, в частности формирование реальной и эффективной рыночной экономики как неотъемлемой составляющей гражданского общества и евроинтеграционной направленности всех компонентов общества.

Основные моменты обновления Книги второй ГК Украины сводятся к следующему: действующая редакция ГК Украины к субъектам личных неимущественных прав относит не только физических, но и юридических лиц и государство, поэтому стоит с одновременным соответствующим расширением предмета регулирования Книги второй изменить ее название на «Личные неимущественные права». При этом, в украинском гражданском законодательстве за юридическим лицом закреплены некоторые личные неимущественные права (право на деловую репутацию, право на информацию), однако они требуют более детального регулирования. Такие нематериальные блага, как наименование и местонахождение, тоже находят свое отражение в ГК Украины, хотя и без указания на них, как на личные неимущественные права (п.п.2.1.-2.2.) [3].

Рассматривая личные неимущественные права, обеспечивающие естественное существование физического лица, поддерживаем идею целесообразности выделения репродуктивных прав, о которых мы неоднократно говорили [см. 4]. Предлагается закрепить на уровне ГК Украины репродуктивные права физического лица как систему обособленных личных неимущественных прав, направленных на осуществление репродуктивной функции физических лиц и включающих: право на репродуктивный выбор; право на репродуктивное здоровье; право на информацию о репродуктивных правах; право на тайну осуществления и защиты репродуктивных прав и т.п.

Перечень личных неимущественных прав, которые обеспечивают социальное бытие физического лица, могут быть дополнены правом на приватность физического лица от внешнего вмешательства со стороны социальной группы. Обоснованным представляется усиление права на приватность, в частности путем введения права на забвение, согласно которому лицо имеет возможность требовать при определенных условиях удаления своих личных данных из общего доступа, которые могут стать доступны через поисковые системы. Положение по каждому из указанных прав требуют детализации с учетом наработок

отечественной доктрины, судебной практики, а также опыта законодательного регулирования этих прав в других странах, в частности, и в Республике Казахстан[5].

С учетом достижений отечественной доктрины личных неимущественных прав, предлагается частнопредметное закрепление возможности коммерческого использования признаков, индивидуализирующих физическое лицо, которые в данном контексте следует толковать широко и охватывать ими не только изображение, имя, во всем многообразии содержания этих терминов, но и голос и другие индивидуальные особенности при их однозначной ассоциации с физическим лицом-носителем и коммерческой ценностью их использования.

Предлагается пересмотреть вопрос о возможности легализации пассивной эвтаназии и асистированного самоубийства с учетом практики ЕСПЧ, а также запретить евгенику, рождение генетически идентичных людей, трансформацию генов, кроме лечения генетических заболеваний (п.п. 2.8 – 2.9.) [3]

Поддерживаем предложение о том, что более четкого нормативного регулирования требуют особенности осуществления и защиты личных неимущественных прав, которыми наделены лица, имеющие специальные правовые статусы, в частности: публичное физическое лицо, пациент, член семьи, создатель объекта интеллектуальной собственности, цифровое (электронное) лицо и т.п., а также назрела необходимость определить гражданско-правовые последствия изменения пола (как основание для прекращения брака и т.п.), развить положения о «цифровых правах» человека, которые создадут возможность реализации интересов в сфере диджитализации.

Итак, правильный подход к определению и закреплению личных неимущественных прав как физических, так и юридических лиц будет способствовать правовому регулированию этого института гражданского законодательства и обеспечит должную защиту прав.

Список использованной литературы:

1. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
2. Основи законодавства України про охорону здоров'я від 19.11.1992 № 2801-ХІІ URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text>
3. Концепція оновлення Цивільного кодексу України. Проект. URL: <https://drive.google.com/file/d/1ExwdnngsmvpAZJtWi836Rr6-x1quaZJQ/view>
4. Дутко А. О., Заболотна М.Р. Репродуктивні права фізичної особи: сутність, поняття, класифікація. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. 2016. № 3. С. 82-90 <https://www.lvduvs.edu.ua/seriya-ur/543-vipusk-3-2016>
5. О здоровье народа и системе здравоохранения: Кодекс Республики Казахстан от 7 июля 2020 года № 360-VI ЗПК. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K2000000360#z3518>

TÜRK HUKUK SİSTEMİNDE BİLGİSAYAR ARAMASI VE BULUNAN DELİLLERE ELKONMASI

*Doç.Dr.Yavuz ERDOĞAN, Antalya Bilim Üniversitesi Hukuk Fakültesi
Ceza Hukuku ve Ceza Muhakemesi Hukuku Öğretim Üyesi*

GİRİŞ

Ceza muhakemesi hukukunun temel hedefi (soruşturma evresi de dahil), maddi gerçeği bulmaktır. Bu durumda delillerin toplanması ceza muhakemesinin en önemli olaylarından biridir. Nitekim Yargıtay Ceza Genel Kurulu da 10 Mayıs 2005 gün ve 2005/5-35 esas ve 2005/51 karar sayılı kararında “Ceza yargılamasının amacı somut gerçeğin hiçbir kuşkuyla yer vermeyecek şekilde saptanmasıdır. Bu nedenle derlenmesi gereken her tür kanıtın elde edilmesi ve değerlendirmeye

konu edilmesi gerekir.” demek suretiyle delil toplamanın önemini vurgulamıştır. Ancak maddi gerçeğe ulaşmak amacıyla hareket edilirken insan hakları ve hukukun temel prensipleri ihlal edilmemelidir. Diğer bir deyişle, maddi gerçeğin ortaya çıkarılması her ne pahasına olursa olsun ulaştırılması gereken, mutlak ve istinasız bir amaç değildir, temel hak ve özgürlüklere dokunmamak esastır.

Bu kapsamda baktığımızda inceleme konumuz olan bilgisayarda arama kurumu önem kazanmaktadır. Çünkü bilgisayarda arama yapılması halinde, insanların en yakınındaki kişilerden dahi sakladığı özel hayatının en derin kısmına, sır alanına girilmektedir. Günümüzde internetin sağladığı kolaylıklar dikkate alındığında, bu sır alan çok daha genişlemektedir. Bu durumda bilgisayarda yapılacak bir arama ile bireyin özel hayatın gizliliğine, haberleşme hürriyetine ve kişisel verilerine müdahale edilmiş olunacağından, bilgisayarda arama konusu kanunlarda düzenlenirken çok daha titiz davranılması gerekecektir. Nitekim İnsan Hakları Evrensel Beyanamesi'nin (İHEB) 12. maddesinde (m.) ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin (AİHS) 8. maddesinde olduğu gibi, temel insan hakları metinlerinde herkesin özel hayatına saygı gösterilmesinin gerektiği açıkça düzenlenmiştir.

Bu doğrultuda bilgisayarda arama yapılmasına ilişkin olarak Türk hukuk sistemine baktığımızda, kanun niteliğindeki tek düzenlemenin Ceza Muhakemesi Kanunu'nun (CMK) 134. maddesi olduğunu görmekteyiz. Bu maddeyi incelediğimizde ise, gerek insan hakları bağlamında gerekse teknik anlamda eleştirilebilecek çok fazla şey olduğunu, metnin yeni baştan düzenlenmesi gerektiğini düşünmekteyiz. Bu nedenle çalışma konusu olarak Türk hukuk sisteminde bilgisayar aramasını seçtik. Ancak aramanın vazgeçilmez sonucu olan elkonmanın da madde metninde bulunması nedeniyle, elkonma konusunu da makalemizde değerlendirdik.

Bu amaçla makalemizi yazarken, CMK'nın 134. maddesinde düzenlenen iki farklı arama şekli ve elkonma sistemini ayrı ayrı başlıklar altında değerlendirip, çözüm önerilerimizi sunduk.

Arama yapılması için benimsenen unsurlardan yola çıkarak arama şekillerinden birini (CMK m.134/5) “basit arama” olarak isimlendirdik. Basit arama hükmü önceden bilinen belirli bir unsurun arandığı (örneğin adı belli bir dosyanın arandığı) hallerde uygulanabilecektir. Buna karşılık adı önceden bilinen ya da doğrudan bulunması hedeflenen bir verinin bulunmadığı, soruşturma konusu suçla ilişkin olarak genel olarak bilgisayar içinde delil arandığı hallerde 1. fıkra hükmü uygulanacaktır. Biz makalemizde bu arama şeklini ise “bilgisayarda arama” olarak isimlendirdik.

Somut uygulamada “basit arama”nın neredeyse hiç uygulanma imkanı bulunmadığından, biz öncelikle “bilgisayarda arama” kurumunu değerlendirip akabinde “basit arama”yı inceledik.

Bilgisayarlarda yapılacak aramanın hukuki niteliği ve konusu aramanın sınırlarını da belirliyor olduğundan, biz çalışmamızın başında öncelikle bu hususu kısaca tartıştık.

Ayrıca Adli ve Önleme Aramaları Yönetmeliği'nin (AÖAY) 17. maddesinde ve Suç Eşyası Yönetmeliği'nin (SEY) 9/2. maddesinde de bilgisayarda aramaya dönük hükümler bulunduğundan, makalemizin ilgili yerlerinde bu maddeleri de değerlendirme konusu yaptık.

1.BİLGİSAYARDA ARAMANIN HUKUKİ NİTELİĞİ VE KONUSU

Bilgisayarlarda yapılacak arama faaliyetinin hukuki niteliğinin koruma tedbiri olduğu konusunda hiç şüphe bulunmamaktadır. Nitekim bilgisayarda aramanın CMK'da düzenlendiği dördüncü kısmın başlığı da “koruma tedbirleri”dir [1].

CMK'nın 134. maddesinin konusu ise,

- Şüphelinin kullandığı bilgisayar,
- Şüphelinin kullandığı bilgisayar programları ve
- Şüphelinin kullandığı bilgisayar kütükleri [2]”dir.

CMK'da her ne kadar “bilgisayar” kavramı kullanılmış ise de, uygulamaya ve doktrine [3] bakıldığında “bilgisayar” kavramı yerine, bilgisayarı da içine alan “bilişim” kavramının kullanıldığı görülmektedir. Nitekim Türk Ceza Kanunu'nda da “bilgisayar” değil “bilişim” kavramı kullanılmıştır (Örneğin 243,244. maddeler). Günümüzde bilgisayar olmamasına rağmen bilgisayarın taşıdığı tüm özellikleri içinde barındıran, ilaveten başka özellikleri de taşıyan (cep telefonu gibi) pek çok cihaz bulunmaktadır. Tek başına “bilgisayar” kavramı bu cihazları kapsamamaktadır. Bu nedenle kanaatimizce uygulama ve mevzuat birliğini sağlayabilmek ve

ayrıca ileride keşfedilecek başka cihazlara da tatbik imkanını sağlayabilmek adına, CMK’da da “bilgisayar” değil “bilişim araçları” kavramı kullanılmalıdır.

Bu araçlarda aranan delillerin esasında somut varlıkları bulunan şeyler olmayıp, sadece soyut veriler [4]. olduğu, bu nedenle elle tutulabilir varlıklarının bulunmadığı unutulmamalıdır.

2- BİLGİSAYAR ARAMASI

2-a. BİLGİSAYARDA ARAMA

CMK’nın 134. maddesinin 1. fıkrası “*Bir suç dolayısıyla yapılan soruşturmada, somut delillere dayanan kuvvetli şüphe sebeplerinin varlığı ve başka surette delil elde etme imkânının bulunmaması halinde, hâkim veya gecikmesinde sakınca bulunan hâllerde Cumhuriyet savcısı tarafından şüphelinin kullandığı bilgisayar ve bilgisayar programları ile bilgisayar kütüklerinde arama yapılmasına, bilgisayar kayıtlarından kopya çıkarılmasına, bu kayıtların çözümlenerek metin hâline getirilmesine karar verilir.*

(*Ek üç cümle: 25/7/2018-7145/16 md.*) Cumhuriyet savcısı tarafından verilen kararlar yirmi dört saat içinde hâkim onayına sunulur. Hâkim kararını en geç yirmi dört saat içinde verir. Sürenin dolması veya hâkim tarafından aksine karar verilmesi hâlinde çıkarılan kopyalar ve çözümü yapılan metinler derhâl imha edilir.” şeklindedir.

Fıkırdaki belirtilen unsurları tek tek değerlendirirsek:

a) Önceden işlenmiş bir suçun varlığı gerekmektedir.

Madde metninde “*Bir suç dolayısıyla yapılan soruşturmada*” denildiğinden bilgisayar araması yapılabilmesi için mutlaka işlenmiş bir suçun var olması ve bu suç hakkında da soruşturmanın başlamış olması gerekmektedir. Soruşturmanın başlama anı ise, yetkili makamlarca suç şüphesinin öğrenildiği andır (CMK m. 2/1-e).

Bu durumda idari soruşturmalar kapsamında ya da önleyici kolluk faaliyetleri kapsamında bilgisayar araması yapılması mümkün değildir. Kanaatimizce idari soruşturma ve önleyici kolluk faaliyetlerinin çok basit gerekçelerle yapılabilmesi nedeniyle getirilen sınırlama isabetli bir tercih olmuştur. Nitekim bu hususta doktrinde [5]. ve uygulamada herhangi bir duraksama da bulunmamaktadır.

Türkiye’nin de taraf olduğu Avrupa Konseyi Siber Suçlar Sözleşmesi’nin (AKSSS) bilgisayarda arama ve el koyma işlemlerine yönelik 19. maddesinin gerekçesine baktığımızda da belli bir suç soruşturmasının arandığı görülmektedir. Bu durumda CMK’nın 134/1. maddesinin uluslararası hukuka da uygun olduğu anlaşılmaktadır.

b) Suçun işlendiğine dair somut delillere dayanan kuvvetli şüphe sebeplerinin bulunması gerekmektedir.

CMK’da düzenlenen diğer koruma tedbirlerine baktığımızda, koruma tedbirlerine müracaat için kuvvetli şüphenin yeterli kabul edildiğini görmekteyiz. Buna karşılık CMK’nın 134/1. maddesine baktığımızda ise, bilgisayar araması için bu kuvvetli şüphenin yeterli görülmediğini, bu şüphenin somut delillere dayanmasının arandığını görmekteyiz. Bu durumda bilgisayar araması yapılabilmesinin çok zorlaştığı, böylelikle bazı suçluların cezасız kalabileceği akla gelebilir ise de, biz her zaman temel insan haklarının öncelikle dikkate alınması gerektiğini düşündüğümüzden, yapılan sınırlandırmayı yerinde görüyoruz. Ancak belirtmeliyiz ki, madde metninde yer alan “*somut delillere dayanan kuvvetli şüphe sebeplerinin varlığı ve*” ibaresi fıkra metninin ilk şeklinde yer almamaktaydı. Bu metin 21 Şubat 2014 tarihli 6526 sayılı kanunun 11. maddesiyle metne eklenmiştir.

Kuvvetli suç şüphesinin ne demek olduğu CMK da açıklanmamıştır. Ancak doktrinde [6] , mevcut deliller ışığında yapılacak bir yargılamada, sanığın mahkum olmasının kuvvetle muhtemel olması hali, kuvvetli suç şüphesi olarak tanımlanmaktadır.

Hangi delillerin somut delil olarak kabul edilebileceği ise, her somut olayda ayrı ayrı değerlendirilmelidir. Bu durumda bilgisayarlarda arama kararı veren mahkemenin kararının gerekçesinde “somut delil” olarak neleri kabul ettiğini açıkça belirtmesi gerekmektedir.

CMK’nın 134. maddesi gereği arama yapılacak bilgisayarlar şüphelinin kullandığı bilgisayarlar olmalıdır. Bu durumda bir başka kişinin nezdinde bulunan veya başkasına ait bir bilgisayar ancak

şüpheli tarafından kullanmışsa aranabilecektir. Diğer bir deyişle, şüphelinin bulunduğu ortamdaki tüm bilgisayarlar sırf şüpheli tarafından kullanılmış olabilir düşüncesiyle aranamayacaktır.

c) Başka suretle delil elde etme imkanının bulunmaması gerekmektedir.

Bu koşul her ne kadar CMK'nın hiçbir maddesinde tanımlanmasa da Telekomünikasyon Yoluyla Yapılan İletişimin Denetlenmesi, Gizli Soruşturmacı ve Teknik Araçlarla İzleme Tedbirlerinin Uygulanmasına İlişkin Yönetmeliğin 4/c maddesinde tanımlanmıştır. Kıyasen de uygulanabilecek bu tanıma göre; *“Soruşturma veya kovuşturma sırasında diğer tedbirlere başvurulmuş olsa bile sonuç alınamayacağı hususunda bir beklentinin varlığı veya başka yöntemlerden biri veya birkaçının uygulanmasına rağmen delil elde edilememesi ve delillere ancak bu yönetmelikte düzenlenen tedbirlerle ulaşılabilecek olması”* halinde, başka surette delil elde etme imkanının bulunmadığı kabul edilecektir.

Bu durumda başka suretle delil bulma imkanının bulunmaması şartı, bilgisayar aramalarına son çare olarak başvurulması gerektiğini ortaya koymaktadır. Diğer bir deyişle, başkaca bir koruma tedbirinin ya da soruşturma aracının kullanılması yoluyla isnat edilen suç için delil bulunabilecekse, artık bilgisayar araması yapmak mümkün değildir. Ancak burada önemle vurgulamalıyız ki, “başka suretle delil elde etme imkanının bulunmaması” unsuru, diğer koruma tedbirlerine ve soruşturma araçlarına müracaat edilmesine rağmen delil bulunamaması halinde otomatik olarak devreye girecek bir unsur değildir. İnsanların özel hayatının gizliliğine ve iletişimine müdahale edilmemesi gerektiğinden, artık delil bulunmadığı zaman bilgisayar araması yapılarak delilin orada bulunabileceğine inanmamızı gerektiren haklı sebeplerin bulunması da gerekmektedir. Nitekim AKSSS'nin gerekçesinin 185. paragrafında bu husus vurgulanarak, bilgisayarda aramanın gerçekleştirilebilmesi için gerekli olan ön koşulun, verilerin belli bir yerde bulunduğu ve bu verilerin belli bir suça delil teşkil edeceğine inanmak için gerekçelerin var olması olduğu belirtilmiştir.

Açıklanan bu unsurun, kişilerin özgürlüklerini sıkı bir şekilde korumaya alıyor olması nedeniyle kanaatimizce yapılan sınırlama isabetli bir tercih olmuştur.

d) Hâkim veya gecikmesinde sakınca bulunan hâllerde Cumhuriyet savcısı tarafından karar verilmesi gerekmektedir.

Türk hukuk sisteminde bilgisayar araması yapılabilmesine karar verme yetkisi hakimdedir. Ancak gecikmesinde sakınca bulunan hâllerde savcı tarafından da bilgisayarın aranmasına karar verilebilecektir.

“Gecikmesinde sakıncası bulunan hal” kavramı CMK da tanımlanmamıştır. Ancak adli ve önleme aramaları yönetmeliğinin 4. Maddesinde bu kavram *“derhâl işlem yapılmadığı takdirde suçun iz, eser, emare ve delillerinin kaybolması veya şüphelinin kaçması veya kimliğinin tespit edilememesi ihtimâlinin ortaya çıkması ve gerektiğinde hâkimden karar almak için vakit bulunmaması hâlini ifade eder”* şeklinde tanımlanmıştır. Bu durumda belirtilen hâllerin varlığı halinde savcının da bilgisayar araması yapabileceğini kabul etmekteyiz.

Cumhuriyet savcısı tarafından karar verilmesi halinde bu kararın yirmi dört saat içinde hâkim onayına sunulması ve hakimnin de kararını en geç yirmi dört saat içinde vermesi gerekmektedir. Cumhuriyet savcısının süresinde talepte bulunmaması veya hakimnin süresinde onaylaması ya da hâkim tarafından savcının talebinin reddine karar verilmesi hâlinde çıkarılan kopyalar ve çözümü yapılan metinlerin derhâl imha edilmesi gerekir.

e) Aramanın konusunun sadece şüphelinin kullandığı bilgisayar, bilgisayar programı veya bilgisayar kütüğü olması gerekmektedir.

Madde metninde bu araçları şüphelinin kullanması arandığından, söz konusu araçların kime ait olduğunun önemi bulunmamaktadır. Kanaatimizce, aramaya konu olacak araç bizzat şüpheliye ait değilse, yapılacak arama için aracın sahibinin ya da temsilcisinin de hazır bulunmasına imkan sağlanmalıdır. Çünkü aracın sahibi olan şahsın özel hayatına ilişkin veriler bu araçların içerisinde bulunmaktadır ve yapılacak aramayla bunlar başkaları tarafından öğrenilecektir.

Şüphelinin kullanmadığı bilgisayar, bilgisayar programları veya bilgisayar kütükleriye sırf şüpheliyle aynı mekanda bulduklarından bahisle aranamayacaktır. Örneğin şüphelinin iş yerinde bulunan bütün bilgisayarlar değil, sadece şüphelinin kullandığı bilgisayar aranmalı ve şüphelinin

kullandığına dair açık delil bulunmadıkça sırf şüphelinin de kullanmış olabileceği ihtimaliyle, yan masada dahi olsa, diğer bilgisayara dokunulmamalıdır.

Görüldüğü üzere bilgisayar aramasının yapılabileceği araçlar sınırlı şekilde sayılmıştır. Bunların dışındaki araçlarda artık CMK'nın 134. maddesinin uygulanması mümkün değildir. Ancak günümüzde internetin yaygınlığı ve insanların artık pek çok bilgisini ve verisini kişisel bilgisayar ortamında değil de, internet ortamında tuttuğu dikkate alındığında, bilgisayar ağı üzerinden başka araçlarda (örneğin bulut) arama yapılmasının mümkün olup olamayacağını tartışmamız gerekmektedir.

CMK'nın 134. maddesine baktığımızda uzaktan erişimle arama yapılabileceğine dair bir hükmün bulunmadığı görülmektedir. Ancak bu noktada AÖAY'nin 17. maddesinin 3. fıkrasına baktığımızda "*Bilgisayar veya bilgisayar kütüklerine elkonma işlemi sırasında, sistemdeki bütün verilerin yedeklemesi yapılır. Bu işlem, bilgisayar ağları ve diğer uzak bilgisayar kütükleri ile çıkarılabilir donanımları hakkında da uygulanır*" denilmek suretiyle CMK'da düzenlenmeyen araçlarda da aramaya imkan verildiğini görmekteyiz. Diğer bir deyişle, CMK'da bulunmayan iç ağ veya internet üzerinden bağlanılan, başka bir fiziki mekanda bulunan, sunucu veya bilgisayar sistemi unsurlarında da aramaya yönetmelikle imkan tanınmıştır [7]. Ancak yönetmelik hükümlerinin kanunlara aykırı olamayacağına ilişkin normlar hiyerarşi kuralını dikkate aldığımızda, şüpheli aleyhine bilgisayar aramasını genişleten bu yönetmelik hükmünün hukuka aykırı olduğunu belirtmemiz gerekmektedir. Bu çelişkiye rağmen belirtmeliyiz ki, özellikle internetin sağladığı kolaylıklar ve delillerin internet ortamında saklanabileceği milyonlarca alan dikkate alındığında, kanaatimizce mutlaka CMK kapsamında da ağ üzerinden aramaya imkan sağlanması gerekmektedir. Ancak bu noktada uzaktan erişimin yaratacağı sorunların giderilebilmesi için kanaatimizce, arama öncesinde mutlaka fail ya da vekili arama sırasında hazır bulundurulmalı, vekili yoksa zorunlu müdafii atamasının yapılması, ayrıca mümkünse arama yapılacak failin kullanımına tahsis edilen kısmın imajının alınması ve aramanın artık imaj üzerinden yapılması, failin kullanımına tahsis edilmeyen alanlara kesinlikle girilmemesi, ayrıca ağ üzerinden erişilen alanın suçla ilgili olmadığı anlaşıldığında derhal oradan çıkılması, tüm bu faaliyetler sırasında orantılılık prensibinin uygulanması gerekmektedir. Bu kapsamda AKSSS'ne baktığımızda, sözleşmenin gerekçesinin 187 nolu paragrafında uzaktan erişimin "*...ulusal mevzuatların uzaktan aramaları da mümkün kalacak şekilde düzenlenmesi, bu anlamda uluslararası işbirliği bakımından da buna mevzuatta yer verilmesi son derece önemlidir*" şeklinde vurgulandığını görmekteyiz.

CMK'nın 134. maddesiyle AÖAY'nin 17. maddesi birlikte değerlendirildiğinde, kanaatimizce CMK'nın 134. maddesinde geçen "*bilgisayar, bilgisayar programları ve bilgisayar kütüklerinde arama*" ifadesi yerine, "*bilgi sistemlerinde ve veri saklama araçlarında arama ve elkonma*" şeklinde ifadenin kullanılması çok daha yerinde olacaktır. Böylelikle verinin saklandığı yerlerin tamamı ile nakledildiği yerlerin tamamı aramaya konu olabilecektir.

Yönetmelikte yer alan "*çıkartılabilir donanımlar*" ifadesiyle CD, harici bellek (flash disk) gibi aygıtlar ifade edilmektedir. Bunlar esasında bilgisayar kütüğü olarak kabul edilebileceğinden, kanaatimizce CMK'nın 134. maddesi kapsamında kalmaktadır.

Bilgisayarda arama konusunda tartışılabilir bir diğer husus, CMK'da düzenlenmese de, mağdura ait bilgisayarda mağdurun rızasıyla arama yapıp yapılamayacağıdır. Kanaatimizce, mağdurun bilgisayarında yapılan aramayla da sanık aleyhine delil toplanmaktadır. Dijital delillerin kolaylıkla değiştirilebilir ve sahtesinin yapılabilir olduğu dikkate alındığında, elde edilen delillerin gerçekliği her zaman şüpheli kalacaktır. Bu nedenle mağdurun rızası varsa artık her ne kadar mahkeme kararı gerekmesizin arama yapılabilecekse de, bu arama öncesinde de ilk olarak imaj alınmasının yapılması, aramanın da bu imaj üzerinden yapılması, böylelikle delil bütünlüğünün korunması gerektiğini düşünmekteyiz. Çünkü pekala mağdurun kendi kendine sanık adına gönderdiği verilerle iftirada bulunması da mümkündür.

CMK'nın 134. maddesinde cep telefonuna yer verilmemesi nedeniyle cep telefonlarında arama yapılmasının mümkün olup olmadığı da tartışılmalıdır. Kanaatimizce cep telefonunda arama yapılması gerekirse öncelikle cep telefonunun bilgisayar özelliğinin olup olmadığına, internete erişim imkanının olup olmadığına bakılmalıdır. Bu soruların cevabının hayır olması halinde artık

CMK'nın 134. maddesi uygulanamayacaktır. Bu sorulardan birinin cevabının evet olması halinde ise, söz konusu cep telefonu bilgisayar ya da en azından bilgisayar kütüğü olarak kabul edileceğinden, bu telefonda CMK'nın 134. maddesi kapsamında arama yapılması mümkün olacaktır. Ancak önemle vurgulayalım ki, cep telefonunda yapılacak arama da amaç bilgisayar ortamında saklanabilecek bir delile ulaşmak değil de, iletişimin tespitine ilişkin delillere ulaşmaksa, CMK'da iletişimin tespiti konusu özel olarak düzenlendiğinden, artık bilgisayar araması yapılamayacaktır. Kaldı ki, bilgisayar aramasının son çare olduğu, daha önce başka yollarla delil elde etme imkanının bulunduğu durumlarda bu yola başvurulamayacağı dikkate alındığında da bilgisayar araması yapılamayacağı (öncelikle iletişimin tespiti yoluna gidilmesinin gerekeceği) sonucuna ulaşılmaktadır.

Bilgisayar aramasını değerlendirirken açıklanması gereken bir diğer husus da, bu aramayı kimin yapacağıdır. CMK ve diğer mevzuatta dijital delillerin kimler tarafından toplanacağına ilişkin doğrudan bir hüküm bulunmamaktadır. Ancak, CMK'nın 160/2. maddesi gereğince, Cumhuriyet savcısının emrindeki adli kolluk görevlileri vasıtasıyla, şüphelinin lehinde ve aleyhinde olan tüm delilleri toplaması gerekmektedir. Bu durumda savcılık makamının bilgisayar ve her türlü çevre biriminden elektronik delile ulaşma imkanı bulunmaktadır. Ancak unutulmamalıdır ki, elektronik delil, tıpkı parmak izi veya DNA gibi, ilk başta gözle görülemeyen gizli bir yapıya sahiptir ve rahatlıkla tahrip veya yok edilebilir; ayrıca, zamana karşı da son derece hassastır [8]. Bu durumda söz konusu araçlarda yapılacak aramanın özel uzmanlık gerektiriyor olması nedeniyle, kanaatimizce adli kolluğun uzman birimlerince ya da atanacak uzman bilirkişilerce delillerin toplanması yapılmalıdır. Kanaatimizce ileride yaşanacak delillerin gerçekliği tartışmalarının önüne geçilebilmesi için savcının bizzat aramaya eşlik etmesi de faydalı olacaktır.

2-b.BİLGİSAYARDA BASİT ARAMA

CMK'nın 134/5. maddesi "*Bilgisayar veya bilgisayar kütüklerine elkonmaksızın da, sistemdeki verilerin tamamının veya bir kısmının kopyası alınabilir. Kopyası alınan veriler kâğıda yazdırılarak, bu husus tutanağa kaydedilir ve ilgililer tarafından imza altına alınır*" şeklindedir.

CMK'nın 134. maddesinin 5. fıkrasında düzenlenen arama işlemine "basit arama" diyebiliriz. Çünkü bu arama önceden bilinen belirli bir unsurun arandığı hallerde (örneğin adı belli bir dosyanın arandığı hallerde) uygulanabilecek olan arama olup, bu aramanın yapılması halinde kopyası alınan verilerin mutlaka ama mutlaka kâğıda yazdırılması ve bu durumun tutanakla da tespit edilerek ilgililere imzalatılması gerekmektedir.

Basit arama işleminin unsurlarını tek tek değerlendirirsek:

a- Arama bilgisayar veya bilgisayar kütüklerinde yapılmalıdır.

Önceki fıkralarda bilgisayar programları da aramaya konu yapılmışken, burada yapılmaması kanaatimizce isabetli bir tercih olmuştur. Çünkü sistemin çalışması ya da sistemde belli bir görevin yapılabilmesi için hazırlanan bilgisayar programlarının incelenmesi, çıktı alınan kâğıt üzerinden değil, sadece sistem üzerinde yapılabilecektir.

Bilgisayar ve bilgisayar kütükleri hakkında yukarıda yaptığımız açıklamalar burada da geçerlidir.

b- Arama sonunda verilerin tamamının veya bir kısmının kopyası alınmalıdır.

Aşağıda elkonma tedbirini değerlendirirken ayrıntılarıyla tartışacağımızdan dolayı, burada bu unsuru tartışmayacağız. Ancak belirtmeliyiz ki, delil güvenliği ve güvenilirliğini sağlamak için, yedeklemenin imaj alım ve hash değeri belirlenmek suretiyle yapılması çok daha faydalı olacaktır.

c- Kopyası alınan veriler kâğıda yazdırılmalı ve bu durum bir tutanağa da bağlanarak ilgililer tarafından imzalanmalıdır.

Bu şart inceleme konusu aramayı uygulanamaz hale getirmiştir. Çünkü en basit bilgisayar delilinde dahi bazen binlerce hatta milyonlarca sayfa çıktı kâğıt alınması gerekecektir. Bu kadar çok belgenin incelenmesi bir yana, nakli ya da belli bir yerde korunması dahi çok zor olmaktadır. Örneğin delil olan bir sayfanın aradan alınmasını kimse fark edemeyecektir. Kanaatimizce elektronik ortamda bulunan delillerin incelenmesi de elektronik ortamda olmalıdır. Bu inceleme sırasında sadece ihtiyaç duyulan sayfaların çıktısının alınarak bu kısımların kâğıt üzerinden incelenmesi ise zaten mümkündür.

Kanaatimizce bilgisayarda basit arama kurumunun tatbikinin imkansızlığı ve delil güvenliğini, güvenilirliğini sağlamıyor olması nedeniyle CMK'dan tamamen kaldırılması gerekmektedir. Bu kapsamda yapılacak aramaların 1. fıkra kapsamında ve çok daha güvenle yapılabileceği unutulmamalıdır.

3- BİLGİSAYAR ORTAMINDA ELKONMA

CMK'nın 134. maddesinin 2. fıkrası "*Bilgisayar, bilgisayar programları ve bilgisayar kütüklerine şifrenin çözülememesinden dolayı girilememesi veya gizlenmiş bilgilere ulaşılamaması halinde çözümün yapılabilmesi ve gerekli kopyaların alınabilmesi için, bu araç ve gereçlere elkonulabilir. Şifrenin çözümünün yapılması ve gerekli kopyaların alınması halinde, elkonulan cihazlar gecikme olmaksızın iade edilir*" şeklindedir.

2. fıkradaki elkonmanın nasıl yapılacağı hususu ise, 3. fıkrada "*Bilgisayar veya bilgisayar kütüklerine elkonma işlemi sırasında, sistemdeki bütün verilerin yedeklemesi yapılır*" şeklinde ve 4. fıkrada "*Üçüncü fıkraya göre alınan yedekten bir kopya çıkarılarak şüpheliye veya vekiline verilir ve bu husus tutanağa geçirilerek imza altına alınır*" şeklinde düzenlenmiştir.

Görüldüğü üzere sistem içerisinde gizlenmiş veri niteliğinde delillerin bulunduğu düşünülüyor ve bunlara hemen orada ulaşılamıyorsa ya da bilgisayar, bilgisayar programları ve bilgisayar kütüklerine şifrenin çözülememesinden dolayı girilemiyorsa artık delillere ulaşabilmesi için, bu fıkra gereğince elkonma işleminin yapılması gerekmektedir.

Elkonma işleminin unsurlarını tek tek değerlendirirsek:

a- Elkonmaya konu olabilecek araçlar bilgisayar, bilgisayar programları ya da bilgisayar kütüğüdür.

Bu araçlara ilişkin olarak yukarıda yaptığımız açıklamalar burada da geçerlidir.

b- Elkonulabilmesi için şifresinin çözülememesi ya da gizlenmiş bilgilere ulaşılamamış olunması gerekmektedir. Diğer bir deyişle, elkonmanın, çözümün yapılabilmesi ve gerekli kopyaların alınabilmesi amacıyla yapılması gerekmektedir.

Bilgisayar araması kararından sonra, yapılacak arama sırasında, inceleme konusu aracın şifreli olmasından dolayı sisteme girilememesi ya da sisteme girilmesine rağmen sistem içinde gizlendiği düşünülen bilgilere ulaşılamaması halinde elkonma yapılabilecektir. Bu durumda sistemin şifreli olmaması halinde ya da gizlenmiş bir verinin bulunmadığının düşünülmesi halinde elkonma işlemi yapılamayacaktır.

Görüldüğü üzere arama işlemine konu olmamış araçların, doğrudan elkonma işlemine konu edilmesi mümkün değildir. Zira, veriye ulaşabilmesi için her şeyden önce arama yapılması gerekmektedir.

Kanaatimizce bu koşul yeniden kaleme alınmalı ve arama yapılacak bilgisayara hiçbir işlem yapılmadan (aşağıdaki diğer şartlarında bulunması şartıyla) doğrudan elkonma tedbirinin uygulanması imkanı sağlanmalıdır [9]. Çünkü,

- Arama için bilgisayara müdahale edilmesi halinde, en basit hareketle kapalı sistemin açılması halinde dahi bilgisayarda bulunan koruyucu programlar sayesinde delillerin yok edilmesi mümkündür.

- Gizlenmiş bir delilin olup olmadığının tespitinin hangi kıstaslarla yapılacağı belli değildir. Bu durumda saatlerce hatta günlerce şüphelinin evinde, iş yerinde ya da aleni bir alanda ve hatta tehlikeli bir alanda aramaya devam edilmesi gerekebilecektir. Oysa ki hiç kimse ne evinde ne işyerinde ne de aleni alanlarda kolluk görevlilerini bu kadar süreyle görmek istemeyecektir. Nitekim uygulamaya bakıldığında da, kanunda aranan şartlar gereği değil, aramanın uzun süre alacak olması nedeniyle, doğrudan imaj alınmasına gidildiği görülmektedir.

c- Şifrenin çözülmesi ve gerekli kopyanın alınması halinde elkonulan araçların gecikme olmaksızın iadesi gerekmektedir.

Bu yönüyle de CMK'nın 134. maddesinin mutlaka değiştirilmesi gerekmektedir. Çünkü, iade konusunda maddede hiçbir ayırım yapılmaksızın iade şart koşulmuştur. Ancak toplum menfaatleri ve 3. şahısların çıkarları dikkate alındığında sınırsız bir şekilde iade kabul edilemez. Örneğin, elkonmaya konu yapılan delilin, devlet sırrı, çocuk pornosu gibi bizzat bulundurulması yasak olan bir veri olması da mümkündür. Böylesi hallerde elde bulunan bu verilerin şüpheli ya da vekiline

verilmemesi gerekecektir. Diğer bir deyişle, delilin bulundurulmasının suç teşkil ettiği hallerde şüpheli ya da vekiline anılan kayıtların verilemeyeceği kanunda açıkça düzenlenmelidir. Bu durumda ileride delillerin değiştirildiği iddiasıyla karşılaşılması için, alınan imajların şüpheli ya da vekiline verilmesi gereken suretinin kapalı ve mühürlü zarfla (yargılama kesin hükümle bitinceye kadar) adli emanette muhafazası sağlanmalıdır. Ayrıca saklanan verilerin hash değeri şüpheli ya da vekiline tutanakla verilmelidir. Bu noktada önemle belirtelim ki, savunma hakkının dokunulmazlığı dikkate alındığında şüpheli ya da vekilinin bu delilleri incelemek istemesi halinde, engel olunmaksızın incelemelerine imkan sağlanmalıdır.

Ayrıca belirtelim ki, böylesi durumlarda Türk Ceza Kanunu'nun müsadereye ilişkin hükümlerinden faydalanmak da mümkündür.

d- Elkonma işlemi sırasında, sistemdeki bütün verilerin yedeklemesi yapılmalıdır.

Bu yedekleme işlemine uygulamada imaj alma işlemi denilmektedir[10]. İmaj almanın ve aramanın da bu imaj üzerinden yapmanın önemi hash değerinin alınmasından kaynaklanmaktadır. Hash değeri yedeklenen bilişim aracının parmak izi niteliğindedir. Hash değerine elektronik mühür de denilmektedir. Yedeklenen verilerin bir noktasının dahi değiştirilmesi halinde hash değeri değişeceğinden, imaj almakla yedeklenen verilerin yani delillerin güvenliği ve güvenilirliği de sağlanmaktadır. Kolluktaki ve şüpheli ya da vekilindeki imajın hash değerlerinin birbirini tutmaması halinde, imaj üzerinde değişiklik yapıldığı anlaşılacağından, artık o kayıtların sanık aleyhine delil olarak kullanılması mümkün olamayacaktır.

Bu noktada unutulmaması gereken husus, hash değerlerinin birbirini tutması her ne kadar delillerin değiştirilmediğini ortaya koymakta ise de, bu delil değeri yalnızca şekli anlamdadır. Yani, pekala imaj alımı öncesinde 3. kişiler tarafından zararlı yazılımlarla ya da doğrudan müdahaleyle şüphelinin bilgisayarına uydurma delillerde konulmuş olunabilecektir. Bu nedenle, elde edildiği iddia edilen delillerin sanıkla bağının ve bu delillerin gerçekliğinin ayrıca araştırılması gerekmektedir.

Yedekleme işlemi, elkonma öncesinde veya sırasında yapılmalıdır. Diğer bir deyişle, söz konusu araçların başka bir yere nakli elkonma işleminden sonra mümkündür. Elkonma işleminden sonra yapılacak yedekleme işlemi, verilerin güvenliği açısından sakınca yaratacaktır. Aksi durum, elde edilen delillerin hukuka aykırı delil olmasına da yol açacaktır. Konuyu vurgulayan Yargıtay 11.Ceza Dairesi 16 Nisan 2007 tarih 2005/6376 esas ve 2007/2551 karar sayılı kararında “... söz konusu dosyanın birebir (sector-by-sector) yedeğinin alınması (yani incelemenin orijinal dosya üzerinde yapılmaması), daha sonra ikinci olarak alınan birebir yedeğin değiştirilip değiştirilmediğini tespiti yarayacak zaman ve bütünlük kontrolü imkanı sağlayan değer (hash) belirlenmesi, ... gerektiği hususları da göz önüne alınarak ... ve toplanan deliller bir bütün halinde değerlendirildikten sonra sonucuna göre sanığın hukuki durumunun takdir ve tayini gerektiği gözetilmeden eksik inceleme ile ...” şeklinde karar vermek suretiyle incelemenin mutlaka hash değeri tespit olunan elkonulan yedek kopya üzerinden yapılması gerektiğini vurgulamıştır.

Yedekleme yapılırken sistemin bir kısmının değil tamamının imajının alınması gerekmektedir. Böylelikle silinmiş dosyaların dahi yedeklemesi yapılmış olunacaktır.

Kanaatimizce bu koşul, delil bütünlüğünün sağlanması ve sistemde değişiklik yapıldı iddiasıyla karşılaşılması bakımından isabetli bir düzenlemedir. Ancak uygulama açısından tatbiki zor bir şarttır. Çünkü basit bir eve gidildiğinde dahi, bilgisayar kütüğü niteliğinde onlarca cd, dvd, harici bellek bulunabilecektir. CMK'nın 134. maddesine baktığımızda bunların tamamının yedeklenmesi gerekmektedir. Bu durumda inanılmaz bir zaman harcanması söz konusu olacağı gibi, bunların incelenmesindeki güçlüklerde reddedilemez. Özellikle örgütlü suçlarda ele geçebilecek CD, DVD sayısının bile binlerce olacağı dikkate alındığında imkansızlık çok daha açık bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Örneğin görünüşte bir film DVD'si olarak gözükken ve ilk bakışta da film şeklinde başlayıp, devam edip biten bir DVD'nin 67. dakikasına suça ilişkin bir delilin konulması mümkündür. Bu durumda filmin tamamını seyretmedikçe bu delil bulunamayacaktır.

e- Alınan yedekten bir kopya çıkarılarak şüpheliye veya vekiline verilmesi ve ayrıca bu verme işleminin de tutanağa geçirilerek imza altına alınması gerekmektedir.

CMK'nın 134/4. maddesi "*istemese halinde, bu yedekten bir kopya çıkarılarak şüpheliye veya vekiline verilir ve bu husus tutanağa geçirilerek imza altına alınır*" şeklinde iken 21 Şubat 2014 tarihli ve 6526 sayılı Kanunun 11. maddesiyle "*İstemese halinde, bu*" ibaresi "*Üçüncü fıkraya göre alınan*" şeklinde değiştirilmiştir. Bu durumda imaj alımı yapıldıktan sonra mutlak surette bir yedeğin çıkartılması ve şüpheliye ya da vekiline verilmesi gerekmektedir. Görüldüğü üzere kanun koyucu, isteği olup olmadığına bakılmaksızın bilişim cihazından çıkarılan yedekten bir kopyanın, bilişim cihazını kullanan şüpheli veya vekiline teslimini emretmiştir. Kanaatimizce delil güvenliğini ve güvenilirliğini sağlaması nedeniyle yapılan değişiklik yerinde bir değişiklik olmuştur.

Burada şüpheliye ya da vekiline verilmesi gereken yedek, kolluk kuvvetlerince alınan imajın yedeği olmalıdır. Diğer bir deyişle, aramaya konu araçtan yeniden imaj almak yerine alınan imajın kopyası çıkarılmalı ve şüpheli ya da vekiline verilmelidir. Bu safhadan sonra yapılacak aramalar artık aramaya konu araç üzerinde değil, alınan imaj üzerinden olmalıdır.

Bir kopyanın şüpheli veya vekili tarafından herhangi bir nedenle alınmak istenmemesi halinde ne olacaktır. Kanaatimizce elkonmayı yapan kişilerce durum bir tutanakla tespit edilip, akabinde bu tutanak yedeklenen veriyi almaktan kaçınan şüpheli veya vekiline de imzalatılmalıdır. Şüpheli ya da vekilinin tutanağı imzalamaktan da kaçınması halinde, tutanağa bu husus da yazılmalıdır. Akabinde şüpheli ya da vekilinin almadığı yedek kopya bir zarf ya da torbaya konulmalı ve şüpheli veya vekilinin alabileceği şekilde adli emanete konulmalıdır. Aksi takdirde bilişim cihazlarına elkonulması suretiyle yapılan aramalarla ilgili sahtelik iddialarının önünü alabilmek mümkün olmayacaktır [11].

Elkonmayı açıklarken Suç Eşyası Yönetmeliği'nin 9/2. maddesine de [12] değinmemiz gerekmektedir. Burada el konulan verilerin nasıl korunacağı hususu düzenlenmiştir. Fıkra metni "*...Bilgisayar, bilgisayar kütükleri ve bu sisteme ilişkin verilerin asıl ya da kopyaları, ses ve görüntü kayıtlarının bulunduğu depolama aygıtları gibi eşya, bozulmalarını engelleyecek, nem, ısı, manyetik alan ve darbelerden korunmalarını sağlayacak uygun ortamda muhafaza edilir...*" şeklindedir. Bilgisayara ilişkin delillerin ve özellikle de imaj muhafaza edilen araçların manyetik alanlardan ve nem gibi iklimsel koşullardan kolaylıkla etkilenebileceği dikkate alındığında yapılan düzenleme yerinde bir düzenlemedir. Bu dijital delillerin gerek fiziki gerekse manyetik olarak mutlaka korunması gerekmektedir.

SONUÇ

Sonuç olarak görülüyor ki, CMK'nın 134. maddesinde düzenlenen arama ve elkonma, kişilerin hak ve özgürlüklerini yakından ilgilendirdiğinden mutlaka kanunda bulunması gereken bir hükümdür. Ancak insan hakları ihlallerine sebep olabilecek yapıda olması nedeniyle CMK'nın 134. maddesi başlığıyla birlikte yeniden düzenlenmelidir. Bu kapsamda mevcut metne ilişkin değişiklik gerekçelerimizi şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Günümüz teknolojsi dikkate alındığında "bilgisayar" kavramının ihtiyacı karşılamaması; ayrıca uygulamada ve Türk Ceza Kanunu'nda da "bilgisayar" değil "bilişim" kavramının kullanılması nedeniyle (yani kavram birliğinin de sağlanabilmesi amacıyla) madde başlığı ve metninde "bilişim" kavramı kullanılmalıdır.

2. Kanunda düzenlenmeyen uzaktan erişimle ve hatta çevrim içi erişimle delil toplama imkanı mutlaka getirilmeli, ancak bu durum çok sıkı şartlara bağlanarak sanığın ya da 3. şahısların özel hayatlarının ifşasına engel olunmalı, başka devletlerin egemenlik haklarına saygı duyulmalıdır.

3. CMK'nın 134/5. maddesinde yer alan (ve bizimde makalemizde "Bilgisayarda Basit Arama" başlığı altında incelediğimiz) metnin, neredeyse hiç uygulanma kabiliyeti bulunmayan bir metin olması nedeniyle; uygulandığında ise, delil güvenliği ve güvenilirliğini sağlamaması nedeniyle ve ayrıca bu kapsamda yapılabilecek aramaların zaten 1. fıkra kapsamında da yapılabilecek aramalar olmaları nedeniyle tamamen yürürlükten kaldırılmalıdır.

4. Mevcut metne göre sistemin şifreli olmaması halinde ya da gizlenmiş bir verinin bulunmadığının düşünülmesi halinde elkonma işlemi yapılamayacaktır. Oysaki delillerin sağlıklı bir şekilde ele geçirilebilmesi ve bütünlüğünün korunabilmesi için daha aramaya başlamadan önce

elkonulması ve elkonulan veriler üzerinden aramanın yapılması gerekmektedir. Bu nedenle elkonma şartlarının da yeni baştan düzenlenmesi gerektiğini düşünmekteyiz.

5. Mevcut metne göre elkonulan verilerin derhal sahibine iadesi gerekmektedir. Kanaatimizce, bu cümle de yeniden yazılmalı ve elkonulan verilerin bizzat bulundurulmasının dahi suç olduğu hallerde sahibine iadesinin önüne geçilmelidir.

Ayrıca belirtmeliyiz ki, bilgisayar ortamında kolaylıkla sahte veriler üretilebilmesi ya da mevcut verilerde kolaylıkla değişiklik yapılabilmesi nedeniyle, tek başına bu delillere güvenilerek mahkumiyet hükmü kurulmamalıdır. Mutlaka bu delillerin başka delillerle de desteklenip desteklenmediği araştırılmalıdır. Başka delillerle desteklenmediği sürece şüpheden sanık yararlanır ilkesi dikkate alınmalıdır.

Son olarak belirtelim ki, CMK'nın 134. maddesine aykırı olarak bilgisayarlarda arama veya elkonma işlemi yapılmışsa, elde edilen deliller artık hukuka aykırı deliller olacağından hükme esas alınamayacaklardır.

KAYNAKÇA

1. Amerika Birleşik Devletleri Adalet Bakanlığı Ulusal Adalet Enstitüsü (U.S. Department of Justice National Institute of Justice), 2001, *Electronic Crime Scene Investigation: A Guide For First Responders*, <http://www.ncjrs.gov/pdffiles1/nij/187736.pdf>
2. BALI, Yunus “*CMK 134 Düzeltilmelidir*”, <http://www.dijitaldeliller.com/cmkl34.htm>, 15/05/2016.
3. BAŞTÜRK İhsan, “*Bilgisayar Sistemleri ile Verilerinde Arama, Kopyalama ve Elkoyma*” Fasikül Dergisi, Sayı:9, Ağustos 2010.
4. BERBER Fatih, “*Bilgisayar Kütüğü Ne Demektir?*”, <http://fatihberber.com/tag/bilgisayar-kutugu/> E.T. 20/12/2015.
5. CENTEL Nur – ZAFER Hamide, *Ceza Muhakemesi Hukuku*, 5. Bası Beta Yayınevi, 2008.
6. TAŞKIN Şaban Cankat, “*Şüphe Tür ve Dereceleri*”, <http://cankattaskin.av.tr/?p=11>, E.T. 21/08/2016
7. ÖZBEK Veli Özer – KANBUR M.Nihat – DOĞAN Koray – BACAKSIZ Pınar – TEPE İlker, *Ceza Muhakemesi Hukuku*, 2. Bası, Seçkin Yayınevi, Ankara, 2011.
8. ÖZMESTİK Fehmi Ünsal, “*Bilişim Sistemleri Üzerine Arama ve El Koyma Tedbirine İlişkin Mevzuat ve Uygulamada Yaşanan Sorunlar*”, İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Bilişim Ve Teknoloji Hukuku Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2015.
9. ÖZTÜRK Bahri, ERDEM Mustafa Ruhan, ÖZBEK Veli Özer, *Uygulamalı Ceza Muhakemesi Hukuku*, Seçkin Yayınevi, 5. Baskı Ankara, 2000.
10. ÖZTÜRK Bahri – TEZCAN Durmuş – ERDEM Mustafa Ruhan – SIRMA Özge – KIRIT Yasemin Saygılar – ÖZAYDIN Özdem – AKÇA Esra Alan – EFSER Erden, *Nazari ve Uygulamalı Ceza Muhakemesi Hukuku*, Ders Kitabı, 6. Baskı, Ankara, 2013.
11. ŞAHİN Cumhur, *Ceza Muhakemesi Hukuku*, 2. Bası, Seçkin Yayınevi, Ankara, 2011.
- ŞEN Ersan, “*Bilgisayar Verilerinin Yedeklenmesi ve Yasak Veriler*”, <http://www.haber7.com/yazarlar/prof-dr-ersan-sen/1182294-bilgisayar-verilerinin-yedeklenmesi-ve-yasak-veril> E.T. 10/12/2015

CONSTITUTIONAL AND LEGAL FOUNDATIONS OF THE INSTITUTION OF CITIZENSHIP

*Yerzhanova F.A., law sciences candidate, associate professor of jurisprudence
Academician Ye.A. Buketov Karaganda University*

The 1995 Constitution of the Republic of Kazakhstan [1] enshrined the most important guarantees for the development of Kazakhstan as a democratic legal state, in which the rights and

freedoms of man and citizen are recognized, respected and protected. The ownership of all power in the country to its multinational people is the main principle of state and public life, an integral part of the foundations of the Kazakhstan constitutional system.

Citizenship is essential for the development of state and society, the formation of civil society. Development and ensuring human rights and freedoms through constitutional institute of citizenship is one of the main problems in the theory and practice of constitutionalism.

Citizenship is one of the fundamental institutes of constitutional law. Hence the significance of citizenship, the Constitution of the Republic of Kazakhstan (1995) included this institute in the context of section 2 "The individual and citizen". According to article 10 of the Constitution of the RK: "1. Citizenship of the Republic of Kazakhstan shall be acquired and terminated as prescribed by law, shall be indivisible and equal regardless of the grounds of its acquisition. 2. A citizen of the Republic of Kazakhstan cannot be deprived of his citizenship, of the right to change his citizenship, and may not be exiled from the territory of Kazakhstan." [1] The Constitution of the Republic of Kazakhstan includes norms that guarantee the implementation of constitutional rights and freedoms of citizens. Thus, in accordance with paragraph 1 of Article 12 of the Kazakhstan's Constitution, human rights and freedoms are recognized and guaranteed in the Republic of Kazakhstan in accordance with the Constitution. In accordance with paragraph 1 of Article 39 of the domestic Basic Law, human and civil rights and freedoms can be limited only by laws and only to the extent necessary in order to protect the constitutional system, protect public order, human rights and freedoms, health and morality of the population. The constitutional frameworks of citizenship are developed and specified in the Law of the Republic of Kazakhstan "On citizenship of the Republic of Kazakhstan", dated December, 20, 1991. In the preamble to the existing Law citizenship of the Republic of Kazakhstan determines stable political and legal ties of state with person expressing their rights and obligations in aggregate. [2].

A confirmation of the general focus on the protection of the fundamental values of the state and society was the introduction of amendments and additions to the Constitution of the Republic of Kazakhstan dated March 10, 2017 No. 51-VI. The constitutional legislation on the legal status of the individual took the path of protecting the stability of the constitutional system and the inviolability of human and civil rights and freedoms in Kazakhstan. In accordance with these changes, amendments were made to paragraph 2 of Article 10 of the Basic Law: "deprivation of citizenship is allowed only by a court decision for committing terrorist crimes, as well as for causing other grave harm to the vital interests of the Republic of Kazakhstan". Global threats and challenges, encroaching on the foundations of the country's national security, led to these changes. Our state seeks to ensure the stability of the foundations of the constitutional system and the inviolability of human and civil rights and freedoms. In accordance with paragraph 2 of Article 10 of the Constitution of the Republic of Kazakhstan, deprivation of Kazakhstan's citizenship is allowed only if a number of conditions are met: by a court decision; for committing terrorist crimes, as well as for causing other grave harm to the vital interests of the Republic of Kazakhstan. Thus, the provisions of Article 15 of the Universal Declaration of Human Rights that "no one can be arbitrarily deprived of their citizenship" [3] are respected. Deprivation of citizenship does not contradict international standards of human rights and freedoms, is exceptional and is provided for by the Constitution and other laws, in order to protect the fundamental values of the state and society, listed in Article 39 of the Constitution of the Republic of Kazakhstan.

The guarantees pertaining to the defence and protection of civilians outside Kazakhstan are established in an article 11 of the RK Basic Law: "1. A citizen of the Republic of Kazakhstan may not be extradited to a foreign state unless otherwise stipulated by international treaties of the Republic. 2. The Republic shall guarantee its citizens protection and patronage outside its boundaries." Renunciation of dual nationality is enshrined in article 10, paragraph 3 of the Constitution of the RK: "Foreign citizenship of a citizen of the Republic shall not be recognized."

In determining constitutional status of the individual Constitution of the Republic of Kazakhstan (1995) includes different categories of legal status of constituents: in some cases the terms "everyone", "no one", including foreigners, stateless persons and persons with dual or

multiple nationalities are used. For instance, "Everyone shall have the right to life." (article 15, paragraph 1 of the Constitution of the RK); "No one shall be subject to any discrimination for reasons of origin, social, property status, occupation, sex, race, nationality, language, attitude towards religion, convictions, place of residence or any other circumstances." (article 14, paragraph 2 of the Constitution of the RK). Other articles of the RK Basic Law state about "citizens of the Republic of Kazakhstan", which means that specific rights and freedoms, as well as duties are available for Kazakhstani citizens only. Thus, foreign nationals in the Republic of Kazakhstan cannot vote, cannot hold state apparatus posts, do not perform the military service duties, etc. Namely, article 23, paragraph 1 of the Constitution of the RK notes that "citizens of the Republic of Kazakhstan shall have the right to freedom of forming associations". Therefore, the Constitution of the Republic of Kazakhstan draws a distinction between human rights and citizens' rights in the terminology of the corresponding articles.

This issue appears to be resolved in a similar manner in other national Constitutions. For example, article 39 paragraph 1 of the Constitution of the Republic of Bulgaria states that: "Everyone shall be entitled to express an opinion or to publicize it through words, written or oral, sound or image, or in any other way.", and article 45 provides that "all citizens shall have the right to lodge complaints, proposals and petitions with the state authorities." Under the Constitution of the Russian Federation the "citizens of the Russian Federation shall have the right to participate in managing state affairs both directly and through their representatives" (article 32 paragraph 1), according to the Constitution of Finland, "every Finnish citizen who has reached eighteen years of age has the right to vote in national elections and referendums" (section 14). Paragraph 4, article 21, of the Constitution of the Czech Republic is worded as follows: "Citizens shall have access, on an equal basis, to any elective and other public office".

To identify human rights actors sometimes in constitutions may be applied impersonal formulas such as "recognized the right", "guaranteed the right". Under this arrangement, it is emphasized that this right or freedom refers to all individuals. For instance, under paragraph 62 of the Fundamental Law of Hungary, enshrined: "Hungarian Republic acknowledges that everyone shall have the right to peaceful assembly and to freedom of association with others, including the right to form and to join trade unions for the protection of his interests."; paragraph 1 article 19, of the Constitution of the Czech Republic reads: "The right of peaceful assembly is guaranteed"; in Federal Constitution of the Swiss Confederation freedom of expression and of information is guaranteed (article 16, paragraph 1), and freedom of assembly is guaranteed (article 22, paragraph 1).

Many constitutions in the world recognize such statements that distinguish rights of the citizen and rights of the individual by means of indicating the nationality. For example, article 5 of the Basic Law for the Federal Republic of Germany (1949) establishes: "Every person shall have the right freely to express and disseminate his opinions in speech, writing and pictures, and to inform himself without hindrance from generally accessible sources. Freedom of the press and freedom of reporting by means of broadcasts and films shall be guaranteed. There shall be no censorship." Article 23, paragraph 1 of the Spanish Constitution guarantees: "Citizens have the right to participate in public affairs, directly or through representatives freely elected in periodic elections by universal suffrage." Federal Constitution of the Swiss Confederation (1999) provides that: "1. Freedom of assembly is guaranteed. 2. Every person has the right to organize meetings and to participate or not to participate in meetings" (article 22). Fundamental human rights are reflected in the relevant constitutional provisions.

At the same time, civil rights could be determined differently. In particular, article 11 of the Basic Law for the Federal Republic of Germany provides that: "All Germans shall have the right to move freely throughout the federal territory"; article 33 defines that: "1. Every German shall have in every Land the same political rights and duties. 2. Every German shall be equally eligible for any public office according to his aptitude, qualifications, and professional achievements." Article 29, paragraph 1 of the Spanish Constitution stipulates that: "All Spaniards shall have the right to individual and collective petition, in writing, in the manner and subject to the consequences

established by the law." Federal Constitution of the Swiss Confederation, with its article 24, paragraph 1 declares that: "Swiss citizens have the right to establish their domicile anywhere in the country", and article 143 ensures: "Any person eligible to vote may be elected to the National Council, the Federal Council or the Federal Supreme Court." These statutes clearly define the rights of a citizen.

Thus, the constitutional regulation of the institution of Kazakhstan's citizenship is characterized by stability and corresponds to generally recognized international norms in the field of human rights and freedoms. The Constitution of the Republic of Kazakhstan is the legal basis for the formation of national legislation focused on universally recognized norms of international law. Domestic Basic Law as a whole corresponds to the world trends in the development of constitutional law, due to the general globalization and internationalization of law. The Constitution of Kazakhstan laid a good foundation for the improvement of the legal system of the country, including taking into account international law. In order to give special status to the universally recognized principles and norms of international law on human rights and freedoms, it would be possible to include in the Constitution of the Republic of Kazakhstan the provision that the rights and freedoms of a person and a citizen in the Republic of Kazakhstan are recognized and guaranteed in accordance with generally recognized principles and norms of international law and in accordance with Constitution.

References:

1 Конституция Республики Казахстан 1995 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.akorda.kz/ru/official_documents/constitution

2 Закон Республики Казахстан «О гражданстве Республики Казахстан» от 20 декабря 1991 г. № 1017-ХІІ [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=1000816.

3 Всеобщая декларация прав человека: принята Генеральной Ассамблеей Организации Объединенных Наций 10 декабря 1948 года [Электронный ресурс]: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/declhr.shtml

Н. НҰРМАҚОВ СОТ ЖӘНЕ ПРОКУРАТУРА ҚЫЗМЕТІНІҢ НЕГІЗІН ҚАЛАУШЫ

*Есмаганбетов С. А., академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті
Азаматтық және еңбек кафедрасының аға оқытушысы*

Бүгінгі күні өткенді зерттеп, оң мен солды, әділетті мен әділетсізді айырып, оны бүгінгі күннің кәдесіне жарату – ел алдында тұрған басты мәселелердің бірі. Қол жеткізген тәуелсіздігіміз, егемендігіміз көптеген дүниемізді түзеуге жол ашты, ал ең бір айтарлық және маңыздылығы өлшеусіз ол тарихымызды жаңаша тануға мүмкіндік берді. Төл тарихымыздың барлық кезеңі егемендікпен ерекшеленбеді, айтарлық екі ғасырдан астам уақыт бойы отарлау саясатының құрбаны болған қазақ елі жерінің құнарынан, елінің ардақты ұлынан айырылып, бодандықтың қасіретін шекті. Тарихымыздың ХХ ғасырдың басы және бірінші жартысы ұлты үшін, жері үшін ештеңеден тайынбайтын, табанды да талантты интеллигенцияның жаңа тұрпаты қалыптасқан және бүгінгі күні зерттеуді талап ететін кезең. Сол уақыттағы тоталитарлық жүйенің құрбанына айналған қазақтың біртуар перзенттері аз болған жоқ, айтарлық соның бірі Нығмет Нұрмақов. Асылдардың асылы болған Нығмет Нұрмақов өзінің саналы ғұмырын, қызмет жолын толығымен қазақ халқының экономикалық, әлеуметтік және мәдени өмірінің өркендеуіне үлес қосуға арнады.

Нығмет Нұрмақов өз заманының саясатына қызмет етті, сол кездегі жаңа құрылған қоғамның келешегіне үлкен сенім артты. Негізі, ол өз халқының болашағына деген сенім ретінде қарастырған абзал. Себебі Н. Нұрмақов та, ұлттық қазақ зиялыларының жаңа жас толқынының елеулі бөлігімен бірге коммунистер жар салған идея мен көтерген ұранға сеніп,

адал қызметін атқарды. Оған дәлел ретінде Нұрмақовтың кеңес қызметіндегі қызметінің мансаптық өсуінен айтуға болады. Қазақ елінің басына түскен ауыртпалықты жоюдың бірі амалы большевизм жолын таңдау деп білді. С.Сейфуллинге жазған хатында «халықты теңдік пен бостандыққа жеткізетін большевиктер партиясы екендігіне көзі жететіндігін» айтып, партияға кіруге шешім қабылдағанын айтқан.

Н.Нұрмақовтың 1922ж., бастап 1937 жылдың басына дейін қызмет жолы жоғары лауазымдарды атқарумен байланысты, мысалы 1922 жылдың қазанынан Жоғарғы трибуналдың төрағасы болды, одан 1923 жылдың 11 сәуірінен РКФСР Жоғарғы Сотының қазақ бөлімінің төрағасы болды. Ал, 1923-1924 жылдары Юстиция халық комиссары. Дәл осы уақытта прокуратура мен сот органдарын ұйымдастыру, кәсіби кадрларды даярлау, іс жүргізуге қазақ тілін енгізу жұмыстарын белсенді жүргізді. Орынбор қаласында тұңғыш өлкелік заң курсының ашылуы Нұрмақовтың қызметке келуімен дәл келді. Сол кезде курстар Семейде, Ақмола, Қостанай қалаларында ұйымдастырылды. Сонымен қоса осы кезеңде 1922 жылғы 13 шілдеде екінші шақырылған КирЦИК-тің III сессиясында прокурорлық қадағалау туралы, адвокатура туралы Ережелер қабылданды. 1923 жылғы 28 желтоқсанда КирЦИК жанындағы бас Тәртіптік Кеңес туралы қаулы бекітілді. 1925 жылғы қыркүйек-қазан айлары - ВКП(б) Киробкомының бөлім меңгерушісі қызметін атқарды. 1924 жылдың қазан айынан бастап 1929 жылғы сәуір айына дейін ҚАКСР Халық Комиссарлары кеңесінің төрағасы болды. 1929-1931 жылдары Мәскеу қаласында оқуда болып келген соң 1931 жылдан бастап 1937 жылға дейін ВЦИК хатшысының орынбасары, ВЦИК Президумының бөлім меңгерушісі ВКП(б) Қазақ өлкелік комитетінің ҚАКСР ОАК мүшесі қызметін атқарды. Әсіресе, Н. Нұрмақовтың Жоғарғы Сот пен губерниялық прокуратураның қалыптасуындағы жасаған еңбегі зор.

Н. Нұрмақовтың жоғарыда айтылған қызметтерін атқарған уақытында қазақ халқының шаруасындағы көкейкесті мәселелерін және мәдениетті дамытудағы сауалдарды белсенді көтеріп оларды шешу жолын ұйымдастырғаны айтарлық, мысалы баяндамаларында қозғалатын, ол Қазақстанның мәдениеті дамуының, шаруашылық құрылысы жөнінде, ұлы бұйым шаруашылығын өркендету, мал шаруашылығының кемшіліктері, мақта кәсібін, басқа қымбатты егістіктерді өршіту мәселесі, астық егістігін өркендету мәселесі, қоныстандыру жұмысы, өнерлі кәсіпті өркендету жұмысы сияқты қордаланған мәселелер. Мәдениеттің дамуы мәселесіне назар қойғаны соншалық, яғни қазақ халқының інжу-маржаны аталған А.Затаевичтің «1000 «ән-күйлері» құнды шығармашылық еңбегінің жиналып шығып жарық көруіне қосқан үлесі зор орасан. Жалпы Н.Нұрмақовтың баяндамаларында батыл пікірі мен халқына деген жанашырлығы байқалады [1; 74-75].

Қазатком тарапынан Жоғарғы трибуналды басқару қызметі жүктелгеннен бастап (1922 жылдың 17 қазанынан) Н.Нұрмақовтың басшылығымен барлық Республика көлемінде толық қалыптаспаған Жоғарғы трибуналды қалпына келтіріп, атқаратын қызметінің құзыреттілігін анықтап, кадрмен қамту мәселесін шешіп бір ретке келтірілді. Ал 1923 жылдың басынан бұл орган РСФСР Жоғарғы Сотының қазақ бөлімі деп атала бастады. Осы жаңадан құрылған құрылымның ұйымдық жұмысын атқарған Н.Нұрмақов сол кезде Мәскеу қаласына барып, Қазақ Жоғарғы Соты қызметінің бағыты, мәні мен жағдайын баяндады. Бұл сапарында сот алқаларының тиісті салаға байланысты ашылуын, яғни азаматтық, кассациялық алқаларының ашылу қажеттігін негіздеп баяндама жасайды. Нәтижесінде, БОАҚ бекіткен РСФСР Жоғарғы сотының қазақ бөлімі туралы Ережесінің жарық көруі болды [2; 210]. Сондықтан, Н.Нұрмақов РСФСР Жоғарғы сотының қазақ бөлімінің тұңғыш төрағасы. Сонымен қоса, 1923 жылдың 15 мамырынан бастап Н.Нұрмақов Әділет Халық Комиссары және Республика прокуроры мандатін қоса атқарады. Осы кезеңде Н.Нұрмақов барлық күш-жігерін сот және прокуратура органдарының қалыптасып және қызметінің нығаюына жұмылдырды. Қабдөшев Б.Ж., өзінің ғылыми диссертациясында Н.Нұрмақовтың осы бағыттағы атқарған басшылық қызметінің мазмұнына орай екі кезеңге бөледі, яғни, ол: 1924 жылға дейін губерниялық сот, прокуратура органдарын ұйымдастыру жұмысының аяқталуы және 1924

жылдан кейін заң органдарының мемлекеттік маңызды істермен шұғылданудың басталуы деп қарастырады [3; 12].

Орынды деп ойлаймыз, аталған кезеңдегі сот және прокуратура қызметіндегі өзгерістер Н.Нұрмақовтың есімімен байланысты және сол кезде барымтаға, паракорлыққа, қарақшылыққа қарсы күрес ұйымдастырды.

Н.Нұрмақов басшылық қызметке кіріскен кезде Әділет Комиссариаты және 8 губерниядағы (Адай уезімен қосқанда) прокуратура және сот органдарының штаттық құрамы 40 пайызға қамтамасыз етілген әлсіз құрылым болатын. 90 пайызға жуығының тек төменгі білімі ғана бар, қазақ қызметкерлері жоқтың қасы еді. 1923 жылдың 15 мамырында заң мамандарын даярлау әрі біліктілігін арттыру мақсатында Орынбор қаласында тұңғыш алты айлық Өлкелік заң курсы ашылды. Қабылданған тыңдаушылардың оқуына басынан аяғына дейін Н.Нұрмақов қамқорлық жасап, курсты 39 адам (орыстар-23, қазақтар-14, татарлар-2) бітіріп шықты. 1924 жылдың көктемінде курстағы орын саны 50-ге көбейтіліп қосымша курстар Семейде, Ақмола, Қостанайда ұйымдастырылды [4; 15-21]. Бұл шаралардың сот, прокуратура қызметкерлердің кәсіби білімін арттырудағы маңызы зор болды. Н.Нұрмақов бұл шараны ұйымдастырумен қоса қызметкерлердің материалдық жағдайын жақсартуды назарынан тыс қалдырмаған, мамандардың жалақыларының өсуіне де үлесін қосты. Батыл қимылдаудың нәтижесінде комиссариат сот-тергеу учаскелері әр губернияларда ұйымдастырылды.

Сот және прокуратура органдары сол жылдары елде белең алған қылмыс түрлеріне қарсы ұйымдастырған күресті бастады. Бірінші орында 48 пайызын мүліктік қылмыстар: ұрлық, тонау, қарақшылық, барымта, мал ұрлығы т.б. құраса, екінші орында қызмет бабындағы қылмыстар: пара алу, жалған құжаттар жасау т.б. болған. Мәселен, мал ұрлығы мен барымтаның шиеленісіп, қарақшылық пен шабуылға ұласуы түрікмендермен шектескен Адай уезінде, Түркістанға көршілес Семейдің Қарқаралы уезінде айрықша байқалды. Мұндай өңірлерге аттандырылған төтенше комиссияларға асқынған рулық дауларды бітістіру съездерін ұйымдастыру, кісі өлімі болған жерлерде жауаптыларды анықтап, жазалау жөнінде өкілеттік берілді [5]. Осының нәтижесінде, Н.Нұрмақовтың Әділет Халық Комиссары және Республика прокуроры болып атқарған қызметіне Қазақ Өлкелік партия комитетінің саяси бөлімі (О.Жандосов): «Нұрмақов заң органдарын қайта құрып, реформаны аяқтауда жанашырлық, білімділік танытып, ұлттық жағдайды дұрыс түсіне білді» жеген әділ бағасы берілді [3; 14].

Солақай саясаттың құрбаны болған, аса ірі мемлекет және қоғам қайраткері, халқымыздың ардақты ұлы Нығмет Нұрмақов ақыл-ойын, барлық күш-жігерін ауқымды мемлекеттік істерге арнады, ол ерен еңбектің нәтижесінің бір бөлігін айтсақ, ол, бүгінгі сот және прокуратура органдары қызметі сол уақыттан негізі қаланып бастамасын алған.

Әдебиеттер:

1. Б. Қабдөшев. Затаевич пен Әуезовке жасалған қамқорлық // Фемида.-1997.№7
2. Сапарғалиев М. История народных судов Казахстана.-Алматы, 1966.
3. Қабдөшев Б.Ж. Нығмет Нұрмақовтың қоғамдық-саяси және мемлекеттік қызметі (1895-1937 жж.) тарих ғылым-ң к.ғ.д., алу үшін диссертацияның авторефераты. Алматы 2005ж.
4. Қабдөшев Б. Алғашқы заң мамандары //Фемида.-1996.№3.
5. Қазақстан Республикасының Орталық Мемлекеттік мұрағаты (ҚРОММ), 5-қор, 21-тізбе, 864-іс, 51-60-п.п.

НЕКОТОРЫЕ ИСТОРИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ФОРМИРОВАНИЯ СУДЕБНОЙ СИСТЕМЫ КАЗАХСТАНА

*Жакупов Б.А., доцент кафедры уголовного процесса
КА МВД РК им. Б. Бейсенова, полковник полиции, к.ю.н., доцент;*

*Жамиева Р.М., заведующая кафедрой уголовного права, процесса и криминалистики,
к.ю.н., доцент, Карагандинский университет им. Е.А. Букетова*

Государственный и общественный деятель Ныгмет Нурмаков, несмотря на короткую жизнь, которую можно сравнить с полетом метеора, оставил след в становлении судебной системы Казахстана. Биография объективно отражает реалии того времени, революционного и наполненного яркими, иногда трагическими событиями.

Вот лишь некоторые вехи: октябрь 1921 г. - председатель Революционного трибунала КАССР; апрель 1923 - Председатель Казахского отделения Верховного Суда РСФСР; 1923 - сентябрь 1924 гг. - нарком юстиции, Генеральный прокурор КАССР. [1]

В Казахстане судоустройство определялось специальными документами, отражающими колониальную политику Российской империи. Указом царя от 2 мая 1784 года учредило *Оренбургский пограничный суд*, который официально был открыт 3 октября 1786 года, затем 19 марта 1799 заменен на *Оренбургскую пограничную комиссию*. Аналогичные суды были организованы в Петропавловской и Семипалатинской крепостях.

"Уставом о сибирских киргизах" который был введен в действие 22 июля 1822 г. учреждены *Окружные приказы*, выполнявшие наряду с административными функциями и судебные. На территории Казахстана действовали также военные суды. *Областному правлению* по "Положению об управлении Семипалатинской областью" от 19 мая 1854 г. были даны функции палаты уголовного суда. [4,38-40]

"Временное положение об управлении степными областями" (1868) помимо уездных судов на правах мировых судей, областных правлений, являющихся разновидностью специального суда в колонии, учредило также еще один *специальный* судебный орган *военно-судные комиссии*, по которым судили казахов, киргизов и узбеков на основании военно-уголовных законов империи за некоторые государственные преступления. Более того, Положением 1867 года Туркестанскому генерал-губернатору было предоставлено "право назначать" в случае необходимости *полевой суд*. *Военно-полевые суды* были учреждены в Сыр-Дарьинской и Семиреченской областях и других областях попозже и действовали на основании законов военного времени. [4,45; 5,42] Последние суды представляли собой *чрезвычайные суды*.

Впоследствии Положениями 1886, 1891 и 1898 г.г. на казахстанские области частично распространилась судебная реформа [5, 36], но с учетом местных особенностей в виде инородческих судов. Чрезвычайный съезд биев не являлся чрезвычайным, а представлял высшую инстанцию такого рода суда.

В 1906 году в соответствии с положением царского правительства об учреждении военно-полевых судов по требованию генерал-губернатора они учреждались начальниками гарнизонов или отрядов, далее в 1907 году *военно-полевые суды* были отменены, но продолжали действовать *военно-окружные и временные военные суды*. [5, 44] После объявления Туркестанского края 17 июля 1916 г. Указом царя на военном положении, военный министр отдал приказ о формировании *особого временного военного суда*. Где нет возможности командировать военный суд, могут быть сформированы *особые суды* исключительно *из строевых офицеров* в порядке, указанном в 1308 ст. Военно-судебного устава. В это время *возродились полевые суды*, действовавшие на основании правил о военно-полевых судах, *отрядные суды* на правах *корпусных судов*. [4,с.с. 45-46] Разбирательство проводилось в течение суток. Подсудимый не имел право обжаловать приговор военно-полевого суда.

После февральской революции 1917 года фактически были сохранены военно-полевые суды под названием *Военно-революционного суда*. [4,58]

При советской власти Декретом "О суде" № 1 от 24 ноября 1917 г. *помимо системы местных судов* для борьбы против контрреволюционных сил, с мародерством и хищничеством, саботажем и т.п. были учреждены *рабочие и крестьянские трибуналы, революционные трибуналы, трибуналы печати, трибуналы по борьбе с контрреволюцией, по борьбе с спекуляцией*. [6,9-13]

В Акмолинской области с 28 декабря 1917 года начал функционировать областной ревтрибунал. В целом, как отмечают историки, материалы о деятельности этих органов в Казахстане отрывочны и неполны до середины 1918 года. К середине 1918 года революционные трибуналы имелись во всех областях Казахстана, но в связи с тем, что во второй половине 1918 года значительная часть территории края была захвачена интервентами и белогвардейцами, они перестали действовать. [6, 141]

Таким образом, суды, революционные и военные трибуналы представляли собой органы политической юстиции и представляли собой *как чрезвычайный, вызванный ситуацией после революции, так и специальный суд*, предусмотренные для преступлений политического характера. Помимо этого работали внесудебные органы, которые были карательным придатком к судебной системе, совмещая административную репрессию с уголовным судопроизводством. [7, 279, 294] Иногда они брали на себя функции местных судов.

Более того специальным чрезвычайным судебным органом является *революционные военные трибуналы*, учрежденные Революционным Военным Советом соответствующим постановлением 4 февраля 1919 г., полномочия которых были дополнены и уточнена процедура производства Декретами ВЦИК от 20 ноября 1919 г., от 18 марта 1920 г., от 4 мая 1920 г. в Казахстане Ревком края принял собственное положение о революционных трибуналах, которыми сохранялись действовавшие на территории Казахстана пять ревтрибуналов по числу входивших в то время в состав края областей: Тургайской, Уральской, Акмолинской, Семипалатинской и Букеевской. Кроме того, они функционировали в Семиреченской и Сыр-Дарьинской областях, находившихся тогда в составе Туркестанской республики. [4,146] Подчеркивается, что они несовершенно не применяли нормы обычного права.

На время действия на железных дорогах военного положения были учреждены *Революционные Военные Железнодорожные Трибуналы* с главным судебным органом при наркомате путей сообщения, которые представляют собой чрезвычайный судебный орган. [6,69]

В последующем Декрете ВЦИК от 12 апреля 1919 г. в ст. 1 указывается, что ревтрибуналы учреждаются *со специальной целью* рассмотрения дел о "контрреволюционных и всяких иных деяниях, идущих против всех завоеваний Октябрьской Революции и направленных к ослаблению силы и авторитета Советской власти. В соответствии с этим Трибуналам предоставляется *ничем не ограниченное право в определении меры репрессии*. Оспаривание подсудности по делам, принятым в Революционном Трибунале, не допускается" (Положение о Революционных Трибуналах") как отмечено, данное положение, "сохранив ранее декретированную систему трибуналов, более четко формулировало задачи их, как судов чрезвычайных..."[4,143] Эти чрезвычайные, специальные органы возглавлялись *Верховным трибуналом*. Декретом ВЦИК от 4 февраля 1919 г. были созданы *Полковые суды*. [6, 58-63]

Наконец, декретом ВЦИК от 23 июня 1921г. (утратил силу в 1929 г.) все известные трибуналы были *объединены на кассационном уровне в Единый Верховный трибунал*, который ранее действовал в виде кассационного отдела при ВЦИК и в надзор которого входили все ведомственные трибуналы, а в составе были *судебная, военная и военно-транспортная коллегии*: "

Декретом ВЦИК от 28 октября 1918 г. были созданы всероссийские и местные чрезвычайные комиссии по борьбе с контрреволюцией, спекуляцией и преступлениями по должности. Принятое впоследствии 30 ноября 1918 г. Положение " О народном суде РСФСР" примечанием к ст. 4 указано *право ревтрибунала* признать деяние не имеющим политического значения для передачи его в Народный суд. [6,31]

Ст. 2 Декрета ВЦИК от 17 февраля 1919 г. " О Всероссийской Чрезвычайной комиссии" ВЧК предоставлялось право "*применять непосредственную расправу* при наличии вооруженного выступления", количество членов ревтрибуналов уменьшилось до трех (ст. 4). [6,43] Также по декрету ВЦИК от 20 июня 1919 года "Об изъятии из общей подсудности в местностях, объявленных на военном положении", органы ВЧК имели право применения наказаний, вплоть до расстрела, за участие в контрреволюционных преступлениях. [4, 142] Как отмечено в литературе, в связи с этим ВЧК наряду с передачей расследованных дел в революционные трибуналы приобрела *право* непосредственно в самой комиссии *применять меры уголовного наказания*. Но расстрелы применялись этим органом уже с сентября 1918 года. [4,116]

Во многом чрезвычайные судебные и внесудебные органы к моменту окончания гражданской войны преобразовались в специальные, несмотря на принятие законов о судостроительстве, предусматривающем единую судебную систему..

Но с началом второй мировой войны на территории СССР с 22 июня 1941 года было введено военное положение, в соответствии с которым некоторые общеуголовные преступления стали подсудны военным трибуналам, которые в свою очередь действовали в соответствии с "Положением о военных трибуналах в районах военных действий" от 22 июня 1941 г..

В последующем на территории Казахстана действовали общие суды и арбитражи. Последние представляли собой специализированные квазисудебные органы. Конституция 1993 года, несмотря на учреждение Высшего арбитражного суда и Конституционного суда, установила запрет на создание и учреждение чрезвычайных, специальных судов. Основываясь на анализе исторического развития отечественной системы правосудия мы приходим к выводу, что в понятия "специальные суды" и чрезвычайные суды", вкладывались следующие значения.

Чрезвычайные суды: действуют в условиях чрезвычайного или военного положения; не предусмотрены ни в Конституции, ни в законодательных актах о судебном устройстве и имеют собственную систему комплектации судебными кадрами; носят сугубо политический или военизированный характер по рассматриваемым делам. Иначе говоря, выполняют роль чрезвычайного органа политической юстиции, который позволяет относительно быстро расправляться с политическими оппонентами и диверсантами в условиях недопустимости угрозы инакомыслия, саботажа, диверсий; наделены особыми полномочиями по применению репрессий выше высшего предела санкции статьи; имеют особый порядок разбирательства, значительно упрощенный (схематичный анализ доказательств, сокращенные сроки и т.п.); как правило, подсудность - по уголовным делам, за исключением колониальных судов Российской империи; по соображениям особой опасности; подсудны уголовные преступления, затрагивающие особо важнейшие экономические, политические и иные отношения; существенно ограничивают права участников судопроизводства, а, следовательно, личности и человека в целом; с ограниченными правами на обжалование или полное отсутствие таковых; имеют самостоятельную структуру, не входящую в систему общих судов от низшего до высшего звена; носят как правило временный характер;

Специальные суды: не входящие в структуру общих судов или входящие на уровне высшего судебного звена в виде самостоятельной коллегии без права обжалования ее решений; учрежденные для рассмотрения специальных категорий дел, ввиду особой сложности, необходимости специальных знаний и навыков для их рассмотрения; учрежденные по соображениям особой опасности и важности дел; специально предназначенные для урегулирования определенного вида правоотношений; имеют более

демократичный порядок разбирательства по сравнению с чрезвычайными судами, но с определенными изъятиями.

Список использованной литературы

1. Нурмаков Нигмет Нурмакович Электронный ресурс Источник: <https://e-history.kz/ru/prominent-figures/show/12683/>
2. Российское законодательство X-XX веков. В девяти томах. Т. 4. Законодательство периода становления абсолютизма. – М: Юрид.лит., 1986
3. Российское законодательство X-XX веков. В девяти томах. Т. 8. Судебная реформа . – М: Юрид.лит., 1991
4. Сапарғалиев М.С. Возникновение и развитие судебной системы Советского Казахстана 1917-1967 г.г. А-ата, "Казахстан", 1971
5. Сапарғалиев Г.С. Карательная политика царизма в Казахстане . – А-Ата: Изд-во "Наука"КазССР, 1966
6. Советская прокуратура. Сборник Важнейших документов. – М.: Юрид. лит., 1972.
7. Кудрявцев В.Н., Трусов А.И. Политическая юстиция в СССР. – СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2002

БАЛАНЫҢ ДІНИ СЕНІМІН ТАҢДАУ ҚҰҚЫҒЫ

Ильясов К.Т., конституциялық және халықаралық құқық кафедрасының аға оқытушысы

Бұл мақалада қарастыратын мәселеміз кәмелетке толмаған (баланың) алғашқы діни сенімінің қалыптасу барысындағы таңдау құқығын талқылаймыз. Осы мақалада баланың қандай да бір діни сенімді таңдау құқығында қаншалықты тәуелсіз және бұл мәселе халықаралық құқықтық нормаларда көрініс тапқан ба деген сұраққа жауап іздейміз. Мақаланың өзектілігі соңғы кезде қоғамда болып жатқан діни мәселелерге қатысты шешімін таппаған сұрақтардың көбеюінен байқауға болады. Мысалаға кәмелетке толмаған балаларды деструктивті діни ұйымдарға тарту, діни сенімнің негізінде баланың денсаулығына қажетті емдерден бас тарту сияқты оқиғалардың жиілеуі бұл мәселенің әлі де болса жан жақты талдау қажеттігін көрсетеді.

Зерттеу барысында кәмелетке толмаған балалардың діни сенімін таңдауға қатысты халықаралық құжаттарға құқықтық талдау жасалды және әлеуметтік ортаға енді ғана бейімделіп жатқан баланың діни сенім мен басқа да ұстанымдарды таңдау еркіндігінің ерекшелігі талқыланады.

Құқықтық нормаларда тек кәмелетке толған адамдардың діни сенім құқығы туралы ғана айтылған. Халықаралық құқықтық нормаларда баланың діни сенімін таңдау еркіндігі туралы мәселе нақты шешімін таппаған. Сонынмен қатар балаға діни сенім таңдау құқығы берілуі керек пе деген сұрақтың да жауабы берілмеген. Заң бойынша отбасы институтын сақтауға артықшылық беріліп, баланы ата-анасы өз сеніміне сәйкес тәрбиелеуге толықтай құқық берілген.

Құқықтық жүйесі бір дінге негізделген елдердің (Ватикан, Сауд Арабиясы) ұлттық заңнамалары елдің тарихын, этно мәдениетін ескере отырып адамға діни сенім таңдау құқығын шектейді[1], бұндай елдерде баланың сенімін таңдау құқығы мүлдем ескерілмейді. Бұл өз кезегінде халықаралық нормада бекітілген әмбебаптық қағидасы мен дискриминацияға жол бермеу қағидаларына қайшы келеді. Ал екінші жағынан қоғамда тұрақтылық сақтау үшін кейбір конфессиялардың қызметін шектеу мәселесі туындайды.

Халықаралық құқықта адам құқығына қатысты және мемлекеттердің ұлттық заңнамаларының қалыптасуына негіз болған бірнеше құжаттар бар. Солардың ішінде біздің тақырыпқа қатыстылары мыналар: Адам құқығының жалпыға бірдей декларациясы (БҰҰ

Бас ассамблеясы қабылдаған 10 желтоқсан 1948 ж) Бала құқығы туралы конвенция (20 қараша 1989ж) .

Адам құқығының жалпыға бірдей декларациясында діни сенімге қатысты төрт бап бар. (2, 16, 18, 26баптар) және діни сенімге жанама қатысы бар бір бап бар.(19бап). Декларацияның 12 бабында адамның жеке өмірі мен отбасы ісіне ешкімнің өз бетінше араласуынан қорғалу құқығы бекітілген. Ал 18 бапта әр адамға дін бостандығына құқығын бекіткен, бірақ бұл жерде баланың таңдау құқығы туралы айтылмаған. Діни сенім ол адамға тумысынан берілетін емес, уақыт өте қалыптасатын сенім болып табылады. Сондықтан адамға тумысынан берілетін ерекшеліктері мен (ұлты, жынысы) уақыт өте келе, адамның сана сезімі қалыптасу ерекшелігіне байланысты құқықтарды теңестіру дұрыс емес. 19 бапта діни сенім бостандығы туралы айтылған, бірақта діни сенім бостандығы құқығының нақты қай уақыттан бастап берілетіндігі туралы айтылмаған. Бұл жерден шығатын қорытынды декларацияда адам құқықтары туралы айтылған, оның ішінде діни сенім бостандығы туралы айтылғанымен, баланың діни сенімі мәселесі туралы сұраққа жауап берілмейді. Бұл декларацияда айтылған діни сенім бостандығы тек кәмелетке толып, өз көзқарасы толық қалыптасқан адамға ғана қатысы бар деп қорытынды шығаруға болады. Ал формальды түрде құқық қабілеттілік түсінігіне сәйкес адамдардың барлығы жас ерекшелігіне қарамастан барлығының құқығы бірдей болуы тиіс. Сонымен қатар 26 бапта баланың білім алуда таңдау жасауында ата-анасының таңдау құқығына артықшылық[2] береді, ал ол кезегінде ата-ананың балаға діни білім беріп, оның дүниетанымына әсер етуге мүмкіндік береді.

Халықаралық құқықта бала құқығын қорғау туралы нормативтік актілер заман ағымына сай дамып отырған. Ең алғашқы құжаттардың бірі ол 1924 жылы қабылданған Бала құқығының Женева декларациясы болды, одан кейін Бала құқықтары туралы конвенция қабылданды. Бұл конвенцияның алты бабында баланың діни сеніміне қатысты мәселелер қарастырылған. Переамбула мен 5 бапта баланы тәрбиелеуде отбасы мен баланың заңды өкілдеріне басым құқық бекітілген. Осы бапта былай көрселіген: «...отбасы немесе қауымдастық мүшелерінің, жергілікті салт-дәстүрімен көзделгендей, қамқоршылардың немесе баланың дамып келе жатқан қабілеттеріне сәйкес және осы Конвенциямен танылған құқықтарды жүзеге асыруда балаға тиісті түрде басшылық жасап және жетекшілік ететін, бала үшін заң бойынша жауапты басқа да адамдардың жауапкершілігін, құқықтары мен міндеттерін құрметтейді.»[3] Декларацияның осы бабына сай мемлекет бала тәрбиелеу құқығын толығымен отбасы мүшелеріне береді. Бұл жерден шығатын қорытынды бала діни сенімін таңдауда толығымен отбасына тәуелді. Кәмелеттік жасқа толғанға дейін бала отбасына толығымен тәуелді, бірақ бұл баланың барлық құқықтары шектеледі дегенді білдірмейді. Декларацияның 12 бабына сай: «...өз ой-пікірін жеткізуге қабілетті балаға оған қатысты барлық мәселелер бойынша осы ой-пікірлерді еркін білдіру құқығын қамтамасыз етеді, бұл ретте баланың жасына және өсіп-жетілуіне сәйкес баланың ой-пікіріне тиісті түрде назар аударылады.» деп көрсеткен. Ал 14 бапта «Қатысушы мемлекеттер баланың ойлау, ар-ұждан және дін бостандығына деген құқығын құрметтейді.» деп айтылған. Бұл декларацияның басқа халықаралық құжаттардан басты айырмашылығы бала құқығын қорғау мәселелері жан жақты талқыланған. Бірақ баланың діни сенім таңдау немесе атеистік көзқарасты таңдау мәселесіне қатысты сұрақтарға нақты жауап бермейді.

Жалпы халықаралық нормаларда және ұлттық заңнамаларда да баланың діни сеніміне қатысты мәселені мемлекет өз мойнына алмайды, баланың діни сенімін қалыптастыру ата-аналарының құқығы деп есептеледі.

Нормативтік құжаттармен қатар құқық ғылымының өзінде әзірге кәмелетке толмаған балалардың діни сенім таңдау құқығын жүзеге асыру мәселесі нақты бір шешімін таппады. Осы уақытқа дейін баланың діни сенімін таңдау құқығы дегеніміз не, ол құқықты бала дұрыс пайдалана алады ма деген сұрақтарға жауап берілмеді. Бұл мәселеде жоғары да айтқанымыздай мемлекет баланы тәрбиелеу және оған қажетті білім беруді, сәйкесінше ата-анасы өз сенімдеріне сай бала дүниетанымын қалыптастыруды отбасына толықтай жүктеген. Бірақ соңғы кезде қоғамда орын алып жатқан оқиғалар, мысалға балаларды

экстремистік ұйымдарға тарту, кәмелетке толмаған балаларды соғысқа қатыстыру сияқты жағдайлар мемлекеттің баланың діни сенімін қорғау мәселесін қайта қарау қажеттілігін көрсетеді.

Қазақстан Республикасының Діни қызмет және діни бірлестіктер туралы заңында баланың діни сенімі туралы айтылған. Мысалы: 3 баптың 8 тармағында «Қазақстан Республикасы азаматының, шетелдік пен азаматтығы жоқ адамның дінге және ұстанатын дініне өз көзқарасын айқындауына, ата-аналардың немесе балалардың өзге де заңды өкілдерінің балаларды өз нанымдарына сәйкес тәрбиелеуіне, мұндай тәрбиелеу баланың өмірі мен денсаулығына қатер төндірген, оның құқықтарына қысым жасаған және жауапкершілігін шектеген, сондай-ақ Қазақстан Республикасының конституциялық құрылысына, егемендігіне және аумақтық тұтастығына қарсы бағытталған жағдайларды қоспағанда, араласпайды»[4] деп көрсетілген. Осы бапқа заң Қазақстан да халықаралық нормаларды басшылыққа ала отырып ұлттық заңнамада баланың діни сенімін таңдау мәселесін отбасына қалдырған.

Мақаланы қорытындылай келе заңда баланың нақты қай жастан бастап діни сенімін таңдауға болатындығын ашып көрсету қажет. Мәселен баланы он төрт жастан бастап қылмыстық жауаптылыққа тартылса, он алты жастан бастап азаматтық құқықтың субъектісі бола алады, осы сияқты баланың да діни сенімін таңдау жасауына мүмкіншілік берілген жөн.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Шахновская О.В. Государственно-правовое регулирование деятельности религиозных объединений в Республике Казахстан.- Караганда 2013.-68б
2. Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясы// Декларация Біріккен Ұлттар Ұйымы Бас Ассамблеясының 1948 жылғы 10 желтоқсандағы № 217 А (III) қарарымен қабылданды// <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/O4800000001>
3. Бала құқықтары туралы конвенция//Нью-Йорк, 20 қараша 1989 ж.// <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/B940001400>
4. Діни қызмет және діни бірлестіктер туралы Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 11 қазандағы № 483-IV Заңы. // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1100000483#z71>

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ АЗАМАТТЫҚ КОДЕКСІНДЕГІ ЗАҢДЫҚ ТЕРМИНОЛОГИЯ МӘСЕЛЕСІ ТУРАЛЫ

Ильясова Г.А., з.ғ.к., профессор, Академик Е.А. Бөкетов атындағы ҚарУ;

Жамиева Р.М., з.ғ.к., доцент, Академик Е.А. Бөкетов атындағы ҚарУ

Құқықтану саласында терминология мәселесі өзекті мәселе болып табылады. Заңнаманың жетілгендігі оның қоғамдық қатынастарды нақты әрі жан-жақты реттеуінен, құқықтық терминологиялардың жөнді қолданылуынан білінеді. Нақты терминдерді қолдану арқылы заңшығарушының ойын қысқа әрі нұсқа жеткізуге болады. Сонымен қатар, нормативтік құқықтық актілер ерекше, заңдық стильге ие, олар ресми және терминологиялық каталдықты сақтауы тиіс, әдеби көркем тілмен жазылмауы тиіс. Демек, заңның тілі – нақты, ықшамды, арнайы терминологиялардың көмегімен заңшығарушының ойын тура және анық жеткізетін болуы тиіс.

Заң шығарушы, бір жағынан, заңдық техника ережелерін, заңның ресми тілін сақтай отырып, екінші жағынан қарапайым әрі түсінікті тілмен заңның ережелерін құрастыруға міндетті. Заңның тілінің ерекшелігі - заң шығарушының ойының анықтығы, дәлдігі, императивті сипаты, арнайы терминологияны қолдануында.

Заңның мәтінінде ең кішкентай нәрсеге дейін мәнге ие. Мәселен, жалпыға мәлім болған «өлім жазасы болмайды рақымшылық» деген сөйлемде қойылатын үтірге шейін үкім қорытындысының мағынасын өзгерте алатыны белгілі. Нормативтік құқықтық актідегі терминологиялық шатасу үлкен зардапқа әкелуі мүмкін. Заңдық терминологияны қате аудару да заңды түсінбеушілікке, қате түсініктің берілуіне, қате қолдануға әкелетіні айдан анық. Сондықтан қолданыстағы заңдардағы заңдық терминологиялардың қазақ тілінде дұрыс қолданылуына, олардың екі тілдегі – қазақ және орыс тілдеріндегі мәтіндеріндегі дәлме дәлдігіне назар аудару қажет.

ҚР Парламенті Мәжілісінің депутаттары да осы мәселеге назар аудартады: «Қазіргі заң мәтіндерін аударушылар мен терминологтардың арасында халықаралық терминдерді қазақшалауда сөздердің этимологиясын дұрыс пайдаланбай, оларды бұрмалап, орынсыз пайдалану жиі кездесіп жүр. Олар орыс, ағылшын, неміс және Еуропаның басқа да тілінде жүздеген жылдан бері қолданылып келе жатқан сөздердің барлығына қазақша балама іздеп, олардың заңдық-терминдік мағынасын бұзып отыр [1, 24].

ҚР Азаматтық кодексінің жалпы және ереше бөлімдерінің қазақ тіліндегі мәтініне көңіл бөлетін болсақ, заңның тілі түсініксіз, күрделі сөйлемдермен құрастырылып, өзге тілден енген (рим құқығынан, ағылшын, француз тіліндегі) терминдер қазақ тіліне аударылған. Мәселен, ҚР Азаматтық кодексінің ерекше бөлімінде латын тілінен енген «интеллектуальная собственность» термині басқа да азаматтық заңнамаларда үш түрлі аударылған: «интеллектуалдық меншік», «санаткерлік меншік», «зияткерлік меншік» - бұл орысша мәтіндегі бір сөздің екі, үш сөзбен аударылуын атап көрсетуге болады.

«Құқықтық актілер туралы» Қазақстан Республикасының 2016 жылғы 6 сәуірде қабылданған Заңында: «Қазақ және орыс тілдеріндегі нормативтік құқықтық актілердің мәтіндері теңтүпнұсқалы болуға тиіс.» - деп атап көрсетілген (24-баптың 3-бөлімі). Алайда, қазақ тіліндегі заңнамалық актілердің мәтіндерінде осы нормаға қайшы келетін тұстары баршылық. Мәселен, ҚР Азаматтық кодексінің (жалпы бөлім) 3-бабы орысша мәтінінде «Гражданское законодательство Республики Казахстан» деп аталады, ал қазақша нұсқасында «Қазақстан Республикасының азаматтық заңдары» деп жазылған. Құқықтық актілер туралы» заңында 1-баптың 16 п. сәйкес, «законодательство Республики Казахстан» сөзі «Қазақстан Республикасының заңнамасы» деп аударылған [3, 156].

ҚР Азаматтық кодексінің (жалпы бөлім) 6-бабы орысша мәтінінде «Толкование норм гражданского законодательства» деп аталады, ал қазақ тіліндегі мәтінінде «Азаматтық заң қалыптарының түсінілуі» деп жазылған. «Құқықтық актілер туралы» заңға сүйенетін болсақ, 1-баптың 18-п. «норма права» сөздері «құқық нормасы» деп аударылады. Сол сияқты «толкование» сөзінің «түсінілуі» деп аударылуы ұйқаспайды, сондықтан «Құқықтық актілер туралы» заң бойынша «түсіндіру» деген аудармасы лайықты деп санаймыз. Сонымен, Азаматтық кодекстің 6-бабының атауын былай деп өзгертер едік: «*Азаматтық заңнама нормасын түсіндіру*». Тағы да осындай қате аударма Азаматтық кодекстің 114-бабында да қайталанады.

Азаматтық кодекстің 267-бабында «нормативный акт» сөздері «қалыпты құжат» деп қате аударылған, себебі «Құқықтық актілер туралы» заңның 1-бабының 25-п. бойынша, «нормативный правовой акт» - «нормативтік құқықтық акт» деп аударылады.

ҚР Азаматтық кодексіндегі (Ерекше бөлім) 406-баптың 2, 3-тармақтарына сәйкес, орысша мәтіндегі «законодательные акты» деген сөздер түрліше аударылған, бір жерде «заң актілері», ал екінші бір жерде «заңнамалық актілер» деп берілген. Осы сөздердің мағынасы бірдей болғанымен, бірізділікті сақтау мақсатында Кодекстің толық мәтіні бойынша «Нормативтік құқықтық актілер туралы» Қазақстан Республикасы Заңының 1-бабы 2) тармақшасына сәйкес «*заңнамалық акт*» деп қолданылған орынды болар еді деп санайды мамандар [3].

Азаматтық кодекстің 236-бабы «Жаңадан жасалып жатқан қозғалмайтын мүлікке меншік құқығының пайда болуы» деп аталса, 255-бабы «Жер учаскесін және басқа да табиғи ресурстарды алып қоюға байланысты жылжымайтын-мүлікке меншік құқығының

тоқтатылуы» деп аталады. Осы баптардың редакциясында «жылжымайтын мүлік» сөздерінің орнына «қозғалмайтын мүлік» сөздері қолданылады. Яғни, орысша мәтіндегі «недвижимое имущество» сөздері екі түрлі аударылған, 117-бапта «жылжымайтын және жылжымалы мүлік», ал басқа 216, 240, 242, 247, 249, 281, 299, 309, 319-баптарында «қозғалмайтын мүлік», «қозғалмалы мүлік» деген сөздер қолданылады.

Орыс тіліндегі «оформление» сөзі Азаматтық кодексте «ресімдеу» деп аударылған, мәселен, «Тіркеуден бас тарту жазбаша түрде **ресімделуге** тиіс» (155-баптың 1-бөлімі), «кепілге салу билетін беруімен **ресімделеді**» (328-баптың 2-бөлімі), «тауарды жеткізіп берудің **ресімделуін** куәландыратын түбіртекте» (452-баптың 2-бөлімі), «қол қойған актімен **ресімделеді**» (663-баптың 4-бөлімі), «патентті **ресімдеу** мен беру тәртібі» (1006-баптың 2-бөлімі). Қазақ тілінде «ресімдеу» деген сөз жоқ. «Оформление» - «*рәсімдеу*» деп аударылады. Ал 55-бапта «Последствия возбуждения **процедуры** банкротства» қазақ тілінде «Банкроттық **рәсімін** қозғау салдарлары» деп аударылыпты. Осы баптағы процедура сөзін аудармай сол қалпында қолдана берген жөн. Себебі «процедура» сөзі (французша – «*procedure*»), латынша «*procedo*» - продвигаюсь) деген ұғым береді. Яғни латын сөзінен енген сөз болғандықтан, аударудың қажеті жоқ деп санаймыз.

Азаматтық кодекстің ерекше бөлімінде реттелген кейбір азаматтық-құқықтық шарттардың атаулары қазақ тілінде дұрыс аударылмаған. Атап айтатын болсақ, 25-тараудың 4-бөліміндегі қарастырылған «Келісім-шарт жасасу» бұл орыс тіліндегі «Договор контрактации». Негізінде «контракт» сөзі латын тілінде «*contractus*» - шарт деген ұғым береді, ал «контрактация» термині ауылшаруашылығы өнімдерін сатып алу шартына қатысты қолданылады. Сол себепті осы шарттың атауын «Контрактация шарты» деп өзгерту қажет.

26-тарауда қарастырылған «Айырбас шарты» атауы да үйлесімсіз. «Айырбастау шарты» деген аудармасын қолдану жөн деп санаймыз.

36-тарауда қарастырылған «Договор займа» қазақша мәтінде «Заем шарты» деп (715-717, 719-727-баптарда) аталып, аударусыз күйінде қалдырылған. Алайда «Договор займа» сөздерінің қазақша аудармасы «Қарыз шарты» болуы тиіс. Ал енді осы тарауда одан әрі ішінара кейбір баптарда «Қарыз шарты бойынша сыйақы» (718-бап), «Банктік қарыз шартының және микрокредит беру туралы шарттың ерекшеліктері» (728-бап) деп аударылған. Яғни, бір тараудың ішінде терминдерді қолдануда біртектілік сақталмаған, әр бапта әрқалай аударылған[3, 158].

Сонымен жоғарыдағы қарастырылғандардан шығатын қорытындылар:

- қолданыстағы заңдарға лингвистикалық сараптамалар жүргізу қажет, соның негізінде заң терминдерінің қате аудармаларын айқындау керек;

- қате аударылған терминдердің орнына дұрысын әзірлеп, заң терминдерінің қазақ тіліндегі қорын құрастыру арқылы біріздендіру және олардың тізімін ресми жариялау қажет немесе ноомативтік құқықтық актімен қабылдап, қолдануды міндеттеу қажет деп санаймыз.

Пайдаланылған әдібиеттер:

1 Смағұлова А. Заң терминдерін аудару барысындағы кей тұстар // Рухани жаңғыру: қазіргі қазақ терминологиясы: ғылыми-практикалық конференция материалдары. – Нұр-Сұлтан, 2019. – Б.23-25. <https://termincom.kz/assets/pdf/7ae4f573a9cb9095368944b2fbf61ca.pdf>

2 Қазақстан Республикасының «Құқықтық актілер туралы» 2016 жылғы 6 сәуірдегі № 480-V ҚРЗ Заңы // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1600000480>

3 Ильясова Г.А. Заңнамалық актілердің мәтінін мемлекеттік тілге аударуға байланысты өзекті мәселелер // Қазақстан Республикасы заңнама институтының жаршысы. – 2017. - №1 (46). - Б. 155-163. // http://www.iz.adilet.gov.kz/sites/default/files/upload-files/na_sayt_vestnik_no146-1017.pdf

АКАДЕМИК ЗИМАНОВ САЛЫК ЗИМАНОВИЧ — УЧЁНЫЙ, ПЕДАГОГ, ГОСУДАРСТВЕННЫЙ И ОБЩЕСТВЕННЫЙ ДЕЯТЕЛЬ

*Кожантаева Г.М., судья Специализированного межрайонного экономического суда
Жамбылской области*

Салык Зиманович Зиманов – профессор, первый доктор юридических наук среди казахских ученых и исследователей. Он один из основателей юридической науки Республики Казахстан, академик-юрист Национальной Академии наук Республики Казахстан, заслуженный государственный и общественный деятель.

Зиманов С.З. родился 19 февраля 1921 года в городе Гурьев (современный город Атырау). Относится к роду Байулы Младшего жуза из подрода Шеркеш. Отец Зигали Жарылгасинов был председателем волостного комитета, прозвище Зиман получил от сослуживцев. Отец прививал сыну любовь к знаниям, сам являлся глубоко образованным человеком, владел русским языком. Зиманов С.З. сохранил его некоторые сочинения [1]. Именно с именем Зиман будущий академик-юрист свяжет всю свою жизнь. Он учится в казахской средней школе имени Жамбыла. По окончании учебы, в связи со скоропостижной кончиной отца, устраивается работать учителем, пройдя педагогические курсы. В декабре 1939 года он вступает в ряды солдат Красной армии. В это время весь мир застает Вторая мировая война. Здесь Салык Зиманов проявляет природные лидерские качества, в 1944 году он становится заместителем командира артиллерийского полка, позднее – командиром механизированной артиллерийской бригады. По окончании войны устраивается стажером-следователем областной прокуратуры в Гурьеве, позднее следователем по особо важным делам в г. Алма-Ата. Параллельно с этим учится в юридическом институте. Именно с этих пор начинается весь путь выдающегося ученого в юриспруденции.

Ученый, педагог, государственный и общественный деятель

Зиманов С.З. решает связать свою жизнь с наукой и преподаванием, нежели с применением собственных знаний на практике. На протяжении всей жизни ученый, наряду с написанием ключевых в юридической науке и политике, истории государства и права научных трудов, непосредственно участвует в реформировании правовой системы КазССР и позднее – Республики Казахстан. В 1948 году он становится аспирантом сектора права Академии наук Казахстана, в 1950 году Салык Зиманов успешно защищает кандидатскую диссертацию, а в 1952 году становится директором Алма-Атинского юридического института. Когда АЮИ в 1955 году переименовывается в юридический факультет Казахского государственного университета имени Кирова С.М., первым его деканом становится Зиманов С. З. Говоря о вкладе академика в развитие юридической науки и образования, нельзя не упомянуть о его решении отправить в Москву молодых и перспективных отечественных ученых, которые в будущем станут ведущими научными деятелями и сотрудниками Института философии и права Академии наук. С 1958 по 1969 годы Зиманов С.З. является директором нового института философии и права Академии наук Казахской ССР. В этот период выходят в свет его некоторые научные труды, посвященные политическому строю. Так, в 1958 году опубликованы его работы «Общественный строй казахов первой половины XIX века», в 1960 году – «Политический строй Казахстана конца XVIII и первой половины XIX века». 02 июня 1961 года в институте государства и права Академии наук СССР в Москве Зиманов С.З. защищает докторскую диссертацию «Политический строй Казахстана конца XVIII – первой половины XIX вв.» по опубликованным двум монографиям. В этот же год публикуется совместно созданное с ученым юристом государствоведом Биндерем М.А. трехтомное издание-исследование «История государства и права Советского Казахстана». В 1976 году Зиманов С.З. – главный ученый секретарь Президиума Академии наук Казахстана. В 1981 году в Алма-Ате была издана публикация Фукса С.Л., которая освещала вопросы УССР, но «некоторые отдельные темы из моей работы посвящены истории права казахов, поскольку имеют общетеоритический интерес» под редакцией Зиманова С.З. [2]. В предисловии Салык

Зиманович писал: «Мы воздаем должное научному наследию». В 1995 году он становится ректором Казахского академического университета.

Зиманов С.З. развивает не только юридическую науку, но и правовую систему в Казахстане. Так, в 1990-х годах он был одним из наиболее влиятельных и активных депутатов-юристов Верховного Совета Казахской ССР и независимой Республики Казахстан XII и XIII съездов, на которых были определены первые шаги развития Высшего законодательного органа нашей Республики. Ему выпадает честь в октябре 1990 года возглавить комиссию для подготовки вошедшего в историю конституционного закона Декларацию о государственном суверенитете КазССР «О государственной независимости РК». Как считает сам Зиманов С.З., именно принятие Декларации является началом государственного суверенитета.

Он руководит экспертной группой по подготовке Конституции РК от 1993 года. Именно в это время была приостановлена советская модель Конституции и заложены начала для независимого развития. Ученый не оставляет первые шаги Парламента бесследно, а посвящает им книгу «Конституция и Парламент Республики». Салык Зиманов возглавляет два комитета: Комитет Верховного Совета РК по делам ветеранов и инвалидов (1992-1993 гг.) и по конституционному законодательству и правам человека (1994-1995 гг.). В 1995 году он становится ректором негосударственного Академического правового учебного университета «Парасат», а в 2005 году – президентом ТОО «Интеллектуал-Парасат». Эти решения дают бóльшую возможность для маневра. Как научный лидер, Салык Зиманов инициирует научные конференции, обсуждения и исследования. Тем не менее, ученый не только руководит, но и продолжает собственную научную деятельность. В 2001 году начинается публикация 10 томной энциклопедии «Древний мир права казахов», где Зиманов С.З. становится главным редактором. В аннотации он так аргументирует свое исследование: «Показать и доказать самобытность права Степной демократии, где воспеты ценности изначальной свободы и идеалы естественного права человека». В 2008 году он публикует свой труд «Казахский суд биев – уникальная судебная система».

Салык Зиманов – автор более 200 работ, из которых 12 монографий, его научные труды, посвященные изучению политической и правовой системы СССР, истории и развитию права казахов, конституционного и государственного права и политологии, получили и получают до сих пор высокую оценку среди отечественных и зарубежных исследователей, ученых, студентов, магистрантов и докторантов. На его труды ориентируются и опираются в современных исследованиях. Несложно заметить, что основная направленность научных работ Зиманова С.З. имеет патриотический характер, воспевающие уникальность казахского жизненного уклада.

Салык Зиманов – один из наиболее активных государственных и общественных деятелей, выступавших за повышение статуса казахского языка, укоренение его на политической арене. Он выступал за активное реформирование судебной системы, за возвращение к ней доверия граждан, ведь «улучшив судебную систему, мы сможем добиться соблюдения и законов и влияния на остальные правоохранительные органы» [3]. Зиманов С.З. ратовал за усиление влияния научной интеллигенции и принятии государственных законов, за переход к интеллектуально-политическому укладу, что непременно приведет нас к цивилизованному обществу.

Список использованной литературы:

1. Академик Салық ЗИМАНОВ: ең бастысы– халықтың құқық қорғау жүйесіне деген сенімін қайта қалпына келтіру керек // <https://abai.kz/post/11453>
2. Адыгская (Черкесская) Международная Академия Наук // Образование-Наука-Творчество № 4 (5) 2004 г. // <https://www.enu.kz/downloads/lichnie-stranici/1.pdf>
3. Газинур Гиздатов // Древний мир права казахов // https://expert.ru/kazakhstan/2004/02/02ka-kdrevni_58412/

КРИЗИСНЫЕ ЯВЛЕНИЯ В МЕЖДУНАРОДНОМ ПРАВЕ И СПОСОБЫ ИХ ПРЕОДОЛЕНИЯ

*Кулжабаева Ж.О., Советник Директора Института законодательства
и правовой информации Республики Казахстан, к.ю.н., доцент*

Салык Зиманович является выдающимся казахстанским ученым-правоведом, стоящим у истоков суверенитета республики. Энциклопедические знания, способности и опыт академика Зиманова были востребованы в процессе становления Независимости Казахстана, послужили созданию фундамента нового правового государства. И сейчас, в юбилейный год Независимости Казахстана, мы по-прежнему, возвращаемся к истокам научного наследия Салыка Зимановича. В этом отношении не является исключением, и тема избранного мною выступления по кризисным явлениям в международном праве и способам их преодоления. По заявленному тезису мне интересны некоторые публикации.

В 1987 г С.З. Зимановым и И.К. Рейтор была подготовлена и издана совместная монография, имеющая большое значение для изучения советского национально-государственного строительства[1]. В исследовании уделено внимание «собственно «внутренним» проблемам самосовершенствования советского национально-государственного строительства, от решения которых зависит во многом его эффективность: рассматриваются в развитии понятие, критерии функциональной емкости и структурные элементы национально-государственного строительства, а также формирующие его факторы в условиях совершенствования социализма; характер противоречий, заключенных в национально-государственных отношениях, и способ их разрешения; единство и различие в содержании и методах социалистического строительства и национально-государственного строительства на автономных территориях; характер и степень отражения в области федеративных отношений и в системе национальной государственности качественно новых явлений, связанных с усилением интернационализации общественной жизни, а также с процессами этнотрансформации и ассимиляции, происходящими в сфере национальных отношений». Авторы также исследовали уровни соотношения интернационального и национального в советском национально-государственном строительстве. В дальнейших публикациях Зиманова С.З. вопросы национально-государственного строительства рассмотрены через автономизацию.

Хочу обратить внимание еще на одну деталь. В 2004 году опубликованы две статьи С.З. Зиманова [2] по вопросу защиты национальных интересов в контрактах с иностранными инвесторами. Как отмечает академик Сулейменов М.К., с присущим для академика С.З. Зиманова непримиримостью, неравнодушием отстаивались интересы государства и народа, так как «... были случаи ущемления национальных интересов республики, когда, пользуясь некомпетентностью и коррумпированностью казахстанских чиновников, несовершенством законодательства, инвесторам удавалось получать необоснованные привилегии и сверхприбыли» [3].

Вышеуказанные проблемы юридической науки и практики до сих пор не утратили актуальности в вопросах соотношения национального и международного права. Несмотря на объёмный массив соответствующих научных исследований по данной тематике, мы вновь обращаемся и пытаемся упорядочить некоторые явления и процессы развития.

Международное право, по-прежнему, имеет влияние на регулирование и формирование статуса мирного разрешения возникших споров между акторами международного сообщества, эффективного сотрудничества на паритетных началах.

Вместе с тем расширение сфер международных конфликтов в политике, экономике, социальной сферах предполагает наличие кризисных явлений в современных правоотношениях. В связи с этим В. Д. Зорькин справедливо замечает, что «ткань международного права, хоть как-то обеспечивавшего мировую военно-политическую стабильность в эпоху противостояния сверхдержавных блоков, неуклонно деформируется и

расползается»[4]. В. Л. Толстых определяет «точечные» проблемы развития международного права: неопределенность перспектив некоторых межгосударственных образований (ЕС, СНГ); бездействие ряда организаций; институциональная стагнация ООН; уязвимость некоторых институтов с точки зрения легитимности (международные уголовные трибуналы); доминирование концепции функционализма [5; 8].

По мнению Г. И. Богуша, уничижительный нигилизм по отношению к международному праву в эпоху глобализации всех социальных процессов нельзя признать эффективным [6; 19]. «Критический взгляд на международное право, так же, как и на национальное право, конечно, необходим. Однако он не должен подменяться унынием, переходящим в нигилизм. Необходимо сделать и следующий шаг: от критики переходить к конкретным предложениям и их осуществлению» [7]. В литературе постоянно обсуждаются эти вопросы, предлагаются различные алгоритмы действий участников международного сообщества, средства и методы влияния на процессы в сфере межгосударственного сотрудничества [8].

Фактором проявления силы в политике и экономике является проведение информационных войн, введение экономических санкций, блокад, нарушения суверенитета государства, вмешательства во внутренние дела субъектов международного права. Неоспоримыми рисками замены «силы права» «правом силы» является отступление от общепризнанных норм, принципов, институтов международного сообщества. Последнее, неизбежно, приведет к деформации ценностей законности, правопорядка, безопасности. Несомненно, что строгое соблюдение международных принципов и эффективность ООН и других институтов гарантирует результат выбора правового вектора мирового развития [9; 374].

В современных реалиях государства все больше осознают необходимость консолидации своих стремлений в решении задач обеспечения безопасности, расширения возможностей международно-правового контроля. В сложившихся условиях интеграционных процессов усиливается элемент сотрудничества государств для создания международного правопорядка. «Международный правопорядок опирается на международное право, но это не означает их содержательной и функциональной идентичности» - справедливо отмечал профессор О.И. Тиунов [10; 49]. При этом, в процессе развития международного права возрастает национальный аспект реализации международно-правовых норм. Содержание и форма международного права, таким образом, зависят от того, как и в какой мере, государствам удалось согласовать свои интересы и взгляды на международной арене при формировании общеобязательных правил поведения. Общность интересов достигается, непосредственно за счет осознания необходимости создания должной модели, правил поведения, при которых все взаимоотношения государств могли бы должным образом развиваться.

С другой стороны, само международное право, создаваемое государствами с учетом собственных интересов, уже создает возможности (если это международное право и соответствующие международно-правовые нормы государства будут должным образом соблюдать) для нормального развития без ущерба национальным интересам. Так, международное право провозглашает суверенное равенство государств, то есть по сути дела признает за каждым государством равный объем прав и обязанностей; призывает все государства к сотрудничеству и разрешению всех международных споров только мирными средствами; запрещает применения вооруженной силы или угрозы силой в международных отношениях и т.д.;

Таким образом, внешняя политика государства не может быть воплощена и развиваться, если она изначально противоречит признанному международному праву, угрожает существующему порядку в мире, национальной безопасности государств.

Учитывая то, что государства, в силу исторических, социальных, культурных и иных путей собственного развития, могут иметь различные законы и, следовательно, возможны различия в национальных интересах, то во внешней сфере, в международных отношениях

эти различия не должны проявляться, не должны преобладать над признанными правилами поведения государств на международной арене. Поэтому международное право, в определенной мере, способствует согласованию и унификации национальных интересов государств во внешних отношениях, а, с другой стороны, согласовывая свои интересы с учетом уже действующих и общепризнанных международно-правовых норм, и принципов государства создают возможности для дальнейшего развития самого международного права, учитывающего все эти интересы.

Авторитет современного международного права достаточно высок. Вряд ли мы сможем найти государство, которое не считается с ее правовой природой. Более того, для международного права характерно установление отношений между субъектами на высоком уровне доверия. А последнее, в свою очередь, является гарантом построения справедливого международного (мирового) правопорядка. Предпосылкой для справедливого миропорядка является безопасность всего мирового сообщества. Всеобъемлющая система международной безопасности обеспечена безопасностью отдельного государства.

Уважаемые участники конференции!

Завершая свое выступление, я, как и все вы, понимаю, что многогранная деятельность Салыка Зимановича неразрывно связана с юридической наукой Казахстана. И мы вновь и вновь в своих исследованиях будем возвращаться к научному наследию академика Зиманова Салыка Зимановича.

Список использованной литературы:

- 1 Зиманов С.З., Рейтор И.К. Теоретические вопросы советского национально-государственного строительства. Алма-Ата: Наука, 1987. - 208 с.
- 2 Зиманов С.З. Контракт на недропользование. //Юридическая газета от 26 мая 2004 года № 41; Инвестор и контракты//Казахстанская правда от 28 мая 2004 года.
- 3 Сулейменов М.К. Государство и контракты//Юрист,2004, № 7.
- 4 Зорькин В. Д. Верховенство права и императив безопасности // Российская газета. 2012. 16 мая
- 5 Толстых В. Л. Международное право и постмодернизм // Российское правосудие. 2012. № 9.
- 6 Богущ Г. И. Международное право и иллюзии постмодернизма // Российское правосудие. 2012. № 9.
- 7 Там же.
- 8 Правовое пространство: равновесие и отклонения //Право. Журнал Высшей школы экономики. 2017, №14. С.4-17;Международное право и национальное законодательство. М.: Эксмо, 2009. - 704 С.;Саяпин С.В.Современные вызовы международному праву. <https://www.zakon.kz/4681800-sovremennye-vyzovy-mezhdunarodnomu.html>; Власенко Н.А. Кризис права: проблемы и подходы к решению.//Журнал российского права. 2013. № 8.С. 43-54.
- 9 Зорькин В.Д. Право в условиях глобальных перемен. М., 2013.
- 10 Тиунов О.И. Роль международного права в обеспечении правового порядка в мировом сообществе//Международное право и национальное законодательство. М.; Эксмо, 2009.

К ВОПРОСУ О ПРАВОВОМ РЕГУЛИРОВАНИИ ДОНОРСТВА И ТРАНСПЛАНТАЦИИ ПО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ УКРАИНЫ

Майкут К.В., кандидат юридических наук, доцент, доцент кафедры гражданско-правовых дисциплин Института права Львовского государственного университета внутренних дел (Украина)

Человек и его права являются самой большой ценностью в правовом и социальном государстве. К категории природных и неотъемлемых прав человека относится право на охрану здоровья, одним из составляющих элементов которого является право на донорство.

Под понятием «донорство» следует понимать процесс передачи определенных биологических объектов от одного лица (донора) к другому (реципиенту) [1, 703].

Право на донорство обеспечивается существованием сложного механизма, который призван урегулировать много вопросов, среди которых: организация донорства и его добровольность, развитие донорства, обеспечение комплекса правовых и социальных мероприятий и тому подобное. От их успешной реализации зависит успешная реализация донорства в целом [2, 110].

Юридическим основанием права на донорство выступает норма статьи 290 Гражданского кодекса Украины [3].

Учитывая возможные виды донорства, выделяют донорство крови и ее компонентов.

Принятый в 2020 году Закон Украины «О безопасности и качестве донорской крови и компонентов крови» [4] определил стандарты безопасности и качества донорской крови и компонентов крови, создал предпосылки для обеспечения равного доступа населения Украины к качественным и безопасным компонентам донорской крови в необходимом количестве. Закон, который разработан с целью адаптации украинского законодательства к законодательству Европейского Союза, предусматривает создание и функционирование в Украине компетентного органа на выполнение одной из ключевых требований Директив ЕС с целью возложения на него функций по осуществлению лицензирования деятельности субъектов системы крови, контроля за их деятельностью в части соблюдения требований безопасности и качества донорской крови и компонентов крови, прослеживаемости, гемонадзора, обеспечение сбора и обработки информации, касающейся серьезных неблагоприятных случаев или реакций, связанных с операциями с донорской кровью и компонентами крови. Указанный законодательный акт призван обеспечить условия для информатизации системы крови Украины путем создания Национального реестра доноров крови или компонентов крови, а также лиц, которые не могут быть донорами, и его интеграции в общую электронную систему медицинского пространства в Украине eHealth [5].

Кроме того, Законом Украины «О безопасности и качестве донорской крови и компонентов крови» созданы условия для имплементации принципа бесплатного добровольного донорства как фундаментальной основы эффективной деятельности национальной системы крови в соответствии с требованиями Директив ЕС и позиции Всемирной организации здравоохранения (далее – ВОЗ).

Государство всячески способствует реализации донорами крови и компонентов крови своих прав, устанавливая ряд льгот для таких лиц, а также гарантирует защиту прав доноров и охрану их здоровья. Однако, несмотря на это, в Украине количество доноров уменьшается. Рекомендуемое ВОЗ количество донаций крови донорами должно составлять 30 на 1 000 населения. Для Украины это почти 1,4 млн. в год, а этот показатель на сегодня в 2,5 раза меньше (581000) [6].

Углубила проблему с нехваткой донорской крови в мире вообще и в Украине пандемия COVID-19. Количество донаций уменьшилась через естественный страх людей заразиться коронавирусом и карантинные ограничения.

Донорство органов и других анатомических частей человека происходит путем трансплантации.

По определению ВОЗ, трансплантация – это перенос живой или мертвой ткани или органа между лицами одного или разных видов [7].

Мониторинг международного законодательства в сфере трансплантации дает возможность различать в этой сфере, как акты международного уровня (Декларация относительно трансплантации человеческих органов (1987), Резолюция об отношении врачей к проблеме трансплантации органов человека (1994), Стамбульская декларация о трансплантационный туризм и торговлю органами (2008) и др.), так и регионального уровня (Конвенция о защите прав и достоинства человека в связи с использованием достижений биологии и медицины: Конвенция о правах человека и биомедицине (1997), Директива № 2010/45 / ЕС Европейского парламента и Совета ЕС о стандартах качества и безопасности человеческих органов, предназначенных для трансплантации (2010) и др.).

На сегодня специализированным отечественным нормативно-правовым актом в сфере трансплантации является Закон Украины «О применении трансплантации анатомических материалов человеку» [8], который определил порядок, условия применения трансплантации как специального метода медицинского лечения с учетом современных достижений, достижений науки и медицинской практики, а также рекомендаций ВОЗ.

Системный анализ положений указанного Закона позволяет сделать вывод о выделении следующих видов «прижизненного донорства» – трансплантации органов от живых доноров: а) семейное донорство; б) перекрестное донорство; в) донорство анатомических материалов, способных к регенерации (самовосстановлению), в том числе гемопоэтических стволовых клеток, которое может осуществляться живым донором, который не является близким родственником или членом семьи реципиента.

Введение в украинском законодательстве перекрестного донорства является новацией, что дает возможность расширить круг потенциальных живых доноров за счет лиц, которые не относятся к категории близких родственников и членов семьи. Однако вводя новый вид донорства, законодатель ограничился лишь определением в статье 1 Закона Украины «О применении трансплантации анатомических материалов человеку» понятия перекрестного донорство как обмена живыми иммунологически совместимыми донорами между реципиентами [8], переложив обязанность по определению порядка применения перекрестного донорства на Кабинет Министров Украины. Однако такой порядок в настоящее время отсутствует.

За последние годы широкого обсуждения и дискуссий подверглись вопросы, связанные с изъятием органов в умершего, фактом установления смерти и необходимости совершенного правового регулирования такой деятельности. Стоит отметить, что в практике зарубежных стран сложились различные правовые модели правового регулирования извлечения органов у умерших – «презумпция согласия» и «презумпция несогласия».

«Презумпция согласия» также известна в юридической литературе как «предполагаемое согласие», или «модель отрицания». Согласно ей извлечения и использования органов от умершего осуществляется в случае, если умерший при жизни не высказывал возражений против этого, или если возражения не высказывают его родственники или законные представители [9, 154].

Учитывая практику Европейского суда по правам человека (далее – ЕСПЧ), стоит заметить, что применение презумпции согласия при изъятии биологических материалов из тела умершего нивелирует принципы права на достоинство человека. Следовательно, ЕСПЧ, рассмотрев несколько дел, определил предпочтение права на достоинство над презумпцией согласия [10].

Итак, если рассматривать презумпцию согласия с точки зрения морали, ее применение является неприемлемым. Однако, если рассматривать презумпцию согласия с позиции оптимизации времени при совершении необходимых действий с целью трансплантации, ее

можно оправдать при условии существования сложившейся системы потенциальных доноров.

«Презумпция несогласия» означает, что человек при жизни явно заявлял о согласии на изъятие органа (органов) или члены его семьи четко выражают согласие на такие действия в том случае, когда умерший не оставил такого заявления. В таких случаях отсутствие согласия считается отказом от трансплантации. Эта правовая модель изъятия органов и тканей от умершего донора для трансплантации делает невозможным наделения врачей правом распоряжения телом умершего без отдельного разрешения [11, 71]. Указанная модель действует в Украине.

Принятие украинским законодательным органом нормативно-правовых актов в сфере донорства и трансплантации стало очередным шагом приближения отечественного законодательства к международным стандартам. Имплементация международных стандартов обеспечения прав человека в указанной сфере является необходимостью на пути стремления Украины к равноправному участию в международных общественных отношениях с мировым сообществом.

Список использованной литературы:

1. Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар (пояснення, тлумачення, рекомендації з використанням позицій вищих судових інстанцій, Міністерства юстиції, науковців, фахівців). Т.4: Об'єкти. Правочини. Представництво. Строки / За ред. проф. І.В. Спасибо-Фатєєвої. Серія «Коментарі та аналітика». Х.: ФО-П Колісник А.А., – 2010. – 768 с.
2. Сидоренко А. Право на донорство крові: сутність та значення // Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. – 2019. – № 1. – С.106–112.
3. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 // № 435-IV <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.
4. Закон України від 30.09.2020 № 931-IX «Про безпеку та якість донорської крові та компонентів крові» // <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/931-20#Text>.
5. Офіційний вебпортал парламенту України // <https://www.rada.gov.ua/news/Novyny/198178.html>.
6. Донорство крові та її компонентів // Центр громадського здоров'я Міністерства охорони здоров'я України // <https://phc.org.ua/promociya-zdorovya/donorstvo-krovi-ta-ii-komponentiv>.
7. Керівні принципи ВООЗ по трансплантації людських клітин, тканин і органів, затверджені на 63 сесії Всесвітньої асамблеї охорони здоров'я 21 травня 2010 р, резолюція WHA63.22. // https://www.who.int/transplantation/Guiding_PrinciplesTransplantation_WHA63.22ru.pdf?ua=1.
8. Закон України від 17.05.2018 № 2427-VIII «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині» // <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2427-19#Text>.
9. Чеботарьова Г.В. Кримінально-правові проблеми трансплантації органів або тканин людини та донорства крові : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. – Київ, 2003. – 219 с.
10. Judgment of ECHR by 13.01.2015 in the Case of Elberte v. Latvia (application no. 61243/08) // [https://hudoc.echr.coe.int/fre#%22itemid%22:\[%22001-150234%22\]](https://hudoc.echr.coe.int/fre#%22itemid%22:[%22001-150234%22]); Judgment of ECHR by 24.06.2014 in the Case of Petrova v. Latvia (application no. 4605/05) // [https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:\[%22001-144997%22\]](https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:[%22001-144997%22]).
11. Анікіна Г.В. Особливості правового регулювання трансплантації органів від померлого донора // *Юридична Україна*. – 2010. – № 10. – С. 68–75.

САЛЫҚ ЗИМАНҰЛЫ — ҚҰҚЫҚТАНУШЫ ҒАЛЫМДАРДЫҢ БІРНЕШЕ БУЫНЫН ТӘРБИЕЛЕП ӨСІРГЕН ҰЛАҒАТТЫ ҰСТАЗ

Махамбетов М.М., директор института парламентаризма

КСРО-ның ыдырауы нәтижесінде жаңа Тәуелсіз мемлекет пайда болып, Тұңғыш Президентіміз – Елбасының басшылық етуімен еліміз ұлттық жаңарудың құдыретті күшіне ие болып, жаңа өмірге, өзгеше кезеңге аяқ басты. Ынтымақты ұран, татулықты ту еткен бейбіт халқымыз тәуеліздіктің бесігінде тербелген осы уақыт аралығында толағай табыстарға қол жеткізді. Еліміз өзінің белгіленген шекарасы, ұлттық ділі мен тілі, мемлекеттік рәміздері мен ұлттық құндылықтары, мәдениеті мен салт-дәстүрі бар жеке-дара дербес мемлекет екенін бүкіл әлемге дәлелдеп берді. Бұл – ғасырлар бойы аталарымыз күресіп, аңсап келген ұлы жеңістің жемісі. Еліміздің тәуеліздігі Қазақстан халқының нағыз рухани жаңғыруына бұрын-соңды болмаған мүмкіндіктер ашты. Тәуелсіздік алуымыздың арқасында ана тіліміз қайта жанданып, мемлекеттік тіл мәртебесіне ие болды, ғасырлар бойы ұмыт қалған ұлттық жәдігерлеріміз оралды. Мемлекетіміздің қарқынды дамуы – тұрақты саясат пен ішкі бірліктің арқасы. Көпұлтты Қазақстан халқының жарастығы мен ынтымақтастығы, еліміздің тыныштығы мен қауіпсіздігі Тұңғыш Президентіміздің жүргізіп келген көреген әрі парасатты саясатының нәтижесінде орнады.

Тәуелсіздік алған жылдың қарсаңында Біз қазақ білімінің қара шаңырағы Қарағанды мемлекеттік университетінің түлегі атандық. Республикадағы ең ірі оқу орындарының бірі бола отырып, заң факультеті жоғары білікті заң кадрларының ордасы аталды. Оның түлектері тек республикада ғана емес, шетелде де танымал. Олар егемен мемлекеттің қоғамдық, саяси және ғылыми өмірінің барлық салаларында жұмыс істеуде.

Рухы биік, намысы берік бабаларымыздың ғасырлар бойғы асыл мұраты – азаттықты аялау, тағдыры ортақ тұтас халқымыздың татулығын сақтау – біздің басты мұратымыз болып қала береді. Бірлігіміз бекем, тірлігіміз тиянақты болып, тәуелсіздігіміздің тұғыры әрқашан биік болғай!

Тәуелсіздігіміздің 30 жылдығына тұспа-тұс келіп отырған көрнекті ғалым, мемлекет және қоғам қайраткері, отандық заң ғылымының корифейі, ҚР Ұлттық ғылым академиясының академигі Салық Зиманұлы Зимановтың 100 жылдығымен құттықтай отырып, мен де қазақтың ғұлама ғалымының еліміз егемендік алар тұста атқарған қызметіне, мемлекетіміздің құқықтық негізін қалыптастыруға және заң саласын дамытуға қосқан еңбектері жайлы сөз қозғағым келіп отыр.

Егемендік алғанға дейін бүкіл тыныс-тіршілігіміз социализм принциптеріне негізделген Одақтың заңдары арқылы реттеліп келді. Енді жеке мемлекет құрған соң оған өзінің ұлттық заңнамасы қажет болды. Ал бұған құқық теориясы мен практикасын толық меңгерген, ішкі, сыртқы жағдайдан толық хабары бар, болашақты бағдарлай білетін, мемлекет пен қоғам мүддесін қатар ұстайтын білікті мамандар керек еді. Салық Зиманұлы осындай ұлттық мамандардың бірі және бірегейі ретінде еліміздің тарихында ерекше рөл атқарды, ол тәуелсіздігіміздің дамуына даңғыл жол салып берген 1990 жылғы 25 қазандағы Қазақ КСР-нің «Мемлекеттік егемендігі туралы» Декларациясынан бастап, 1991 жылғы 16 желтоқсандағы «Қазақстан Республикасының мемлекеттік тәуелсіздігі туралы» Конституциялық заңды дайындауға белсене атсалысып, жұмыс тобына төрағалық етті. Аталған құжаттардың сапалы әзірленуіне ерекше үлес қосты.

Салық Зиманұлы отандық заң ғылымының атасы ғана емес, тарихымыз бен дәстүрімізді, соның ішінде билер институты мен байырғы әдет құқығын терең зерттеушілердің бірі. Ол тоталитарлық кезеңнің өзінде отаршыл саясаттың өктемдігіне қарсы батыл пікір білдіріп, ұлттық діліміз мен тілімізге қатысты өзінің азаматтық, ғалымдық көзқарасын ашық айтып отырған. Бұған бір ғана мысал, Тәуелсіздік жолындағы күрестердің бірі де бірегейі 1986 жылғы Желтоқсан оқиғасы кезінде Ұлттық академияда өткен жиналыста қазақ жастарын қорғап сөз сөйлегенін айтсақ болады.

Ол – құқықтанушы ғалымдардың бірнеше буынын тәрбиелеп өсірген, оларды ғылымның даңғыл жолына салған, ұлағатты ұстаз.

Салық Зиманов елімізде білікті заңгерлер даярлаудың негізін қалыптастырып, орасан зор ұстаздық қызмет атқарды. Оның шәкірттері елді басқарудың түрлі саласында табысты еңбек етіп жүр.

Салық Зиманұлы құқықтану ғылымын дамытумен қатар парламентаризм, сот билігі, заңнаманың дамуы, заң шығару процесі мәселелеріне ерекше ден қойды. Мемлекеттік билік тармақтары мен оларды ұйымдастыру бойынша бірқатар теориялық ұсыныстар берді.

Мысалы, «Қазақстан Республикасының Конституциясы және Парламенті» деген кітабында алғашқы Конституция жобасын әзірлеу кезіндегі қиындықтардан бастап, Президенттік билік жүйесінің кейбір өзекті мәселелерін баяндады. Ол заң шығарудың түйінді мәселелерін талдап, Парламентте құқықтық мәдениеттің қалыптасу деңгейіне ерекше көңіл аударады. Азаматтарды әлеуметтік тұрғыдан қорғау мәселелерінің кейбір қырларын уақыт талабымен ұштастырды. Конституциялық реформаны жүргізуде мемлекеттік билік жүйесін өзгертудің тиімділігі жөніндегі ұсыныстармен қатар, тиімді Парламент моделін де ұсынды.

Жалпы, Салық Зиманұлы – еліміздің саяси тарихы мен саяси-құқықтық ғылымына қомақты үлес қосқан ғалым. Ол өмірден өткенінше ғылыми, қоғамдық қызметтен қол үзбей, Қазақстанның тәуелсіздігі, мемлекеттік институттарды нығайту, заманауи құқық жүйесін құру, соттардың тәуелсіздігі мен заңның үстемдігін қамтамасыз ету жөніндегі өз ойларын ортаға салып жүрді.

Салық Зиманұлы – өз Отанына шын берілген, халқы мен елін жан-тәнімен сүйетін біртуар азамат болатын.

«Оқығанды айтпа, тоқығанды айт» демекші, өмір атты үлкен мектептен өткен Салық ағамыздың әрбір айтқан пікірінен, дәрістерінен, кітаптағы ойларынан ұлан-ғайыр өзекті мәселелердің шешу жолын табуға болады деп түсінемін.

Еліміздің бүгінгі және болашақ ұрпағы осындай ұлы тұлғаларға еліктеп ержетсе, олардың өмір жолынан өнеге алса, тәуелсіз мемлекетіміздің іргесі бұрынғыдан да нығайып, басқа елдер алдындағы мерейіміз үстем бола берері сөзсіз.

ЕДИНОЕ ЕВРАЗИЙСКОЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЕ ПРОСТРАНСТВО: ПРЕДПОСЫЛКИ И НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ

Михалёва Т.Н., декан юридического факультета БГУ, к.ю.н., доцент

Образование и культура — необходимые базисные предпосылки создания и функционирования инклюзивного интегрированного сообщества. Высшее образование, связанные с ним наука и инновации, играют огромную роль в становлении единого пространства в региональном интеграционном объединении. Человеческий потенциал раскрывается через образование, и это значит, что развитие конкурентных преимуществ в экономике, общественный прогресс достигаются через улучшение качества образования, его соответствия современным требованиям. Существуют как минимум три предпосылки для создания единого образовательного пространства в ЕЭАС и три направления его стратегического развития.

1. Исторические предпосылки.

Устоявшиеся традиции сотрудничества в едином языковом пространстве, существование в течение более чем полувека единого образовательного пространства – эти и схожие аргументы можно отнести к историческим (геоисторическим, лингвоисторическим) предпосылкам. Вместе с тем, было бы неверным ограничиваться исключительно наработанным опытом и связями. Такого рода тезис актуален для постдезинтеграционного периода – после распада объединения, на протяжении десятка-полутора десятков лет. Опыт

постсоветских стран это подтверждает. В дальнейшем начинают образовываться связи нового формата – интеграционные отношения между государствами. Диалектика развития единого пространства строится на известных постулатах преемственности и перехода к новому качеству. При этом исследователи зачастую упоминают о разнородности процессов трансформации образовательных систем в евразийском регионе в связи с «копированием» Болонской модели, утрате традиционных качественных показателей образования [1, 2]. В данном контексте представляется обоснованным построение своей парадигмы создания единого евразийского образовательного пространства, перенятие лишь лучших практик Болонского процесса и их адаптация к евразийским и национальным особенностям государств-членов ЕАЭС. Невозможно прийти к евразийскому образовательному пространству, базируясь на стандартах образовательных систем европейской интеграции. В этом направлении пока неоправданно мало внимания уделялось сохранению традиционных качественных показателей в евразийских государствах, интеграции национальных образовательных систем через аутентичные критерии социокультурного и социально-экономического развития. В этом отношении важным представляется выявление через социологические и педагогические исследования действительно важных критериев качества систем образования в евразийских государствах, исторически обусловленных, нацеленных на достижение общих интеграционных целей, и подготовка стратегии развития единого образовательного пространства в ЕАЭС как правового акта на уровне Межправительственного совета.

2. Единое образовательное пространство является частью общегуманитарного пространства.

Как отмечают, формирование единого образовательного пространства «является не только ответом на вызовы глобальной экономики, политики, но и мощным инструментом консолидации обществ на постсоветском пространстве» [3]. Глобализация как цель для мирового сообщества не оправдала себя ни в свете заявленных механизмов (преимущественно экономического характера – либерализации мирового рынка с ориентацией на запросы развитых государств), ни с точки зрения нормативно-правового оформления. Создание и функционирование региональных интеграционных объединений сегодня представляется актуальной тенденцией построения любых интернационализированных систем. Евразийская интеграция имеет преимущества в части потенциала общего социально-гуманитарного пространства, не ограниченного развитием исключительно экономических показателей интеграции (т.н. свобод рынка). Ученые указывают на актуальность развития двусторонних центров образования и науки (росийско-армянский, российско-белорусский, российско-казахстанский) и создания трех и более-сторонних аналогичных центров [2, с. 321]. Отметим, что в этом процессе не меньшей важностью обладают и социально-культурные аспекты интеграции. Мобильность академическая (которой также нужно придать новый импульс) должна сопровождаться мобильностью по культурным, культурно-просветительским направлениям. Как уже отмечалось, языковая доступность в ЕАЭС – несомненное конкурентное преимущество нашей интеграции для создания единого гуманитарного пространства.

С точки зрения нормативно-правового обеспечения данного направления, безусловно, нужны соответствующие изменения в правовую базу ЕАЭС. Договор о ЕАЭС изначально нацелен на экономическую интеграцию (ст.1, ст.4 Договора). В этом ракурсе образование может быть объектом регулирования как услуга, однако это недостаточно для формирования единого образовательного пространства, выработки стратегии развития образовательных систем для их когерентного взаимодействия, гармонизации образовательных стандартов и проч. Необходимо введение в Договор указания на возможности интеграционного взаимодействия и в сфере социально-культурной, и образовательной, а также заключение международного договора в рамках ЕАЭС об углубленном сотрудничестве в сфере образования. Такого рода договор станет частью права Союза на основании п.1 ст.6 Договора о ЕАЭС, будет базироваться на положениях преамбулы данного договора об

укреплении солидарности и углублении сотрудничества. На основании такого договора будет гораздо интенсивнее и эффективнее проходить т.н. «интеграция снизу» - создание образовательных сетей, введение программ академической мобильности, разработка совместных образовательных программ, проч.

3. ЕОП – необходимое условие для развития внутреннего рынка и свободы движения трудящихся.

Еще одной предпосылкой необходимости создания общего, а затем и единого евразийского образовательного пространства является комплексный характер любой интеграции, основанный на т.н. эффекте перелива (spill-over effect). На повестке в евразийском регионе стоит создание общего рынка труда (раздел XXVI, п. 2 ст. 28 Договора о ЕАЭС). Согласно п.3 ст. 97 Договора о ЕАЭС в целях осуществления трудящимися государств-членов трудовой деятельности в государстве трудоустройства признаются документы об образовании, выданные образовательными организациями государств-членов, без проведения процедур признания документов об образовании, за исключением педагогической, юридической, фармацевтической, медицинской деятельности в отношении которых требуется признание. Эти положения требуют развития с точки зрения подготовки и образовательных систем к таким унифицированным подходам – унификация и гармонизация образовательных стандартов. Также, в настоящее время документы об ученых степенях и ученых званиях, выданные уполномоченными органами государств-членов, признаются в соответствии с законодательством государства трудоустройства. В ближайшей перспективе данное направление потребует сближения позиций и урегулирования данного вопроса на наднациональном уровне.

Список литературы

1. Аветисян П.С., Заславская М.Т., Галикян Г.Э. Единое образовательное пространство в контексте евразийской интеграции: проблемы и перспективы / Россия: тенденции и перспективы развития. 2016. - № 11-3. – С. 106-113. - С. 110-112;

2. Титаренко Л.Г. Место и роль интеграции систем высшего образования в международном сотрудничестве стран ЕАЭС / Большая Евразия: развитие, безопасность, сотрудничество. – 2018. - № 1-2. – С. 319-321. – с. 320.

3. Аветисян П.С. Формирование образовательного пространства СНГ в условиях глобализации (социально-философская концепция). – Ереван: НАН РА, 2007. – С. 34.

ИСТОРИЯ РАЗВИТИЯ ПРАВА НА БЛАГОПРИЯТНУЮ ОКРУЖАЮЩУЮ СРЕДУ В НАЦИОНАЛЬНОМ ПРАВЕ

Мукашева Н.К., судья Семейского городского суда, доктор PhD

С принятием нового Экологического кодекса в Казахстане реализация экологических прав, в том числе права на благоприятную окружающую среду переходит в новый этап развития.

Принадлежащая каждому человеку от рождения потребность в благоприятной для жизни природной среде веками реализовывалась естественным образом и не нуждалась в правовом регулировании. В то же время на протяжении всей истории развития человеческой цивилизации происходило постепенное освоение природных богатств путем их изъятия из окружающей среды. Закладывались основы утилитарного, потребительского подход к природе, как к средству повышения уровня комфортности и безопасности проживания человека в окружающей среде.

Несмотря на то, что прогрессивная часть человеческого общества понимала необходимость охраны природы достаточно давно, в результате несбалансированного освоения природы ее состояние деградировало под воздействием деятельности человека. Эти

изменения обусловлены многими причинами, основными из которых являются научно-технический прогресс и рост населения.

Лишь с середины прошлого столетия, когда человечество осознало потенциальную глобальную экологическую катастрофу, стала очевидной задача поиска разумного баланса в отношениях человека и природы [1].

Прогрессирующий экологический кризис постепенно вовлекал отношения, в которых осуществлялось это естественное право (на благоприятную среду проживания), в сферу действия юридических норм [2]. Необходимо отметить, что в общем случае процесс формирования и становления концепции прав человека прошел длительный путь, неразрывно связанный с изменениями политического, экономического и иного характера.

История развития человеческого общества показала, что каждому поколению приходилось защищать права человека, и что человечеству еще незнакома ситуация, при которой не требуется усилий для поддержания и защиты прав и свобод человека [3]. Зарождение и становление человеческой социальности происходило в рамках первобытной морали, обычаев и традиций.

Только возникновение полисной демократии создало предпосылки для практической реализации равных прав для граждан. Выдающийся политический деятель, Солон (594 г. до н. э.), приступив к реализации своей программы по реформированию общественного и государственного строя Афин, фактически разработал в VI веке до н. э. Конституцию. Реформы Солона затронули почти все стороны афинского общества: экономические отношения, социальную структуру, военное дело и государственное управление [4].

Можно предположить, что с этого момента была заложена конституциональная основа свода государственных гарантий прав человека на полноценную жизнь и здоровье, которая является одним из источников экологического права и по настоящее время. Именно конституции государств формируют основы правового регулирования охраны окружающей среды. С другой стороны особенности развития конституций различных стран и государств естественным образом связаны с национальными особенностями как самого права, так и его реализации. Каждое правительство заботится о качестве жизни в стране, защите и улучшении окружающей среды в соответствии со своими определениями и способами реализации прав граждан на благоприятную среду.

Например, в Казахстане до присоединения к России вопросы землепользования, водопользования были отражены в нормах обычного права казахов и в шариате, действовавшем преимущественно в южных районах Казахстана. Адат (обычное право) имел большое значение в деле регулирования земельно-водных отношений.

Процесс признания права граждан Республики Казахстан на благоприятную окружающую среду был исторически связан с развитием экологического права в законодательстве СССР.

В Конституции Казахской ССР 1978 г. право на благоприятную окружающую среду прямо не было закреплено, хотя некоторые экологические аспекты были затронуты. В частности, ст. 18 Конституции гласит в интересах настоящего и будущих поколений в Казахской ССР принимаются необходимые меры для охраны и научно обоснованного, рационального использования земли и ее недр, водных ресурсов, растительного и животного мира, для сохранения в чистоте воздуха и воды, обеспечения воспроизводства природных богатств и улучшения окружающей человека среды. Также, в ст. 40 Конституции было предусмотрено, что право на охрану здоровья обеспечивается, в том числе и мерами по оздоровлению окружающей среды.

Несмотря на то, что право на благоприятную окружающую среду отсутствовало в Конституции Казахской ССР 1978 г., необходимость признания данного права присутствовало уже на тот период, в связи с имеющимися экологическими проблемами.

18 июня 1991 г. Верховный Совет Казахской ССР принимает Закон «Об охране окружающей природной среды в Казахской ССР» (Закон 1991 г.), который впервые закрепил право граждан на благоприятную окружающую среду. В этом документе впервые был

применен комплексный подход к регулированию общественных отношений в области окружающей среды. В ст. 7 данного Закона прописывается, что каждый гражданин Казахской ССР и лица, проживающие на ее территории, имеют право на благоприятную для их жизни и здоровья окружающую природную среду.

Следует отметить, что позже аналогичный Закон был принят Верховным Советом РСФСР от 19 декабря 1991г., в котором право на благоприятную окружающую среду раскрывалось опосредованно через право на охрану здоровья от неблагоприятного воздействия окружающей природной среды (ст.2), что на наш взгляд существенно хуже отражает рассматриваемое право, в отличие от Закона Казахской ССР.

Позже право человека на благоприятную окружающую среду и на возмещение ущерба, причиненного его здоровью или имуществу экологическими нарушениями (ст.29) нашло отражение в союзной Декларации прав и свобод человека от 05 сентября 1991г. № 2393-1.

Таким образом, в советский период были заложены основы систематического подхода к комплексному решению проблем защиты права граждан на благоприятную окружающую среду на достаточной законодательной базе.

После распада Советского Союза в 1993 г. была принята первая Конституция Республики Казахстан, в ней ст. 26 гласила: гражданин республики имеет право на благоприятную для жизни и здоровья окружающую природную среду. Однако экономическая ситуация в стране не могла дать должную реализацию данного права, так как требовало значительных материальных вложений. В этот период практиковалось хищническое отношение к природным ресурсам не только у государства, но и у населения. Именно с этого времени началась массовая вырубка лесных массивов, широкомасштабное использование сырьевых материалов, интенсивное загрязнение подземных и поверхностных вод.

Первыми нормативными правовыми актами в реализации права граждан на благоприятную окружающую среду стали Закон РК «О социальной защите граждан, пострадавших вследствие экологического бедствия в Приаралье» от 30 июня 1992 г. и Закон РК «О социальной защите граждан, пострадавших вследствие ядерных испытаний на Семипалатинском испытательном ядерном полигоне».

С 1993 г. Казахстан начинает активно принимать участие в международном природоохранном сотрудничестве и начинает работу по присоединению Казахстана к международным экологическим конвенциям. Конвенция Всемирной метеорологической организации была ратифицирована в 1993 г., Конвенция по биоразнообразию в 1994 г., Конвенция по борьбе с опустыниванием в 1997 г.

Результатом международного сотрудничества стало принятие в 1996 г. Концепции экологической безопасности РК, одобренная распоряжением Президента РК от 10 апреля 1996 г.

В 1998 г. Республика Казахстан стала Стороной Венской конвенции и Монреальского протокола по защите озонового слоя. В апреле 1999 г. был принят Закон РК о присоединении РК к конвенции о международной торговле видами дикой фауны и флоры, находящимися под угрозой исчезновения (СИТЕС). В сентябре 2000 г. Казахстан ратифицировал Орхусскую конвенцию и присоединился к четырем трансграничным конвенциям Европейской экономической комиссии ООН. В 2001 г. Казахстаном была ратифицирована Лондонская поправка к Монреальскому протоколу по веществам разрушающим озоновый слой [5].

По оценке ООН, экологическое управление осуществлялось несколькими государственными органами и требовало последовательных мер по развитию сотрудничества между ними. Однако исполнительные органы не проявляли должного внимания к концепции и планам устойчивого развития, и охране и улучшения состояния окружающей среды при проведении своей деятельности. Это было продиктовано экономическими и политическими реалиями текущего момента. В результате подобных действий, в государственных планах и стратегиях деятельность по удовлетворению социально-экономических, продовольственных

и энергетических потребностей страны осуществлялось без должного учета предельных возможностей окружающей среды и оценки реальных запасов природных ресурсов [6].

С принятием Конституции 1995 г., право на благоприятную окружающую среду перестает быть конституционным правом и рассматривается как одна из целей государства в области охраны окружающей среды, благоприятной для жизни и здоровья человека. Тем самым, предпочтение было отдано более аморфной по сравнению с Конституцией 1993 г. формулировке. Очевидно, данный факт можно объяснить тем, что экологические вопросы в этот период по-прежнему занимают второстепенное место по сравнению с политическими и социально-экономическими проблемами.

Принятая в 1997 г. Стратегия «Казахстан 2030» содержит ряд общих целей по охране окружающей среды и устойчивого развития. К ним относятся: стабилизация качества охраны окружающей среды; обеспечение благоприятной среды для человеческой жизнедеятельности, а также охрана природных ресурсов для будущих поколений и их рациональное производство и использование.

В 1997 г. был принят Закон РК «Об охране окружающей среды» (Закон 1997 г.) который в преамбуле определил правовые, экономические и социальные основы охраны окружающей среды в интересах настоящего и будущих поколений ... сохранение биологического разнообразия и организацию рационального природопользования. Тогда как Закон 1991 г. обеспечивал защиту прав человека на благоприятную для его жизни и здоровья окружающую природную среду ... сохранение природного равновесия и организацию рационального природопользования, что на наш взгляд, является более удачной формулировкой по сравнению с Законом 1997 г. Согласно п.1 ст. 5 Закона 1997 г. каждый гражданин и лица без гражданства, а также иностранцы, находящиеся на территории Республики Казахстан, имеют право на благоприятную для их жизни и здоровья окружающую среду, достоверную информацию об ее состоянии и мерах по ее улучшению, возмещение вреда, причиненного их здоровью и имуществу вследствие нарушения законодательства об охране окружающей среды. Данная статья стала прогрессивным началом реализации прав граждан Республики Казахстан на благоприятную окружающую среду.

Этим законом определялись основные понятия в области охраны окружающей среды, прав общественности, полномочия государственных органов и органов местного самоуправления в данной сфере. Законом устанавливались общие положения, касающиеся природопользования, лицензирования деятельности по использованию природных ресурсов и охране окружающей среды, экологического мониторинга, экологических платежей и экологического страхования, экологического нормирования, стандартизации и сертификации в области охраны окружающей среды, экологической экспертизы, государственного природного заповедного фонда и особо охраняемых природных территорий (ООПТ), экологического аудита и контроля в области охраны окружающей среды, ответственности за нарушение законодательства об охране окружающей среды и других вопросов [7].

Кроме того, были приняты специальные законы по охране окружающей среды:

- Закон «Об охране, воспроизводстве и использовании животного мира» от 21 октября 1993 г.;

- Закон «Об экологической экспертизы» от 18 марта 1997 г.;

- Закон «Об особо охраняемых природных территориях» от 15 марта 1997 г.;

- Закон «Об охране атмосферного воздуха» от 21 октября 1993 г. (ООН, 24);

- Закон РК от 23.04.1998 г. № 219-1 «О радиационной безопасности населения».

Закон «Об экологической экспертизы» от 18 марта 1997 г. стал первым законом в Казахстане, регулирующим общественные отношения в сфере экологической экспертизы. Данный нормативный акт включал определение основных понятий, компетенции государственных органов, возможных и обязательных объектов экологической экспертизы. Также этот закон регулировал основные вопросы, связанные с порядком проведения экологической экспертизы, в том числе вопросы финансирования, содержания заключения

экспертной комиссии, рассмотрения разногласий между органом экологической экспертизы, устанавливал общие положения, касающиеся ответственности за нарушения законодательства.

Статья 16 данного закона регулировала вопросы, связанные с оценкой воздействия на окружающую среду (ОВОС). Детально данная процедура регламентировалась Временной инструкцией о порядке проведения ОВОС от 30 декабря 1993 г. Пункт 4.1 данного нормативного документа устанавливал требование о применении данной процедуры ко всем, без исключения, видам планируемой хозяйственной деятельности. Процедура оценки воздействия на окружающую среду применялась в полном объеме по видам хозяйственной деятельности, отнесенным к категории экологически опасных (Приложение 6 «Инструкции об ОВОС»), либо она могла быть применена по решению центрального исполнительного органа в области охраны окружающей среды - МООС РК. «Инструкция о порядке проведения ОВОС» не устанавливала четких требований и не обеспечивала эффективного участия общественности в данной процедуре.

Особый интерес представляет Конвенция Европейской Экономической Комиссии ООН «О доступе к информации, участию общественности в принятии решений и доступе к правосудию по вопросам, касающимся окружающей среды», ратифицированная Законом Республики Казахстан от 23.10.2000 г. № 92-ІІ ЗРК (Орхусская конвенция). В статье 1 Орхусской конвенции определено, что для содействия защите права каждого человека нынешнего и будущих поколений жить в окружающей среде, благоприятной для его здоровья и благосостояния, каждая Сторона гарантирует право на доступ к экологической информации, на участие общественности в процессе принятия решений на доступ правосудию по вопросам, касающимся окружающей среды. Данная конвенция подлежит непосредственному применению и имеет приоритет перед национальным законодательством в соответствии с Конституцией РК, согласно которой международные договоры, ратифицированные Республикой, имеют приоритет перед ее законами и применяются непосредственно, кроме случаев, когда из международного договора следует, что для его применения требуется издание закона (ст.4).

В 2003 г. началом формирования новой государственной экологической политики Республики Казахстан стало заседание Совета Безопасности, где впервые были рассмотрены наиболее острые экологические проблемы Казахстана и определена необходимость принятия мер по обеспечению экологической безопасности. В результате Министерством охраны окружающей среды была разработана Концепция экологической безопасности Республики Казахстан на 2004-2015 годы, утвержденная Указом Президента РК в декабре 2003 г. Важность Концепции заключалась в том, что впервые были проанализированы и систематизированы экологические проблемы Казахстана, и разделены на глобальные, национальные и локальные в зависимости от их значимости и уровня их решения.

Концептуально новыми основными направлениями обеспечения экологической безопасности страны были определены: экологизация экономики, законодательства и общества. Процесс экологизации экономики начался с рассмотрения государственных, отраслевых и региональных программ социально-экономического развития через призму экологической целесообразности и безопасности, а также разработки самих программ экологической направленности.

В результате Министерством была разработана только одна программа – «Программа развития государственной системы предупреждения и ликвидации чрезвычайных ситуаций на 2004-2010 годы». Постановление Кабинета Министров Республики Казахстан от 11 января 1995 г. № 34 «О разработке Государственной программы миграции населения» утратило силу постановлением Правительства РК от 09 декабря 2005 г. № 1224.

В этом же году происходит кодификация законов, регламентирующих вопросы природопользования. Так принимается Земельный кодекс РК от 20 июня 2003 г., Водный кодекс РК от 9 июля 2003 г., Лесной кодекс РК от 8 июля 2003 года.

Следующим документом стало принятие Концепции перехода Республики Казахстан к устойчивому развитию на 2007-2024 годы, утвержденной Указом Президента Республики Казахстан от 14.11.2006 г. Предполагался переход к устойчивому развитию для Казахстана на поэтапной основе. Подготовительный этап (2007-2009 годы) - подготовка условий для включения принципов устойчивого развития во все сферы общественной и политической деятельности, диверсификации экономики, осуществления технологического прорыва. Первый этап (2010-2012 годы) - обеспечение вхождения Республики Казахстан в число пятидесяти наиболее конкурентоспособных стран мира. Второй этап (2013-2018 годы) - укрепление положения страны среди лидеров мирового развития по уровню качества жизни, существенное сокращение потерь от нерационального использования природных ресурсов и обеспечение высокого уровня экологической устойчивости страны. Третий этап (2019-2024 годы) - достижение принятых международных критериев устойчивого развития.

Однако, не достигнув своей реализации, Концепция экологической безопасности РК на 2004-2015 годы и Концепция перехода Республики Казахстан к устойчивому развитию на 2007-2024 годы утратили свою силу в 2011 г.

В силу Экологического кодекса от 09.01.2007 г., были определены в статье 13 основные экологические права, в том числе и право на благоприятную для жизни и здоровья окружающую среду.

Процесс становления правовых основ права граждан на благоприятную окружающую среду завершился вступлением Экологического кодекса от 02 января 2021 года. В пункте 1 статьи 13 Экологического кодекса закреплено, что каждый имеет право на благоприятную окружающую среду.

Таким образом, можно утверждать, что на протяжении многих веков происходило не только становление и формирование понятия экологического права, но также постоянное его уточнение и расширение. Это связано с системными качествами объекта экологического права: взаимоотношениями двух глобальных систем – человека и природы. С этой точки зрения реализацию права граждан на благоприятную окружающую среду можно рассматривать как конечную и основную цель функционирования системы экологического права.

В рамках теории системного анализа любая цель сложной системы не может иметь однозначного толкования в конкретных условиях. Поэтому процесс формирования понятия права граждан на благоприятную окружающую среду должен рассматриваться в контексте социальных, экономических и политических условий развития общества в пределах исследуемых временных рамок.

Результаты анализа исследуемых фактических данных показали, что развитие права на благоприятную окружающую среду в Республике Казахстан имело долгий и противоречивый характер. Можно сказать, что этот процесс был весьма сложен, до сих пор до конца не изучен и имеет ряд особенностей, связанных с национальными аспектами.

Следует отметить что, при исследовании вопросов, связанных с правом человека на благоприятные условия жизни возникает потребность в освещении, связанных с ними экологических аспектов. Для экологического права такая междисциплинарность является неотъемлемым качеством. Рассмотрение становления экологического права должно осуществляться в контексте сложившихся в данный период взаимоотношений между человеческим обществом и окружающей средой. Например, в качестве одного из важных биологических индикаторов, степени нарушения баланса между человеком и природой является исчезновение некоторых видов фауны и флоры в процессе техногенного воздействия человека на биосферу. Возникновение Красной книги редких и исчезающих видов животных и растений обусловлено исключительно человеческой деятельностью.

Что показал анализ исторических данных? Начиная с периода, когда появилось и стало развиваться само понятие экологии, возникло противоречие, разрыв между концепцией экологической устойчивости и ее реализацией на всех уровнях управления. Практически для всех рассматриваемых временных периодов исследователи отмечают приоритет текущих государственных интересов или интересов различных группировок перед возможными

негативными экологическими последствиями. В большинстве случаев мы можем утверждать о фактическом пренебрежении правами граждан Казахстана на благоприятные условия жизни на протяжении всей истории формирования экологического права. С этой точки зрения хотелось бы положительным образом отметить Советский период, когда были заложены основы экологического нормирования, позволяющие в определенной степени оценивать, контролировать и управлять загрязнением всех компонентов окружающей среды.

В целом национальное экологическое право в Казахстане находится в процессе динамичного развития. Возникающие по мере развития экономики, промышленности и сельского хозяйства экологические проблемы формулируются, имеют не только научное и правовое теоретическое обоснования, но и достаточно развитый междисциплинарный инструментарий для своего практического решения. При этом, несмотря на все предпринимаемые усилия Казахстан, так же, как и многие страны стоит перед порогом экологической катастрофы. С каждым годом увеличивается количество человеческих жертв и пострадавших людей в результате загрязнения среды обитания, здоровье населения неуклонно ухудшается, резервы восстановления природных ресурсов практически исчерпаны.

Следует заметить, что в Казахстане, так же, как и в Российском правозащитном движении проблема экологических прав человека традиционно не рассматривается как значимая и существенная. Эту тенденцию необходимо переломить, и существенная роль в этом вопросе отводится государству. Одним из вариантов выхода из сложившейся ситуации можно рассматривать Концепцию перехода Казахстана к «Зеленой экономике», утвержденную Указом Президента от 30.05.2013г. и являющуюся итогом Конференции ООН по устойчивому развитию РИО +20.

Переход Казахстана к «Зеленой экономике» с полным основанием можно рассматривать как попытку внедрения экономики, ориентированной на экологизацию всех подсистем на качественно новом уровне – уровне международных стандартов с использованием современных технологий, что несомненно является эффективным способом обеспечения права граждан на благоприятную окружающую среду. Здесь очень важен процесс гармонизации национального законодательства и норм международного права.

В целом, можно сказать, что для достижения реальных положительных результатов необходимо поэтапно решать возникающие экологические проблемы до получения конечных результатов для определенных временных границ с учетом конкретных демографических, геологических, климатических и других условий районов высокого экологического риска. Такой подход позволяет увидеть перспективы, или реальные возможности, обеспечивающие своевременность завершения очередного этапа на пути к цели - обеспечению права каждого на благоприятную окружающую среду.

Список использованной литературы:

- 1 Васильева М.И. Судебная защита экологических прав. - М. – 1996. - 216 с. –С.8.
- 2 Лукашева Е.А. Права человека: Учебник для вузов. – 6 изд. - М., 1999.- С. 14.
- 3 Башимов М.С. Институт омбудсмана (уполномоченного по правам человека). – Астана: Фолиант, 2003. - 312 с. – С.8.
- 4Еренов А. Е. Возникновение и развитие социалистических земельных правоотношений в Казахской ССР. - Алма-Ата: Академия наук Каз.ССР, 1963 -364 с. - С.77.
- 5 Ишанкулов М.Ш. Деятельность по международным экологическим конвенциям в Республике Казахстан: современное состояние, проблемы. Международные природоохранные конвенции: введение в проблему. Материалы семинара. Кокшетау, 3 мая 2001 г.С.8-37.
- 6 Окружающая среда и устойчивое развитие в Казахстане. Серия публикаций ПРООН Казахстан. Алматы 2004. 209 с. С.23.
- 7 Окружающая среда и устойчивое развитие в Казахстане. Серия публикаций ПРООН Казахстан. Алматы 2004. 209 с. С.24.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ПАТРИОТИЗМНІҢ ҚАЛЫПТАСУ ЖОЛДАРЫ ЖӘНЕ ОНЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Мусин Қ.С., академик Е.А. Бөкетов атындағы ҚарУ қауымдастырылған профессоры

Мемлекетіміздің тәуелсіздігі - еліміздің мақтанышы мен қазақстандық патриотизмнің жарқын символы. Тәуелсіздіктің жоғары және қасиетті ұғымы біздің халқымызды біріктіруге бағытталған және Қазақстанның болашақ бағдарланған елін одан әрі қалыптастыратын ұрпақтардың құнды мұрасы бола алатын, Қазақстанның бірлігі мен ұлттық идеясының негізі болып табылады.

Қазақстандық патриотизм - посткеңестік заманда алғашқылардың бірі болып алға жылжып, жаңа мемлекет құрып, өзінің өршіл, ауқымды өзгерістерімен шетелдік саясаткерлер мен мемлекет көшбасшыларын, сондай-ақ өз отандастарын таң қалдыра отырып, өзінің Отанын мақтан тұтудың маңызды негізі. Қазір қазақстандық патриотизмді тәрбиелеу туралы көп сөз қозғалады. Бұл ұғымның мәні неде? Оның негізгі қағидалары қандай? Қазақстанның жаңа тарихының соңғы онжылдығында патриотизм сияқты бірде - бір идеологиялық құндылық сынақтарға ұшырамаған. Қазақстандық патриотизм, қазақстандық интернационализммен, қазақстандық ұлтаралық татулықпен байланысты деген ұғымды білдіреді. Оның түбінде ұлттық және мемлекеттік идеология жатыр. Біз осының барлығын қатар алып жүруіміз керек. Ұлттық идеология - қазақстанда тұрып жатқан әр ұлттың мәдениеті, салт-дәстүрі, тілі, діні, тарихынан туындайтын көзқарас. Оған негізінен қазақ азаматтары атсалысуы, көш бастауы керек [1.93].

Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті Н.Ә.Назарбаев өзінің «Қазақстанның болашағы - қоғамның идеялық бірлігінде», «Тарих толқынында» деген еңбектерінде идеялық мәселелерге топтасудың керек екенін айтып, бірігуге шақырып, бұл міндетті жүзеге асыруда білім берудің, отбасы, еңбек ұжымы сияқты дәстүрлі институттардың маңызды роль атқаратынын, олардың ықпалы ерекше тиімді болатынын баса айта отырып, «Біздің тағы бір аса маңызды идеологиялық міндеттеріміз - Қазақстандық патриотизмді тәрбиелеу, әрбір азаматтың өзін-өзі айқын билеу. Олай болса, осы міндетті орындау жолында тәрбие мәселесін қолға алып, ұрпақтарды аздырмай-тоздырмай қазіргі сауда-сатықтың, алдау-арбаудың ықпалына жібермей, етегіне сүйретпей еліміздің болашақ өркениетті дамуын алға бастыртатын адамдарын тәрбиелеуіміз керек», - деді Елбасы.

Қазақстан Республикасының тәуелсіздігі жағдайында барлық ұлттардың сана-сезімін қалтқысыз қамтитын патриотизм, ел бірлігі, мемлекеттік тілді құрметтеу идеясы қалыптасуы қажет. Ол үшін Қазақстандағы барлық ұлт өкілдері Отанды сезінуі керек. Құқықтық нигилизмге және өз Отанына деген бейберекеттілікке жол бермеу үшін өзінің құндылықтарын, адамгершілік қағидаларын сақтауға тиіс [2.118].

Қазақстандық патриотизм – Қазақстанда мекендейтін барлық ұлт пен ұлыстардың, халықтардың Қазақстан мемлекетінің әлемдік биіктен көрінуі үшін білім, мәдениет, экономика, әлеуметтік тұрғыда дамуына жағдай жасай отырып, еліміздегі бейбітшілік, бірлік пен тәуелсіздікті сақтау үшін барлық күш-жігерін жұмсауы. Қазақстандық патриотизмді бүкіл қазақстандықтарды жасампаз еңбекке шақыру, береке-бірлікті, баянды ынтымақты орнықтыру деп сипаттауға болады. Патриоттық рух - тәуелсіз еліміздің әлемдік өркениет көшіне қосылып, дүниежүзілік қауымдастықтан лайықты орнын алуына мүмкіндік беретін бірден-бір күш. Төл тарихы, мәдениеті мен өнері, экономикалық қуаты жоқ ел басқаларға да қызықсыз. Ал оларды кең таныту үшін алдымен өз қадір-қасиетінді өзін жақсы білуің, мақтаныш ете алуың керек. Әр адам ата - бабаларымыз негізін салып кеткен игі дәстүрлерді мақтан ете отырып, өз ұлтын терең сүю арқылы басқа ұлттарды танып, құрметтеуге тиіс. Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына әр жылғы Жолдауларын зерделей келе Қазақстандағы әлеуметтік жағдайлар жылдан – жылға дамып отырғанын көреміз: ұлттық білім беру жүйесінің әлемдік білім жүйесімен кіріктірілуі, халықты тұрғын үймен қамтамасыз ету, денсаулық мәселесі, Қазақстанның әлемдегі бәсекеге барынша қабілетті 30,

50 елдің қатарына кіру стратегиясы, қазақ халқының моральдық және рухани құндылықтарын одан әрі дамытуға септігін тигізіп, Отанға деген мақтаныш сезімін жандандыра түсетіні сөзсіз.

Тәуелсіздік алғаннан кейін, Қазақстан Республикасы посткеңестік кеңістіктегі көптеген елдер үшін сәтті экономикалық, саяси және әлеуметтік модернизацияның үлгісі болды. Табиғи байлыққа, халықтың зияткерлік әлеуетіне және халықтың саяси белсенділігіне ие Қазақстан жақын болашақта әлемдегі ең дамыған отыз елдің қатарына кіру жолында елеулі қадамдар жасап жатыр. Осыған орай Н.Ә. Назарбаев «әлемнің дамыған 30 елінің қатарына өткен кезде бізге адал бәсекелестік, әділеттілік, заңның үстемдігі және жоғары құқықтық мәдениет қажет» деген пікірді нақты қолдайды.

Бүгінгі таңда елімізде осы бағытта үлкен жұмыс жүргізілуде, атап айтқанда азаматтық қоғамды құруға бағытталған барлық құқықтық жүйені жетілдіру бойынша реформалар жүргізілуде. Бір мысал ретінде 2010 жылдан 2020 жылға дейінгі кезеңге арналған құқықтық саясат тұжырымдамасын келтіруге болады: «...елдің индустриялық-инновациялық дамуын қамтамасыз етудің, оның зияткерлік әлеуетін арттырудың маңызды шарты болып табылатын ғылыми және білім беру қызметін құқықтық реттеу құқықтық саясаттың құрамдас бөлігі болып табылады».

Жас, тәуелсіз және табысты қалыптасқан мемлекеттің барлық қызмет салаларында жеткен жетістіктерін көрсететін қазақстандық патриотизм дербес және терең саяси құбылыс ретінде болу үшін барлық қажетті алғышарттарға ие. Оны құруға өз елінің одан әрі өркендеуі мен әл-ауқатына мүдделі барлық қазақстандық қоғам қатысу керек [3.119].

Қазақстандық патриотизмнің басты мақсаттарының бірі - Қазақстан Республикасы азаматтарын біріктіру және әрбір азаматтың өміріне мән беру қажеттілігі, олардың белсенділігіне, адалдығына деген көзқарас пен сезімді оята отырып, олардың қызметіне, тәсілдері мен сезімдерін ояту. Тағы бір мақсат - азаматтар арасында жоғары патриоттық сана қалыптастыру, өз Отанына деген адалдық сезімі, тарихи құндылықтар мен мемлекеттің тағдырдағы рөлін зерттеу, өз еліне деген мақтаныш сезімін сақтау және дамыту негізінде Отан мүдделерін қорғау бойынша азаматтық парызды және конституциялық міндеттерді орындауға дайын болу. Сонымен қатар, мемлекет жеке тұлғаның белсенді азаматтық ұстанымын, әскери-патриоттық тәрбиенің қажеттілігін, әртүрлі ұлттар, нәсілдер, сенім және т.б. қатынастарының принципі ретінде толеранттылықты тәрбиелеу, сонымен қатар қоғам мен жеке тұлғаның әлеуметтік маңызды құндылықтарын қалыптастыру және дамыту міндеттерін қояды. Сондықтан, бүгінгі күні идеологиялық аймақ кезеңінде, тәрбие жүйесінде азаматтық патриотизм ерекше маңызға ие болады, оның негізінде азаматтық мораль, өз тарихы үшін, өзінің туған жері, елі, салт-дәстүрі үшін мақтанышы жатыр [4.210].

Қазіргі заманауи заманда білім беру мазмұнын жаңартудың маңызды басымдықтарының бірі азаматтық және патриоттық тәрбиелеуді жаңғырту және дамыту болып табылады. Жеке тұлғаны қалыптастыру кезінде азаматтық, құқықтық, саяси мәдениетті ұштастыру қажет.

Қорытындылай келе, патриоттық тәрбиенің барлық компоненттері кешенді пайдаланылғанда ғана, туған жермен сабақтастықты терең сезінуге, оның табиғаты, тарихы, мәдениеті, ана тілі, Ата заңы, алып жатқан аумағы, өмір салтымен ажырамас байланысын орнатуға болады. Қазақстанда патриотизмді тәрбиелеу үшін осы компоненттердің көбісі пайдаланылады. Елбасының саясаты патриоттық тәрбиенің қоғамдық мәртебесін арттыруға, «Біз, Қазақстан халқы» - біртұтас этносаяси қауымдастық ретінде қалыптастыруға, жалпы азаматтық бейбітшілік пен ұлтаралық келісімді сақтауға және қолдауға бағытталған.

Егемен Қазақстанның дамуы мен нығаюының маңызды факторлары патриотизм мен азаматтық болып саналады. Бұл қазақстандық патриотизмнің мызғымас негізін құратын, жаңа мемлекет құру процесінде меншік сезімін қалыптастыратын және өз Отанымыздың нақты жетістіктер мен табыстарға негізделген керемет перспективаларға ие екендігіне өз еліндегі ұлттық мақтаныш болып табылады [5.28].

Қазақстандық патриотизмді қарастыра отырып, келесі негізгі сәттерді анықтауға болады:

- азаматтардың бойында жоғары патриоттық сананы, өз Отанына деген адалдық сезімін, тарихи құндылықтар мен мемлекеттің әлем тағдырындағы рөлін зерделеу, өз елі үшін мақтаныш сезімін сақтау және дамыту негізінде Отан мүдделерін қорғау бойынша азаматтық борыш пен конституциялық міндеттерді орындауға дайындығын қалыптастыру;

- тұлғаның белсенді азаматтық ұстанымын тәрбиелеу;

- әскери-патриоттық тәрбие;

- патриоттық тәрбие және Ұлттық сұрақ, түрлі ұлттар, нәсілдер, конфессиялық тиістілік және өзара қарым-қатынас принципі ретінде төзімділікке тәрбиелеу;

- қоғам мен тұлғаның әлеуметтік маңызды құндылықтарын қалыптастыру және дамыту.

Енді патриотизмнің мақсаттарынан патриотизмнің нақты міндеттеріне және Қазақстандағы патриотизмді дамытуға арналған міндеттерге көшейік.

Алғашқы міндеттер қатарына патриотизмнің оң бағытын қоюға болады. Бұл республика азаматтарының патриотизмін дамытып, патриотизмді жою арнасына емес, қоғамдық өмірде де, билікте де дұрыс арнаға бағыттауды білдіреді. Маңыздылығы жағынан патриотизм бағытына жол бермейтін мәселенің бірі болып ұлттық қауіпсіздік мәселесі табылады. Патриотизмге тәрбиелеу мәселесі - ұлттық қауіпсіздік мәселесі. Егер бір ортаға бірікпей, өз республика тағдыры жауапкершіліксіз қалатын болса, онда маңызы зор нәтижелерге қол жету мүмкін емес. Бұл жерде азаматтық-патриоттық тәрбиені де қосуға болады: мемлекеттік рәміздерді насихаттау, әскерге, құқық қорғау органдарына, барлық мемлекеттік институттарға құрмет көрсету. Бұл - өз құқықтары мен міндеттерін білуі тиіс жастардың құқықтық тәрбиесі, сондай ақ құқық бұзушылықтың алдын алу және салауатты өмір салтын насихаттау болып табылады.

Әдебиеттер тізімі

1. Раев Д. Қазақстандық патриотизм мен гуманизм // Ақиқат. – 2010. – №89.–89-95 б.
2. Қозыбаев М.Қ. Тарих зердесі. 2-кітап. – Алматы: Ғылым, 1998. – 186 б.
3. Назарбаев Н. Тәуелсіздік белестері. – Алматы, 2003. – 359 б.
4. Зайниева Л.Ю. Государственная молодежная политика: Казахстан в контексте мирового опыта. – Алматы: Дайк – Пресс, 2006. – 495 с.
5. Ертісбаев Е. Егемендік – ел игілігі. Егемен Қазақстан.- 2000.

К ВОПРОСУ О СИСТЕМЕ МЕР ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ КОРРУПЦИИ НА ГОСУДАРСТВЕННОЙ СЛУЖБЕ

Мусилим Т., магистрант 1 курса КарУ имени академика Е.А.Букетова

Научный руководитель - Балгимбекова Г.У., доктор PhD, доцент кафедры конституционного и международного права

Закон Республики Казахстан от 18 ноября 2015 года № 410-V «О противодействии коррупции» в качестве мер противодействия коррупции включает:

- 1) антикоррупционный мониторинг;
- 2) анализ коррупционных рисков;
- 3) формирование антикоррупционной культуры;
- 3-1) проведение научной антикоррупционной экспертизы проектов нормативных правовых актов в соответствии с законодательством Республики Казахстан;
- 4) выявление коррупциогенных норм при производстве юридической экспертизы в соответствии с законодательством Республики Казахстан;
- 5) формирование и соблюдение антикоррупционных стандартов;

- 6) финансовый контроль;
- 7) антикоррупционные ограничения;
- 8) предотвращение и разрешение конфликта интересов;
- 9) меры противодействия коррупции в сфере предпринимательства;
- 10) выявление, пресечение, раскрытие и расследование коррупционных правонарушений;
- 11) сообщение о коррупционных правонарушениях;
- 12) устранение последствий коррупционных правонарушений;
- 13) формирование и публикацию Национального доклада о противодействии коррупции [1].

Данные положения убедительно свидетельствуют, что противодействие коррупции носит системный характер и имеет целью не только применение мер юридической ответственности к лицам, совершившим коррупционные правонарушения, но и целый комплекс предупреждающих, превентивных мер.

Можно утверждать, что для противодействия коррупции в системе государственной службы Республики Казахстан необходимо использовать всю совокупность правовых. Однако центральное место в механизме противодействия коррупции в системе государственной службы РК, как, должно быть отведено именно административно-правовым. Связано это с тем, что нормы административного права определяют режим осуществления государственной службы. Они же определяют режим публичного управления в целом, ими устанавливаются порядок предоставления публичных услуг гражданам и юридическим лицам, порядок взаимоотношения различных субъектов в сфере исполнительно-распорядительной деятельности.

К числу административно-правовых средств противодействия коррупции можно отнести:

- административные запреты, связанные с режимом государственной службы;
- средства урегулирования конфликта интересов на государственной службе;
- четкий должностной регламент государственного служащего; конкурсное замещение должности государственной службы;
- установление и обязательное использование кадрового резерва в системе государственной службы;
- обязательное установление альтернативы при выборе кандидатов при назначении на должность; при поступлении на государственную службу;
- механизм согласования с подразделениями собственной безопасности кандидатур при назначении на ответственные должности государственной правоохранительной службы;
- определение статуса должности государственной службы, которая связана с коррупционными угрозами; социальные гарантии, связанные с режимом и статусом государственного служащего;
- аттестацию государственных служащих;
- поощрения и награждения государственных служащих;
- определение примерных этапов карьерного роста государственного служащего;
- отстранение от занимаемой должности государственной службы в случаях возникновения «конфликта интересов»;
- квалификационный экзамен;
- служебной дисциплины на государственной службе;
- административный контроль за служебной деятельностью государственных;
- налоговый контроль за имущественным положением государственного служащего и членов его семьи;
- дисциплинарную и административную ответственность государственных служащих;
- механизм предоставления сведений о доходах, имуществе и обязательствах имущественного характера государственного служащего;
- оплату труда государственных служащих;
- ротацию кадров в системе государственной службы и др [2] .

Вследствие коррупционных деяний происходит неправомерное извлечение материальных и нематериальных благ, результатом чего является подрыв интересов общества и снижение авторитета государственной власти.

Поэтому государство будет и дальше принимать все меры и создавать условия, при которых использование служебных полномочий в корыстных целях будет невыгодным и невозможным.

Одной из важных таких мер станет декларирование государственным служащими не только своих доходов, но и расходов. В дальнейшем такое декларирование будет распространено на все население, что окажет положительное влияние на соблюдение законности и обеспечение прозрачности в системе государственной службы.

Переход ко всеобщему декларированию доходов и расходов позволит продолжить последовательную имплементацию международных антикоррупционных стандартов в национальное законодательство.

Еще одним важным фактором усиления превентивной работы по противодействию коррупции является ответственность руководителей за совершение коррупционных правонарушений подчиненными. Такой подход значительно укрепит систему обеспечения добропорядочности на государственной службе.

Определение уровня коррупции в качестве показателя эффективности деятельности исполнительных органов также способствует интенсификации предупредительных мер.

Для снижения уровня коррупции в государственном аппарате предусматривается дальнейшее поэтапное повышение заработной платы и социальных льгот чиновников по мере расширения финансовых возможностей государства. Эта задача актуализируется и с учетом того, что оплата труда государственных служащих пока остается недостаточно конкурентоспособной по сравнению с частным сектором.

Неподкупность государственных служащих и прозрачность их деятельности - основа успешности антикоррупционной политики.

Одной из предпосылок для коррупционных проявлений является также наличие непосредственного контакта чиновника с гражданином. Чем проще и прозрачнее процедура получения государственных услуг, тем меньше уровень коррупции.

В этой связи будут приняты меры по поэтапной передаче ряда государственных функций в негосударственный сектор - саморегулируемым организациям.

Влияние человеческого фактора минимизирует и широкое использование современных информационных технологий.

В результате будет возрастать объем услуг, оказываемых населению в электронном формате, в таком формате, в том числе будет обеспечиваться выдача разрешений.

В базовых отраслях социальной сферы, включая образование и здравоохранение, оказание соответствующих услуг в электронном виде будет способствовать снижению коррупциогенности.

Будет модернизироваться система государственных закупок, которая относится к наиболее коррупционной сфере деятельности. Именно здесь совершается каждое четвертое коррупционное преступление.

Для кардинального улучшения ситуации потребуются такие меры, как закрепление единого оператора, внедрение автоматизированного подбора товаров, совершенствование процедур приема выполненных работ и услуг.

Будут максимально автоматизироваться процедуры оказания государственных услуг, в том числе в таможенной, налоговой сферах, в области сельского хозяйства, земельных отношений, банковской деятельности. Расширится и перечень государственных услуг, предоставляемых населению через ЦОНЫ.

В целом принцип прозрачности является ключевым фактором в противодействии коррупции, и поэтому работа по его внедрению будет проводиться на постоянной, системной основе, в том числе путем мониторинга качества и доступности оказания государственных услуг.

Список использованной литературы:

1. Закон Республики Казахстан от 18 ноября 2015 года № 410-V «О противодействии коррупции» // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000410>
2. Закон Республики Казахстан “О государственной службе” от 23 ноября 2015 г. №416- V ЗРК // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000416>

ВОПРОСЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ АДМИНИСТРАТИВНО-ПРОЦЕССУАЛЬНОГО ПРАВА НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ РАЗВИТИЯ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Муслимова К.С., к.ю.н., профессор кафедры конституционного и международного права Карагандинского университета им. академика Е.А. Букетова;

Билялова М.И., доктор PhD, доцент кафедры конституционного и международного права Карагандинского университета им. академика Е.А. Букетова

Важное направление по совершенствованию административно-процессуального права, которое было реализовано за десятилетний период действия Концепции правовой политики Казахстана на период с 2010 до 2020 года, утвержденной Указом Президента Республики от 24 августа 2009 года № 858 - это принятие Административного процедурно-процессуального кодекса Республики Казахстан. В Концепции говорится, что одним из важных направлений совершенствования административного права является развитие административно-процессуального права, вершиной которого стало бы принятие Административного процессуального кодекса. При этом следует четко определиться с предметом регулирования административно-процессуального законодательства.

Также в контексте развития административно-процессуального права следует рассматривать вопрос об административной юстиции, разрешающей споры о праве, возникающие из публично-правовых отношений между государством и гражданином (организацией). То есть подлежит рассмотрению вопрос процессуального обособления и легитимации порядка разрешения конфликтов публично-правового характера. Таким образом, административное судопроизводство должно стать полноправной формой осуществления правосудия, наряду с уголовным и гражданским судопроизводством.

В Концепции говорится, что развитие системы государственного управления в Казахстане неразрывно связано с правовым обеспечением административной реформы, направленной на создание эффективного и компактного государственного аппарата, внедрение новых управленческих технологий, совершенствование административных процедур- обеспечение эффективного функционирования государственного аппарата на всех уровнях власти [1]. Таким образом, в Концепции говорится и о необходимости совершенствования административных процедур.

Работа над созданием Кодекса шла очень долго. Предлагалось несколько вариантов кодекса, на первоначальном этапе имело место даже непонимание отдельными специалистами юридической природы будущего кодекса. В определенной степени, это объяснялось неоднозначными и разными теоретическими подходами в понимании административного процесса (широкое и узкое понимание), смешением понятий административная юстиция и административная юрисдикция, административные процедуры и административное судопроизводство и т.д.

Кроме того не стоит забывать и факт отсутствия в советский период законодательного закрепления административного процесса, осуществления правосудия по публично-правовым спорам по правилам гражданского судопроизводства и по лишь отдельным категориям дел. С обретением независимости и формированием нового законодательства на основе Конституции, провозгласившей в качестве приоритета права и свободы человека и

гражданина, в Республике Казахстан, рассмотрение жалоб граждан на неправомерные действия госорганов и должностных лиц осуществляется как в административном порядке (по подчиненности), так в и судебном по правилам особого искового производства, предусмотренного в ГПК РК.

Не останавливаясь подробно на научной дискуссии по проблемам административного процесса, можно констатировать, что задача разработки и принятия Административного процессуального кодекса, поставленная в Концепции в итоге выполнена. Каковы же особенности данного документа, который вступит в силу 1 июля 2021 года?

1. Кодекс регулирует отношения, связанные с осуществлением административных процедур, внутренних административных процедур государственных органов, а также административного судопроизводства.

В статье 4 Административно-процедурно-процессуального кодекса РК даны определения административным процедурам, внутренним административным процедурам государственных органов. Административная процедура – деятельность административного органа, должностного лица по рассмотрению административного дела, принятию и исполнению по нему решения, совершаемая на основании обращения или по собственной инициативе, а также деятельность, осуществляемая в порядке упрощенной административной процедуры; внутренняя административная процедура государственных органов – единоличная распорядительная деятельность должностного лица или деятельность коллегиального государственного органа, связанная с вопросами организации государственного органа, внутреннего порядка рассмотрения, прохождения служебных документов и внутреннего контроля за их исполнением, процедура, регламентирующая информационный обмен между государственными органами, их структурными и территориальными подразделениями и должностными лицами, а также осуществление передачи государственных функций в конкурентную среду [2].

Однако в кодексе не дано понятия административного процесса. Принимая во внимание дискуссию по проблемам административного процесса, полагаем, что следовало бы дать определение этому понятию в статье 4, где раскрывается содержание основных дефиниций, используемых в кодексе. Косвенно, из содержания кодекса следует, что административный процесс- это порядок осуществления административного судопроизводства. Так, например, п.3 ст.16 кодекса гласит, что «суд по собственной инициативе или мотивированному ходатайству участников административного процесса собирает дополнительные материалы и доказательства, а также выполняет иные действия, направленные на решение задач административного судопроизводства». П.2 ст.16 Административно- процедурно- процессуального кодекса РК гласит, что судам в порядке административного судопроизводства подсудны споры, вытекающие из публично-правовых отношений, предусмотренные настоящим Кодексом [2].

Объединив эти три понятия (административные процедуры, внутренние административные процедуры государственных органов, административное судопроизводство), мы приходим к выводу о том, что под административным процессом в широком смысле понимается: деятельность административного органа, должностного лица по рассмотрению административного дела, принятию и исполнению по нему решения, совершаемая на основании обращения или по собственной инициативе, а также деятельность, осуществляемая в порядке упрощенной административной процедуры, внутренние административные процедуры и административное судопроизводство. Административный процесс в собственном или узком значении - это есть порядок административного судопроизводства.

Кодекс объединил в себе нормы и принципы Законов Республики Казахстан «Об обращениях физических и юридических лиц», « Об административных процедурах», ГПК (особое исковое производство), и некоторых других актов, затрагивающих вопросы рассмотрения обращений граждан и оказания государственных услуг. Предстоит обновление значительного массива нормативных правовых актов в связи с принятием кодекса.

Определяющее значение для понимания сущности Административно-процедурно-процессуального кодекса РК имеет на наш взгляд, анализ принципов, то есть основополагающих начал, которые изложены в главе 2 кодекса.

Пункт 1 статьи 6 «Принципы административных процедур и административного судопроизводства и их значение» гласит, что административные процедуры и административное судопроизводство осуществляются на основе принципов, изложенных в кодексе. К ним относятся принципы: законности, справедливости, защиты прав, свобод и законных интересов, соразмерности, пределов осуществления административного усмотрения, приоритета прав, охраны права на доверие, запрета злоупотребления формальными требованиями, презумпции достоверности, активной роли суда, разумного срока административного судопроизводства, обязательности судебных актов [2].

Объединение в одном кодексе правового регулирования внешних административных процедур, внутренних административных процедур и порядка административного судопроизводства закономерно привело к тому что, такие принципы, как законность, справедливость, защита прав, свобод и законных интересов, приоритет прав, запрет злоупотребления формальными требованиями, презумпция достоверности присущи как для процедурной, так и для процессуальной деятельности.

Однако, несмотря на общность этих принципов, и учитывая особенности и различия процедурной и процессуальной деятельности, в Кодексе нашли свое закрепление, во-первых, административно-процедурные принципы и, во-вторых, административно-процессуальные принципы.

Так, для административно-процедурной деятельности свойственны такие принципы как охрана права на доверие, соразмерность, пределы осуществления административного усмотрения. Эти принципы можно назвать административно-процедурными.

Не секрет, что в процессе управленческой деятельности органы и должностные лица руководствуясь принципом законности, исходят и из административного усмотрения. В кодексе впервые дается определение административному усмотрению, как полномочию административного органа, должностного лица принимать в установленных законодательством Республики Казахстан целях и пределах одно из возможных решений на основании оценки их законности.

При использовании административного усмотрения административный орган, должностное лицо должны обеспечивать справедливый баланс интересов участника административной процедуры и общества.

При этом параметры административного акта, административного действия (бездействия) должны быть соразмерными, под которыми подразумеваются пригодность, необходимость и пропорциональность. В кодексе эти признакам административного усмотрения дана соответствующая характеристика.

Согласно статье 12 кодекса административный акт, административное действие (бездействие) считаются пригодными, если они приемлемы для достижения цели, установленной законами Республики Казахстан;

- административный акт, административное действие (бездействие) считаются необходимыми, если в наименьшей степени ограничивают права, свободы и законные интересы участника административной процедуры;

- административный акт, административное действие (бездействие) считаются пропорциональными, если общественное благо, полученное в результате ограничений прав, свобод и законных интересов участника административной процедуры, больше чем вред, причиненный этими ограничениями [2].

Только к административному судопроизводству относятся принцип активной роли суда, разумный срок административного судопроизводства, обязательность судебных актов. Эти принципы являются административно-процессуальными.

Важнейшим качеством, отличающим административное судопроизводство от иных видов судопроизводства, является принцип активной роли суда.

Основные параметры, раскрывающие данный принцип, содержатся в статье 16 кодекса и сводятся к следующему:

1. Административное судопроизводство осуществляется на основе активной роли суда.

2. Суд, не ограничиваясь объяснениями, заявлениями, ходатайствами участников административного процесса, представленными ими доводами, доказательствами и иными материалами административного дела, всесторонне, полно и объективно исследует все фактические обстоятельства, имеющие значение для правильного разрешения административного дела.

Судья вправе высказать свое предварительное правовое мнение по правовым обоснованиям, относящимся к фактическим и (или) юридическим сторонам административного дела.

3. Суд по собственной инициативе или мотивированному ходатайству участников административного процесса собирает дополнительные материалы и доказательства, а также выполняет иные действия, направленные на решение задач административного судопроизводства [2].

Таким образом, осуществление административного судопроизводства позволяет суду в споре, вытекающем из публично-правовых отношений оказывать гражданину более действенную защиту его прав и законных интересов. Гражданин обращается с жалобой на административный акт или действие, а госоргану предстоит в данном споре доказывать правомерность своего действия, решения. Решение выносит суд, который занимает активную позицию всесторонне, полно и объективно исследуя все фактические обстоятельства, имеющие значение для правильного разрешения административного дела.

2. Установленные в настоящей главе принципы административных процедур не являются исчерпывающими и не могут быть препятствием для применения других принципов права.

3. Принципы гражданского судопроизводства применяются в административном судопроизводстве, если это не противоречит принципам, изложенным в настоящей главе.

4. Нарушение принципов административных процедур и административного судопроизводства в зависимости от его характера и существенности влечет признание административных актов, административных действий (бездействия) незаконными, а также отмену вынесенных судебных актов.

Таковы лишь некоторые особенности Административно-процедурно-процессуального кодекса Республики Казахстан. Введение его в действие с 1 июля 2021 года предполагают признание утратившими силу целого ряда нормативных правовых актов, осуществление других организационно-правовых мероприятий. Не подлежит сомнению, что принятие данного нормативного правового акта является одним из реально значимых явлений в сфере совершенствования государственного управления, системе правовых механизмов защиты прав и законных интересов граждан в свете Концепции правовой политики на период с 2010-2020г.г.

Список использованной литературы:

1. О Концепции правовой политики Республики Казахстан на период с 2010 до 2020 года. Указ Президента Республики Казахстан от 24 августа 2009 года № 858. http://adilet.zan.kz/rus/docs/U090000858_

2. Административно-процедурно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 29 июня 2020 года № 350-VI. <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K2000000350>

СУДЕБНАЯ ЗАЩИТА ЛИЧНЫХ НЕИМУЩЕСТВЕННЫХ ПРАВ

Ненчук О.И., студентка 3 курса Института права Львовского государственного университета внутренних дел (Украина)

В современных условиях большое значение приобретает проблема создания и совершенствования системы гарантий реализации и защиты личных неимущественных прав. Поэтому актуальность темы современных форм защиты личных неимущественных прав объясняется не только потребностью в определении вариантов и групп возможного поведения, которое может применяться при правонарушениях, но и из-за разных подходов к определению этих форм среди ученых. Целью нашей статьи является выяснение особенностей судебной защиты личных неимущественных прав. Следовательно, с признанием того, что личные неимущественные права физического лица относятся к предмету гражданского права, актуальным становится вопрос определения и надлежащего правового механизма их защиты. От этого зависит не только позитивное регулирование указанных прав, но и установление пределов осуществления субъективных прав, возникающих из нематериальных благ, а также определение форм и способов их защиты.

В Гражданском кодексе Украины, в Книге 2, говорится о личных неимущественных правах физических лиц, перечень которых преимущественно взят из Конституции Украины, а также ст. 94 посвящена «личным неимущественным правам юридического лица» [1], в Законе Украины «О международном частном праве» статья 22 называется «Личные неимущественные права», что дает нам основание предполагать наличие личных неимущественных прав не только физических, но и юридических лиц [2].

В соответствии с положениями Главы 3 Гражданского кодекса Украины защита гражданских прав и интересов, в том числе и личных неимущественных прав может осуществляться судом, Президентом, органами государственной власти, органами власти Автономной Республики Крым, органами местного самоуправления, нотариусом. При этом каждый из перечисленных субъектов осуществляет правовую защиту в особом установленном для него порядке. Исходя из этого, формы защиты личных неимущественных прав физического лица выделяются в зависимости от субъекта, который осуществляет их защиту.

Отдельные ученые указывают на исковую и неисктовую форму защиты гражданских прав, в том числе и личных неимущественных. По их мнению, все спорные правовые требования, подлежащие рассмотрению с соблюдением процессуальной формы защиты права, называются исковыми, а правовые требования, подлежащие рассмотрению без соблюдения установленной законом процессуальной формы защиты права (например, при защите права в административном порядке), в законодательстве и в теории вполне справедливо не называются исковыми [3, 25].

Традиционно в научной литературе Украины выделяют судебную защиту (ст.16 ГК Украины), административную защиту (ст.17 ГК Украины), защиту нотариусом (ст.18 ГК Украины), самозащиту (ст.19 ГК Украины), защиту с помощью других общественных, государственных и международных институтов и органов[4]. Правовая защита является результатом реализации права на защиту и, прежде всего, права на судебную защиту, которое предусмотрено ст. 55 Конституции Украины [5]. Таким образом, законодательство Украины предусматривает судебный механизм защиты личных неимущественных прав.

Характер судебной защиты позволяет считать ее универсальным, а потому наиболее эффективным способом защиты нарушенных прав и свобод. Основной чертой судебной защиты является ее неограниченность, или всеобщность. При этом, судебная форма защиты характеризуется следующими преимуществами: судебная защита распространяется на неограниченный круг лиц; судебной защите подлежат все без исключения права и свободы, принадлежащие лицу, как в силу прямого указания Конституции Украины и других законов, так и тех, которые не имеют нормативного закрепления, но не противоречащие закону;

защиту осуществляет специальный орган - суд; суд решает заявленные требования на основе применения норм гражданского, семейного, трудового и иного права в порядке гражданской юрисдикции; обстоятельства дела исследуются в режиме гражданской процессуальной формы, которая гарантирует законность и обоснованность решения спора; защиту осуществляют беспристрастные судьи; в рассмотрении дела активно участвуют стороны спора и другие заинтересованные лица.

Таким образом, судебная форма защиты наиболее приспособлена к решению спорных и сложных правовых вопросов из-за наличия детального регулирования порядка рассмотрения дел с участием заинтересованных лиц, закрепленные всесторонних гарантий принятия законного и обоснованного решения.

Лицо, в частности физическое, личное неимущественное право которого нарушено, вправе по ст. 280 ГК Украины на возмещение имущественного и (или) морального вреда, который ей нанесен таким нарушением. Это положение следует понимать таким образом: подлежит возмещению причиненный физическому лицу материальный и (или) моральный вред, в результате нарушения любого личного неимущественного права, перечисленного в главах 21 и 22 ГК Украины и перечень которых не является исчерпывающим.

Беспрепятственность является основным из принципов осуществления личных неимущественных прав. Однако, даже несмотря на обеспеченность осуществления личных неимущественных прав, которая гарантируется в ст. 273 ГК Украины, довольно часто у физического лица могут быть препятствия в своевременной и полной реализации личных неимущественных прав, которые могут выражаться в совершении посягательств со стороны других лиц. В этом случае лицо, на личное неимущественное право которого осуществлено такое посягательство, наделено правом на защиту личных неимущественных прав - это регламентированное правовое регулирование на случай оспаривания, отрицания, непризнания, возникновения угрозы нарушения или нарушения личного неимущественного права.

Что касается способов защиты, законодатель предоставляет физическому лицу возможность применить для защиты своего личного неимущественного права: 1) общие способы защиты, перечень и способы применения которых установлены главой 3 ГК Украины; 2) специальные способы защиты, которые устанавливаются конкретно для определенной категории прав, в целом и для конкретного права в частности, которые разделяют на две подгруппы: 1) те, которые могут применяться ко всем личным неимущественным правам. К ним законодатель относит: а) восстановление нарушенного личного неимущественного права (ст. 276 ГК Украины); б) опровержения недостоверной информации (ст. 277 ГК Украины); в) запрет распространения информации, которой нарушаются личные неимущественные права (ст. 278 ГК Украины); 2) те, которые могут применяться только к определенному личному неимущественному праву. К данной категории способов защиты следует относить, например, возможность требовать исправления имени в случае его нарушения (ч. 3 ст. 294 ГК Украины).

Учитывая это, лицо имеет право применить, как один из предусмотренных способов защиты, так и совокупность нескольких способов защиты, независимо от того, относятся ли они к общим, или к специальным.

Но в доктрине гражданского права существует мнение о том, что имущественные санкции не могут охранять личные неимущественные права должным образом. Учитывая неимущественный характер этих прав, ответственность за их нарушение должна иметь преимущественно неимущественный содержание. Из этого следует, что важнейшим направлением совершенствования охраны личных неимущественных прав является расширение за их нарушение круга именно неимущественных санкций.

Личные неимущественные права в случае их нарушения защищаются всеми доступными для гражданского права способами. Набор этих способов, применяемых в зависимости от вида и характера нарушения указанных прав, довольно полный. Это могут быть иски об опровержении ложных сведений о снятии ограничений (например, в случае нарушения права

физического лица свободно выбирать место жительства), а также другие иски, в том числе и превентивные, направленные на предотвращение возможных нарушений. В базе Единого реестра судебных решений Украины за период с 01.01.2020 по 15.06.2021 года имеется 51135 судебных решений по делам о нарушениях личных неимущественных прав [6].

Для судебной защиты гражданского права или интереса важную роль играет надлежащий и правильный способ защиты избираемый лицом. Такой способ должен соответствовать природе такого права или охраняемого законом интереса, характеру незаконного посягательства и быть максимально эффективным. Требование на защиту гражданского права должно соответствовать содержанию нарушенного права и характеру правонарушения, обеспечить возобновление нарушенного права, а в случае невозможности такого возобновления - гарантировать лицу возможность получения им соответствующего возмещения.

Суд должен установить, были ли нарушены, непризнаны или оспорены права, свободы или интересы этих лиц, и в зависимости от установленного решить вопрос об удовлетворении исковых требований или отказе в их удовлетворении. Выборочный анализ указанных выше решений показал, что в 60 % случаев суд отказывает в удовлетворении иска, в 35 % - удовлетворяет иск частично [6].

Суд может защитить гражданское право или интересы другим способом, чем тем, что установленный договором или законом. Применение конкретного способа защиты гражданского права зависит как от содержания субъективного права, для защиты которого обратилась лицо, так и от характера его нарушения. Суд обязан выяснить характер спорных отношений (предмет и основания иска), наличие / отсутствие нарушенного права или интереса и возможность его обновления / защиты в избранный способ. Предоставляя правовую оценку надлежащему способу защиты, суды должны учитывать и его эффективность.

Итак, учитывая многообразие личных неимущественных прав, необходимо отметить, что форма защиты и способ защиты необходимо выбирать в каждом отдельном случае, ориентируясь насколько он будет уместным и эффективным. Лицо может выбрать совокупность средств, как общих так и специальных.

Список использованной литературы:

4. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
2. Про міжнародне приватне право: Закон України від 23. 06.2005 № 2709-IV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15#Text>
3. Нестерова Т. А. Защита трудовых прав в России: юридическая сущность и приоритетная роль государственных органов: дис. доктора юрид. наук : 12.00.05 / Нестерова Татьяна Александровна. Пермь, 2005. 511 с.
4. Науменко К. Поняття та види форм цивільно-правового захисту особистих немайнових прав фізичної особи, що забезпечують її соціальне буття URL:<https://core.ac.uk/download/pdf/187221813.pdf>
5. Конституція України від 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141
6. Єдиний державний реєстр судових рішень URL:<https://reyestr.court.gov.ua/>

МЕЖДУНАРОДНЫЕ ДОГОВОРЫ КАК СПОСОБ РЕГУЛИРОВАНИЯ НАЛОГООБЛОЖЕНИЯ

Нурбекова Г.Т., старший преподаватель кафедры конституционного и международного права Карагандинского университета им. академика Е.А. Букетова, м.ю.н.;

*Серикбаева А.С., студентка группы МП-30 юридического факультета
Карагандинского университета им. академика Е.А. Букетова*

Основными принципами международного налогообложения являются получение доходов резидентов и нерезидентов Республики Казахстан из источников в Республике Казахстан, а также доходов, полученных из источников за пределами Республики Казахстан.

Впервые в законодательстве Республики Казахстан институт «международного налогообложения» был закреплен в Кодексе Республики Казахстан «О налогах и других обязательных платежах в бюджет» от 25 декабря 2017 года Раздел 7 Налогового кодекса РК посвящен основным положениям международного налогообложения.

Согласно п.1 ст.3 Налогового Кодекса: «Налоговое законодательство Республики Казахстан действует на всей территории Казахстана и распространяется на всех физических лиц, юридические лица и их структурные подразделения, которые определены Налоговым Кодексом РК в качестве плательщиков налогов и платежей в бюджет, а также в качестве участников соответствующих налоговых и иных процедур по взиманию и администрированию налогов и платежей в бюджет». Также в п.5 ст.2 Налогового Кодекса указано, что если международным договором, ратифицированным Республикой Казахстан, установлены иные правила, чем те, которые содержатся в Налоговом Кодексе РК, применяются правила указанного договора. Глава 75 регламентирует специальные положения по международным договорам, которые регулируют международное двойное налогообложение [1].

В качестве примера можно рассмотреть следующую ситуацию, где Компания с ограниченной ответственностью «ПФД Интернэшнл» обратилась с заявлением в Налоговый департамент Казахстана, оспорив уведомление по результатам налоговой проверки, указывая на то, что ответчиком в нарушение положений Конвенции «Об избежании двойного налогообложения и предотвращении уклонения от налогообложения в отношении налогов на доходы и капитал», заключенной между Правительством Республики Казахстан и США, были незаконно доначислены корпоративный подоходный налог с юридических лиц-нерезидентов, за исключением поступлений от организаций нефтяного сектора, налог на налог на добавленную стоимость за нерезидента, а также корпоративный подоходный налог у источника выплаты. Решением суда заявление удовлетворено частично. Признано незаконным уведомление в части доначисленной суммы по корпоративно подоходному налогу источника выплаты. В остальной части заявления отказано. Как следует из материалов дела, Компания «ПФД Интернэшнл» создана и действует в соответствии с законодательством Штата Делавэр, США и является резидентом государства, с которым заключен международный договор об избежании двойного налогообложения, филиал Компании зарегистрирован в Республике Казахстан. Следовательно, в целях налогообложения филиал рассматривается в качестве постоянного учреждения Компании. Единственной деятельностью Компании являлось осуществление проекта в Республике Казахстан, выполняемого через филиал. Кроме того, Компанией «ПФД Интернэшнл» предоставлены медицинские и ритуальные услуги, местом начала транспортировки сотрудников является Республика Казахстан, соответственно, местом реализации ответчик признал Республику Казахстан, в связи с чем, у филиала возник облагаемый оборот по налогу на добавленную стоимость. Также Компания АМЕХ предоставила услуги по перевозке, где оплата за транспортировку и другие расходы, связанные с приездом к месту работы физических лиц, оплачивались налогоплательщиком напрямую, поэтому ответчик

полагает, что доходы от оказания транспортных услуг подлежат налогообложению у источника выплаты. Выводы суда о признании законным данного уведомления вытекают из материалов дела и соответствуют требованиям закона. При изучении положений Конвенции не установлено, что Конвенцией установленные иные правила, чем в Налоговом Кодексе по вопросу отнесения на вычеты [2].

В кодексе также есть и другие главы и статьи, которые регулируют международное налогообложение, например, глава 26 регулирует налогообложение прибыли контролируемой иностранной компании. Соответственно, финансовая прибыль контролируемой компании не подлежит налогообложению дважды.

Глава 75 Налогового кодекса РК называется «Специальные положения по международным договорам, регулирующим вопросы избежания двойного налогообложения и предотвращения уклонения от уплаты налогов» и включает в себя 18 статей.

В практике происходят такие ситуации, в которых один и тот же объект облагается схожим налогом на один отчетный период несколькими государствами. По итогу возникает юридический конфликт между двумя государствами, где оба требуют соблюдения их налогового законодательства. Двойное налогообложение часто является нежелательным следствием налогового законодательства. Это обычно рассматривается как негативный элемент налоговой системы, и налоговые органы стараются по возможности избегать этого. Международное двойное налогообложение в основном относится к международным организациям, которые действуют в юрисдикциях, отличных от их родины, но также могут влиять на иностранные доходы, полученные от физических лиц в зарубежных странах. Бывают случаи, когда иностранный доход облагается налогом в стране, где он был получен, а также в стране, где живет инвестор. Таким образом, двойное налогообложение создает трудности для налогоплательщиков, увеличивая налоговую нагрузку на инвесторов, и может привести к высоким ценам на товары и услуги, затрудняя рассмотрение трансграничных инвестиций за счет сокращения потоков капитала и нарушая принцип налоговой честности [3].

Согласно ст.660 Налогового Кодекса РК, международный договор, регулирующий вопросы избежания двойного налогообложения и прекращения уклонения от уплаты налогов, в которой одной стороной является Республика Казахстан, применяется к резидентам одного или обоих государств, заключивших такой договор. Однако, в пункте 2 этой же статьи указывают на то, что Положения ст.660 п.1 не распространяются на резидента государства, с которым заключен международный договор, если этот резидент использует положения данного международного договора в интересах другого лица, не являющегося резидентом государства, с которым заключен международный договор.

В главе 75 Налогового Кодекса также рассматривается метод пропорционального распределения и Метод непосредственного (прямого) отнесения распределяемых расходов. Мы можем сделать выводы, что при использовании этого метода сумма распределяемых расходов юридического лица, не являющимся резидентом нашей страны, относимых на вычеты постоянным учреждением в Республике Казахстан, определяется как произведение суммы распределяемых расходов юридического лица-нерезидента и расчетного показателя. А метод непосредственного (прямого) отнесения распределяемых расходов юридического лица-нерезидента на вычеты используется в случае ведения юридическим лицом-нерезидентом раздельного учета доходов и расходов (включая управленческие и общеадминистративные расходы) головного офиса и постоянных учреждений в Республике Казахстан и других странах. Это все указывается в статьях 663 и 665 [1].

На практике возникают споры связанные с исполнением международных обязательств, которые вытекают из международных договоров и соглашений, и не входят в рамки юрисдикции одного государства, в силу чего не могут быть переданы на рассмотрение национальных судов. Что же следует предпринимать в этих случаях.

По данному случаю, мы рассматриваем международные договора как метод решения споров международного налогообложения. Под международными договорами также следует

понимать правовые акты, принимаемые уполномоченными органами в различных правовых формах, которые имеют обязательную силу перед государствами — участниками международного объединения. Правовыми актами Европейского Союза, к примеру, являются регламенты, директивы, решения, рекомендации и заключения, принимаемые уполномоченными органами (ст. 288 Договора о функционировании Европейского Союза). Следующим примером делегирования институту интеграционного объединения права принимать обязательные для государств-членов правовые акты является Евразийский экономический союз. Высший совет ЕАЭС, Межправительственный совет ЕАЭС и Комиссия ЕАЭС уполномочены принимать решения и распоряжения, которые являются составной частью права Союза. Международные суды, рассматривающие интеграционные споры (интеграционных судов), руководствуются правом интеграционного объединения. Их конечная цель состоит в реализации интеграционных правовых норм в национальных правовых системах [4].

В настоящее время в Республике Казахстан действуют 55 Конвенций об избежании двойного налогообложения и предотвращении уклонения от уплаты налогов на доход и капитал, заключенных Республикой Казахстан с иностранными государствами. Устранение двойного налогообложения представляет собой процедуру, когда каждое из договаривающихся государств обеспечивает налогоплательщику возможность уплатить налог только один раз - в одном из договаривающихся государств.

Для наглядного примера давайте рассмотрим ситуацию, где конвенция между государствами будет играть ключевую роль: Компания «Филип Моррис Интернэшнл Менеджмент С.А.», резидент Швейцарии, оказывает на своей территории консультационные услуги в области ведения табачного бизнеса ОАО «Филип Моррис Казахстан». В этом случае налогообложение будет осуществляться в следующем порядке. Доходы от услуг, предоставляемых нерезидентом ОАО «Филип Моррис Казахстан», подпадают под перечень доходов, определенных Налоговым кодексом РК и являются доходами нерезидента из источников в Республике Казахстан. Соответственно, у нерезидента возникает обязательство по уплате подоходного налога в Республике Казахстан по ставке 20% на основании Налогового кодекса. Однако между Республикой Казахстан и Швейцарским федеральным советом заключена конвенция об избежании двойного налогообложения, положения которой нерезидент вправе применить. Нерезидент - компания «Филип Моррис Интернэшнл Менеджмент С.А.» оказывает услуги резиденту исключительно за пределами Республики Казахстан, и в соответствии со статьей 5 вышеуказанной конвенции деятельность компании не приводит к образованию постоянного учреждения в Республике Казахстан, тогда на основании статьи 7 конвенции доходы нерезидента подлежат освобождению от налогообложения в РК.

В соответствии с п.3 ст.666 Налогового кодекса РК налоговый агент имеет право самостоятельно применить освобождение от налогообложения при выплате дохода нерезиденту или отнесении начисленного, но не выплаченного дохода нерезидента на вычеты. В случае выплаты дохода нерезиденту - взаимосвязанной стороне, являющемуся резидентом государства, с которым Республикой Казахстан заключен международный договор, в который не внесены изменения многосторонним международным договором, налоговый агент вправе применить положение п.3 ст.666 при условии, что такой нерезидент является окончательным (фактическим) получателем (владельцем) дохода. Следует заметить, что положение этого пункта касается доходов от оказания услуг исключительно за пределами Республики Казахстан, не связанных с контрактами (проектами), по которым работы выполняются этим нерезидентом на территории Республики Казахстан. Налоговым агентом в соответствии с п.1 ст.12 Налогового Кодекса в нашем примере является ОАО «Филип Моррис Казахстан», который имеет право на применение международного договора и несет ответственность за правомерность его применения в соответствии с законодательством Республики Казахстан [5].

С момента получения независимости нашего государства, в Казахстане одним из важных вопросов стало международное налогообложение. На данный момент, Республика Казахстан входит в список развивающихся стран мира, который выходит на новый уровень. Как указывалось выше, проблема двойного налогообложения является неотъемлемой частью международного налогообложения. Мы видим решение в принятии конвенций, международных договоров, которые способны регулировать международное налогообложение между странами. Сейчас действует ряд различных международных конвенций между нашей страной и другими государствами в целях поддержания и регулирования вопросов по налогообложению. Таким образом, если каждое государство будет проявлять интерес, основываясь не только на своём законодательстве, но и на международных договорах, которые заключены с целью дать прибыль всем сторонам, то можно избежать возникновения спора.

В период реализации норм действующего налогового законодательства РК с его модернизированной либеральной системой налогообложения можно выявить цели Казахстана, как выйти на новый уровень международного налогообложения при помощи создания в нашей стране благоприятной среды для международного бизнеса и выхода на мировой рынок. Важно подчеркнуть, что наша страна осуществляет соответствующие меры по повышению конкурентоспособности национальной налоговой системы для увеличения инвестиций и международного капитала. В заключении, можно сказать, что раньше Казахстан был нацелен в значительной степени на преодоление внутренних проблем в налогообложении, то на современном этапе развития Казахстан сконцентрирован на глобализацию международного налогообложения, а также уделяет большее внимание и на внешнюю налоговую политику.

Список использованной литературы:

1. Кодекс Республики Казахстан от 25 декабря 2017 года № 120-VI "О налогах и других обязательных платежах в бюджет (Налоговый кодекс)" (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.04.2021 г.) // <http://online.zakon.kz>
2. Судебная практика применения налогового и таможенного законодательства: материалы международного регионального семинара /Под ред. Бекназаров Б.А., Сулейменова У.А., Алишева Ж.К. -Библиотека Верховного Суда Республики Казахстан, 2011г. - 228 с. // <https://sud.gov.kz>
3. Международное налогообложение по налоговому законодательству РК/Ю. Леснова// <https://cdb.kz/sistema/biblioteka-bukhgaltera/articles/mezhdunarodnoe-nalogooblozhenie-po-nalegovomu-zakonodatelstvu-rk/>
4. «Договор о Евразийском экономическом Союзе» от 29 мая 2014 года (с изменениями и дополнениями от 15.03.2018г.)
5. Особенности налогообложения нерезидентов - юридических лиц (Г. Карлова, главный налоговый инспектор отдела международного налогообложения Налогового комитета по Алматинской области) // https://online.zakon.kz/m/Document/?doc_id=1051215

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ УТВЕРЖДЕНИЯ СВЕТСКОГО ГОСУДАРСТВА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН КАК ГАРАНТИИ СОХРАНЕНИЯ НЕЗАВИСИМОСТИ И УКРЕПЛЕНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОСТИ

Полева И.А., старший преподаватель кафедры Теории и истории государства и права

В статье 1 Конституции Республики Казахстан закрепляется: «Республика Казахстан утверждает себя демократическим, светским, правовым и социальным государством» [1]. Так сложилось, что вопросу утверждения в Казахстане светского государства, в отличие от

процесса формирования правового и демократического государства, уделялось меньше внимания. Недостаточное внимание к проблемам утверждения в Казахстане светской системы права и государства, по сравнению с исследованиями о светском характере государства в Российской Федерации, привело к тому, что остались неизученными такие вопросы, как понятие светского государства, религиозного и других, причины утверждения в Казахстане именно светского государства, процессы, идущие в обществе в религиозно-духовной сфере и как они могут отразиться на политизации религии в Казахстане, каков процент вероятности создания у нас не светской системы государства и права.

Для Казахстана вопрос о влиянии политики на религиозную ситуацию является отнюдь не праздным. Анализируя законодательство Казахстана, необходимо отметить отсутствие дискриминирующих норм в отношении верующих и религиозных объединений.

В выступлении Главы государства К.Токаева на XXIX сессии Ассамблеи народа Казахстана говорится о том, что «Наступает совершенно новая реальность в политике и экономике, в общественной жизни и технологическом развитии. В различных регионах планеты обостряются религиозные противоречия, проявляются ксенофобские настроения. Эти вызовы становятся все более опасными для благополучия государств, особенно в условиях массовой атаки коронавируса на здоровье людей» [2].

Казахстан является светским государством не только формально, но и по самой природе и духу всего казахстанского народа, сознание которого формируется на исторической веротерпимости [3,4].

В обыденном сознании сформировалась неадекватное, иногда двойственное отношение к этой религии, когда, с одной стороны, все как бы понимают, что ислам – мировая религия, и, с другой, когда ислам представляется в качестве идеологии, несущей фанатизм, нетерпимость к иноверающим, именно в таком качестве в средствах массовой информации исламская религия упоминается в связи с различными террористическими актами.

За последние годы были попытки проведения в Казахстане пропагандисткой деятельности ваххабитами, а также представителями известной в мире радикальной организации “Братья мусульмане”. Как отмечает М.Юсин, их цель - дестабилизировать светские режимы в Центральной Азии.

Однако проблема заключается не только в проявлениях религиозного экстремизма. Как отмечает М. Ашимбаев, экстремизм финансируется наркобизнесом. Наркобизнесу необходимо, чтобы в центральноазиатском регионе была дестабилизация для обеспечения транзита наркотиков. Таким образом, экстремизм и наркобизнес порождают друг друга. Европейский и американский рынки в основном заполнены наркотиками афганского происхождения. Через Центральную Азию ежегодно проходят миллиарды долларов. Экстремистам нужно оружие для своих террористических акций. Именно здесь смыкаются интересы наркобизнеса и экстремизма [4,12].

Одной из наиболее актуальных проблем в области борьбы с религиозным экстремизмом и сохранении независимости и укрепления государственности является определение сущности религиозного экстремизма. В научной литературе представлен ряд точек зрения по поводу определения религиозного экстремизма.

В первую очередь, отметим, что многие ученые США, Франции, Германии, России и других стран определяют экстремизм как форму радикального отрицания отдельными лицами или группами лиц существующих в государстве общественных норм и прав.

В то же время некоторые авторы определяют экстремизм как приверженность в политике и идеях к крайним взглядам и действиям. Другие авторы полагают, что религиозный экстремизм - это силовое насаждение в обществе религиозных ценностей.

Какой должна быть идеология в суверенном Казахстане, вопрос актуальный и неоднозначный, однако обязательным ее элементом должна быть светскость. Для Казахстана, как и для других стран СНГ, очень актуальной проблемой является создание государственной идеологии.

Отход от атеистической государственной идеологии создал вакуум в этой области. В СМИ обращается внимание на то, что религиозные организации пользуются этим, распространяя свое вероучение как главную и единственно верную идеологию. Другой проблемой является правовой нигилизм и отсутствие правовой культуры. Это всегда неизбежно при смене государственного и политического режимов, поскольку при этом одна правовая система объявляется несовершенной или даже неправильной, а другая правовая система еще не зарекомендовала себя.

Также существенным аспектом является многоконфессиональность. Мы далеки от того, чтобы заявить, что это плохо, что это разъединяет людей, что это всегда ведет к проблемам. Это объективно существующая реальность, которая сама по себе не несет положительной или отрицательной характеристики. Она может быть связана с какими-либо отрицательными или положительными обстоятельствами, в этом регионе и в этом промежутке времени. Например, многоконфессиональность может означать толерантность при демократическом режиме, может показывать разрозненность при конфликтных ситуациях и т.д.

Для Казахстана многоконфессиональность – это объективно существующая реальность. Огромное значение здесь играет геополитическое положение нашего государства, которое невозможно изменить. Находясь на стыке Запада и Востока (в плане культуры), Казахстан воспринимает и будет воспринимать элементы других культур, традиций, ценностей. При таком многообразии религиозных направлений для республики важно только одно – сохранение гражданского согласия и недопустимость разжигания религиозных конфликтов.

Однако здесь существует другая проблема – религиозная неграмотность. Не имея познаний в области постулатов религии, легко принять политизированную религию за то, что необходимо для возрождения духовности.

Также отметим слабую активность научных и образовательных организаций по исследованию этих проблем. В целом можно сказать, что проблемы борьбы с религиозным экстремизмом требуют большего внимания со стороны государства и общества. Учитывая историю развития государственно-конфессиональных отношений в Казахстане, многонациональность и многоконфессиональность нашего государства, необходимо создавать отдельные государственные программы по борьбе с проявлениями религиозного экстремизма и ее профилактике. «Профилактика экстремизма - система правовых, организационных, воспитательных, пропагандистских и иных мер, направленных на предупреждение экстремизма» [5].

Существует необходимость в проведении различных образовательных и просветительских программ, направленных на распространение идей мира, порядка, уважения прав человека. Для студентов специализированных учреждений (юридических факультетов, ВУЗов МВД и КНБ) необходимо ввести, на наш взгляд, специализированный курс о правовых аспектах регулирования государственно-конфессиональных отношений, поскольку им необходимы те знания, которые они смогут применить в своей будущей деятельности. Эти мероприятия необходимо проводить также в период проведения правового всеобуча в государственных органах. Главным вопросом при освещении проблем борьбы с религиозным экстремизмом должны быть, на наш взгляд, проблемы утверждения светского государства в Казахстане, связанные с правовой и политической безграмотностью.

Список использованной литературы:

1. Конституция Республики Казахстан от 30 сентября 1995 года // <https://online.zakon.kz>
2. Выступление Главы государства К.Токаева на XXIX сессии Ассамблеи народа Казахстана // <https://www.akorda.kz>
3. Калилаханова К.Т., Карашулаков Ж.Ж., Есенова Д.Б., Туртбаев А.М. Сборник материалов по основным вопросам религиозной сферы: в помощь государственным служащим.– Астана: Международный центр культур и религий КДР МКС РК, 2016 г.–180 с

4. Ашимбаев М.С. Безопасность Казахстана на современном этапе. -Алматы: КИСИ, 2002. С.37-41.

5. Закон Республики Казахстан от 18 февраля 2005 года № 31-III «О противодействии экстремизму» // <https://online.zakon.kz>

БИЛЕР КЕҢЕСІ ЖӘНЕ ОНЫҢ ҚАЗІРГІ КЕЗЕНДЕГІ СОТ БИЛІГІНЕ ӘСЕРІ

Рұсқұл Д.,

академик Е. А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті Заң факультетінің студенті

Ғылыми жетекшіі - Серикбаева С.С.,

академик Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды университетінің аға оқытушысы, з.ғ.м.

Қазақ қоғамының көптеген ғасырлар бойғы даму кезеңдерінде әділеттіліктің дамуы мен құқықтық қатынастардың дамуында құқықтық және саяси сана мен мәдениеттің дамуын тұтандырушы, от ауызды, орақ тілді билер белсенді ықпал етті. Тарихта би атанған кісілер – қазақ халқының тарихында қайталанбас ерекше, біртуар тарихи тұлғалар, өз заманында халық би деп танығандар – шешендігі мен әділдігі зор қоғам қайраткерлері екендігін айдан анық екенін білеміз. Сондай-ақ билер кеңесі қазақ өлкесіндегі орны, рөлі мен маңыздылығын танып білу, билер кеңесі біртуар даулы істерді өмірдің шындылық, ақиқатына сай ақыл-ой парасаттылығын таразыға салып өз қызметтерін адалдықпен атқарғанын, оның түпкілік дерлік маңыздылығы мен қажеттілігін қазіргі келер жас ұрпаққа тұңғыш ой саналарына жетілдіру- бұл біздің міндеттеріміздің бірі. Айта кету керек, Қазақ хандығында билерінің қызмет ету саласы тек құқықтық қатынастармен шектелмейді.

Қазақ қоғамдағы билер кеңесінің даулы істердегі шығарған шешімдерін, атқарған қызмет, олардың қоғамдағы беделі мен абыройын ұғынып білу мақсатында оны қазіргі тәуелсіз қазақ халқына әкелген әсерлері мен ықпалын қарастыру маңыздылығы туындап отыр. Қазақ халқының демократиялық, құқықтық мемлекет болып қалыптасу, даму сатыларында өлкенің әдет-ғұрып, салт-дәстүрлерін, мәдениетін, тарихын ғана емес, сондай-ақ ел басқару, билік жүйесін, сот жүйесін де басшылық негізінде қол жеткізгенін айтып кеткеніміз жөн. Сол мақсатта кешегі қазақ қоғам өлкесінің ел басқару мен билік жүйесіндегі оның ішінде билер кеңесі мен сот жүйелерінің бүгінгі егеменді қазақ халқының билік жүйесімен ұштастыру. Салыстырмалы түрде осы бүгінгі күнге дейінгі әсер еткен мәселелерімен қоса ұқсастықтарын талдау. Елдегі басқару және билік жүйесі қоғамның құқықтық өмірінің әртүрлі кезеңдерін бейнелейді және мемлекет қызметінің негізгі бағыттарының бірі ретінде қарастыруға болады. Қазақ билерінің тарихи тұлғалық келбеттеріне сипаттама жасау, олардың атқарған қызметтерін, жалпы, би институтының қазақ қоғамындағы рөлін ашып көрсету, билер кеңесінің қазіргі сот жүйесінің арасындағы мәнді байланыстармен ұштастыра отырып, айырмашылықтарын сипаттау халық арасында әсіресе жастар, сондай-ақ заң факультетінің болашақ заңгерлерін арасында біршама қызығушылықтар жиі ұшырасатындығын айтқымыз келеді. Сол себептен кең ауқымды тақырыптың күрделілігі мен маңыздылығын ашық, жан-жақты тоқталып өткенді жөн санап отырмыз.

Қазақ хандығында дала демократиясына негізделген билік институтының бірі билер кеңесі деп аталған. Билер институты - бұл қазақ қоғамындағы парламентаризм дәстүрлерінің құқықтық негіздерінің тым әріде жатқанын көрсетеді. Көрнекті түрколог Лев Гумилев «Республикалық құрылыс» деп атаған хандық құрылыс кезінде, яғни, қазақ мемлекетінде абсолюттік монархия ешқашан да болған емес. Өйткені, хан биліктің ең жоғарғы тұтқасы болып де-юре есептелгенмен, де-факто билер кеңесі оның шешімдеріне вето қоя алатын. Билер кеңесі бұған дейінгі хан кеңесі деген атаулық тіркестің үлгісінде дүниеге келген деп жорамал жасауға болатын тәрізді. Күрделі атау жасауға негіз болып тұрған модель сөз – кеңес орта түркі кезеңінен бері мемлекеттік ел басқару атауы ретінде қолданылып,

кеңесші тұлғасында билеушінің канцеляриясы деген мағына берген. Қазақ хандығы тұсында үлкен ел жиындарын «кеңес» деп атаған. Айталық, «Күлтөбенің басында күнде кеңес» деген аталы сөз содан қалған.

Хан сарайында, ұлыстардың мекемелерінде, ауылда, жиындарда билік айтып, ел арасындағы дау-дамайды шешетін, сөзге шешен, іске шебер, сауатты адамдар. Билер – халық қалауымен, хандардың ұсынысымен, көпшіліктің талабымен, қолдауымен болатын мемлекет қайраткері ретінде саналған, кейінірек аты аңызға айналған, мыңнан тұлпар, жүзден жүйрік шыққан адамдардесек те болады. Көрнекті орыс ориенталисі, Таяу және Орталық Шығыс халықтарының филологиясы, тарихы, географиясы, мәдениеті және діні хақындағы 400-ден астам көлемді ғылыми еңбектердің авторы, академик В.В. Бартольд *бек* сөзінің сонау Орхон-енисей жазбаларынан бастап кездесетінін, осы орайда терминнің таза түркі сөзі ретінде кейіннен *би* сөзіне айналғанын айтады. В.В. Бартольд *би* термині XV ғасырдан бері қарай ғана кездесе бастайды дей келе, зерттеушілердің арасында тұңғыш рет қазақтың *биі* мен қырғыздың *манабы* ұғымдарының өзара тығыз байланыстылығына көңіл аударады. Іс жүзінде қазақ қоғамындағы ақсүйек, қарасүйек, төре, қараша ұғымдары мен сұлтан, би, батыр, бай, төлеңгіт тәрізді әлеуметтік категорияларды алғаш рет талдаған ғалым Е.Бекмахановтың пікірінше, қазақ қоғамындағы билер айрықша құқықтық және экономикалық артықшылықтарға ие болушы топ өкілдері. Ақсүйек тұқымы болып есептелетін сұлтандармен салыстырғанда көшпелі қауымның өз арасынан шыққан ру-тайпаның игі-жақсылары. Ауқымды-төкпелі, алмағайып замандарды бастан кешкен халықтың өзіндік басқару жүйесі болды, ел қамын жеген ерлері, күн сайын дерлік бетпе-бет келіп отырған жер дауын, жесір дауын, барымта-сырымта дауларын шешіп беретін би-шешендері болған. Қазақ қоғамындағы билерге жүктелген міндет аса жауапты болған – бұзылған құқықты қалпына келтіруі, дау-таластарды шешу, әділдік орнату, қылмыстың алдын алып, қоғамда тыныштықты қамтамасыз ету, әдет-ғұрып, салт-дәстүрді уағыздаушы, жауласқан рулар мен қауымдарды елдестіру. Билер неғұрлым көп болса, соғұрлым ел ішінде тәртіп берік болады деп есептелген. Көнеден қалған «*Би көп болса елдің құты*» осыны меңзегенін аңғартады. *Би* атағына әркім де терең парасатты ақыл-ой, қиыннан қиыстырар тапқырлық, елдің тарихын, әдет-ғұрып, салт-дәстүр, ата-баба жолын білгендік, асқан шешендік пен қара қылды қақ жарған әділдік тәрізді ізгі қасиеттері арқылы ие болады. Билік кесу кезінде олқылықтар жіберу, би үшін бедел, атақ-абыройдан айырылу – ең үлкен жаза. Қазақ халқы қай кезде де орақ тілді, от ауызды, қара қылды қақ жарған әділ билерін, шешендері мен ақындарын ел билеген хандарынан бетер ардақтап, сыйластық танытып, қадір тұтқан. Олар айтқан кесімді сөздер ұрпақтан-ұрпаққа жетіп, тұтас бір халықтың даналық мектебіне айналған. *Би* – көсем, шешен, ақын, заңгер, елші, мәмілегер, жүрек жұтқан батыр, саясаткер, қоғам қайраткері, ойшыл ғалым, психолог, әртіс, тәрбиеші. Ш.Уәлиханов өзінің еңбектерінде бидің кім екенін нақты көрсетеді: «Қазақтарда құрметті би атағы халық тарапынан қандай да сайлау жолымен немесе халықты билеп отырған өкіметтің бекітуімен емес, тек сот рәсімін терең білетін, оған қоса шешендік өнерін меңгерген қазаққа ғана берілген. Би атану үшін қазақ халық алдында әлденеше шешендік сайысқа түсіп, өзінің заң-жораны білетіндігін, шешендігін танытатын болған. Мұндай адамдардың есімі желдей есіп, әлейім жұртқа таралып, біріне емес, бәріне де танылған. Сөйтіп би атағы сот пен адвокаттық істегі патентке айналды да, бидің балалары заңнан тәлімі болғандықтан, әке орнына мұрагер болып қала берді»[1,53].

Қазақ халқының құқықтық жүйесі шешендік өнер мен ауыз әдебиетінің негізінде қаланғанын меңзеп кеткеніміз жөн. А.Левшин, В.Бартольд, С.Кляшторный, Л.Гумилев, П.Маковецкий, Л.Баллюзек және т.б. белгілі тарихшылар билердің саясаттығы, әлеуметтік мәселелердегі әділ, парасатты кесімдерін ризашылық сезіммен, құрметпен атап көрсеткен. Билердің саяси тұлғасының тарихымызда алатын орны туралы көркем әдебиетте де тартымды қарастырылған. М.Әуезов, Ә.Кекілбаев, А.Нысаналы, С.Сыматаев, Б.Адамбаев, Н.Төреқұлов, С.Негимов және басқа да сөз шеберлері қазақтың билері жайлы, олардың шешендігі, көрегендігі, батырлығы, саясаткерлігі, даналығы, дүниетанымы турасында

көркем шығармаларын жазып, оларды халыққа тануда, жас ұрпаққа жеткізуде үлкен үлес қосты.

Билер негізінен әділ сот рөлін атқарғанымен, олардың атқарған қызмет ауқымы тек құқықтық қатынастар саласымен шектелмеген. Бұл тұрғыда билер институтының дәстүрлі қазақ қоғамындағы тарихи қызметін зерттеген А.Оразбаева оның негізгі үш саланы қамтығанын көрсетеді:

- қоғам ішіндегі *көлбеу (горизонтальды) қарым-қатынастарды реттеуші әлеуметтік құрал* – бұл билер институтының әлеуметтік өлшемі;
- қоғам мен оның мемлекеттік жүйесі арасындағы жоғарылы-төменді (вертикальды) қарым-қатынастарды реттеуші саяси құрал – бұл билер институтының саяси өлшемі;
- қоғамның дәстүрлі рухани мәдениетін сақтауды, жаңғыртуды және одан әрі дамытуды қамтамасыз етуші мәдени және рухани құрал – бұл билер институтының идеологиялық өлшемі[2,78].

Билердің тарихи тұлғасы хандар тарихымен іргелес екендігі бізге анық. Өз Тәуке атанған Тәуке қазақ хандығының тағына XVII ғасырдың соңғы ширегінде, 1680 жылы көтерілді. Бұл кезде Тәукенің қоластына «Төрт алаш» атауымен қазақтың үш жүзіне қырғыз ұлты қосылып, жиналған еді. Тәуке хан төрт алаштың басына төрт биді: Ұлы жүзге Төлені, Орта жүзге Қазыбекті, Кіші жүзге Әйтекені, сондай-ақ қырғыз биін қырғыз ұлысына қойып, осылардың қолымен елді билеу тізгініне ие болды. Билер өз заманындағы белгілі батырлар мен билердің, тіпті хандардың бірсыпырасына ақылшы болған. Қазіргі Қазақ елінің территориясында қалыптасқан көшпелі қауымдық бірлестіктердің алғашқы кезеңіндегі ақсақалдар кеңесі, ру-тайпалық құрылымның өзін-өзі басқару тәрізді қоғамдық тетігі ретінде бек, би институттарының пайда болуының негізгі алғышарты болып табылды.

Қазақ мемлекетінің даму тарихының құқықтық-теориялық мәселелерін зерттеген Ж.С.Әлдибеков XVIII ғасыр қоғамына тән классикалық үлгісіне дейін билер институтының қалыптасуы төмендегідей бірнеше сатыдан өтті деп тұжырымдайды:

1. Өте ерте ғасырларда бектер, яғни билер институты ру-тайпалардың бетке ұстар игі жақсыларынан құралып, ақсүйек қаған билігі жүйесінде халық тарапынан өкілдік етуші әлеуметтік тетік рөлін атқарды. Бұл тұста бек немесе билер институтының ара-жігі әлеуметтік жоғарғы сатысында тұрғандардан да төменгі сатысында орналасқандардан да нақты ажырамаған.

2. Орта ғасырларда көшпелі қоғам үшін билер институты - аристократиялық хан билігінің халық тарапынан қолдау табуын қамтамасыз етуші әлеуметтік-саяси тетік болды. Алайда бұл дәуірде билер институты хандық институтынан іргесі ажыраса да, бұқара халықтан әлі де нақты бөліне қоймаған еді, сондықтан билер институты «батыр», «жырау» институттарымен тығыз астасып жатты.

3. Кейінгі орта ғасырларға дәстүрлі қоғам үшін хандық институттан да тәуелсіз, халықтың қалың топтарынан да дербес билер институты тән. Бұл тұстағы билер институтының тарихи қызметі - бір жағынан ру-тайпалық қарым-қатынастарды реттеп отырушы әлеуметтік тетік болса, екінші жағынан ақсүйек хан билігі мен демократиялық халық билігін теңестіріп отырушы саяси тетік болды. Бұл кезеңде қазақтың дәстүрлі қоғамында жан-жақты толысқан, түпкілікті қалыптасқан әлеуметтік-саяси өмірде беделді орны бар, қазақтың мәртебесі жоғары, ел басқару жүйесінде аристократиялық хандық билікке ықпал жасай алатын билік институтының классикалық формасы пайда болды деп айтуға толық негіз бар. Сонымен қазақ мемлекеттігінің қалыптасу тарихында билердің орны әр дәуірдің тарихи оқиғасымен мәні арта түсіп, ірі қоғамдық- саяси тұлғаларға айналғаны ақиқат.

Хандықтағы билер кеңесінің беделі күшті болғаны соншалық, хандар кеңестің келісімі мен қолдауынсыз мемлекеттік маңызы бар мәселелерді шеше алмаған. Ханның қолында негізінен атқарушы билік шоғырланса, заң шығарушылық қызмет пен сот билігін билер кеңесі атқарған[3,11]. Қазақ қоғамының әлеуметтік құрылымын қарастырған зерттеушілердің көбісі билер институтын хандық және сұлтандық институттардан кейінгі үшінші орынға

қояды, дегенмен билердің институты әлде одан жоғары десек қателеспейміз. Есімізде болса, бұған Есімхан таққа отырғанда, билердің билігі асқақтап тұрған кез болатын сонда, Есімхан хандық билікті нығайту үшін әдет-ғұрып заңын қайта қабылдағаны дәлел деуге болады.

Билер кеңесі ханның қызметіндегі кейбір мәселелер бойынша таласқа түсіп, оны қайта қарауға құқылы болды. Дәстүр бойынша хандық билік мұрагерлік жолмен беріліп отырса да (оның өзінде халық ақ киізге көтеріп сайлауы тиіс), мемлекеттік маңызды мәселелер билер кеңесісіз шешілмеген. Осыдан келе біздің қазақ даласында атам заманнан ақ билік бөлінісі принципіннің болғанын көрініс тауып отыр.

Сонымен қатар көптеген зерттеушілер қазақ хандығы кезеңінде екі түрлі кеңес - Тағанақ кеңесі мен Тұрымтай кеңесі қызмет атқарғанын көрсетеді. Тағанақ кеңесі жылына бір рет өткізілген, оның ауқымы кең, қатысатын адамы көп. Ханға бағынышты халықтың ішіндегі беделді тұлғалар - ру басылары, билер, қолбасылар, ақын-жыраулар қатысқан. Бұл кеңесте мемлекеттік маңызы бар істер қаралған: орын алған ірі дау-жанжалдар шешімін тауып, атқарылатын жұмыстар мен соғысқа дайындық сияқты өзекті мәселелер талқыланып, тиісті жарғылар қабылданған. Тұрымтай Кеңесінің ауқымы тар болған: ол ай сайын, шұғыл керек болғанда апта сайын да өткізіліп тұрған. Оған билер, түмен басылар, бас жырау, орданы қорғаушы төлеңгіттер бас қолбасшысы, орда жұмысына араласа бастаған ханның балалары қатысып отырған. Мұнда көбінесе бір апталық болмаса бір айлық қысқа мерзімді істелетін жұмыстар талқыланып, күнделікті жұмыстар орналастырылған шұғыл істер жөнінде шешім жасаған. Бұл кеңестер қазіргі тәуелсіз, демократиялық қазақ еліміздің Сенат пен Мәжіліс сияқты Парламенттің екі палатасы іргелес болғаны көрсетіп тұр. Шынайы, нақты түрде Тағанақ кеңес билер кеңесіне тән болса, ал ханның жанындағы Тұрымтай - хан кеңесі болып саналды.

Бұрынғыда қазақ өлкесінде билер кеңесінен бөлек азаматтық қоғам белгілерінің болғанын айғақтайтын дәлел ретінде XVI-XVII ғасырлар аумағында қазақ мемлекетінің аса маңызды саяси органдарының бірі – халық жиналысы (құрылтай) бар болғанына ерекше көңіл бөлуіміз қажет. Айтылған мән-жайларға сүйенсек, қазақ қауымының саяси тұрпаттағы аса маңызды бас қосуларын ұлттық мемлекетіміздегі қандай да болсын бытыраңқылықтың, оқшаулықтың алдын алатын, халқымыздың бірлігі мен берекесін сақтап қалуға күш жұмсап, ұйысуға мүдделі болған бірден-бір маңызды саяси орган болғанын пайымдауымыз керек[4,327].

Орыстың әйгілі тарихшысы А.Левшин қазақтардың халық құрылтайында жалпы халықтың өміріндегі немесе мемлекеттік істердің әр саласындағы маңызды міндеттер қаралатынын, оларды шешу үшін барлық сұлтандар, ақсақалдар мен ру басылары күзде шақырылатынын жазған[5,99]. Халық жиналысының жұмыс істеуінің ақыры Тәуке хан тұсына сәйкес келеді. Ол қайтыс болған соң қазақ қоғамында орын алған жікшілдіктің ықпалы дәстүрлі халық жиналыстарының әр жүздегі хандықтар ауқымында өте бастады. 1863 жылға дейін мұндай құрылтайлар Сайрамдағы Мәртөбеде өтсе, 1683 жылы Сайрамды жоңғарлар талқандаған соң 1684-1709 және 1711-1722 жылдары Тәшкен маңындағы қасиетті Ордабасы деген атпен тарихта қалған Күлтөбеде өткен (1710 жылы жиын Бөген өзеніне таяу жердегі Қаракүмтөбеде өткен). “Күлтөбенің басында күнде жиын” деген сөз содан шыққан.

Халық жиналыстары қазіргі заманғы демократиялық, құқықтық тұрғыда тікелей қатысу формасына, яғни плебисцитке, референдум өткізуге ұқсас болып келетінін көруге болады. Ел мен жер үшін аса маңызды мәселелер осындай құрылтайда шешілген. Мысалы, Кіші жүздің Ресейге бодан болып қосылу ниетін іске асыру үшін Әбілхайыр хан он екі ата Әлім ұлы, Бай ұлы мен Жетірудан келген 25 ру өкілдерін Ырғызға жинап, Маңтөбе деген жерде жиын өткізіп ақылдасқаны тарихта мәлім. Ел қамын ойлап, шешендік пен көсемдікті қатар ұстанған билер елдің ішкі тірліктерін ұйымдастыруда да, сыртқы саясаттың делбесін тең ұстауда да көрегендік танытқан. Билер шешімі, мерзімді уақыт аралығында болса да, қансырап, әлсіреген, берекесі қашқан жұртынан қалғандардың басын бүтін сақтап қалуға бағытталған. Билердің жарлығы халықтың, мемлекеттің түпкі мүддесін сақтап қалуды

көздеген ниеттен туған, сол себепті шиеленіскен, тағдыр таразыға түскен мәселелерді элеуметтік әділдік жолмен шешті.

Қазақ билерінің өзіне тән ерекшелігі мен басқа халықтарда кездеспейтін қасиеті – дау-жанжалдарды мағыналы, шешендік сөздермен шешуі. Мұны қазақ халқына тән феномен деп бағалауымыз қажет. Арнайы жазылған кодекстерге, көптеген құқықтық-нормативтік актілерге сүйенбей-ақ, өз орнымен қисынды айтылған бір сөзбен дауды тоқтатуды қалыптастырған қазақ ұлты сөз мағынасына, оның шексіз мүмкіндігіне ертеден-ақ назар аударған. «Қап салмағы дәнінде, сөз салмағы мәнінде» деп білетін билер әділдікті шешендікпен ұштастырып, елдің қамын жеген.

Тарихи деректерге сүйене отырып, зерттеушілер қазақ билерінің іс қарауы қоғамдық іс-шара ретінде қаралып, қандай дау болса да билердің шешімі бүкіл жұртшылықты қанағаттандырғанын көрсетеді. Жалпытанылған пікір бойынша билер сотының мынадай қайталанбас ерекшеліктері болған:

1) қылмыстық жауапкершілікке тарту 13 жастан бастап жүзеге асқан. Қазақтардың арасында «он үште отау иесі» деген ұғым қалыптасқан.

2) билер институтының қоғамдық қызметі мен құқықтық бағыт-бағдарын айқындауда өзіндік дала конституциясы ретінде танылған «Қасым ханның қасқа жолы», «Есім ханның ескі жолы», «Жеті жарғы» құқықтық ережелері құнды болды. Егер де даулы істерді қарау барысында шешім шығаруға қатысты мәселелер осы аталған заңдарында қаралған болса, онда соларда көрсетілген ережелерге сүйенген.

Би туралы ұлы Абай өзінің үшінші қара сөзінде: «...Бұл билік деген біздің қазақ ішінде әрбір сайланған кісінің қолынан келмейді. Бұған бұрынғы Қасым ханның «Қасқа жолы», Есім ханның «Ескі жолын», Әз Тәуке ханның «Күл төбенің басында күнде кеңес» болғандағы «Жеті жарғысын» білмек керек. Әм, ол ескі сөздердің қайсысы заман өзгергендікпенен ескіріп, бұл жаңа заманға келіспейтұғын болса, оның орнына тартымды толық билік шығарып, төлеу саларға жарарлық кісі болса керек еді, ондай кісі аз, яки тіпті жоқ. Бұрынғы қазақ жайын білетін жақсы білген адамдар айтыпты: «Би екеу болса, дау төртеу болады» – деп. Оның мәнісі – тақ болмаса, жұп билер таласып, дау көбейте береді дегенмен айтылған сөз. Өйтіп би көбейткенше, әрбір болыс елден толымды-білімді үш-ақ кісі билікке жыл кесілмей сайланса, олар түссе, жаманшылығы әшкере болғандықтан түссе, айтпесе түспесе» – деуі көп нәрсені аңғартады[6,13].

Сонымен қатар, билер сотының шешімі әрқашан да әділеттікке негізделіп, олардың кескен үкімдері мен шешкен даулары өзіндік құқықтық норма сипатына ие болған. Сол арқылы жаңадан туындаған дау-жанжалды, нақты бір қиын істі шешкен ереже, қағида, нақыл сөздер норма, сот прецеденті ретінде ел арасына тарап, келешекте орын алған ұқсас сот істерінде, дау-жанжалдар туындағанда қолданылған.

Қазақ билері дауласушы тараптардың өзара келісімі бойынша таңдалды. Ал егер істі қараушы тек бір тараптың қалауымен таңдалса, оның билігі әділ деп саналмады. Бұл жағдайда іс қайта қаралды. Консенсуспен таңдалған би: «Тура биде туған жоқ, туғанды биде иман жоқ» деген ұстанымға берік болып, сол арқылы сотта ұтылғандардың өзі шығарылған үкімнің әділдігіне ешбір күмәнсіз болған, себебі билік айтушы биді өзі қалап, оған билік айтуға құқық береді. Бұл дегеніміз қазақ қоғамында таңдау құқығының еркін қолданыста болғанын айғақтайды.

Билер сотында апелляциялық құқық та сақталған, мысалы, дауласушы тараптар бидің айтқан билігіне риза болмаса, шағым беруге құқылы. Сонымен қатар, билер сотында ант беру рәсімі жүргізіліп, барлық қаралған істер бойынша қорғаушылар қатысқан.

Белгілі заңгер С.Зимановтың көрсетуінше, қорғаушы болуға Тәуке ханның «Жеті Жарғысының» талаптары барлық ниет білдірген адамдарды қатыстырған. Қорғаушылар барлық мүмкіндіктерді пайдалана отырып, айыпкерді қорғау құқығына ие. Егер қаралған іс бойынша куәгер болатын адамдар жоқ болса, ант, яғни жан беру рәсімі іске асырылады. Жан беруге дауласушылардың құқы жоқ. Айып тағылған адам үшін аймаққа, руға, елге танымал адамның оның кінәсіздігін көрсетіп, өз атынан ара түсуі және қорғауы. Жан беру рәсіміне

беделсіз, елге танымал емес адамдар жіберілмейді. Себебі сенімсіз адамдардың жан беруі әділетсіз билік шығаруға жол ашуы әбден мүмкін [7, 26].

«Жеті Жарғыны» арнайы зерттеген Н.Өсерұлының еңбегінде құн мәселесі нақты көрсетілген: «Екі көзді шығарса – толық құн; бір көзіне – жарты құн; екі құлағын кессе – жарты құн; екі қолын кессе, мүгедек етсе – толық құн; әрбір саусағы үшін оннан бір құн; әйелдің екі емшегін кессе – толық құн; еркек піштірілсе – толық құн; қатты соққыдан адам жынды болса – толық құн; жаңа біліне бастаған нәресте үшін – бір тоғыз айып; 5 айлыққа дейін – 3 тоғыз; 5 айлықтан жарық көргенше – жарты құн; ал жарық көрсе – толық құн»[8,46].

Билердің қоғамдағы әділеттілікті сақтаудағы қызметтерін зерттеуде заңгер-ғалым С.Созақбаевтың «Тәуке хан. Жеті жарғы» атты еңбегінде қазақ қоғамында даулы істің қаралуы екі сатыға бөлінгенін көрсетеді: біріншісі, екі дауласқан жақ билердің істі қарауына дейін, өзара келісім дауды шешуге қимыл-әрекет жасайды. Әдеттік құқықта оны «Бітім», «Береке», «Салауат» деп атаған[9,45].

«Бітім» – екі жақтың өзара келісімі арқылы, сөз жүзінде даудың аяқталуы. Бітімнен кейін билерге істі қарауға құқық берілмейді. Себебі бітімді, өзара келісімді бір жақты бұзу сөзде, сертте тұрмаудың, жалпы ар-ожданның жоқтығының белгісі.

«Береке» – айырбас, немесе сатып алу туралы сөз жүзінде шарт жасау. Өзіндік мүдделерін қанағаттандыру. Жалпы қазақтың әдеттік құқығында «береке» институты барлық келісім шарттардың негізі болған.

«Салауат» – немесе кешірім, – дауласқан екі жақтың бір-біріне талап қоюдан бас тартуы, яғни кешірім беруі. Кешірім жасау ауыл, ел, ру ақсақалдарының қатысуымен өтетін болған.

Тәуке хан заманынан бері қалыптасқан тағы бір институт - Жүгініс, тайпалар арасындағы даулар мен қақтығыстарға ұжымдық қатынас. Негізінде бұл институт әлеуметтік демократияның нышаны ретінде танылады және оның процедурасына сәйкес өзара келісім бойынша интеллект деңгейі жоғары «араб», яғни «шекараны кесіп өтпейтін» белгілі, дауға ешқандай қатысы жоқ оның әділеттілігі. Ол істің барлық мән-жайларын алқалы органның судьяларына баяндайды және екіжақты келісімді талап етеді. Бітім болмаған жағдайларда билер ұсынылған барлық дәлелдерді таразыға сала отырып, өздерінің билігін айтады. Даудың соңы «ала жіп» кесу рәсімімен аяқталады. Көпшілік алдында «араби» екі жақтың дауласқан адамдарына, немесе олардың өкілдеріне ала жіптің екі шетін ұстатып, ортасынан кеседі. Қазақ қоғамының дамуы барысында «Араби» ұғымы «Төбе би» ұғымымен алмастырылды[10,16].

Билер атқарған әділ қызметтер арқасында Қазақстан Республикасында бірлік пен татулықты қалыптастырды. Қазақстан халқы Ассамблеясы құрылып, оның сәтті жұмыстар атқаруы, ТМД елдерінің ішіндегі тұрақтылық қаймағы бұзылмай, мемлекет тұтастығының мінсіз сақталуымен қатар бірден-бір тәуелсіз, демократиялық, құқықтық мемлекет болуына үлес қосқан «рухани жаңғыру» бағдарламасымен алға тартқан бір кезде билер салған ел бірлігін сақтау саясатының сабақтастығы деуге негіз бар.

Жоғарыда меңзеп, айтып кеткен мән-жайлар бойынша қазақ хандығы қоғамында билердің билік кесу кезінде олқылықтар жіберу, би үшін бедел, атақ-абыройдан айырылу - ең үлкен жаза болып саналған болса, қазіргі таңдағы қазақ халқында қалыптасқан сот төрелігін жүзеге асырушы тұлғалар ретінде судья атқарған жағдайда шешімге келіспеген жағдайда не шешімнің дұрыстығына күмән тудырған жағдайда, апелляциялық шағым,наразылық беріледі, бірақ бұл судьяның беделіне абыройына нұқсан келтірмейді. Бұл дегеніміз қазіргі қазақ халқының демократиялық, құқықтық мемлекет ретінде қалыптастыру сатыларында адамдардың құқықтары мен бостандықтарының кепілдігі мен ақиқаттылығына түскен көлеңкелік деуімізге болады.

Қорыта келгенде, Қазақстан жұртшылығы замана талабына сай мемлекеттік жүйе мен саяси құрылым қалыптастыру үшін дәстүрлі құқықтық мәдениеттің демократиялық-гуманистік принциптерге құрылған билер төрелігі тәрізді жекелеген институттарын қайта

жаңғырту қажеттігін жақтады. Елдің сот жүйесінде билер институты қалпына келтіріп, оған жергілікті заң бұзушылық көріністеріне, неке дауы, отбасы, ағайын-туыс араздығы тәрізді келеңсіздіктерге төрелік ету функциясын беру туралы ұсыныстар жасалды. Көне ғасырлар заманындағы қазақ қоғамындағы ел басқару жүйесіндегі билер кеңесінің жүргізген саясаттары бүгінгі таңдағы қазақ елінің құқықтық сана, құқықтық тәртіп, құқықтық мәдениет пен құқықтық тәртібімізді қалыптастыруға өз ықпалын толықтай тигізеді деуге болады. Осы мәселеде С.З.Зимановтың үлесі ұшан теңіз. Қазақ халқының саяси идеологиялық тұрғыдан құқықтық, демократиялық мемлекет болып дамудағы белесті жолдарда айрықша өз көрінісі мен рөлін тапқанын көрсетеді. Құқықтық мемлекет ретінде адам және азаматтардың құқықтары мен мүдделерін қорғау кепілдіктерін қалыптастырдық, сондай-ақ азаматтық қоғам белгілерінің құрылуна негіз болып отыр. Ең алдымен бастысы сот жүйесі мен сот реформалары қалыптастырылды. Судьялар сот төрелігін жүргізуде билер кеңесінің әділеттілік, теңдік қағидаларын негізге ала отырып, даулы істер бойынша мәселерді шешті.

Қазақстандық ғалым К.Х.Халықов сот билігін мемлекеттік биліктің ең маңызды тармақтарының бірі деп көрсетті. Оның қоғамның саяси және әлеуметтік жүйесіндегі мәртебесі, орны мен рөлі бүгінгі таңда ең қымбат қазына [11,5]. Адам, оның құқықтары мен бостандықтары және заңдылық болып табылатын өркениетті азаматтық қоғам мен демократиялық құқықтық мемлекет орнату міндеттерімен айқындалады. Сот билігі адамдар тағдырындағы ең жоғары әділеттік таразысы тәріздес.

Бүгінде сот билігі мемлекеттік биліктің барлық қажетті атрибуттарына ие. Ол оны мемлекет тұрақтандырушы күшке айналдырды, қоғамды әлеуметтік тартыстардан қорғайды. Қазақстан Республикасы егеменді, тәуелсіз ел ретінде қалыптастыра отырып, ұлттық мәдени құндылықтарын, бүкіл мәдени-рухани, құқықтық-саяси мұраларын сақтап қалуға және қайта жаңғыртуға, сонымен қатар, сот жүйесі функцияларының белсенді дамуы және олардың қызметтерінің кіршіксіз адал атқаруына көп зейін қойып отыр. Бұл Қазақстан Республикасының құқықтық мемлекеттілігін одан әрі жетілдірудегі ел басқару мен билік жүргізуі тармақтарының заңдылығы мен тәртіптілігі арқылы сенімді болашаққа барар жолдарының бірі деп ойлаймын.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1 Уәлиханов Ш. Сот реформасы жайында жазба. Кіріспеге мақалалар мен ескертулерді жазған С.Ф. Ударцев. –Алматы: Жеті жарғы, 2003. –Б. 53. (Саяси және құқықтық ой-пікірлер тарихының інжу-маржандары сериясы).

2 Оразбаева А. Дәстүрлі қазақ қоғамына тән билер институты. -Алматы: Дайк Пресс, 2004. -206 б.

3 Төле би, Араб тілінен көшірген, құрастырған, алғы сөзін жазған С. Дәуітов. –Алматы, 1991. -Б. 11.

4 Әлдибеков Ж. Дәстүрлі қазақ қоғамындағы халық жиналысы (құрылтай) және билер кеңесі – парламенттік демократияның алғашқы үлгісі // Ата заңдар. Құжаттар, деректер және зерттеулер. 10-томдық (Бағдарлама жеткешісі: С. Зиманов). 2 том. -Алматы: Жеті жарғы, 2004. -672 б.

5 Левшин А. Описание киргиз-казачьих, или киргиз-кайсацких орд и степей. -Спб, 1832. –Ч.3. -С. 99-100.

6 Абай. Қара сөздер. Поэмалар. -Алматы: Ел, 1993. -272 б., -Б. 13-14.

7 Зиманов С.З. Қазақтардың құқық әлемі «Жарғы» бірегей құқық жүйесі ретінде // «Қазақстанның мәдени мұрасы: жаңалықтары, мәселелері, болашағы» Халықаралық ғылыми конференцияның материалдары 19 қазан 2005 жыл, Алматы: Абай атындағы ҚазҰПУ, 2005. - 964 бет. –Б. 24-36.

8 Өсерұлы Н. Жеті Жарғы. –Алматы: Жеті Жарғы, 1995. -80 б. -Б. 46.

9 Созақбаев С. Тәуке хан. Жеті жарғы. –Алматы: Санат, 1994. –Б. 45.

10 Әбенәв Е.М., Арынов Е.М., Тасмағамбетов И.Н. Қазақстан: мемлекет пен қоғамның эволюциясы. -Алматы: Қазақстан даму институты, 1996. -Б. 16.

11 Халиков К.Х. Проблемы судебной власти в РК. Алматы, 1998 1076

ТӘУЕЛСІЗ ЕЛДІҢ ЗАМАНАУИ ҚЫЗМЕТІНЕ ӨЗІНДІК КӨЗҚАРАС

Сайлау А.М., Экономикалық қауіпсіздік мамандығының 2 курс магистранты

Байжанова К.Т., Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті мемлекет және құқық теориясы мен тарихы кафедрасы доценті

Заң ғылымында мемлекет қызметі (функциясы) қоғам дамуының белгілі кезеңіндегі мемлекеттің әлеуметтік мәні мен маңызын, ролін көрсететін әрекетінің басты бағыттары ретінде қарастырылады. Қазіргі кезеңде мемлекет қызметін жаңа сипатта: қоғамдық процестерге мемлекеттік әсер ету механизмі ретінде баян ету кең етек жаюда. Осы көзқарас дұрыс көрінеді, өйткені мемлекет қоғам өмірінің аяларында белгілі бір реформалар жүргізе отырып, қатынастарды құқықтық реттеу арқылы қоғамдық процестердің даму жағдайына әсерін тигізеді.

Заманауи Қазақстан құқықтық мемлекет қалыптастыру мақсатын табандылықпен жүзеге асырып келе жатқан жас мемлекет. Қазақ елінің тәуелсіздігін жариялауының тарихи үрдісі қазақ халқының демократиялық моделдегі мемлекет құраушы ұлт ретінде жаңғыруының негізі [1,78]. Еліміздің құқықтану ғылымына зор үлесін қосқан Салық Зиманұлы Зимановтың пікірінше, Қазақстан дамыған, қонақжай және жаңашылдық пен алдыңғы қатарлы ойға ұмтылушы мемлекет құраушы ұлты бар тәуелсіз, құқықтық және әлеуметтік мемлекет ретінде мызғымастай орнығуы қажет. Қазақстан аса бай табиғи ресурстарға ие, адам және азамат құқықтары мен бостандықтарын танитын және сақтайтын мемлекет ретінде әлемдік қауымдастыққа толыққанды серіктес санатында кіруі қажет [2, 158].

Танымал құқықтанушы М.Т.Баймахановтың көзқарасы бойынша құқықтық мемлекетте заң негізінде тағайындалған ережелер мен рәсімдерді сақтай отырып құрылатын барлық мемлекеттік және қоғамдық институттар мен құрылымдардың легитимділігі, олардың мақсаттары, міндеттері және қызмет ету нысандары мен әдістері ресми түрде нақты реттелінеді [3,328]. «Құқықтық мемлекет - Қазақстанның барлық органдары мен лауазымды адамдарының қызметі құқық нормаларына байланысты, соған бағынышты және соған сәйкес іс-әрекет жасайды» - деген көзқарас Қ.Д. Жоламанов еңбектерінің өзегін құрайды [4,83]. Қ.Мамидың көзқарасы бойынша рәміз және әлеуметтік идеал ретіндегі құқықтық мемлекеттілік алдымен азаматтық қоғамның озық идеологиясын білдіреді, оның біртіндеп нормативті деңгейде объективтендірілуі қоғамның құқықтүсінушілігінің деңгейімен негізделеді [5,2].

Құқықтық мемлекет қызметі түсінігін мемлекеттің мақсаты мен міндеті түсінігімен, мемлекеттің жеке органдарының қызметімен шатастыруға болмайды. Қоғам мақсаты мемлекеттің жетуге тырысатын биіктері болса, міндеттер мақсатқа жету құралдары ролін атқарады. Яғни, мақсат пен міндет оның функцияларын анықтайды. Әрекеттің белгілі бір түріне арнайы лайықталған көп санды мемлекеттік органдар функциясына қарағанда мемлекет функциясында оның әрекеті тұтастай қамтылған, оның мәні мен әлеуметтік құндылығы көрініс табады.

Мемлекет қызметі көп жақты, оның қалыптасуы мемлекеттің дамуы және нығаю процесімен бірге жүреді. Қызметтердің пайда болу реттілігі қоғамның тарихи дамуындағы мақсаттар мен міндеттердің пайда болу реттілігіне байланысты болады. Заң ғылымында мемлекет қызметі әр түрлі негіздер бойынша жіктеледі, бұл түрлі жүйелік белгілермен түсіндіріледі. Жүйелердің негізі ретінде мемлекет қызметінің объектілері мен өрістері

тандалып алынады. Оған аумақтық көлемі, мемлекеттің қоғамдық қарым-қатынастарға тигізетін әсері де жатады.

Мемлекет қызметін жіктеудің тікелей мақсаты, оларды жан-жақты зерттеу және тиімдірек қолдану үшін жағдайлар жасау, бұл мемлекет қызметінің негізгі бағыттарын жетілдіру бойынша тәжірибелі ұсыныстар жасауға мүмкіндік береді. Заң ғылымында, тәжірибеде мемлекет қызметін жіктеудің мынандай негіздері бар: 1) өмір сүру және қызмет ету ұзақтылығына байланысты тұрақты және уақытша; 2) әлеуметтік маңыздылығына байланысты билік етуші топтардың мүдделерін көрсететін немесе өзінде барлық қоғам мүддесін шоғырландыратын қызмет; 3) жүзеге асыру және «қолдану» аяларына байланысты саяси, идеологиялық, әлеуметтік, экономикалық; 4) жүзеге асыру нысандарына байланысты құқыққалыптастырушы, құқыққолданушы, құқыққорғаушы болып бөлінеді. Қазіргі кезеңде мемлекет қызметі биліктің бөлінуі қағидасына сай заң шығарушы, атқарушы және соттыққа жіктеледі. Бұл бөлініс мемлекет билігінің жүзеге асырылу механизмін көрсетеді [6,7]

Экономикалық саладағы қызмет. Мемлекет экономикалық салада кәсіпкер, жоспарлаушы, үйлестіруші ретінде мәселелер шешеді. Экономиканы нарықпен қатар мемлекет те реттейді. Мемлекеттің экономикаға ықпалы салық, несие, экономикалық бағдарламалары арқылы жүзеге асады. ҚР 2050 жылға дейінгі даму стратегиясында «Жаңа бағыттың экономикалық саясаты – пайда алу, инвестициялар мен бәсекеге қабілеттіліктен қайтарым алу принципіне негізделген түгел қамтитын экономикалық прагматизм» ретінде айқындалған [7,1].

Саяси қызмет. Бұған мемлекеттік және қоғамдық қауіпсіздікті, сондай-ақ әлеуметтік және ұлттық келісімді қамтамасыз ету, өзара күресуші әлеуметтік күштердің қарсылығын басу, ел егемендігін ішкі және сыртқы күштердің қол сұғушылығынан қорғау мәселелерін шешу жатады. Егеменді еліміздің аталған бағытта атқарып отырған іс-қимылы ерен десек қателеспейміз.

Әлеуметтік қызмет мемлекет тұрғындарының құқықтары мен бостандықтарын қорғау, азаматтардың әлеуметтік қажеттіліктерін қанағаттандыру шараларын іске асыру, тұрғындардың қажетті өмір сүру деңгейін қолдау, еңбек жағдайын, оның ақысын, тіршілік деңгейін қамтамасыз ету мәселелерін шешеді.

Идеологиялық қызмет. Қазақстан мемлекеті қазіргі өркениет дамуының жалпы бағытымен алғанда тарихи дәстүрлерге негізделген өзіндік ерекшеліктерімен айшықталады. ТМД елдері мен Қазақстандағы қазіргі кезеңдегі мемлекеттің дамуы социумның азаматтық қоғамға, саяси және әлеуметтік плюрализмге ауысуымен сипатталады. Мемлекеттің аталған қызметіне елдегі басым идеологияны қолдау, білім беруді ұйымдастыру, ғылымға, мәдениетке қолдау көрсету тәріздес жұмыстар жатады. Қазақстан Республикасында ұлтаралық келісімді нығайту мәселелеріне басты назар аударылған. Елімізде діни сенім бостандығы танылады, кәмелетке толған әрбір азаматтың өз еркімен дін тұтыну бостандығы бар. Бастауыш және орта білім беру ақысыз негізде жүзеге асырылады, жоғарғы білім беру мемлекеттің бақылауымен жүргізіледі.

Тәуелсіз Қазақстан үшін қолайлы даңғыл жол - демократиялық мемлекет. Ондай мемлекеттің артықшылығы адамдар бір идеология, бір сүрлеу жол үшін жанын пайда етпейді, өзгеріске, жаңалыққа мол мүмкіндік қалдырады. Кез келген мемлекет өз азаматтарын болашақ туралы идеялармен қамтамасыз етуі керек. Біздің елде Президентіміздің «Қазақстан – 2050» ел халқына жолдауы мемлекеттің даму бағытын анықтайтын стратегиялық құжат болып отыр. Онсыз адамның күнделікті іс-әрекетінің мәні болмайды, ол адамды үміт-болашаққа, сенімге жетелейді. Айқын бағдарламаның арқасында дәлелді де икемді және тиімді мақсат пен міндетті алға қоюға мүмкіндік туады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Зиманов С.З. Парламент Республики Казахстан в трудные годы провозглашения независимости. – Алматы: Алаш, 2011. – 288 с.
2. С.Ф.Ударцев. Учителя и коллеги. Из истории юридической мысли Казахстана XX - начала XXI вв. – Алматы: Раритет, 2011. – 576 с.
3. Баймаханов М.Т. Избранные труды по теории государства и права. - Алматы: АЮ-ВШП «Әділет», 2003. - 710 с.
4. Жоламанов Қ.Д. Мемлекет және құқық теориясы. - Алматы: Нұр-пресс, 2005. – 296 б.
5. Мами К. Правовое государство: социальный идеал и реальность // Законодательство. – 2003. - N 2.
6. Сартаев С.С. ҚР билікті бөлу және оларды жүзеге асыру принциптерінің қалыптасуы. - Алматы: Жеті Жарғы, 2002. – 187 б.
7. Қазақстан Республикасының Президенті – Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың «Қазақстан-2050» Стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауы // akorda.kz

АДМИНИСТРАТИВНОЕ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВО В УСЛОВИЯХ СУДЕБНО-ПРАВОВОЙ РЕФОРМЫ В КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ

Сыдыгалиева А.С., к.ю.н., доцент кафедры административного и финансового права Кыргызско-Российского Славянского университета

Согласно Указу Президента Кыргызской Республики от 8 августа 2012 года УП №147 «О мерах по совершенствованию правосудия в Кыргызской Республике» была начата работа по «дальнейшему реформированию судебной системы, которая предполагала обновление действующего на тот момент административного, уголовного, уголовно-процессуального, гражданского процессуального законодательства, а также законодательства, регулирующего организацию и деятельность судов, правоохранительных органов и иного законодательства, прямо или косвенно связанного с вопросами отправления правосудия» [1].

В результате данной реформы в 2017 году административное законодательство Кыргызской Республики претерпело кардинальные изменения. Утратил силу Кодекс Кыргызской Республики «Об административной ответственности», и с его отменой упразднено такое понятие как «административная ответственность юридического и физического лица», а нормы Кодекса «Об административной ответственности» перешли в разряд уголовно-правовых, и в результате мы получили новые Уголовный кодекс КР, Уголовно-процессуальный кодекс КР, Кодекс КР о нарушениях и Кодекс КР о проступках.

Административная ответственность предусматривается только в отношении должностных лиц. Так, Законом КР «Об административной деятельности и административных процедурах» стали «регулироваться правоотношения между административными органами и физическими, юридическими лицами при осуществлении административных процедур; обжалования административного акта, действий и бездействия административных органов; исполнения административного акта; взыскания административных расходов; возмещения вреда, причиненного административной процедурой, и как видно данный закон не регулирует вопросы ответственности, соответственно не стало такого понятия как «административная ответственность» [2].

Таким образом мы видим, что административная ответственность выступает одним из наиболее проблемных видов юридической ответственности и более того, даже его существование ставится под сомнение. Правильное осмысление данного института, которое в полной мере возможно с учетом особенностей зарождения и развития административной

ответственности, имеет важное значение для определения перспектив современного законодательства об административных правонарушениях.

«В научной литературе сложившаяся ситуация связывается с обособлением административной ответственности от уголовной ответственности, которое было обусловлено выделением в законодательстве Российской империи в 30—40-е гг. XIX в. малозначительных правонарушений или маловажных преступлений (проступков). К концу XIX в. сформировался самостоятельный вид публично-правовых деликтов, окончательно обособившиеся от преступлений в качестве административных правонарушений в послереволюционный период. Это означает, что административная ответственность имеет продолжительную историю формирования и развития. Следовательно, любой исследователь должен иметь дело с ее длительной и непрерывной традицией, которая берет свое начало в дореволюционном праве. Не является случайным выбор в качестве ключевого элемента административной ответственности административного правонарушения, которому в отличие от преступления в доктрине придается свойство общественной вредности или меньшей общественной опасности, поскольку очевидно, что по данному критерию одни деяния могут формально-юридически определяться как качественно отличающиеся от других. Соответственно, посредством разграничения административных правонарушений от преступлений закладывается надежная основа существования административной ответственности» [3].

Более того, мы имеем 70-летний период советского развития государства, при котором административная ответственность рассматривалась как мера обеспечения соблюдения нормативных актов высших органов советской власти, регулирующих отдельные сферы государственного управления.

При этом, весь этот период, постсоветский период, независимого развития Кыргызстана нас учили, что в нашей правовой системе существует два вида правонарушений – это преступление и проступок, что в уголовном праве противоправное деяние называют преступлением, за которое предусмотрена уголовная ответственность, а в административном – административный проступок, за который соответственно предусмотрена административная ответственность, что является отличительным признаком. Но, самым важным отличительным признаком является, степень общественной опасности. Таким образом, преступление – это общественно опасное виновное деяние, предусмотренное уголовным законодательством и только суд может привлечь к уголовной ответственности и определить ее меру. Соответственно, можно выделить следующие уголовные признаки уголовной ответственности: влечет судимость; связано с лишением свободы; рассматривается исключительно судом, не рассматривается широким кругом уполномоченных органов.

В отличие от преступления, проступок – это виновное, противоправное деяние (действие или бездействие), причиняющее вред или создающее угрозу причинения вреда личности, обществу или государству, совершенные в сфере государственного управления меньшей тяжести, т.е. это не опасное правонарушение, за которое предусмотрена административная ответственность. Мерой ответственности служат административные взыскания, среди которых – предупреждение, штраф, исправительные работы. Отсюда, существенным признаком, лежащим у истоков признания административной ответственности, является назначение наказания в административном порядке; это делается в упрощенных процедурах административным органом, а не судом. К ответственности за проступки (административные правонарушения) привлекает широкий круг уполномоченных органов. Более того, в административном порядке имеется возможность обжаловать решение административного органа в вышестоящей инстанции, т.е. предоставляется возможность неоднократно защищать свои интересы в административном порядке.

Однако, не понятно, почему Кодекс о нарушениях перешел в разряд уголовно-правовых, почему за неопасные правонарушения несем уголовную ответственность, почему к уголовной ответственности привлекает широкий круг уполномоченных органов. Все это противоречит основам нашей правовой системы. В таком случае нам нужно менять свою правовую систему и переписывать вообще теорию государства и права. Даже само название

кодекса, не дает четкого понимания того, к какой ответственности привлекаются нарушители.

Все эти изменения повлекли за собой определенные сложности в правоприменительной практике, особенно в деятельности правоохранительных органов. Многие действенные меры административных взысканий были исключены из Кодекса о нарушениях, такие как административный арест, общественные работы, административное выдворение. Это привело к тому, что правоохранительные органы зачастую не могли применить рычаги воздействия к нарушителю.

Вместе с тем, реформирование административного законодательства повлекло за собой изменения в образовательном процессе. В силу отсутствия кодекса об административной ответственности, из образовательного процесса исключается такая дисциплина, как административное право. Тем самым из теории выпадает целый блок материальных норм, закрепляющих понятийный аппарат административного права, систему органов исполнительной власти, их правовой статус, закон о государственной службе, так как это все не входит в предмет новой дисциплины который введен в образовательный процесс и называется «Административно-процедурное право». Предметом административно-процедурного права является административная юрисдикция, которая в свою очередь является одним из институтов административного права.

В настоящее время, в связи с принятием новой Конституции Кыргызской Республики от 5 мая 2021 года, все законодательные акты приводятся в соответствие с ним. Разработан проект «Кодекса КР об административных правонарушениях» и внесен на рассмотрение Жогорку Кенеша, который, как мы надеемся будет принят.

Список использованных источников:

1. Указ Президента Кыргызской Республики от 8 августа 2012 года УП №147 «О мерах по совершенствованию правосудия в Кыргызской Республике» [Электронный ресурс]: Режим доступа//URL:<http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/430402?cl=ru-ru> (дата обращения 22.06.21)

2. Закон КР «Об административной деятельности и административных процедурах» от 31 июля 2015 года №210[Электронный ресурс]: Режим доступа// URL: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/111254> (дата обращения 22.06.2021)

3. Гюлумян В.Г. Административная ответственность в ретроспективе и перспективе [Электронный ресурс]: Режим доступа//URL:<file:///C:/Users/User/Downloads/398-397-1-PB.pdf> (дата обращения 26.06.2021)

КОНСТИТУЦИЯ – МЕМЛЕКЕТ ТӘУЕЛСІЗДІГІНІҢ ТҮҒЫРЫ

Серикбаева С.С., академик Е.А. Бөкетов атындағы ҚарУ, мемлекет және құқық теориясы мен тарихы кафедрасының аға оқытушысы, з.ғ.м.;

Сұлтанов А.Е., академик Е.А. Бөкетов атындағы ҚарУ, заң факультетінің 1 курс студенті

Ғасырлар тоғысында әлемдік өркениеттің шыңына ұмтылған Қазақстан халқы тарихы да тағдырлы шешім қабылдап, жасампаз жаңа дәуірге қадам басты. Қазақ елінің тарихи жолдарындағы елеулі маңызды оқиғаларының бірі 1990 жылы 25 қазанда «Қазақстан Республикасының Егемендігі туралы» Декларация қабылданды, ал 1991 жылы 16 желтоқсанда біз өз егемендімізді, тәуелсіздігімізді жарияладық. 28 қаңтарда 1993 жылы Қазақстан Республикасының Жоғарағы кеңесінің тоғызыншы сессиясында дербес, тәуелсіз мемлекеттің тұңғыш Конституциясы қабылданды. 1995 жылы 30 тамызда бүкіл халықтық референдумда бүгінгі азаматтарымыз өмір сүріп жатқан Қазақстан Республикасының

Конституциясы қабылданды. Елдің саяси, экономикалық және әлеуметтік тұрақтылығы көп жағдайда сол конституцияның, яғни Негізгі заңның дұрыс жұмыс істеуіне байланысты болмақ. Қазақстан Республикасы өзін демократиялы, зайырлы, құқықтық, әлеуметтік мемлекет екенін Конституциясымен бүкіл әлемге мойындатты. Ата Заң біздің бүкіл жарқын істеріміздің қайнар бастауына айналды.

Ел Басымыз Нұрсұлтан Назарбаев Әбішұлы атап өткендей, «Қазақстан Конституциясы – бұл заң қарпінде өрнектелген жалпыұлттық идея. Ол біздің ата-бабаларымыздың көптеген ұрпақтарының азаттық және өз тағдырын өзі шешу мүмкіндігі туралы, билік барша халықтың мүддесіне қызмет ететін мемлекет туралы, бүкіл әлемге белгілі әрі құрметтелетін тәуелсіз ел туралы армандарының осы заманғы құқықтық түсініктерін бейнеледі»[1]. Қазақстан Республикасының тәуелсіздікке қол жеткізуі мемлекет алдында маңызды келелі міндеттерді алға тартуда. Бұл саладағы атқарылуы тиіс шаралардың ауыр жүгі заң ғылымын, оның ішінде конституциялық құқықтық бағытты да қамтиды. Конституциялық құқықтық нормаларды жүзеге асыру теориялық тұрғыдан ғана емес, сонымен қатар тәжірибелік жағынан құнды мәселе қатарына жатады. Егер, конституциялық құқықтық нормалар дұрыс жүзеге асырылса, онда еліміздің негізгі заңында белгіленген талаптар өзінің толыққанды өмірге енуіне мүмкіндік алатын еді. Қазақстан Республикасының Конституциясы тәуелсіз егемен мемлекеттің конституциялық дамуының жаңа кезеңіне жол ашқан акт болды. Конституция латын тіліннен (constitutio) – «құрылым» деген мағынаны білдіреді. Ал қазіргі түсінік бойынша, Конституция – мемлекеттің Негізгі Заңы. Конституциялық құқықтық нормалар арқылы қоғамдық механизмнің әрекет ету тетіктері және мемлекеттік жүйенің конституциялық негіздері қалыптастырылады. Бұл жағдайлардың барлығы қоғам өмірінде конституциялық құқықтық нормалардың қаншалықты маңызды рөл атқаратындығын аңғартады. Сонымен қатар, конституциялық құқықтық нормалар жеке тұлғаның құқықтық мәртебесін айқындайды және мемлекеттік органдардың ұйымдық-құқықтық қалыптасуының заңи нысанын жасайды, сондай-ақ саяси-құқықтық жүйесінің қалыптасуының негізін айқындайды. Ғылыми, саяси, құқықтық тұрғыда Конституция материалдық, нысандық мағынада өзіндік мән-маңызға ие. Конституция материалдық мағынада – ең бірінші, елдегі адамның, азаматтың жеке құқықтарымен бостандығын жариялайды, оған кепілдік береді, елдегі әлеуметтік құрылыстың негіздерін, басқару мен мемлекеттік құрылымның нысандарын, жергілікті, орталық билік органдарының негіздерін, құзіреті мен өзара қарым-қатынастарын, мемлекеттің рәміздерін, астанасын айқындайды, осылардың бәрі жөніндегі өкімдік акт, актілердің немесе конституциялық рәсімдердің жиынтығы болып саналады. Конституция нысандық мағынада – барлық басқа заңдарға қатысты жоғары заңи күшке ие заң немесе заңдар тобы болып есептеледі. Яғни, Конституция – елдің бірлігі, берекесі, тыныштығы, оны іс жүзінде жүзеге асыратын қуатты күш, ол – конституциялық құрылыстың құндылықтарымен институттары, нормалары, әлеуметтік байланыстар мен мемлекеттік биліктің қатынастарын мемлекеттік – құқықтық реттеу негіздері ресми түрде баянды етілетін ең жоғары құқықтық нысан, осы заманғы мемлекеттіліктің маңызды белгісі. Құндылықтарымыздың негізін айнытпай орындаудың нәтижесінде аз ғана уақыттың ішінде тұғыры берік, туы биік мемлекеттігімізді орнатып, тәуелсіздігімізді паш еттік. Конституция біздің еліміздің бірлігінің, тұтастығының белгісі іспеттес болды.[2]

АҚШ-та тәуелсіздік Декларациясының авторы Т. Джефферсон, ал АҚШ Конституциясының атасы Д. Мэдисон, Франция Конституциясының дем берушісі және идеологы генерал Шарль де Голль болса, жаңа тәуелсіз мемлекет — Қазақстан Республикасы Конституциясын қабылдаудың ұйымдастырушысы, дем берушісі және авторы Елбасы Н. Назарбаев болғандығы бәрімізге аян. Қазақстан Республикасы Конституциясының Франция Конституциясына ұқсас тұстары өте көп. Дегенмен де, еліміздің жаңа Конституциясын дайындау барысында қазақ елінің өткен тарихтағы дәстүрлерінің көрініп тұратын болуы да ұмыт қалған жоқ. Елбасы Н. Назарбаев енгізген қоғамдық келісім мен саяси тұрақтылық, бүкіл халықтың игілігі үшін экономикалық даму, қазақстандық патриотизм, мемлекет өмірінің аса маңызды мәселелерін демократиялық әдістермен, оның

ішінде республикалық референдумда немесе Парламентте дауыс беру арқылы шешу принциптері ұзақ талас пікірлерден кейін жобаға енгізілді. Күні кешегі тарихи оқиғаларға жүгінсек, жаңа Конституцияны қабылдау қарсаңында ұзақ мерзімді қызу жұмыстар атқарылды. Президенттің бастамасымен құрылған сарапшылар көптеген әлем елдерінің Конституцияларын, әсіресе XX ғасырдың екінші жартысында қабылданғандарын мұқият сараптаудан өткізді. «Біз үшін дамудың әртүрлі сатыларында тұрған, сан алуан әлеуметтік-мәдени, ұлттық және басқа да ерекшеліктері, әр түрлі құқықтық жүйесі бар елдердің Конституциясы басты мәселені - тұрақтылықты нығайтудағы, халықтың әл-ауқатын жақсартудағы және демократияны дамытудағы қол жеткен табыстарын ұғыну маңызды болды. Жұртшылық тарапынан сарапталған 31 мың 886 ұсыныс түссе, соның 1 мың 100-і конституция жобасына енгізілген. Бұл жөнінде Елбасы «Қазақстандық жол» атты кітабында: «1995 жылғы Конституция тақыр жерде пайда болған жоқ. Ол егемен Қазақстанда конституциялық құрылыс орнату үшін бұрыннан жинақталған тәжірибелерді, сондай-ақ біздің жағдайымызға сәйкес келетін ең прогресшіл шетелдік тәжірибелерді барынша толық пайдаланған еді. Сондықтан да, кімде-кім еліміздің Негізгі заңының рухы мен маңызын терең түсінгісі келсе, оны жасаудың, қалыптастырудың тарихын жақсы білуі керек», - деген болатын. Бүгінгі күндегі мақсаттардың ең басты міндеттердің бірі ретінде саяси саланы реформалау. Демократия - әлемнің өркениетті елдерінің таңдауы, яғни біздің де таңдауымыз. Тепе-тең әрі демократиялық саяси жүйе ғана Қазақстанды модернизациялау жөніндегі ұлығаусар міндеттерді еңсере алады.

Мемлекеттің саяси жүйесі Конституцияда нақты көрініс тапқан. Саяси жүйе - елдің саяси өміріне қатысатын мемлекет пен мемлекеттік емес қоғамдық құрылымдардың біртұтас кешенде қарастырылуы. «Саяси жүйе» ұғымын саяси ғылым XX ғасырдың орта шенінен қолдана бастады. Саяси жүйелер теориясының негізін қалағандар американдық саясаттанушылары Д.Истон мен Г.Алмонд. Д.Истон өзінің «Саяси жүйе» (1953), «Саяси өмірді жүйелік талдау» атты еңбектерінде саяси жүйені сырттан келетін импульске жауап беретін дамып және өзін-өзі реттеп отыратын организм ретінде қарастырады. Қоғамның саяси жүйесі - мемлекеттік және қоғамдық ұйымдардың, еңбек ұжымдарының бірігіп, елдің саяси өміріне кірісіп, қоғамды дамытуға, нығайтуға үлес қосуы. Саяси жүйе бұл белгілі бір қоғамдағы билік қатынастарының іс жүзінде анықталынып, қабылданып, орындалуының тұрақты формасы. Ол - елдегі бүкіл саяси өмір, саяси қатынастардың және саяси институттардың жиынтығы. Бұндай институттарға мыналар жатады: мемлекет, партиялар, кәсіподақтар және ядросы билікті басып алу, ұстап қалу және пайдалану болып табылатын қоғамдық өмірдің сол сферасына қатысатын кәсіподақтар мен басқа да ұйымдар мен қозғалыстар. Саяси жүйе ішкі және сыртқы саясатты жүргізуге ықпалын тигізеді, әлеуметтік жіктердің мүдделерін қалыптастырады, көрсетеді және қорғайды.

ҚР қазіргі уақытта саяси жүйесі демократиялық болып табылады. Бұл демократизмнің көрінісін ҚР Конституциясының 3 бабында мемлекеттік биліктің бірден бір бастауы - халық екені дәлел болып отыр. Сонымен қатар, бұл 3 баптың 2 тармақшасында айқындалған «Халық билікті тікелей республикалық референдум және еркін сайлау арқылы жүзеге асырады, сондай-ақ халық өз билігін жүзеге асыру үшін мемлекеттік органдарға беруі бұл адам және азаматтардың саяси құқықтарының қалыптасуы мен кепілдіктерін көрсетеді, сонымен қоса саяси жүйе аспектілерін қалыптастыруының бірден-бір негізі болып табылады. Әлемдегі, әсіресе, демократиялық елдердегі саяси жүйелерді зерттеген, теориялық ой-толғамдарын әлем саясаттанушылары мойындаған Толкотт Парсонс, Дэвид Истон, Габриель Алмонд, Карл Дойч, Дж. Бингем Пауэлл және тағы басқа батыстық оқымыстылардың саяси жүйе және олардың негізгі институттары функциялары туралы іліміне сүйенсек, Қазақстанның саяси жүйесі институттарының конституциялық өріс аясындағы қызметінің де өте күрделі, сан тарапты екендігіне толық көз жеткізуге болады.

Мемлекет саяси жүйеге саяси, территориялық (аумақтық), құрылымдық бірлестік ретінде кіреді және өз функцияларын басқа да әлеуметтік институттармен, партиялармен, кәсіподақтармен, жергілікті басқару органдарымен бірлесіп отырып атқарады. Ол саяси

жүйеде жетекші орын алады. Бірақта, саяси жүйені, бірлесіп әрекет ететін номалар, идеялар және соларға негізделген саяси институттар, мекемелер және саяси билікті ұйымдастыратын әрекеттер жиынтығы, азаматтар мен мемлекеттердің өз ара байланысы ретінде қарастырады. Мемлекеттің саяси жүйедегі негізгі ролі оған тән белгілермен байланысады. Ондай белгілерге ҚР Конституцияның 2 бабында айқындалған президенттік басқару нысандағы біртұтас мемлекеттік билікті көрсетеді. Сондай-ақ ҚР Конституциясында мемлекеттіктің маңызды да белгісі мемлекеттің егемендігі бекітілген. Конституция мемлекетте маңызды рөл атқарады, яғни ол саяси жүйенің қалыптасуының оның дамуына, жүзеге асырылуының негізін қалайды. Қоғамның саяси жүйесін саяси функциялар атқаратын мемлекеттік және мемлекеттік емес әлеуметтік институттар құрайды. Мұндай институттарға мемлекет, партиялар, кәсіби одақтар және тағы басқа ұйымдар мен қоғамдар жатады. Олардың бәрінің ортақ мақсаты – мемлекеттік билікке қол жеткізу. Қазақстанда бұған дейін болмаған, қоғамдық өмірдің барлық салаларын кеңінен қамтитын жаңа азаматтық институттардың қалыптасып, дамуы және олардың қызметіне қажетті ұйымдық-құқықтық негіздердің нығаюы; халықаралық танымал демократиялық институттар негізінен біртіндеп мойындаған еліміздің жаңа сайлау жүйесінің қалыптасуы; биліктің негізгі үш тармағының: Президент, Парламент және Үкіметтің біріккен еңбегінің нәтижесінде еліміздің саяси жүйесінің барлық құрамдық бөліктері қызметінің құрылымдық, ұйымдық-құқықтық және өзара қарым-қатынас мәселе-ерін жан-жақты қарастыратын, еліміздің демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет орнату бағытында әлеуметтік-экономикалық дамуын қамтамасыз ететін заң жүйесінің жаңадан түзіліп, қабылдануы және бұл үрдістердің қоғамдық қатынастардағы қажеттіліктерге байланысты үнемі жетілдірілуі.

Конституцияда президентализмнің демократия институты ретіндегі саяси жүйедегі орны, мәртебесі өкілдіктері көрсетіліп, ҚР Конституциясының 40 бабында: «Президент – халық пен мемлекеттік билік бірлігінің, Конституция мызғымастығының, адам және азамат құқықтары мен бостандықтарының рәмізі әрі кепілі», – деп нақты көрсетілген. Президенттік институт саяси жүйедегі ерекше институт және барлық партиялар мен қоғамдық-саяси ұйымдар қызметінің кепілі болғандықтан, ол бүкіл саяси жүйеге немесе оның басым көпшілігіне сүйенгенде ғана саяси жүйеде топтастырушы, байланыстырушы рөл атқарады.

Жаңа 1995 жылы 30 тамызда қабылданған Конституция мемлекеттің саяси жүйесінде біршама реформалардың атқарылуымен маңызды болды. Реформалар арқылы елдің құқықтық беріктігі сыналады. Мемлекеттік және әлеуметтік дамудың соңғы он жылдағы тәжірибесі қазақстандық үлгінің дұрыстығын көрсетті. Біз конституциялық реформаны саяси-құқықтық сипатта жүргіздік. Конституциялық реформаның ерекшелігі сол, бір жағынан, ол әлеуметтік-саяси, ал, екінші жағынан, құқықтық процесс болып табылып, қоғамдық қатынастардың қозғалысын реттеді. Конституциялық реформа экономикалық, әлеуметтік-саяси, идеологиялық, ұйымдық және құқықтық принциптерге талдау жасауды қажет етті. Жүргізілген конституциялық қайта өзгертулерді біздің төрт кезеңге бөліп қарастыруға болады. Бірінші кезеңде –1991-1995 жылдары демократиялық үрдіске бет бұрған мемлекет құруда батыл қадам жасалды. Екінші кезеңде – 1995-2000 жылдары қазіргі заманғы демократиялық институттар мен жаңа саяси мәдениет қалыптасты. Үшінші кезең – 2000-2007 жылдар аралығындағы әлеуметтік-экономикалық серпіліс. Ал, төртінші кезең – Қазақстан Республикасының Конституциясына өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы 2007 жылғы 21 мамырдағы Заңның қабылдануымен ерекшеленді. Сол жылы іске асырылған реформалардың нәтижесінде Президент, Парламент, атқарушы органдар, сот және құқық қорғау жүйелерінің ұйымдастырылуы мен қызмет негіздерін реттеуші заңнамаға өзгерістер енгізілді. Күрделі де маңызды конституциялық өзгерістердің нәтижесінде Елбасы саяси және экономикалық институттардың қызметтерін одан әрі үйлестіріп, қоғамдағы тұрақтылықты нығайтты. Адам, оның өмірі, құқықтары мен бостандықтары аса бағалы құндылық болып табылатын елімізде, Адам құқықтары жөніндегі Уәкіл –Омбудсман институты құрылып, жаңа саяси партиялар мен үкіметтік емес ұйымдар пайда болды. Ұлтаралық қатынастарды одан әрі нығайту бағытында Қазақстан халқының Ассамблеясы

Ата Заңда бекіген жаңа орнын тапты. Осы реформаның негізінде 2007 жылғы 18 тамызда Парламент Мәжілісі төртінші шақырылымы депутаттарының сайлауы өтті. Бұл сайлаудың ерекшелігі, депутаттық мандаттың бір бөлігі Қазақстан халқы Ассамблеясының ұсынған өкілдеріне тиесілі болды. Тәуелсіздік жылдарында қабылданып, кезең-кезеңімен жүзеге асырылған құқықтық реформалар қоғамдық қатынастар дамуының орнықтылығын қамтамасыз етуге мүмкіндік берді. 1994 жылғы 12 ақпанда бекітілген еліміздегі құқықтық реформаның мемлекеттік бағдарламасында атқарушы биліктің рөлі мен жауапкершілігін арттырудың, мемлекеттік басқару сатысын және президенттік институтты нығайтудың конституциялық заңнамасын жетілдіру қажеттігі нақты көрсетілген еді. Ал, 2002 жылғы 20 қыркүйектегі құқықтық саясат тұжырымдамасында Ата Заң негізінде іске асырылған реформалардың жаңа бағыт-бағдары ерекше атап өтілді. Жоғарыда аталған бағдарламалық құжаттар шеңберінде Конституцияға 1998 және 2007 жылдары енгізілген өзгерістер мен толықтырулар елдің іргетасын бекемдеуге, төл құқықтық базамызды нығайтуға, мемлекеттік құрылыс тәжірибесін еселей түсуге әсер етті. Саяси жүйені дамыту мәселелері бойынша 1,5 мыңға жуық түрлі ақпараттық-талдаулар жарияланса, соның 70-і теориялық мақалалар болған. Құқықтық саясат тұжырымдамасы Ата Заңымыз – Конституцияның негізгі қағидаттары мен идеясының күнделікті өмірде орындалуын көздей отырып, Қазақстанның құқықтық мемлекет құрудағы жаңа кезеңіне жол ашты. Елбасының келер онжылдыққа бағытталған құқықтық саясат тұжырымдамасында адам құқықтары мен бостандықтарының басты бағыттары көзделген.

Құқықтық демократиялық мемлекетте Конституция, яғни біздің қоғам өмірінің Негізгі Заңы аса жоғары мәнге ие. Конституция жобасы Қазақстан Республикасы тәуелсіздік алғаннан бастап жасалына бастады. Конституция қабылдаудан бұрын бүкілхалықтық талқылаудан өтті. Біздің Конституциямыз бойынша Қазақстан халқы егемендіктің иесі, республикадағы мемлекеттік биліктің жалғыз қайнар көзі болып табылады. Негізгі заңымыз – еліміздің тәуелсіздігінің тұғыры деуге толық негіз бар. Ол халық талқылауынан өтіп, референдум арқылы өз күшіне енді. Конституция Қазақстанның демократиялық, құқықтық және әлеуметтік мемлекет ретінде дамуына қолайлы жағдай жасайды. Заңда белгіленген барлық тұжырым, қағидалар өмірдің барлық салаларын өркениетті заң жүзінде басқаруға жағдай жасап отыр. Жаңа Конституцияның тағы бір басты артықшылығы – меншіктердің әралуандығын мойындап, оны заң жүзінде бекітті. Енді Қазақстан республикасында мемлекеттік меншікпен қатар жеке меншік те өз күшіне еніп, заңмен қорғалады. Негізгі заң меншіктің қызмет аясы мен мақсатын да айқындап берді. Меншік атаулы қоғам игілігіне ғана жұмсалуда тиіс, ол адамзат мүддесіне қарсы қызмет етпеуге тиіс, ол адамзат мүддесіне қарсы қызмет етпеуге тиіс. Сонда ғана меншік иесін қорғауға кепілдік жасалады. Демократиялық принциптер Конституцияның арнайы «Адам және азамат» атты екінші бөлімінде айқын көрініс тапқан. Конституция еліміздің құқықтық жүйесінде басымды орын алады. Онда қоғамның, экономиканың, саясаттың, әлеуметтік саланың, мемлекеттің және құқықтың сипатын айқындайтын негізгі идеялар баянды етіледі және мемлекеттік реттеудің шектері мен сипаты белгіленеді. Конституция мемлекеттің сыртқы саясатының негізгі бастауларын, халықаралық және ұлттық құқықтың ара-қатынасын айқындайды.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. ҚР Конституциясы 1995 жыл 30 тамыз
2. ҚР Президенті Н.Ә. Назарбаевтың ҚР Конституциясының 15 жылдығына арналған Халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференцияда сөйлеген сөзі. 27.08.10 ж
3. Совет Социалистик республикаларының Конституциясы, 1936ж.
4. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына жолдауы, 2008 жылғы 16 ақпан.
5. Д.Истон «Саяси өмірді жүйелік талдау» (1953)
6. І.Ж. Бақтыбаев. Заң газеті. 2010 жылғы 23 шілде.

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ СЫРТҚЫ ЕҢБЕК КӨШІ-ҚОНЫН ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУ

*Серіктай Н., академик Е. А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті,
Заң факультетінің 3 курс студенті*

Ғылыми жетекші – Старожилова Н.П.

Көші-қон процестерін жандандыру, Қазақстан Республикасын әлемдік экономикалық жүйеге қосу мемлекеттің көші-қон процестерін, оның ішінде еңбек көші-қонын реттейтін ішкі заңнамасын бір мезгілде жаңғыртуды талап етеді. Қазақстан Республикасына шетелдік жұмыс күшін тартудың және оны жалдаушылардың одан әрі пайдалануының заңдылығын, сыртқы еңбек көші-қоны саласындағы қазақстандық ұлттық заңнаманың құқықтық терминдерінің халықаралық-құқықтық анықтамалармен келісілуін, қабылданған нормативтік құқықтық актілерді талдауды, көшіп-қонушы еңбекшілермен еңбек шарттарын жасасудың өзіне тән ерекшеліктерін бөліп көрсетуді зерттеу бірінші кезекте маңызға ие болып отыр, шетелдің қатысумен еңбекті реттеудің құқықтық негізін жетілдіру жөнінде ғылыми негізделген ұсынымдар әзірлеу.

Әр түрлі кезеңдерде ғалымдар "еңбек көші-қоны" деген бірінғай ұғымды тұжырымдаудың жолын іздеді. Алайда, бұл сұраққа әлі де бір мәнді жауап жоқ. Көші-қон дегеніміз- адамдардың мемлекет ішінде және олардың арасында қозғалуы. Жалпы алғанда, еңбекшілердің көші-қонын еңбек нарығындағы сұраныс пен ұсыныстың арақатынасына байланысты еңбек мигрантының шыққан еліне немесе тұрақты тұратын аймағына қарағанда анағұрлым қолайлы жағдайларда жұмысқа орналасу үшін адам ресурстарын жылжыту процесі ретінде анықтауға болады. Ең дәл анықтаманы тұжырымдау үшін осы саладағы ғалымдардың негізгі ұстанымдарына сілтеме жасап, еңбек көші-қоны құбылысының негізгі белгілерін бөліп көрсету қажет. И.Маслова халықтың еңбек көші-қонын өндіргіш күштер мен өндірістік қатынастардың дамуымен тығыз байланысты кадрларды ауыстырудың объективті процесі ретінде анықтайды [2 б. 32]. Қазіргі еңбек көші-қоны әлемдік масштабта көрінеді және басқа факторлармен өзара байланысты. Мұндай факторларға жалақы айырмашылығы, әлеуметтік жеңілдіктерді белгілеу немесе жою, кадрлық және ұлттық саясат, күрделі салымдарды пайдалану және бағыттау жатады. С.Рязанцевтің пікірінше, "еңбек көші-қоны-бұл шекараның жолын кесу және жұмысқа орналастыру тәсілі мен заңдылығына, жұмыс уақыты мен мерзімділігіне қарамастан, яғни өңірге немесе жұмысқа орналастыру еліне түпкілікті қоныс аудармай, әдеттегі немесе тұрақты тұрғылықты жеріне мерзімді түрде орала отырып, басқа өңірде немесе елде жұмыс істеу мақсатында халықтың уақытша орын ауыстыруы" [3 б. 56]. В.Переведенцев атап өткендей, "халықтың еңбек көші-қоны "қоғамның қалыпты жұмыс істеу шарттарының бірі болып табылады, оның көмегімен өңірлердің экономикалық даму деңгейлерін теңестіруге, қала мен ауыл арасындағы әлеуметтік-экономикалық және мәдени-тұрмыстық айырмашылықтарды жеңуге ықпал ететін ел аумағында еңбек ресурстарын оңтайлы орналастыруға қол жеткізуге болады" [4 б. 26]. С. Степаков "азаматтың еңбек қызметін жүзеге асыру мақсатында бір мемлекеттің аумағынан өзі азаматы болып табылмайтын басқа мемлекеттің аумағына кетуі ретінде" еңбек көші-қонын айқындауды ұсынды [5].

Жоғарыда айтылғандардың негізінде еңбек көші - қоны ұғымының негізгі белгілерін бөліп көрсетуге болады: бірінші белгі-еңбек мигрантының бір жерден екінші жерге, ел ішінде (ішкі еңбек көші-қоны), сондай-ақ тұратын елден тыс жерде (сыртқы еңбек көші-қоны) қозғалу фактісі. Келесі белгі-келген еңбек мигрантын қабылдаушы мемлекеттің заңнамасында бекітілген тіркеудің белгіленген тәртібінің болуы. Үшінші белгі-көшіп-қонушы еңбек ететін елдің аумағында болудың белгіленген мерзімдерінің болуы, демек, көшіп-қонушы еңбекші түпкілікті тұрақты тұрғылықты жерге көшпейді. Келесі белгі-бұл маңызды себептердің, еңбек мигрантының жаңа жұмыс орнын таңдаған мақсаттарының болуы. Бесінші белгі-еңбек мигранты (қызметкер) мен жұмыс беруші арасында заңды түрде ресімделген құқықтық қатынастар қалыптасады. Жоғарыда айтылғандардың негізінде еңбек

көші - қонының келесі анықтамасын тұжырымдауға болады-бұл еңбек етуші өзінің тұрғылықты елінен тыс жерде жұмыс берушімен еңбек (азаматтық-құқықтық) келісімшарт жасасу, өмір сүру үшін, заңнама негізінде және белгілі бір мерзімге әртүрлі себептерге байланысты тұрақты тұрғылықты жерінен тыс шекара арқылы өтетін әлеуметтік маңызды процесс.қабылдаушы мемлекетте белгіленген мерзім. Бұл анықтама заңсыз еңбек көші-қонына қолданылмайды.

Болып жатқан жағдайды құқықтық ұғыну процесі үшін қарама-қарсы екі үрдіс тән: батыстық модельдер мен үлгілерді байқаусызда пайдалану және заңдық консерватизм идеологиясына оралу, яғни Батыс құқықтық әлемінен оқшаулауға, қазақстандық құқықтық мәдениеттің нақты мәні мен мазмұнын, оның өзіндік ерекшелігі мен қайталанбастығын көрсетуге тырысу. Жоғарыда айтылғандар шетелдіктердің қатысуымен еңбек қатынастары мәселелеріне тікелей қатысты. А.Төлейбаева атап өткендей, "теңгерімді реттеуді әзірлеу мақсатында осы өзара қарама-қарсы қарама-қарсы үрдістер арасында теңгерім табу қажет" [5 б.112]. Осылайша, осы тақырыптың көптеген аспектілері бойынша мемлекеттің жалпы саясатын анықтайтын тұжырымдалған принциптер жоқ. Бір заң шеңберінде де, түрлі заңдардың ережелері арасында да көптеген реттелмеген мәселелер, қайшылықтар бар. Қазақстанда экономиканың дамуымен шетелдік инвестициялары бар коммерциялық ұйымдардың саны, ТМД-ға мүше елдердегі интеграциялық процестерді тереңдете отырып - көшіп-қонушы қызметкерлердің саны өсетін болады.

Шетелдік жұмыс күшін тарту және пайдалану тәртібі адамдардың, оның ішінде еңбекке қабілетті жастағы Қазақстан азаматтарының ауқымды тобының мүдделерін қозғайды. Сыртқы еңбек көші - қоны процесін құқықтық реттеу қабылдаушы Қазақстан азаматтарының мүдделерін бұзбайтындай, заңсыз еңбек көші-қонының жолын кесетіндей және алдын алатындай етіп жүзеге асырылуға тиіс, ал екінші жағынан-рәсім негізсіз төрешілдікке ұшырамауға, еңбекші-мигранттардың құқықтарына қысым жасалмауға тиіс. Бір жағынан, қазақстандық еңбек нарығын заңсыз көші-қоннан қорғау теңгерімін іздеу және еңбекші-мигранттар құқықтарының атаулы кепілдіктерін сақтау қазақстандық құқық үшін өзекті мәселе болып табылады.

ҚР Еңбек кодексінде әртүрлі елдердің еңбек туралы заңдарының қақтығыстарын болдырмауға қабілетті коллизиялық нормалар туралы айтылмаған, ал 11-бапта мазмұндалған тұжырым жаңа проблеманы туғызады: бір құқықтық жүйенің құқық салалары арасындағы қақтығыс (Еңбек құқығы және ХЖК), атап айтқанда: шетелдіктердің қатысуымен еңбек қатынастары мәселелерін реттеу кімнің құзыретінде? Алайда, ҚР Еңбек кодексі зерттелетін мәселеге назар аудармайды[6], ал ҚР-дағы Шетелдіктердің құқықтық жағдайы туралы Заң шетелдіктердің қатысуымен еңбек қатынастары ерекшеліктерінің тұтас көрінісін қалыптастырмайды [7]. Біреуі де, екіншісі де зерттелетін қатынастарды реттеудің коллизиялық әдісіне қатысты емес.

Осылайша, біріншіден, еңбек туралы Ұлттық заңнамадағы "еңбекші-мигрант" халықаралық-құқықтық ұғымымен және "шетелдік қызметкер" ұғымымен аражігін ажырату үшін, екіншіден, сыртқы еңбек көші-қоны субъектілерінің (шетелдік азаматтар мен азаматтығы жоқ адамдардың) еңбегін Еңбек және азаматтық заңнама нормалары бойынша құқықтық реттеуді ажырату мақсатында, үшіншіден, құқықтық терминологияның біркелкілігіне қол жеткізу үшін осы Заңда мынадай негізгі ұғымдар пайдаланылады:

Жоғарыда айтылғандарды ескере отырып, біздің ойымызша, мигрант - бұл шетелдік азамат немесе азаматтығы жоқ, Қазақстан Республикасынан тыс жерде тұрақты тұратын, жасалған еңбек шарты негізінде Қазақстан Республикасының аумағында жұмыс берушімен еңбек қатынастарында тұратын адам.

Қазақстан Республикасының Сыртқы еңбек көші-қонын реттеу мәселелері жөніндегі заңнамасының, сондай-ақ Қазақстан Республикасының құқық қолдану практикасының ережелері негізінде мынадай тұжырымдар мен ұсыныстар тұжырымдауға болады:

-халықтың Халықаралық көші - қоны және бір жағынан, еңбекші-мигранттардың еңбек қызметін жүзеге асыруының, екінші жағынан, босқындардың еңбек нарығына кейіннен

кірігуінің нәтижесі ретінде Қазақстан Республикасында шетелдік жұмыс күшін неғұрлым белсенді қолдану Еңбек көші-қонының көп аспектілі экономикалық, әлеуметтік және құқықтық проблемаларының болуын негіздейді;

-Қазақстан Республикасында шетелдіктердің қатысуымен еңбекті құқықтық реттеуді жетілдіру мақсатында, біріншіден, "сыртқы еңбек көші-қоны" терминінің мазмұнын сыртқы еңбек көші-қонының субъектілеріне еңбек немесе азаматтық-құқықтық шарт бойынша еңбек қызметін жүзеге асыруға рұқсат ету жағына өзгертуді, екіншіден, Қазақстан Республикасы Еңбек кодексінің 1-бабымен "көшіп-қонушы қызметкер" деген ұйғарыммен толықтыруды ұсынамыз.

Еңбек көші-қоны туралы заңнамалық және өзге де нормативтік құқықтық актілерді талдау олардың бір-біріне ішінара қайшы келіп қана қоймай, сілтеме нормаларын теріс пайдаланудың, сондай-ақ елеулі олқылықтардың бар екендігі туралы қорытындыға келуге мүмкіндік береді. Мысалы, халықаралық стандарттарға сәйкес келетін көшіп-қонушылардың еңбек құқықтарын қамтамасыз ету кепілдіктері толық әзірленбеген және белгіленбеген, бұл еңбек көшіп-қонушылары мен олардың отбасы мүшелерінің құқықтық қорғалуының жеткіліксіздігіне әкеп соғады. Көші-қон процестерін, сондай-ақ еңбек көші-қонын реттейтін айтарлықтай құқықтық массивтің, әсіресе заңға тәуелді нормативтік құқықтық актілердің болуына қарамастан, атап айтқанда, заңнамалық актілерді жүйелеу жоқ, бұл коллизияның туындауының басты себептерінің бірі болып табылады. Құқық қолдану практикасы үшін соқтығысуды жою өте маңызды және оларды жоюдың әртүрлі тәсілдері бар. Бұл қолданыстағы нормативтік құқықтық актіге өзгерістер мен толықтырулар енгізу, жаңа актіні түсіндіру, күшін жою немесе қабылдау.

Қазіргі уақытта Қазақстан үшін еңбек көші-қоны сияқты босқындардың, мәжбүрлі қоныс аударушылардың немесе тіпті қандастардың проблемалары өзекті болып отыр. Сондықтан, көші-қон заңнамасын жетілдіре отырып, жалпы еңбек көші-қоны туралы негіздемелік заң қабылдау қажет. Бұл заңда, ең алдымен, еңбек көші-қонын мемлекеттік реттеудің негіздері нақты белгіленуге тиіс. Еңбек көші-қонының түрлі аспектілерімен көптеген мемлекеттік органдар, ал жұмыс күші мен жеке құрылымдар айналысады. Мемлекеттік органдардың өкілеттіктерін неғұрлым нақты ажырату қажет екені анық және біздің ойымызша, еңбек көші-қоны саласында жеке бастаманы алып тастаған орынды. Бұдан басқа, еңбек көші-қонын реттеу қағидатын белгілеу қажет. Біз қазіргі уақытта Қазақстан экономикасында шетелдік қызметкерлердің қандай контингенті қажет екенін нақты білуге, мониторингті жүзеге асыруға және осыны ескере отырып, жұмыскерлердің санаттары бойынша квота белгілеуге тиіспіз.

Шетелдіктердің қатысуымен еңбек қатынастарын заңнамалық реттеу тұтастай алғанда құбылмалы мән-жайлардан артта қалмайды. Алайда ҚР ЕК зерттелетін мәселеге назар аудармайды, ал шетелдіктер туралы Заң шетелдіктердің қатысуымен еңбек қатынастары ерекшеліктерінің тұтас бейнесін қалыптастырмайды. Біреуі де, екіншісі де зерттелетін қатынастарды реттеудің соқтығысу әдісіне қатысты емес.

Еңбек кодексінде әртүрлі елдердің еңбек туралы заңдарының қақтығыстарын болдырмауға қабілетті коллизиялық нормалар туралы айтылмаған. 2-тарауда келтірілген тұжырымдама жаңа проблема туғызады: бір құқықтық жүйенің құқық салалары арасындағы қақтығыс (Еңбек құқығы және ХЖҚ), атап айтқанда: шетелдіктердің қатысуымен еңбек қатынастарын реттеу кімнің құзыретінде? Осылайша, осы тақырыптың көптеген аспектілері бойынша мемлекеттің жалпы саясатын анықтайтын тұжырымдалған принциптер жоқ. Бір заң шеңберінде де, түрлі заңдардың ережелері арасында да көптеген реттелмеген мәселелер, қайшылықтар бар.

Экономиканың дамуымен мемлекеттерде шетелдік инвестициялары бар коммерциялық ұйымдардың саны өседі, интеграциялық процестерді тереңдете отырып, көшіп-қонушы қызметкерлердің саны артады. Шетелдік жұмыс күшін тарту және пайдалану тәртібі адамдардың ауқымды тобының, оның ішінде еңбекке қабілетті жастағы өз азаматтарының мүдделерін қозғайды. Сондықтан сыртқы еңбек көші - қоны процесін құқықтық реттеу

кабылдаушы мемлекет азаматтарының мүдделерін бұзбайтындай, заңсыз еңбек көші-қонының жолын кесетіндей және көзделетіндей түрде жүзеге асырылуға тиіс, ал екінші жағынан, рәсім төрешілдікке негізделмеуге тиіс, еңбекші-мигранттардың құқықтары бұзылмауы тиіс. Бір жағынан, қазақстандық еңбек нарығын заңсыз көші-қоннан қорғау теңгерімін іздеу және еңбекші-мигранттар құқықтарының атаулы кепілдіктерін сақтау қазақстандық құқық үшін өзекті мәселе болып табылады.

Әдебиеттер тізімі:

1 Маслова И. С. Экономические функции и факторы миграции населения.- Москва: Формула права, 2003.- 132 с.

2 Рязанцев С. В. Трудовая миграция в странах СНГ и Балтии: тенденции, последствия, регулирование.- Москва: Формула права, 2007.- 256 с.

3 Переведенцев В. И. Современная миграция населения России в освещении центральных газет. Миграция и информация. Под редакцией Ж. Зайончковской.- Москва, 2000.- 126 с.

4 Степаков С. Д. Административно-правовое регулирование трудовой миграции в РФ и странах Европейского союза: сравнительно-правовой анализ.-[Электронный ресурс]: <http://www.dissercat.com/content/administrativ>

5 Тулейбаева А. Эволюция рынка труда и международная трудовая миграция: теоретический аспект исследований // ҚазҰУ хабаршысы. Халықаралық қатынас. ж/е халықаралық құқық сер.= Вестник КазНУ. Сер.междунар. отношения и междунар. право. - 2017. - №4. - С. 110-121

6 Трудовой кодекс Республики Казахстан от 23 ноября 2015 г. - [Электронный ресурс]: <http://online.zakon.kz>

7 Закон РК «О правовом положении иностранцев» от 19 июня 1995 г.- [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://online.zakon.kz>

СООТНОШЕНИЕ «ОБЩИХ ПРИНЦИПОВ ПРАВА» И ЕСТЕСТВЕННЫХ ПРАВ ЧЕЛОВЕКА

Старожилова Н.П., старший преподаватель Карагандинского государственного университета имени академика Е.А. Букетова

В настоящее время в международном праве сложилась целостная система соглашений о правах человека. Международно-правовые обязательства, развивающие и конкретизирующие принцип уважения прав человека, часто называют международными стандартами прав человека. Это обязательства государств не только предоставлять лицам, находящимся под их юрисдикцией, какие-либо определенные права и свободы, но и осуществлять меры по их защите.

Стандарты могут быть универсальными, то есть признанными во всем мире, и региональными. Региональные стандарты, имея особенности, вытекающие из традиций, уровня развития какой-либо группы стран, могут идти дальше универсальных, быть более широкими и конкретными (например, стандарты, принятые в рамках общеевропейского процесса).

Источниками международных стандартов в области прав человека имеют весьма разнородные формы. Это и статьи международных договоров, резолюции международных организаций, политические договоренности, документы конференций, встреч. Особенностью международных стандартов области прав человека является то, что они возникли практически все в виде писаного права. Такие стандарты констатируются в качестве нормативного минимума, определяющего уровень государственной регламентации с

допустимыми отступлениями в том или ином государстве в форме его превышения либо конкретизации. Можно обозначить следующие функции стандартов:

1) определения перечня прав и свобод, относящихся к категории основных и обязательных для всех государств - участников пактов и других конвенций;

2) формулирование главных черт содержания каждого из этих прав и свобод, которые должны получить воплощение в соответствующих конституционных и иных нормативных положениях;

3) установление обязательств государств по признанию и обеспечению провозглашаемых прав и введение на международном уровне самых необходимых гарантий, обуславливающих их реальность;

4) фиксирование условий пользования правами и свободами, сопряженных с законными ограничениями и даже запретами.

Сами предусмотренные в этих актах права обеспечиваются в отношении конкретного лица чаще всего не прямо, а посредством норм национального права и внутригосударственных процедур. Можно ли в таком случае говорить о том, что международные нормы о правах и свободах человека непосредственно воздействуют на него, или это означает, что человек никакого отношения к этим стандартам не имеет и получит все свои права только от государства посредством национального права. Большинство международных норм в области прав человека – это, так называемые, несамоисполнимые нормы. Они сами непосредственно, без обеспечивающего их специального внутреннего законодательства не способны гарантировать индивиду его права и свободы. Поэтому многие формулировки, например, Международного Пакта о гражданских и политических правах прямо говорят именно об обязательстве государства, если оно присоединилось к Пакту, обеспечить индивидам закрепленные в Пакте права, в том числе и с помощью национального законодательства.

Непосредственная регламентация и защита прав и свобод человека, в соответствии с особенностями законодательства государства, остается внутренним делом каждого государства и должна осуществляться только в том порядке и только теми органами государства, как это предусмотрено внутренним законодательством. Это продиктовано необходимостью соблюдения одного из основных принципов международного права - невмешательство во внутренние дела государства.

Прежде чем начать рассмотрение сущности и содержания системы конституционных прав и свобод человека в Республике Казахстан необходимо, по-нашему мнению, затронуть такой важный аспект как теоретическая основа прав и свобод. И здесь без теории естественного права обойтись не возможно. Теория естественного права – одна из старейших и наиболее распространенных правовых доктрин, «усматривающая главный источник правовых норм в самой природе (вещей, человека, общества), а не в воле законодателя (как считают представители юридического позитивизма)». Для Казахстана естественное право не является чем-то новым, привнесенным извне. Зиманов С. З. отмечал, что обычное (естественное) право являлось неотъемлемой частью, органическим элементом истории кочевого общества. Будучи регулятором общественных отношений, обычное право имело большое значение для многих сторон жизни народов Великой Степи, так как довольно высока была его творчески-регулирующая роль в жизнедеятельности тогдашнего общества [1, с. 9]. С.С. Алексеев в своей работе «Право: опыт комплексного исследования» отмечает, что «глобальный процесс общественной системы в условиях конца промышленного капитализма на пороге 20 века вновь потребовал того, чтобы была найдена духовно-философская основа для решения проблем, связанных с назревшими изменениями в общественно-политической жизни. Именно тогда и возникает потребность в возрождении естественного права» [2, с.467]. Алексеев С.С. говорит, что «дважды в новейшей истории естественное право уже «сработало»: во времена французской революции и во второй раз, спустя более чем столетия, уже в 20 веке, через категории неотъемлемых прав человека» [2, с.439]. И еще об одном аспекте проблемы. История естественного права, как мы видим из

приведенной периодизации, свидетельствует об очень сложной, иногда драматической его судьбе. Она знает и периоды расцвета, и периоды критицизма, отрицания, но не было еще забвения. Объясняется это, на наш взгляд тем, что при всей своей рациональности, социальной ценности оно отличается некоторой иллюзорностью, неоформленностью. В то время как позитивное право всегда имело формы воплощения (в виде статутов, конституций, ордонансов, законов и т.д.). Употребляя категорию «естественное право», «высший разум», мы часто затрудняемся привести конкретную норму или пример. Дело в том, что естественно-правовые требования и прообразы норм выражаются в морали, обычаях, в религиозных, иных идеологических положениях, и в этом качестве в достаточной степени не конкретизированы, не обладают строгой определенностью по содержанию, нередко понимаются по-разному, произвольно, сообразно представлениям и идеологическому настрою тех или иных лиц и по самой своей сути не предназначены для непосредственной регламентации поведения людей».

Базисная роль естественного права наиболее ярко выражается в системе так называемых «общих принципов права», которые представляют собой основные идеи, исходные положения или ведущие начала процесса формирования права, его развития и функционирования. Они являются своего рода аксиомами права и известны еще со времен римского права. Что собой представляют «общие принципы права», каковы их юридическая природа и значение в современной правовой действительности?

Характер этих принципов и их значение до сих пор являются предметом дискуссий не только в теории международного права [3, с.179], но и внутригосударственного права. Причиной дискуссионности, по-нашему мнению, является тот факт, что как в международном, так и в национальном праве отсутствует какой-либо единый документ, в котором были бы изложены эти принципы. В то же время мы знаем, что многие из них нашли закрепление в международных договорах, в конституциях государств и других нормативных актов внутригосударственного значения. Более того, мы часто даже затрудняемся их перечислить не только полностью, но и частично. Например, такие древнеримские сентенции как «нельзя передать больше прав, чем имеешь сам», «никто не несет ответственности за свои мысли», «незнание закона не является оправданием» и др.

Что представляют собой общие принципы права? Дело в том, что они «не всегда лежат на поверхности». И здесь возникает ряд проблем. Во-первых, общие принципы права – понятие довольно неопределенное. Установить точно их количество и содержание невозможно. Даже если содержание некоторых из них не вызывает сомнений, Черниченко С.В. замечает, что «может возникнуть сомнение в том, что они являются общепризнанными» [4 с.345]. Во-вторых, общие принципы права ориентированы в основном на внутригосударственные отношения, а некоторые из них вообще не могут быть применимы в международном праве. Например, такое общее положение, как «никто не может быть судьей в своем деле», неприменимо в международном праве, поскольку здесь нет обязательной международной юрисдикции. Систему общих принципов права можно представить в следующем виде: социальная справедливость; гуманизм, равноправие; законность в процессе создания и реализации норм права; единство юридических прав и обязанностей; демократизм; общеобязательность норм права; непротиворечивость норм права; подразделение права на публичное и частное; соответствие между объективным и субъективным правом; равенство перед законом и судом; строгая соразмерность юридической ответственности допущенному правонарушению; презумпция невиновности, юридическая ответственность только за виновное противоправное поведение; недопустимость обратной силы законов; бремя доказательства лежит на том, кто утверждает, а не на том, кто отрицает; незнание закона не является оправданием; в случае сомнения – в пользу обвиняемого; более ранний закон отменяется позднейшим; никто не несет ответственности за свои мысли; каждый полагается честным, пока не доказано обратное, и др. Многие из этих принципов постепенно находят свое воплощение в законодательстве Казахстана.

Поскольку общие принципы права имеют ненормативный характер, можно ли применять их на практике, в частности, для принятия судебных решений. В национальном праве государств эта проблема решается просто: в конституциях, законах получают закрепление либо сами эти принципы, либо на их основе создаются нормы правовых актов (гражданско-правовые, уголовно-правовые, конституционно-правовые). Государство, таким образом, создает правовой механизм реализации общих принципов права на внутреннем уровне.

В Республике Казахстан естественно-правовая теория фактически принята в качестве официальной государственно-правовой доктрины. В качестве основополагающей доктрины и базового принципа правовой системы Республики Казахстан взята концепция теории естественных прав человека. Права человека, признанные естественными, дарит не государство. Оно лишь признает, фиксирует и создает гарантии их реализации и соблюдения. Хотя Конституция РК не содержит прямого упоминания о естественном праве, на естественно-правовой подход указывает, например, ч. 2 ст. 12, где сказано, что права и свободы человека принадлежат каждому от рождения, признаются абсолютными и неотчуждаемыми. В соответствии с данной нормой главным критерием правотворчества и правоприменения является степень их соответствия естественным правам и свободам личности [5,с.103]. В Конституции Республики Казахстан некоторые из принципов естественного права закреплены в статье 104 Конституции [6]. Указанные в этой статье принципы относятся к уголовному процессу и отправлению правосудия, но они также имеют естественно-правовую природу. В современных условиях доктрина естественного права используется для обоснования права частной собственности, социального расслоения, приоритета индивидуальных интересов над общественными.

Таким образом, естественно-правовой характер прав и свобод, да и сама теория естественного права являются универсальным эквивалентом не только современной правотворческой практики в Республике Казахстан, но и правоприменительной практики, особенно в деятельности судов.

Считаю, что сегодня мы незаслуженно забыли эти общие принципы права, недооцениваем их значение в правотворческой и правоприменительной практике. Надо устранить этот недостаток и в обучении студентов включать темы для изучения общих принципов права.

Список использованной литературы:

- 1 Зиманов С. З. Состояние и задачи разработки проблем обычного права казахов // Проблемы казахского обычного права. - Алма-Ата : Наука, 1989. 144 с.
- 2 Алексеев С.С. Право: азбука-теория-философия: опыт комплексного использования. – М.: «Статут». – 1999. – 712 с.
- 3 Тункин Г.И. Теория международного права. – М.: Зерцало, 2000.- 416с.
- 4 Черниченко С.В. Теория международного права. В 2 т. – М.: Изд-во «НИМП», 1999. – Т.2. – С. 345.
- 5 Старожилова Н.П. Значение «общих принципов права» в международном праве и национальном праве. / Естественное право и национальное законодательство. Матер. междунауч.-практ. конф. – Караганда: Изд.-во КарГУ, 2003. – 287с.
- 6 Конституция Республики Казахстан от 30 августа 1995 года с изменениями и дополнениями по состоянию на 23.03.2019 г. –[Электронный ресурс] – Режим доступа – online.zakon.kz

ТІЛДІҢ ПӘРМЕНДІГІ ЗАҢНЫҢ ДӘРМЕНДІГІ

Тоқатов Р.А., академик Е.А. Бөкетов атындағы ҚарУ азаматтық және еңбек құқығы кафедрасы аға оқытушысы, з.ғ.м.;

Садепхан А., заң факультеті екінші курс студенті

Қазақстан Республикасы Конституциясы бойынша қазақ тілі – мемлекеттік тіл. Қазақ тілінің толыққанды қолданыста болуы үшін азаматтар мен мемлекет тарапынан атқарылар іс көп. Мемлекеттік тіл – рухани жаңғырудың өзегі өскелең ұрпақтың болашағы екендігіне қатысты жауапкершілікті сезініп, дәл қазіргі кезеңде қазақ тілін дамыту жолында пәрменді шаралар қалыптастырып, дәрменді үлес қоспасақ тілдің болашағы бұлыңғыр болатындығы ақиқат. Мемлекетіміз еліміздің егемендігін нығайту мақсатында көптеген шаралар қалыптастыруда. Солардың бірегейі «Мәңгілік Ел» жалпы ұлттық идеясы. Бұл идея ата-бабамыздың сан мыңдаған жылдар бойғы асыл арманы екені баршамызға белгілі. Ол арман - әлем елдерімен терезесі тең, әлем қатынасынан ойып тұрып орын алатын Тәуелсіз мемлекет атану еді, ол арман - тұрмысы бақуатты, түтіні түзу шыққан, ұрпағы ертеңіне сеніммен қарайтын бақытты ел болу еді. Біз бұл армандарды ақиқатқа айналдырдық. Мәңгілік Елдің іргесін қаладық. Мен қоғамда «қазақ елінің ұлттық идеясы қандай болуы керек» деген сауалдың жиі талқыланатынын естіп жүрмін. Біз үшін болашағымызға бағдар ететін, ұлтты ұйыстыра ұлы мақсаттарға жетелейтін идеясы бар. Ол - Мәңгілік Ел идеясы», - деп атап өтті Елбасы. [1] Олай болатын болса Мәңгілік Ел идеясының негізгі тұтқасы болып «тіл, діл және дін» басты қызметті атқарады. Егерде мемлекеттен басты рухани құндылық қазығы болатын тіл алынатын болса онда өскелең ұрпақта ділдің дұрыс қалыптаспауы айдан анық. Ал ділі дұрыс еместің наным сенімге негіз болатын ұстанатын дініде шалақ болары түсінікті. Қаншама уақыттар бойы әзер жеткен егемендікті ұстап қалып, артағы ұрпаққа мұра ретінде табыстау бұл үлкен жауапкершілік. Қазіргі өмірсүріп жатқан қоғам соны үлкен жауапкершілікпен түсініп оның іргетасын дұрыс қалауға ерен еңбек етуіміз керек. Осы негізге алынып отырған «Мәңгілік Ел идеясының» қоғамдық сананы дамытып жаңғыртуға негіз болатын көптеген жарық көрген мақалалардан тіл мәселесіне қатысты көптеген келелі мәселелерді көреміз. Солардың бірегейі болып қазақ тілінде рәсімделетін қоғамның аса маңызды салаларының бірегейі болатын заң шығарушылық үрдісіне назара аударғымыз келеді. Осы мақаланы жазу барысында әртүрлі ғалымдар ойларын ортаға салу арқылы зерттеуімнің маңыздылығын көрсеткіміз келеді. «Заң – халықтың өмір сүру ережесі, ол әр азаматтың тағдырына қатысты өте қуатты қару. Сол үшін әр сөз нақты, дәл болуы керек. Алайда еліміздегі заңдар ресми тілде талқыланады. Оның себебі–мемлекеттік тілдегі заң терминдері жүйеленбеген, екіұшты мағына беретін немесе баламасы дау тудыратын терминдер өте көп» – дейді заң ғылымдарының кандидаты, Жоғарғы сот судьясы Бағлан Мақұлбеков. [2] Бердібай Шалабай, филология ғылымдарының докторы, профессор «*Қазір мемлекеттік тілдің рухани болмысымызды айқындап, рухани жаңғырамыз десек, рухани өмірімізді рухани санамызды жаңғыртамыз десек, оның негізінде мемлекеттік тіл тұр. Өйткені, тіл халықтың барлық болмысының көрінісі. Оның тарихының, мәдениетінің, салт-дәстүрінің, баршасының көрінісі тілде жатыр. Ұлтымыздың бет-бейнесін жоғалтып алмас үшін сан ғасырлық мәдени өмірін сақтап, арман қарай дамыту үшін мемлекеттік тілімізді жоғары ұстап, ту етіп жүруіміз керек.*» [3]

Бұл ақпараттарға сүйене отырып негізінен тіл мәселесінің заң шығару үрдісіндегі алатын орнының қаншалықты маңыз екені түсінікті. Қазіргі таңда қазақ тілінде жазылған заңдар мәселесіне келер болсақ жыйырма тоғыз жыл ішінде небәрі екі заң қазақ тілінде қабылданған. Қалғандары ресми тілде жазылып, мемлекеттік тілге аударылады. Мемлекеттік тілге аударылатын заңдар қатеге толы, аударма сапасы сын көтермейді. Негізінен заң қазақ тілінде қабылдануы тиіс, ол үшін мемлекеттік қызметте жұмыс атқаратын мемлекеттік қызметке орналасушыларға басты қояр талап қазақ тілін жетік біліп, арнайы біліктілік

емтихан тапсыртып барып жұмысқа қабылдануы тиіс. Сол арқылы тіл мәртебесін көтеруге болады. Ал бізде заң аудару арқылы қазақ тілінде жазылады. Ол көбіне Білім және ғылым министрлігі құзіретіне қарайтын институттар жасаған sozdik.kz және кең қолданыстағы translate.google.com секілді аударма құралдарын пайдаланады. Нәтижесінде, аударма сапасы мүлде сын көтермейді.[3]

Қолданыстағы кодекстермен заңдардың, заңға бағынышты актілердің басым бөлігінің негізі сол орыс тілінде жазылды және соны бүгінгі таңда мемлекеттік тілге аударуда қиындық тудыруда. Қисынға келмейтін бірқатар аудармалар арасында Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексіде бар. Азаматтық кодекстің 3-бөлімі «Міндеттемелік құқық» турасында болмақ. Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексінің Жалпы бөлімінің 17 тарауы 286-бабында «Бірнеше несие беруші немесе бірнеше борышқор қатысатын міндеттеменің орындалуы» деген атауда көрсетілген «несие беруші» сөзі кодекстің әр шетінде әр түрлі сипатта көрініс табады мысалы 286- бапта «несие беруші» деп жазылса «Жеке кәсіпкердің банкроттығы» 21 бабының 3 ші тармағында «кредитор» деп сипатталады бұл соңы емес дәл осы кредитор сөзі Азаматтық кодекстің ішінде 46 рет көрініс табады, ал «несие беруші» сөзі 221 рет бой көрсетеді. [4]Қазақстан Республикасының 2017 жылғы 6 мамырдағы Коллекторлық қызмет туралы заңының 1 бабының 8 тамағында кредитор сөзіне анықтама береді. [5] Бұл жерде ресми түрде қабылданған бірыңғай терминалогиялық сөздікке нақты аударымдарды бекіту яғни ресми құжаттармен Нормативтік актілерде терминдерді біріздендіру мәселесі айқын көрініс тауып отыр. Айта кететін тағыда бір қателікті 292-баптан байқауға болады бап атауы «Міндеттеменің орындалуын қамтамасыз ету әдістері» деп аталады ал енді осы баптың орысша баламасына көз жүгіртер болсақ «Способы обеспечения исполнения обязательства» осы жердегі «способ» сөзін аудармашылар «әдіс» деп аударған алайда бұл сөздің аудармасы сөздік бойынша «тәсіл» деп аударылуы керек, әдіс сөзінің орысша нұсқасы «метод» болғандықтан ара жігін ажырата білу қажет, себебі көбісі әдіс пен тәсілді бір сөз деп санайды алайда бұл олай емес. Ендігі кезекте «әдіс пен тәсілдің айырмашылығы неде?» деген сұраққа жауап беріп көрейік. Тәсіл бұл адамның қиын жағдайға қарсы әрекет етуін сипаттайтын жалпылама тұжырымдама, ал әдіс шындықты тәжірибелік немесе теориялық игеру немесе операциялау дегенді білдіреді. Бұл дегеніміз тәсіл сөзімен әдіс сөзін бір мағынада қолдануға болмайды дегенді білдіреді сонымен қатар осы «тәсіл» сөзі кодексте 4 рет бой көрсетсе «әдіс» сөзін 17 рет байқауға болады соның бірі 292 бапта жазылған.[5] Келесі айтылатын мәселе «Тұрақсыздық айыбы» сөзіне байланысты болмақ осы сөзді Азаматтық кодекстің 8 бабынан байқауға болады және неге екенін кодекстің дәл осы бабының орысша баламасын аударсақ «Тұрақсыздық айыбы туралы келісімнің нысаны» деген аударма аламыз ал қазақша кодексте дәл осы баптың атауы «Айып төлеу туралы келісімнің нысаны» деп жазылған. Егер анықтап оқитын болсақ «Тұрақсыздың айыбы туралы келісім мен Айып төлеу туралы келісім» арасында мағыналық айырмашылық зор, дәл осы сөзге байланысты қателік кодекстің 351 бабынанда орын тепкен, бұл мәселе тұрғысынан Қазақстан Республикасының Құқықтық актілер туралы 2016 жылдың 6 сәуірдегі Заңының 24-бабында нормативтік құқықтық акт мәтінінің мазмұнына және жазылу стиліне қойылатын талаптар көрсетіледі, ал 3 тармақшасында «Қазақ және орыс тілдеріндегі нормативтік құқықтық актілердің мәтіндері тең түп нұсқалы болуға тиіс» делінген. [6] Ал бұл осы талаптардың орындалмауының бірден бір дәлелі.

Бұл зерттеуді Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің Ғылым комитеті қаржыландырды (Грант №АР09259787)

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1 «Мәңгілік Ел» - қазақ елінің жалпыұлттық идеясы.//http://history-state.kz/?ELEMENT_ID=821

2 Мемлекеттік тіл рухани жаңғыру азығы7. // <https://kokshetautv.kz/kz/news/society/memlekettik-til-ruhani-zhangyrudyn-ozegi>

3 Заң неге мемлекеттік тілде жазылмайды? Ата заңда қателік қалай кеткен?// <https://informburo.kz/kaz/za-nege-memlekettik-tilde-zhazylymaydy-ata-zada-atelk-alay-ketken.html>

4 «Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі» Жалпы бөлімі 1994 жылғы 27 желтоқсан № 268-ХІІІ; Ерекше бөлімі 1999 жылғы 1 шілдедегі № 409-1 қабылданған. (өзгерістермен және толықтырулармен) / Ақпараттық жүйелер ӘДІЛЕТ. URL: http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K990000409_
<http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K940001000>

5 «Коллекторлық қызмет туралы» Қазақстан Республикасының 2017 жылғы 6 мамырдағы Заңы (өзгерістермен және толықтырулармен) // Ақпараттық жүйелер ӘДІЛЕТ. URL: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1700000062>

6 Mldunbound.org «Әдіс пен тәсілдінайырмашылығы» [Электронды ресурс] // Ақпараттық жүйелер <https://kk.mldunbound.org/contrast/difference-between-approach-and-methodology/> 20.02.20

ЛУХМАН АБДРАШЕВ — ИССЛЕДОВАТЕЛЬ, ПРАВОВЕД, УЧЕНИК С.З. ЗИМАНОВА

*Турлаев А.В., профессор Карагандинского университета им. Е.А. Букетова,
кандидат юридических наук, доцент;*

*Иманбеков М.М., профессор Карагандинского университета им. Е.А. Букетова,
кандидат философских наук, доцент*

Продолжительное время Лухман Шарипуллаулы Абдрашев работал старшим преподавателем на кафедре теории и истории государства и права, затем стал помощником Ректора Карагандинского государственного университета имени Е.А.Букетова, при этом постоянно, занимаясь научными исследованиями. Под научным руководством С.З.Зиманова Лухман Абдрашев развивал теорию естественного права и отражение основных положений этой теории в современном законодательстве. Безвременный уход Л.Ш.Абдрашева не позволили ему завершить свои исследования, однако, осуществленные исследования и опубликованные статьи внесли значительный вклад в развитие идей о естественном праве и отражение принципов естественного права в национальной правовой системе современного Казахстана.

Основные результаты научных исследований нашли свое отражение в учебном пособии «Естественное право: теория и законодательство», которое было опубликовано в Караганде в 2005 году. В этой книге Л.Ш.Абдрашев развил идеи С.З.Зиманова о правовой государственности, гуманизме, естественном праве, правах человека и других историко-правовых категориях призванных развивать теорию права и государства современного Казахстана. В научном исследовании «Естественное право: теория и законодательство» раскрыта сущность теории естественного права и ее место среди других концептуальных подходов к проблемам права и государства. Рассмотрены методологические и теоретические предосновы теории естественного права, развит категориальный аппарат естественно-правовой теории. Путем анализа различных правовых источников и теоретического материала раскрывается понятие естественного права. В книге раскрываются основы отражения естественного права в современном законодательстве, рассматриваются принципы естественного права в международно-правовых документах, и закрепление этих принципов в Конституции Республики Казахстан. Осуществляется исследование влияния естественного права на догматику уголовного права и смежными с ними отраслями национального законодательства.

Анализируя концепции и теории происхождения государства и права, Л.Ш.Абдрашев опирается на философские категории, наглядно демонстрируя взаимосвязь и взаимопроникновение философской науки и юриспруденции с одной стороны. Соблюдая принцип историзма, необходимо опираться и на фундаментальные концептуальные основы, с другой стороны. Что представлено автором добросовестным анализом систем права выдающихся философов Просвещения, таких, как Л.Фейербах, Т.Гоббс, И.Кант, Дж.Локк, Ф.В.Гегель. Хочется отметить то, что концепции права данных просветителей рассматриваются не каждая отдельно, но именно в системе понятий естественного права, что придает значимость и самому исследованию и пониманию места и роли той или иной концепции в развитии юридической мысли. Важно отметить, что Л.Ш.Абдрашев, следуя логике общечеловеческих и мировоззренческих понятий и ценностей юриспруденции как аксиологической науки, находит закономерные связи западной и казахской мысли. Понятие справедливости является основополагающим для становления системы естественного права, что в западной традиции заложено древнегреческим философом Аристотелем. Справедливость есть приобретенное душевное качество, наряду с великодушием, умеренностью, мужеством и т.д. Такое же понимание характерно и для выдающегося представителя казахской философской мысли, как Шакарим Худайбердиев [1,36].

Необходимо отметить, научный анализ есть всегда сравнительно-сопоставительный. Компаративистика является необходимой основой и для изучения естественного права. Именно поэтому наряду с концепциями эпохи Просвещения необходимо изучение идей и теорий древнегреческих и древнеримских мыслителей, например, Аристотеля, Эпикура, Цельса, Цицерона, и христианских теологов средневековой Европы, таких, как Амвросий, Ф.Аквинский, и мыслителей XIX-XX веков, например, Ф.Энгельса, В.И.Ленина, К.Поппера, К.Ясперса и т.д., и теоретиков современности.

Наряду с историческим анализом вопроса о естественном праве, необходимо и сравнительное понимание развития данного явления. Опираясь на такое положение, Л.Ш.Абдрашев дает представление и о различных пониманиях понятия естественного права, имеющих место в процессе исторического развития. В советский период в XX веке среди стран социалистического лагеря господствовала марксистская теория государства и права, считавшая естественную-правовую теорию пережитком буржуазного прошлого. Однобокость такого подхода не вызывает сомнений. Исходя из принципов научной объективности, необходимо признать теорию естественного права с ее более чем двух тысячелетней историей одной из ведущих концептуальных основ теории права. Это становится еще более актуальным в связи с социальными изменениями современной человеческой культуры, опирающейся на принципы гуманизма, демократии, равноправия, единства исторической судьбы человечества. Данные изменения не должны происходить без преемственности идей, являющихся основой и научного мировоззрения и ценностей и принципов человеческого общежития.

Естественно-правовая теория является широкой темой для научного исследования, при этом Л.Ш.Абдрашев отмечает, что многие положения в естественно-правовой теории требуют большей аргументации и более глубокого исследования. При этом необходимо акцентировать внимание на двух проблемах: определении сущности естественного права и влияние естественно-правовой концепции на становление правовой догматики, при этом отмечается, что правовая догматика универсальна [1,157]. Следует отметить, что это исследование естественного права опирается на философскую методологию, используя широкий спектр приемов и способов, посредством которых осуществляется анализ и обобщение, сравнение и описание историко-теоретического и правового материала в сфере естественного права. Л.Ш.Абдрашев отмечает, что в отличие от русской философии, западноевропейская философия пользуется более жесткими и логически выверенными понятиями, что дает возможность их использования в правоведении. При этом отмечается, что тюркская и казахская практическая философия обладают достаточным естественно-правовым потенциалом [1,158]. При этом использование философского инструментария

позволяет правоведам более широко рассматривать правовые проблемы, возникающие в процессе разработки законопроектов, а также проблемы реализации права в повседневной жизни. Большое значение при этом, имеет правовая культура правоведов и в первую очередь разработчиков новых правовых актов, в первую очередь депутатов, поскольку разработка законопроектов должна осуществляться достаточно квалифицированными кадрами. Это в первую очередь ученые, которые работают в вузах и научно-исследовательских институтах и заняты преподавательской деятельностью, хотя их теоретические знания и методологический инструментарий нужны в правотворческой работе [2,147-149]. Создать хорошее законодательство – это часть проблемы, более сложно воплотить правовые нормы в жизнь, поскольку для этого нужно подготовить и воспитать юристов нового поколения. Наряду с независимыми судьями необходимо большое количество других государственных служащих, которые должны быть воспитаны в духе служения объективной истине и интересам правосудия. Л.Ш.Абдрашев отмечает, что в мирное время им не позволительно руководствоваться никакими высшими интересами государства. Естественное право с такими гуманистическими общечеловеческими ценностями как жизнь, разум, справедливость, свобода, достоинство человека, приоритет договорных отношений перед насильственно-принудительными методами и средствами должен способствовать гуманизации правоприменительной практики и юридического образования, способствовать нахождению государством своего места в обществе. Право есть гармония, соразмерность и справедливость [1,159-160]. Таким образом, в исследованиях Л.Ш. Абдрашева раскрываются философско-правовые аспекты внедрения гуманитарных ценностей в современное право в виде переосмысления естественного права в условиях двадцать первого века. Это исследование позволяет рассматривать теорию естественного права в контексте современного социального и правового государства - Республики Казахстан.

Список использованной литературы:

1. Абдрашев Л.Ш. Естественное право: теория и законодательство. – Караганда: Арко, 2005. – 181с.
2. Зиманов С.З. Конституция и Парламент Республики Казахстан. – Алматы, Жеты жаргы, 1996. – 352с.

ЗНАЧЕНИЕ ОБЫЧНОГО ПРАВА ДЛЯ ФОРМИРОВАНИЯ ПРАВОВОЙ РЕАЛЬНОСТИ СОВРЕМЕННОГО КАЗАХСТАНА

Турлаев А.В., профессор Карагандинского университета им. Е.А. Букетова, кандидат юридических наук, доцент;

Турлаев В.А., докторант Карагандинского университета им. Е.А. Букетова

Правовая реальность как комплексная философско-правовая категория, призвана показать все многообразие правовых взаимосвязей в современном обществе. Исследование правовой реальности предполагает использование диалектико-материалистического подхода к исследованию этой категории. Следует отметить, что материалистическое понимание правовой реальности совмещает объективную и субъективную реальность, при этом необходимо связывать вместе идеальное и материальное в процессе познания правовой реальности. Диалектический подход предполагает исследование явления в своем развитии, включая отражение исторического наследия в современных условиях. При этом определенные принципы и социально-политические установки оказывают свое влияние и на современность, формируя отношение к таким категориям как государственная независимость, культурное наследие, национальные традиции и культурные ценности, которые сформировались в различные исторические эпохи.

Выдающимся ученым – юристом, исследующим обычное право казахов, был С.З.Зиманов, академик НАН Республики Казахстан, доктор юридических наук, профессор, выдающийся общественный деятель. Под его руководством было опубликовано десяти томное издание, посвященное древнему миру казахов. Под руководством этого выдающегося ученого собран и систематизирован большой массив исторических сведений и материалов, в том числе правового характера. С.З.Зиманов отмечал, что большой трудностью является раскрытие новизны темы, суть которой заключается в доказывании уникальности обычного права казахов в его древней форме. Здесь кочевники раскрываются как приверженцы ценностям кочевой свободы и человеческим идеалам, основанным на естественных правах каждого. Это идеи, которые проникнуты духом коллективизма, идеалам «...рыцарской морали общества, которое находится на феодальном этапе развития» [1,10]. Следует отметить, что идеи, принципы и многие социальные установки, проистекающие из того времени находят свое отражение и в настоящее время. Это выражается в различных словах назидания, исторических уроках, текстах и иных источниках, которые, выделяя наиболее позитивные принципы прошлого, устанавливают социально-культурную связь между прошлым и настоящим. При этом определяя и будущее развитие. Соответственно, представляется важным, чтобы принципы и установки, развивающие социально-культурные основы, носили позитивный характер и обуславливали будущее прогрессивное развитие во всех сферах общественно-политической жизни, в том числе и в праве.

В настоящее время, в условиях динамично развивающихся институтов национальной правовой системы все большую роль приобретают гуманистические основы, находящие свои истоки в нормах традиционного права. Развитие современной юридической науки неизбежно приходит к ценностной оценке статуса личности и сочетанию его интересов с интересами и потребностями общества. Поиск компромисса между разными, а порой и полярными интересами отдельных индивидов, в том числе и общественными интересами характерен не только для современного общества, но и для общества с традиционной правовой системой. Следует отметить, что институты обычного права казахов, создают определенную систему ценностей, в которой отдельные принципы могут быть использованы и в современной юриспруденции. По нашему мнению, принципы гуманизма, и социального согласия находились в основе примирительных процедур, применяемых судами биев. При этом, сами институты являются историческими памятниками, однако аксиологические аспекты их решений могут представлять интерес для современности.

В современных условиях проблематика использования правовых норм, в том числе применения наказания связывается принципом социальной справедливости, которая призвана урегулировать социальный конфликт и, по возможности, примирить стороны этого конфликта. В целом принцип социальной справедливости призван уравнивать принцип правового равенства, являющийся базовым для современного права и правопонимания. Принцип равенства и равноправия находит свое выражение в идее прав человека, посредством которых и реализуется правовое равенство. При этом следует отметить, что равноправие в обязательном порядке должен сочетаться с принципом социальной справедливости, который позволяет индивидуализировать права, обязанности и ответственность с учетом индивидуальных особенностей личности. При этом большое значение принимают примирительные процедуры, которые широко используются в настоящее время в виде института медиации, различных согласительных комиссиях и других институтах, призванных смягчить конфликт и попытаться примирить конфликтующие стороны. Следует отметить, что история примирительных процедур урегулирования конфликтов уходит своими корнями в глубокую древность. В определенные исторические эпохи существовали разнообразные формы урегулирования конфликтов, предусматривающие целый комплекс мер и решений, способных временно, либо окончательно погасить конфликт. Этнографические данные свидетельствуют, что хотя всякое общество прибегает как к мирным, так и насильственным способам урегулирования конфликтов, использование этих способов далеко не одинаково [2]. Причину этого нужно

искать в истории и системе ценностей свойственных конкретно-историческому обществу. К факторам, определяющим культурный выбор обществ в пользу или в ущерб насилию или мирному урегулированию конфликтов, некоторые исследователи относят тип организации семьи, социально-экономический тип организации общества, экономические условия, степень солидарности людей при возмездии, степень централизации политической власти [3, 154]. Существование определенных мер институционального характера, должно способствовать мирному урегулированию конфликтов, а их отсутствие, наоборот, предполагает более частое применение насилия. Таким образом, присутствие третьей стороны, способной привести участников конфликта к мирному решению (посредник, арбитр) или заставить их принять это мирное решение (судья, политическая власть) является положительным фактором. Различаются судебные и досудебные способы урегулирования конфликтов, которые отдают предпочтение примирительным процедурам.

В настоящее время в казахстанском законодательстве закреплены примирительные процедуры, в различных нормативных правовых актах, например в Уголовно-процессуальном кодексе, в Гражданско-процессуальном кодексе, в Трудовом кодексе и других правовых актах. В Казахстане действует закон «О медиации», который направлен на разрешение споров и конфликтов, возникающих из гражданских, трудовых, семейных и иных правоотношений с участием физических (или) юридических лиц. В эту же сферу включено возможное примирение в ходе уголовного судопроизводства по делам о преступлениях небольшой и средней тяжести, об уголовных проступках[4]. В целом, все больше функций современного государства приобретает медиативный (согласительный) характер, что позволяет говорить об изменяющихся формах государственно-правового воздействия на общественные отношения. В современном правовом регулировании все больше внедряется гуманистических принципов, которые отражают потребности интересы современного общества. При этом требования общества всегда завышены и, по существу, именно эти социальные требования и ожидания определяют основные направления развития национального права и выступают в качестве движущей силой происходящих перемен. Постоянное и непрерывное совершенствование правовых норм, которое отражают сущностные процессы развития общества, составляют понимание правовой реальности.

Таким образом, современное понимание права основывается на правовых нормах, закрепленных в современном законодательстве, а также на правовых принципах и установках, которые формируются на основе общепризнанных международных стандартах и собственной национальной культуре. Соответственно увеличение исследований и публикаций о принципах, нормах, социально-культурной ценности казахского обычного права оказывают свое влияние на формирование правовой реальности современного Казахстана.

Список использованной литературы:

1. Зиманов С.З. Предисловие к первому изданию // Древний мир права казахов. Материалы, документы и исследования. - Алматы: Жеты Жаргы, 2004. Т. 1. С. 10.
2. Этнография и культура древних кочевников. – Алматы, 2006.
3. Рулан Норбер Юридическая антропология. – М., 1999.
4. Закон Республики Казахстан «О медиации» от 28 января 2011 // https://online.zakon.kz/document/?doc_id=30927376

КОНСТИТУЦИОННЫЕ ОСНОВЫ РЕГУЛИРОВАНИЯ ОБЩЕСТВЕННЫХ ОТНОШЕНИЙ В РЕЛИГИОЗНОЙ СФЕРЕ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

*Турлаев А.В., профессор кафедры теории и истории государства и права, к.ю.н.,
доцент Карагандинский университет им. Е.А.Букетова;*

Турлаев С.А., магистрант Карагандинского университета им.Е.А.Букетова

В современных условиях в Казахстане большое внимание уделяется правовому регулированию общественных отношений в религиозной сфере. В своей деятельности наша республика опирается на общепризнанные международные стандарты в сфере защиты и обеспечения прав человека, в том числе и право на свободу вероисповедания, что закреплено в Конституции Казахстана [1]. Свобода вероисповедания вкупе с другими правами и свободами составляют социальную базу религиозно-толерантного общества. Согласно заключениям достаточно большого количества международных экспертов, в Казахстане сформирована достаточно прогрессивная законодательная база в религиозной сфере. Религиозные объединения принимают активно участие в жизни страны, показывая на практике эффективность выбранной модели взаимодействия государства, общества и религиозных объединений. В настоящее время в стране обеспечивается комплекс мер, направленный на сохранение стабильности в религиозной сфере, укрепление межконфессионального согласия в обществе, формирование иммунитета населения к идеологии религиозного экстремизма и радикализма. Созданы необходимые условия для обеспечения деятельности официально зарегистрированных религиозных объединений. На 1 апреля 2020 года зарегистрировано 3816 религиозных объединений, представляющих 18 конфессий. Из них 2680 – ислам, 342 – православие, 86 – католицизм, 595 – протестантизм, 60 – Свидетели Иеговы, 24 – Новоапостольская церковь, 11 – Общество сознания Кришны, 7 – иудаизм, 6 – Бахаи, 2 – буддизм, 2 – Церковь Иисуса Христа Святых последних дней (мормоны), 1 – муниты. Всего по стране функционируют 3585 культовых сооружений, из которых 2678 мечетей, 301 православный храм и 108 католических церквей, 406 протестантских молитвенных домов, 57 молитвенных домов Свидетелей Иеговы, 24 молитвенного дома Новоапостольской церкви, 6 синагог, 2 молитвенного дома Бахаи, 2 молитвенного дома Общества сознания Кришны, 1 буддийский храм. Проведена религиоведческая экспертиза на 624 объекта религиозного содержания, из которых 14 получили отрицательное заключение, 507 – положительное, 45 материалов – не религиозного содержания, 58 – на иностранном языке. В 1 квартале 2020 года проанализировано содержание свыше 654 интернет-ресурсов, из которых выявлено 431 ссылок на интернет-ресурсы, содержащие материалы противоправного характера. Отрицательные заключения по выявленным материалам направлены в соответствующие государственные органы для принятия необходимых процессуальных решений [2]. Таким образом, в современном Казахстане представлен широкий спектр религиозных направлений, требующих определенного подхода к позитивному взаимодействию этих религиозных объединений и государства.

В нашей стране религиозная деятельность закреплена как деятельность, которая направлена на удовлетворение религиозных потребностей верующих [3]. В других источниках религиозная деятельность определяется в качестве деятельности, специфическим признаком которой является стремление к контакту с надчеловеческим духовным миром, при этом установление этого личного контакта осуществляется в форме религиозного обряда, богослужений, церемоний, религиозного воспитания и обучения, а также в иных формах [4,179]. Следует отметить, что в специальной литературе выделяется религиозная и нерелигиозная деятельность верующих. К первому виду относятся все виды деятельности, не связанные с религиозной деятельностью, например занятие предпринимательством или выполнение трудовых функций в рамках трудового договора. При этом все виды

нерелигиозной деятельности вполне сочетаются с религиозной деятельностью. Саму религиозную деятельность подразделяют на: внекультовую и культовую деятельность. Внекультовая деятельность реализуется посредством духовной практики, под которой понимается процесс самосовершенствования личности в соответствии с определенным вероучением. Сюда же следует отнести разработку религиозных концепций, систематизацию догматов и религиозных постулатов. К внекультовой деятельности относят и производство культовых предметов, богословское преподавание, осуществление миссионерской деятельности. Религиозная деятельность как религиозный культ заключается в почитании объекта поклонения. Содержание этой деятельности обусловлено религиозными идеями, догматами, священными текстами и, в целом, религиозными представлениями. В качестве предмета культа рассматриваются высшие силы и иные объекты, осознаваемые как религиозные образы. При этом предполагается, что к этим объектам относятся высшие существа, обладающие сверхъестественными способностями. В качестве субъекта культа рассматриваются люди, объединенные религиозными потребностями, это может быть и один человек и определенная группа людей. Основой объединения этой группы и основным мотивом их участия являются религиозные стимулы. К таким стимулам относятся следующие факторы: потребность служить высшей силе, при этом удовлетворяются и нерелигиозные потребности, такие как общение, потребность в культурных ценностях и другие потребности интересы социального и экономического характера. В качестве средств культовой деятельности рассматриваются определенные сооружения (здания, церкви, мечети и иные строения, предназначенные для реализации культа). Сюда же можно отнести и религиозное искусство (музыкальные произведения, религиозная живопись, скульптура, определенного вида архитектура), а также различные культовые предметы, относящиеся к культовым предметам [5,168]. Способы культовой деятельности обусловлены содержанием определенного религиозного верования и, как правило, зависит средств культа. В качестве результата культовой деятельности выступает реализация основной цели – удовлетворение определенной религиозной потребности, при этом в процессе культовой деятельности происходит общение приверженцев определенной религии друг с другом, осуществляется сплочение религиозной группы и формируется определенное религиозное мировоззрение. Это мировоззрение, зачастую выступает основой для поведения личности, и формирования ее мировоззренческих устоев. Таким образом, происходит сочетание религиозного сознания, правового сознания и иных видов сознаний человека, определяющих его сознание в целом как личности.

Соответственно, формирование сознания каждой отдельной личности является основной целью религиозной деятельности, в чем она стыкуется с деятельностью по правовому регулированию, поскольку правовое регулирование также направлено на эффективное воздействие, на сознание личности с целью регулятивного воздействия его поведения в повседневной жизни. При этом анализ определения и содержания религиозной деятельности показывает, что при осуществлении регулятивного воздействия имеются нерешенные проблемы и пробелы нормативно-правового характера. Таким образом, для современного подхода к правовому регулированию религиозной деятельности необходима более детальная и конкретная детализация в правовых актов особенностей религиозной деятельности и элементов ее составляющих, поскольку формальный подход не может охватить весь спектр регулятивного воздействия на рассматриваемые отношения. Соответственно, помимо нормативного правового регулирования в религиозной сфере необходимо использовать и другие приемы (способы воздействия) на общественное сознание. В этом случае необходимо подчеркнуть все возрастающую роль государственных органов, одной из главных задач которых должно стать взаимодействие государственных органов с религиозными объединениями не только в рамках правовых взаимоотношений, но и в идеологической сфере.

Список использованной литературы:

1. Конституция Республики Казахстан от 30 августа 1995 года // https://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000_
2. Комплексный план по реализации государственной политики в религиозной сфере Республики Казахстан на 2021-2023 годы // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2000000953>
3. Закон Республики Казахстан от 11 октября 2011 года № 483-IV «О религиозной деятельности и религиозных объединениях» // «Казахстанская правда» от 15 октября 2011 г. № 330-331
4. Новые религиозные организации России деструктивного и оккультного характера. Справочник / Миссионерский отдел Русской Православной Церкви. - Издание 2-е, переработанное и дополненное. – Белгород: Наука, 1997. - 459с.
5. Гараджа В.И. Религиоведение. Учебное пособие для студентов высш. учеб. завед. и преп. ср. школы. — 2-е изд., дополненное. — М., 1995. - 351с.

БІЛІМ БЕРУ ОРТАСЫНДАҒЫ АДАМ ҚҰҚЫҚТАРЫН ЖЕТІЛДІРУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

*Шакирова А.Б., академик Е.А.Бөкетов атындағы
Қарағанды университетінің 1 курс докторанты*

Бүгінгі таңда мемлекетіміздің тәуелсіздігінің отыз жылдығына қадам басудамыз. Бұл – баршамызға ортақ тағылымды кезең. Осы кезеңде мемлекетіміз көптеген реформаларды бастан кешіріп, кемелденудің көптеген алғы шарттары жүзеге асырылды. Бүгінде халқымыз тыныш бейбіт өмір сүріп отырғаны бұл еліміздің тәуелсіздігінің жемісі.

Мемлекетіміз тәуелсіздікке қол жеткізгенге дейінгі уақытқа көз жүгіртіп қарасақ, бүгінгі күніміздегі алға ілгерлеулерді аңғарамыз. Дегенмен де қоғам дамыған сайын одағы өмір сүріп жатқан адамдардың да талаптары жоғарлай түседі және осыған сәйкес арнайы саладағы қажеттіліктер туындайды. Осындай салалардың бірі бұл білім беру ортасы. Білім беру ортасындағы адам құқықтарын қамтамасыз ету, олардың қалыпты жүзеге асырылуы үшін жағдай жасау қазіргі кездегі мемлекет үшін маңызды мәселелердің бірі.

Бүгінгі таңда еуропалық интеграциялау үрдісі қоғамдық өмірді кеңінен қамтып келе жатыр. Білім беру ортасындағы адам құқықтарының қамтамасыз етілу сұрақтары бүгінде әр түрлі тұрғыдан қарқынды талқылануда. Бұл тақырыптың маңыздылығы мен өзектілігін дәлелдеудің қажеті жоқ, өйткені адам құқықтары демократиялық саяси кеңістіктің органикалық құрамдас бөлігі болып табылады және қоғамдық қатынастарды ізгілендіру, шығармашылық тұлғаны қалыптастыру және постиндустриалды адамзат қалыптастыруда қоғам мен мемлекет өмірінің кез- келген құрылымдарында көрініс тауып, қажеттілікке ие бола алады.

Білім беру үлкен әлеуметтік мәнге ие және біртіндеп мемлекеттің ішкі мүдделерін қанағаттандыру саласынан халықаралық деңгейге шығады. Білім алу құқығы халықаралық келісімдер дәрежесінде бекітілген және халықаралық құқықпен танылған негізгі адам құқықтарының бірі болып табылады. Алайда, құқықтың жүзеге асырылу тетігінсіз өміршең бола алмайды. Осы тұрғыда орыс ғалымы С.В.Черниченко былай дейді: «Әлеуметтік құндылық және құқықтық нормалардың тиімділігі, оның ішінде халықаралық құқықтық нормалардың тиімділігі оларды жүзеге асыру үрдісінде ғана көрініс табады. Нақ осы үрдіс құқықтың жүзеге асырылуы бола отырып, оны өміршең етеді» [1,49].

Білім беру ортасындағы адам құқықтарын жетілдіру мәселелерін талдауда ең бірінші кезекте беру ортасының түсінігін ажыратып алу қажеттілігі туындайды. «Білім» терминін адамның мәдени келбетін қалыптастыру процесі ретінде, арнайы институт ретінде (білім беру жүйесі) бірнеше мағанада қарастыруға болады. В.А. Ясвиннің айтуы бойынша білім берудің мәні «адамның рухани келбетін қалыптастырудың, оның қоғам мәдениетін игеру негізінде әр түрлі қызмет салаларында жеке және әлеуметтік маңызды мәселелерді дербес

шешу қабілетін дамытудың ерекше ұйымдастырылған процесі" деп түсіндіреді. Ал, білім беру ортасы (В.А. Ясвин бойынша) - әлеуметтік негізделген үлгі бойынша жеке тұлғаға арнайы ұйымдастырылған мақсатты қалыптастыру процесі [2, 25].

Әрбір мемлекеттің даму көрсеткішінде, ол мемлекеттің халыққа сапалы білім беру деңгейі ерекше орын алатыны белгілі. Білім беру деңгейін жетілдіру бұлнақты бір уақытта ғана емес үнемі жүргізіліп отырылатын үрдістердің бірі. Сондықтанда мемлекет халыққа сапалы білім беру деңгейін қалыптастыруда да үнемі оны дамытудың тиімді жолдары мен шарттарын өзгертіп отыруы қажет. Бірақ көптеген ойшлдардың көзқарасы бойынша мұндай жиі өзгерістер енгізу көп жағдайда тиімділікті жолғалтуға әкелуі мүмкін [3, 24]. Сондықтанда әсіресе білім беру ортасындағы өзгерістерді енгізбестен бұрын олардың күтілетін нәтиженің нақты айқындалуын ажыратып алуымыз қажет.

Тәуелсіздік алған осы жылдар ішінде егемен еліміздің, қоғамымыздың әлеуметтік-саяси және басқа да салаларында түбегейлі өзгерістер болып жатыр. Соның бірі-білім беру саласы. Қай кезеңде болмасын жас ұрпаққа білім мен тәрбие беру қоғам алдындағы ең маңызды, жауапты, іс болып қала береді. Сондықтан мемлекетіміздің даму, жаңару жолындағы жаңалықтары мен түрлі өзгерістері еліміздің білім беру саласына да өз әсерін тигізуде. Бүкіл әлемдік білім беру кеңістігіне ұмтылыстар, қоғам дамуындағы қалыптасып отырған жаңа жағдайлар, тыңнан туындаған мәселелер, өзгеріп жатқан өмірге бейімделу қажеттігін туындатып отыр.

Азаматтық қоғам институттарын жан-жақты дамыту, мемлекет пен қоғам қатынастарын үйлестіру бағытының арқасында мемлекеттік және қоғамдық институттардың неғұрлым белсенді өзара іс-қимылына конституциялық тыйым салулар мен шектеулер алып тасталды. Елдің ішкі жағдайлары мен қажеттіліктеріне іс жүзінде толық жауап беретін білім беру жүйесі де қазіргі кезде өз алдына жеке даму бағытына ие болды [4, 27].

Білім беру саласындағы мемлекеттік саясат азаматтардың білім алу құқығын іске асыруды қамтамасыз етуге бағытталғаны сөзсіз, бірақ бұл салада осы құқықты толық іске асыру мүмкіндігіне теріс әсер ететін және тежейтін кейбір мәселелердің бар екендігін жоққа шығара алмаймыз. Мәселен, педагог кадрларды даярлау сапасының төмендігі, ал соның салдарынан - біліктілігі жоғары педагог кадрлардың тапшылығы және білім беруді қаржыландырудың жеткіліксіздігі сияқты бір қатар мәселелерді қарастыруға болады.

Европалық Экономикалық бірлесу және даму ұйымының (ОЭСР) дамыған елдерде жүргізген зерттеулеріне үңілсек, олардың тұжырымдарында білімділікпен қатар, алған білімді өз бетімен пайдалана алатын, оны қажетіне қарай одан әрі дамыта білетін функционалдық сауаттылықтың қажеттігі алға қойылған. Білім алушының білім, білік, дағдыларымен қатар, құзыреттілік сапаларының болуын қажет ететін тенденциялар қазіргі заманның «білім алу заманына» айналып келе жатқанын көрсетеді. «Білім беруден – білім алуға», «оқытудан – оқуға» көшу парадигмасы білім беру ресурстарын қайта қарау талаптарын қойып отыр. Соған орай, функционалдық сауаттылықты дамыту төмендегі іс-әрекеттерді тиімді ұйымдастыруды қажет етеді, олар: білім стандарттарын жаңарту және оны әр оқушыға тиісті дәрежеде меңгерту; оқыту процесіне жаңа әдістер мен технологиялар енгізу, білім беру ұйымдарын коммуникативтік – ақпараттық ресурстармен қамтамасыз ету.

Ал енді білім берудің қаржылық қамсыздандырылу тетігіне қатысты қарастыратын болсақ, ол білім беру мекемелерінің білім беру үдерісін қамтамасыз ететін қаржыландыруға қатысушылар арасында шарттардың жасалуы мен қатынастың қалыптасуын сипаттайды.

Осындай анықтаманы басшылыққа ала отырып, қаржыландыру тетігін білім беру мекемелеріндегі оқу үдерісін қаржылық ресурстармен қамтамасыз етуді ұйымдастыру субъектілері, құрылымы, қағидалары, процедуралары ретінде қарастыруға болады. Бұл тұжырымбілім берудің қаржылық қамсыздандырылу тетігінің біршама шектеулі анықтамасын береді, себебі мұның мазмұнында білім беру жүйесінің басты объектісі ретінде жоғары оқу орындары қарастырылмайды. Сондай-ақ, азаматтардың мүдделерін ескере отырып, құқық нормаларының тиімділігі мен ұтымдылығын қамтамасыз ету үшін, білім беру саласында қабылданатын нормативтік-құқықтық актілерді халықаралық стандарттарға

сәйкестендіру мәселесін шешу де маңызды болмақ. Білім беру ортасындағы адам құқықтарын қамтамасыз етуде осы мәселелерді кешенді және сапалы шешу, білім беру саласындағы құқықтар мен бостандықтарды қорғаудың тетіктерін іздеу және енгізу азаматтық қоғамды дамытуға ғана емес, халықаралық қоғамдастықтың мүшесі ретінде елдің бәсекеге қабілетті дамуына мүмкіндік береді.

Білім беру ортасындағы адам құқықтарын қамтамасыз ету мүмкіндігі экономикалық және ғылыми-техникалық прогреске қол жеткізудің шарты мен кепілі болып табылады. Білім алу құқығы қоғамдық қатынастардың саяси-құқықтық сипаттамасы бола отырып, шын мәнінде ортақ игілікке айналуы қажет. Азаматтың білім алу құқығы жеке адамның құқықтары мен бостандықтарының бүкіл жүйесінің шешуші теориялық және эмпирикалық элементі болып табылатындығын және білім алу үшін тиімді тетіктер мен тиісті жағдайлар жасау арқылы қамтамасыз етілетінін түсіну керек.

Қорытындылай келе, Қазақстанда азаматтардың білім беру ортасындағы адам құқықтарын жетілдіру мәселесі мемлекеттік реттеу және оны тиімді ресурстық қамтамасыз ету тұрғысынан кешенді шешуді талап етеді деп санаймыз. Сонымен қатар, мемлекеттік-құқықтық реттеу және заңнаманы жетілдіру азаматтардың білім алуға құқығын, білім алу ортасындағы қажетті жағдайлардың жасалуын қамтамасыз етуге мүмкіндік беріп және еліміздің білім беру жүйесінде жинақталған мәселелерді кешенді түрде шешуге әсер ете алады.

Әдебиеттер тізімі:

- 1 Черниченко С.В. Теория международного права. В 2-х томах. Том1:Современные теоретические проблемы. М.: Издательство «НИИИ», 1999. – 245 с.
2. Ясвин В.А. Образовательная среда: от моделирования к проектированию. — М.: Смысл, 2001. - 365 с.
3. Васильева Н.В. «Образование сегодня и завтра: пути преодоления кризиса». — М.: «Экономика», 2011. – 258с.
- 4.Сапарғалиев Г.С. «Конституционное право РК», Алматы: «Юридическая литература», 2006.– 496с.

ХАКІМ АБАЙ – ӘРІ БИ, ӘРІ ЗАҢГЕР

Шарапатов Г.С., Нұр-Сұлтан қаласы Сарыарқа аудандық сотының судьясы, з.ғ.к.

«Абайдың бір өзі – тұтас әлем және көрінгенге ашыла бермейтін, қалтарысы көп жұмбақ әлем, зерттелмеген мұхит, игерілмеген ғарыш», - дейді А. Байтұрсынов атындағы Қостанай мемлекеттік университетінің профессоры, Махмұт Қашқари атындағы түркі әлемінің сіңірген еңбегі үшін халықаралық сыйлықтың, «Алаш» халықаралық әдеби сыйлығының лауреаты Ақылбек Шаяхмет [1].

Ағамыздың бұл айтылған ойымен әбден келісуге болады.

Абайды ақын, ағартушы, жазба қазақ әдебиетінің негізін қалаушы, философ, композитор, аудармашы, саяси қайраткер ретінде әлем таныды және мойындады. «Соның барлығымен қатар Абайдың ел ішінде ең үлкен, ең іргелі биі болғанын да еске алу керек», - дейді М.Әуезов[2. С.98].

Осы орайда, Абай Құнанбайұлын билердің атасы аталатын Майқы бидің «Жасасы» (Иаса), «Қасым ханның қасқа жолы», «Есім ханның ескі жолы», Тәуке ханның «Жеті Жарғы» аттарымен ұлт тарихына еңген дала конституцияларының халықтық қасиеттерін өнеге ұстаған, оларға дәуіріне сай кейбір құнды толықтырулар енгізген ірі реформатор, өз заманының әділ биі, заң шығарушысы ретінде тағы бір қырынан қарастырғымыз келеді.

Абайды ұлы би ретінде зерттеуді Салық Зиманов, Шыңғыс Андабеков, Сәкен Өзбекұлы, Сұлтан Сартаев, Нұролла Өсерұлы тағы басқа отандық заңгер-ғалымдар бұған дейін де қаламдарына арқау еткен.

Заң ғылымдарының докторы, академик С.Зиманов ХХ ғасырдың 50-60 жылдары Қазақстан Республикасының Ұлттық академиясының құрамындағы Философия және құқық институтының директоры болған кезінде ел арасынан, соның ішінде Тобықты, онымен аралас-құралас көрші тайпалардың қарияларынан ауызша сақталған Абайдың билік үлгілерін әдейі жинаған. Іздену жұмысына Абайдың ағасы Құдайбердінің баласы Ахат, Тобықты топырағынан шыққан қариялар С.Қасиманұлы, Ә. Қайнарбайұлы сияқты басқа да ақсақалдарды тартқан. Өкінішке орай, түрлі себептермен зерттеу жұмысы аяқсыз қалып арада 50 жыл өткеннен кейін ғана қайта қолға алынып, С. Зимановтың басшылығымен қазақ, орыс, түрік, ағылшын тілдерінде құжаттар, деректер мен зерттеулер жинақталған 10 томдық «Қазақтың ата заңдары» деген еңбегі жарық көрді.

С. Зимановтың келер ұрпаққа мұра ретінде қалдырған таптырмас дүниелерінің бірі осы жинағы.

Жинақтың ІІІ – томында «Абай - ұлы билердің соңғысы және оның бітім-биліктері туралы» бөлімінде Абайдың би ретінде қалыптасуы, Семей облысының қариялары Малдыбайұлы Берікбол, Кеңгірбай ұрпағы Ахметбек Мұртаза тағы басқаларының айтуы бойынша жазып алынып, Ғылыми кітапханаға тапсырылған естеліктер негізінде Абайдың жер дауы, жесір дауы, мал дауына қатысты қылған бітім-биліктеріне талдау жасалған.

Абайдың даналығы да даралығыда бай отбасынан шыққанына қарамастан кедей-кепшік, жатақтардың мұның мұқтап, жоғын жоқтауында болған деп айтсақ қателеспейтін шығармыз. Абай туралы естеліктерден, оның әділдікке келгенде туғаны жоқ тумандай қара қылды қақ жарып тура сөйлеп, қажет болған жағдайда өзінің туғандарына да қатысты билік шығарып, жүгініске шақырғанын көре аламыз.

Оған Абайдың өзінің інісі Оспанға тарттырған айыбы, ағасы Тәңірбердінің баласы Әзімбайға қатысты билігі, інісі Оспанның әйелі, кейін әмеңгерлік жолымен өзіне тоқал болып тиген Еркежанды жүгініске отырғызуын дәлел ретінде келтіруге болады.

1960 жылы Жалғыз Төбе селосының тұрғыны қарт Исақов Айыздың айтуынша жазылған Абайдың інісі Оспанға тарттырған айыбы [3. Б. 69-71].

Кенжесі ретінде Құнанбайдың қарашаңырағына ие болған Оспан содыр мінезді, дандайсыған, сотқарлау болыпты. Жазда Оспан жайлауға көшіп кеткенде, қыстаулар, қора-қопсыны бағып қалған 12 үй жатақтар ой-ойдағы тың жерлерге ағаш, соқаға сауын сиырларын жегіп, бірлесіп 20-25 десятина жерді жырттып, азды-көпті тапқан бидайларын, арпаларын шашып, егін егеді. Оны тұяқтыға таптатпай, тұмсықтыға мұқатпай, қорып өсіреді. Мандай терлері зая кетпей, егіндері көбінесе бітік өседі, алқаракөк болып бұл жылы да толқып тұрады. Күш көлігінің, құрал-сайманның жетімсіздігінен кеш егілген егіс кеш пісетінді. Дегенмен, жатақтар бала-шағасына көжелік, кеспелік астығын жинап алатын.

Бір жылы Оспан жайлаудан жылқысын айдатып көшіп келе жатқан кезінде жатақтардың жайқалып өскен егісін көріп жылқышыларына:

- Ой-ойдағы жатақтардың егініне жайыңдар! – деп әмір береді.

Жатақтардың егіндерін Оспанның жылқысы аузымен орып, тұяғымен таптап күйе жегендей етеді. Сорлы жатақтар зар жылап, күркелерінің түбінде жер шұқып, іштері күйіп өкінеді де қалады. Бұл кез Қоянды жәрмеңкесіне елдің жүрер қарсаңы екен. Қояндыда билердің төтенше съезі де тағайындалады. Абай осы съезге шақырылады. Ол Қояндыға бара жатып, жатақтардың үстімен жүріп, жол-жөнекей әрбір ойпаңда құрым жапқан олардың күркелерін көріп, сусын ішелік деп аттың басын бұрып, бір күркеге тіреледі. Алдынан бір бүкірейген шал шығады, сәлем бергеннен кейін, Абайды танып: «Қуыс үйден құр шықпа» - деп, Абайды шал күркеге кіргізіп, сусын ұсынады. Сол жерде Абайға Оспанның егінді таптатқанын, соның салдарынан шиеттей бала-шағаның қатықсыз көжеге зәру болып қалғанын айтады. Абай шалдың сөзін үндемей отырып тыңдайды да: - Ал ақсақал, қасына

серік ерт те, қос атпен маған еріп жүр, мен ертең жолдағы Оспанның үйіне барамын, сонда осы әңгімені жалғастырайық, - дейді.

Шал: Біздің 12 қос жатақтың аяқ ылау қып мінері жалғыз сабау бұт, жауыр дөненнен басқа біздің көлігіміз жоқ, дейді. Бұдан кейін Абай өзінің жеккен шеткі атын доғарып, шалға береді де: - Менің атыма біреуің, дөненге біреу мініп, ертең сәскеде, мен Оспанның үйіне барар кезімде келіндер, - деп тапсырады. Келесі күні түске таман шал, қасына тағы бір жатақ, Оспанның ауылына түсіп, Абайдың шақыруымен інісімен бас қосқан үйге кіреді. Болған оқиғаның растығына көз жеткеннен кейін Абай Оспанға: - Қазір өзін бар да, жылқыдан құнан-тайы бар, маған 24 жылқы айдап әкел, - дейді. Оспан аң-таң, қапелімде орнынан тұра қоймайды. Абай Оспанға зәрін тігіп, қадала қарайды. Оспан үйден шығып, жылқыға кетеді.

Жылқыға кетіп бара жатып Оспан қиялданады: «Егер Абай осы жылқыны жатақтарға беріп айдатса, қайтар жолына 3-4 жігіт жіберіп, жылқынықайта үйіріне қостырайын» деп, әдіс-айла құрады.

Оспанның үйден қитығып шыққанын жаратпаған Абай: «бұл содыр, соқтыкпа неме, жылқыны айдап үйіріне бір әкелер, бірақ жатақтарды ауылына жеткізбей, өзінің сойылын соғатын көңілдерін жіберіп, «ана екі жатақтың жұлының үз де, жылқыны айдап үйіріне қос» деп те әрекет жасар» деп іштей топшылайды. Оспан 12 ірі жылқы, 12 құнан-саяқтарды айдап келіп, Абайға: - Ал жылқы келді, тілегінді орындадым, әкеңнің малын қайда, неге жаратқан қызығына қарауға рұқсат етіңіз, - деп кекете сөйлейді.

Екі жатақтың қасына өзінің қасына еріп келе жатқан қонды шабарманын қосып: - Мына 24 жылқыны айдасып, жатақтарға барып, 12 үйге, біріне қиянат етпей, бір ірі, бір құнаннан бөліп бер. Бұл менің Оспанның әперген әрі төлеуім, әрі айыбым, - деп айтыңыздар, қорықпай малдансын, қажетіне ұстасын, - дейді де Оспанға: - Бері кел, «құлдық» де, деп бұйырады. Оспан ашуланып: - Тағы қандай әкеңнен қалған малға мырзалық етесін? Тек шаңырақты қорлама, - деп зіл айтады. Сонда Абай: - Әкеңнің шаңырағының қасиетін сақтасаң, көлеңкеде жүрген, жайлауға көшсең, қыстауынды күзететін, әйелдері іркітінді – құрт, жүнінді киіз, малыңның көңін – отын ететін жатақтарда әкеміздің құны кеткен жоқ, сен неге оларды қорлайсың? Алты ай жаз ауруға дем салғандай етіп күтіп, бәйек болып өсірген 12 үй жатақтың егінін әкеңнің жылқысына неге жегіздің? «Жер ортақ, өсімінде менікі-сенікі жоқ» деуің жатақ елінің табанының етін, мандайының терін бағаламау, ел дәстүрінің ата заңындабар ма? Білмесең бар, ана Нұрсейіттен сұрап біл... жерді, суды сен жаратқан жоқсың, жер-су құдайдікі, соны кім пайдаланып, игілікке үлес қосса, соныкі. Сен жерге малыңды жайып өсімін алсаң, жатақ күш-қуатын жұмсап, жерден өнім алуға тиіс. Әкеңнің дәулетінде менің де үлесім бар. Мен сол өз үлесімнен емес, сенің үлесінен жатақтарға айып әпердім. Менің шешіміме қарсы болсаң, Қояндыда болатын съезіне жүр. «Әдепсіз өскен ұл-қыз өлген ата-анасының сүйегіне тіл тигізеді» деген бар. Сен өзінді олардың қатарына жатқызбаудың амалын ойла депті.

Абайдың туысы, Тәкеженнің баласы Әзімбай күшіне, сүйемеліне сеніп, аз жігітек руының егініне 30 жылқысын жіберіп, жайдырады. Бұны басыңғандық деп санап, жылқыларды егін иелері ұстап алады.

Әзімбай ашуланып, 150 адам қол жинап, сойылдасады. Бірақ, жылқыларын қайтара алмайды. Енді ол 300 қол жинап жатқанда оған қарсыласудың қиындығын білген жігіттектің бас адамдары Базаралы мен Дәркенбай түн ішінде Абайға кісі жібереді. Абай ертеңіне егін басында Әзімбайдың, жігіттен Базаралының шағымдарын тындап келіп: - Желінген, тапталған егін үшін, сойылдасқан үшін жігіттердің қолында ұстауда тұрған 30 атты да жатқызады. Әзімбай Семей қаласындағы орыс сотына шағым түсіреді. Сот – Абайдың билігінен асып түсе алмайды. Бұл оқиға 1962 жылы маусым айында «Горный» совхозының тұрғыны Едіжанұлы Әбіштің айтуынша жазып алынды. Туған жері Семей облысы, Шұбартау ауданы [3. Б.71].

Абайдың Еркежанды жүгініске отырғызуы. Абайдың інісі Оспан өзімен аралас-құралас жүрген әрі сенімді құрдасы Көтібайға (керей руының тобықтыға сіңген Құнанбай кезіндегі бір бөлігі): - Менің көзімнің тірісінде Көтібай, сен менен енші алып, бөлек шықшы, - деп

оның еншісіне бір сиыр, бір бие, бір түйе, он қозылы саулық, оның үстіне әкесі «Құнанбай шиі» аталатын қорықтан Майтүбек дейтін жерді шабындыққа бөліп береді.

Оспан өлгесін, үш жылдан кейін, ел бауырға, яғни күзгі жайлауға көшіп келіп, шабылған шөпті қораға тасу басталғанда шаруаны аралап жүрген Еркежанның (бұл кезде Абайға атастырылған) кезіне Майтүбекте үйюлі-үйюлі шөмелер түседі де:

- Мына шөпті неге қалдырдыңдар? – деп, тасушыларға сұрау салады.

- Бұл шөп – Көтібайдың шөбі.

- Көтібай ешқандай шөпті арқалап әкелген жоқ. Шөпті қораға тасыңдар, - деп Еркежан бұйырыпты.

Көтібай баталмай жүріп-жүріп, Абайға барады. Сөз де айта алмай, үнсіз отырып кетейін деп тұра бергенде, Көтібайдың көзінен сорғалап аққан жасты Абай сезіп қалады да:

- Әй Көтібай, бері келші, отыршы, сен неге жыладың?

- Әншейін.

- Әншейін емес, бері кел, сенің көзіңнің жасыңда бір сыр бар. Үш түрлі жылас бар: шын жылас, біреуді мадақтап жылау, сонсоң біреуді алдап жылау... Сенің көзіңнің жасы – шын жыластың жасы.

Сырыңды айтшы, неге жыладың? – деп Абай тежеген соң Көтібай: - Кенже Оспан есіме түсіп кетті, - дей салды. Сонда Абай: - Әкем бір, шешем бір, ең жақсы көретін кенже бауырым Оспанға бұл күнде мен жыламағанда, сен жылайтын себебің не? – дейді.

- Өзіңіз білесіз, Оспан маған енші беріп еді. Сонда маған шабындыққа Майтүбекті ұсынған. Биыл шауып қойған шөбімді Еркежан бәйбіше қораға тасыттырып, үйіп алыпты.

- Шөп сенікі екенін біле ме?

- Тасушылар айтқан екен, оған қарамапты Еркежан бәйбіше.

Далада шаруашылықпен жүрген Еркежанды Абай шақырттырып алыпты. Үйге кіріп келген Еркежанды Абай өзінен жоғары, ең төрге отырғызыпты. Оған Абай:

- Кәдімгідей жүгініп отыр, - дейді.

- Болды емес пе?

- Енді екі қолыңды салалап, тізеңнің үстіне сал – Бәрін орындағаннан кейін Абай Еркежанға:

- Мына Көтібайға сенің қыздай алған байың Оспан марқұм, менің туған інім кезінде шабындық берген, оны өзің білесің. Сонша тарлық жасап, сол шабындықта үйген шөбің қораға неге тасытып алдың? Осының артын аңғардың ба? Көрген-білген әділдікті Абай алдымен үйінде орнатып алсын деп көзімізге шұқып, жүзімізге таңба салмай ма? – деген Абай сұрауына Еркежан тіл қатпай, үндемей, өң-түсі қашып отырып қалады. Көтібай бұның бәрін тыңдап, үнсіз отырады.

Шөп тасушыларды Абай шақырып алып: - Көтібайдың шапқан жерінен қанша шөп тасып алдыңдар? Енді сол қораға тасыған шөпті, Көтібайдың шөбінен екі есе артық етіп, оның қорасына тасып, үйіп беріңіздер, - деп билігін айтыпты. Бұл билікті естіген Еркежан үнсіз жүгініп отыра беріпті. (айтушы Қасен Балғабайұлы, Абай ауданы, 1958 жыл) [3. Б.75-76].

Абай өзінің беделін, білімі мен би атағын қуғын, жәбір көрген, бас бостандығын тілеген қыз әйелдерге көмекке жұмсады. «Әкем жесір әйелге, жетім балаға қатты қарайласатын» - дейді келіні Камалия [4].

С.Сартаевтың басшылығымен 1982 жылы жарық көрген «История государства и права Казахской ССР» атты оқу құралында XIX ғасырдың 60-90 жылдарындағы Патша империясының ішкі отары – Қазақстандағы отбасы құқығын баяндай келе, XIX ғасырдың аяғында орыс демократиялық қоғамының прогрессивті әсерінен және әсіресе керемет қазақ ағартушылары Уалиханов, Алтынсарин, Абайдың және олардың ізбасарлары, қазақ әдет-ғұрыптарын ресми сақтаушы – билер – Қазақстанның кейбір жерлерінде әдет-ғұрыпқа ереже қабылдау арқылы отбасындағы әйелдің құқықтық жағдайын жақсартатын прогрессивті нормалар енгізді деп көрсетеді [5. Б.142].

Абайдың кейбір қылғанбиліктері,мысалы, Салиқа қыздың дауы, жатақтардың пайдасына шешілген Тәкежан, Ысқақтарға қатысты билігі тағы басқалары М. Әуезовтың «Абай жолы» романында шебер сипатталады.

Жинақтың Ү-томында 1885 жылдың мамыр айында Қарамола жәрмеңкесінде өткен бес дуан елінің Кереку, Қарқаралы, Семей, Өскемен, Зайсан билері мен құрметті адамдары бас қосқан төтенше съезде қабылданған «Қарамола Ережесі» қазақ және орыс тілдерінде берілген [6. Б.186-207].

Қарамола съезі жайында Абаймен бірге болған Мүсірәлі ақсақалдың естегісінен осы съезде Абай Төбе би болып сайланып, жиылған дүйім жұртты аузына қаратады. Съезде Абай оязға орыстың қазақ ортасындағы дауларын бітіру туралы шығарған заңының қазақтың әдет-ғұрпына қайшы келетінін айттып, ояз Абайға қазақ әдет-ғұрпына қолайлы заң жаз деп тапсырған. Үш күннен кейін ояз барлық елді жиып алып, Абайдың жазған жаңа заңын оқытты. Көпшілік түгел мақұлдады, бір ауыз сөз қосқан жан болмады. Ояз Ибраһим Құнанбайұлының заңы бекітіп, бұдан бұлай билер, осы заңмен билік айтсын деген екен.

Осы съезге қатысқан Уақ руы, Көкен болысына қарайтын Қандар дейтін ауылдан шыққан, Уақ, Керей, Матай ортасына қадірлі ақсақал Әлімхан да: «Абайды заңнан, қазақтың жолынан жеңетін біздің Орта жүзден ұл туған жоқ», - деген екен [7].

«Ереже сол кездегі ресми, кеңсе араб, парсы, ноғай тілдерімен жазылған – оны орысшадан аударған Айтбакин деген Қарқаралы дуанының тілмашы, тәрізі Абай заңды орыс тілінде жазған да, билерге қазақша өзі түсіндіріп оқып берген. Заңның мұсылманша мәтіні Қазаннан тауып әкелген академия қызметкері Қарта Қаңтарбаев. Алайда орысшадан оны аударған Айтбакин сол кездегі ресми тілмен жазғандықтан қазіргі әдеби тілге көшіріп жаздық», дейді С. Зиманов [6. Б.76].

Бұл қазақ даласында тұңғыш жарық көрген құқықтық құжат. Далалық өлке мен Семей облысының губернаторлары ереже мәтінің басқаларға үлгі болуы үшін және Петербургтық билік инстанцияларына есеп беруі үшін екі тілде көбейтілуіне мүдделі болды.

Бұл құжаттың 1886 жылы Казан университетінің баспаханасында араб әрпімен басылып шығарылған мұқият түптелген шағын кітапша түріндегі бір данасын белгілі жазушы Ғ.Мүсірепов ғұмырының соңғы кезінде Қазақстан Орталық мемлекеттік архивіне табыс еткен. Құжатпен бірге мұрағат директоры, белгілі қаламгер Сапар Байжановқа төмендегідей хат жолдайды: Сапар, 1885 жылы Қарамолада бес дуанның съезінде қабылданған ережені беріп жібердім.

1. Ескіше білетін біреуге түгел жаңа алфавитпен көшіртіп аларсың да бастырып шығарарсың (көшірмесін мұқият қарау керек болар)

2. Ереже әуелі орысша басылған, Казан университетінің архивінен сол түпнұсқасын да алдырғаның дұрыс болар.

3. Бұл өте мағыналы нәрсе ғой, екі тілде де басылып шыққаны үлкен еңбек болар еді (Басқа көршілес бауырларымызда бұндай заң қабылданбаған ғой). Көшіргенде татарша текстің өзін қазақшалаған дұрыс болатын шығар. Ғ. Мүсірепов, 21.11.1985 ж. [8].

Ереже Қазақстан Орталық архивінің қызметкерлері Б.Байғалиев пен Ж. Ахмадиевтің күшімен қазіргі қазақ әрпі мен әдеби тіліне икемдей көшіріліп, 1992 жылы Абай журналының №3 санында тұңғыш жарияланған.

Ереженің орыс тіліндегі мәтіні 74 баптан, ал қазақ тіліндегі мәтіні 73 баптан тұрады. Осы екі мәтінді салыстыру арқылы ереженің қазақ тіліндегі мәтінде 15-бап аударылмай түсіп қалғандығын көреміз, соның салдарынан кейінгі баптар автоматты түрде көтеріліп қазақ мәтінде 73 бапты құрайды.

Ереже процессуалдық және материалдық нормалардан құралған.

Процессуалдық нормалар ретінде билердің құрамы (1,2-бап); сырттай билік шығару (3-бап), шағым беру (7-бап), істі қараусыз қалдыру, шығын төлеу (4-бап), бас тарту (6, 20 баптар), бидің өздігінен бас тартуы (5-бап); мерзімдерге арналған баптарды (16, 23 баптар) т.б. көрсетуге болады.

Жоғарыда аталған институттар бүгінгі күнгі өзіміз басшылыққа алып жүрген азаматтық процестік заңнаманың негізгі институттары ретінде белгіленді.

Материалдық нормалар ретінде қылмыстық құқық, отбасы құқығы, мұрагерлік құқық нормаларын (50-бап) айтуға болады.

Ережеәдет-ғұрып нормаларына негізделген. Олардың кейбіреуі нақты бекітілген де. Мысалы: 49-бапта құдалық уағдасы бекітіледі – құда түсіп, құйрық бауыр жегеннен кейін делінген. Ереженің 51-бабында сойыс, қонағасы қазақ рәсімінде бар. Бермеген кісі бір атшапаннан бір түйеге дейін айыпты болады. Осы бапта сойыс беруден жол үстінде, жәрмеңке қасында, қайық аузында, съезд мекенінде, қала қасында тұрушылар босатылады деп көрсетілген.

Ережеде «береке бітім», «салауат бітім», «сүйінші алу», «күмән» рәсімдері де кездеседі.

Кезінде Ұлы Абай 1206 жылы құрылған көшпенділер империясы туралы: «Моңғолдан Шыңғысхан шыққанда, қазақтан шыққан Үйсін Майқы би оның заңдарын жасап, мемлекеттің құқықтық жүйесін қалыптастырған. Осындай еңбегі үшін «Түгел сөздің түбі бір, түп атасы – Майқы би», - деген мақал қалған деп жазған.

Қазақ хандығын күшті мемлекетке айналдырған хандары, есімдері ерекше тарихта қалған Қасым, Есім, Тәуке хандарда тарихи сахнадан ойып тұрып орын алды. Бұл хандар ел билегенде бұрыннан келе жатқан әдет-ғұрыптарды қолданып елдің ішінде өріс алған ру таласы, бас араздық, іштей арбасу, аяқтан шалу, өшіктіру, барымта сияқты алауыздықты тудыратын себептерді жоюға күш салды.

Бұл дәстүрді Абай Құнанбайұлыда одан әрі жалғастырып жаңа заңдар жинағын шығарған ұлы тұлға екенін мойындауымыз керек.

XIX ғасырдың екінші жартысында қазақтың әдет-ғұрып, салт-дәстүрі негізінде дайындалған қазақ даласында тұңғыш жарық көрген Абайдың «Қарамола ережесі» әлі де тарқатып зерттеуді талап ететін үлкен құқықтық құжат. Оның баптары мен қағидаларын зерделеп, келер ұрпаққа насихаттап, болашақта «Майқының Жасасы», «Қасым ханның қасқа жолы», «Есім ханның ескі жолымен», Абайдың жазған «Қарамола Ережесі» деп айтылатындай етіп бір қатарға қою мына біздер, заңгерлердің еншісінде.

Әдебиеттер тізімі:

1. А.Шаяхмет. Абай – жұмбақ әлем, зерттелмеген мұхит, игерілмеген ғарыш // <https://abai.kz/post/96894>
2. Әуезов М. Шығармаларының елу томдық толық жинағы. – Алматы: «Дәуір», «Жібек жолы», 2014. 8-том: Мақалалар, зерттеулер, очерктер, әңгімелер, аудармалар, құжаттар. 1930-1934. – 504 б.
3. Қазақтың ата заңдары: Құжаттар, деректер және зерттеулер=Древний мир права казахов. Материалы, документы и исследования. 10 томдық. /Бағдарлама жеткешісі: С.З. Зиманов. Қазақша, орысша, түрікше, ағылшынша. – Алматы: Жеті Жарғы, 2004. («Интеллектуал - Парасат» заң компаниясы). 3-том. – 2004.-616 бет.
4. С.Зиманов. Абай – ұлы билердің соңғысы және оның бітім-биліктері туралы. // <https://abai.alemi.kz/post/view?id=1103>
5. История государства и права Казахской ССР. Под общей редакцией члена-корреспондента АН КазССР С.С.Сартаева. Алма-Ата, «Мектеп», 1982. – 182 с.
6. Қазақтың ата заңдары: Құжаттар, деректер және зерттеулер=Древний мир права казахов. Материалы, документы и исследования. 10 томдық. /Бағдарлама жеткешісі: С.З. Зиманов. Қазақша, орысша, түрікше, ағылшынша. – Алматы: Жеті Жарғы, 2004. («Интеллектуал - Парасат» заң компаниясы). 5-том. – 2005.-544 бет.
7. Абай барған Қарамола съезі // <https://abai.alemi.kz/post/view?id=944>
8. Абай: Қарамолада жазылған ереже // <https://abai.kz/post/42988>

АҚПАРАТТЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАР САЛАСЫНДАҒЫ ҚЫЛМЫСТЫЛЫҚ ЖАҒДАЙЫ

*Шукан А., КАЗГЮУ университетінің заң факультетінің докторанты,
академик Е.А.Букетов атындағы Қарағанды университетінің,
Шет тілі факультетінің аға оқытушысы*

Ақпараттық технологиялар саласындағы қылмыстылықты киберкеңістікте ақпараттық-коммуникациялық инфрақұрылымның жекелеген элементтерінің көмегімен жасалатын немесе ақпаратқа, ақпараттық жүйелер мен желілерге қарсы жасалатын қылмысты әрекеттердің жиынтығымен сипатталатын жалпы қылмыстылықтың құрамдас бөлігі деп есептеледі.

Ақпараттық технологиялар саласындағы қылмыстылық ұғымымен қылмыстық заңның ақпараттандыру және байланыс саласындағы қылмыстық құқық бұзушылықтар туралы тарауымен көзделген әрекеттер ғана емес, киберкеңістікте жасалатын қылмысты әрекеттердің барлығы қамтылады. Алайда біз еліміздегі киберқылмыстылық жағдайына сипаттама бергенде ҚР Бас прокуратурасының Құқықтық статистика және арнайы есепке алу жөніндегі комитетінің мәліметтеріне жүгінеміз. Қылмыстылық туралы ресми статистикалық мәліметтер ҚР ҚК Ерекше бөлімінің тараулары және баптары бойынша топтастырылып беріледі, әр баптың бөліктері мен тармақтарында көзделген саралаушы белгілер туралы деректер бөлек жинақталып, өңделмейді. Тек 2018 жылдан бастап, №1-М статистикалық есебінде Интернет-алаяқтық туралы мәліметтер бөлек келтіріле бастады. Осы себепті киберқылмыстылықтың сандық-сапалық көрсеткіштерін ҚР ҚК 7-тарауында көзделген қылмыстық құқық бұзушылықтардың статистикасы негізінде талдаймыз.

Ақпараттық технологиялар саласындағы қылмыстылықтың соңғы он жылдағы деңгейінде басым бір үрдіс (тенденция) байқалмайды, тіркелген қылмыстар /қылмыстық теріс қылықтар саны бейберекет кеміп немесе өсіп отырады. Дегенмен, 2014 жылғы ҚР ҚК қолданыста болған кезең ішінде олардың саны тұрақты түрде кеміп бара жатқанын аңғаруға болады (Кесте 3).

Кесте 3 – Қазақстандағы 2010-2020 жылдар аралығындағы ақпараттық технологиялар саласындағы қылмыстардың /қылмыстық құқық бұзушылықтардың деңгейі [1]

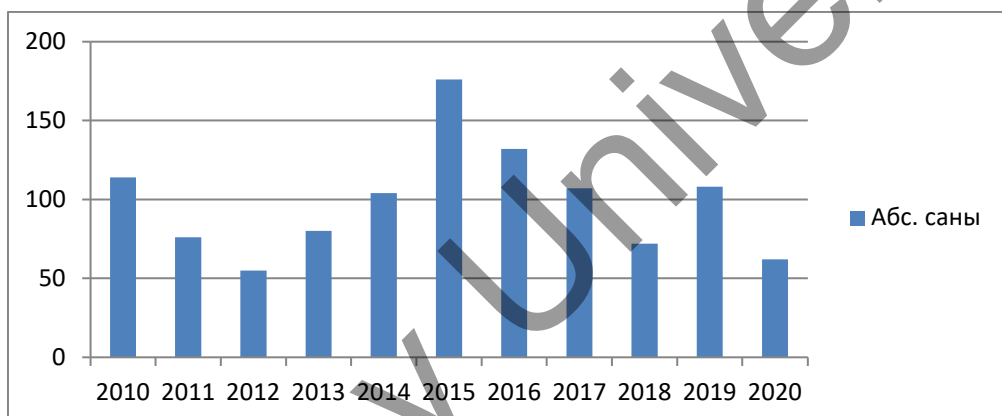
Жылдар	Қылмыстық заңбаптары	Жалпы саны	Абс. өсуі	Өсу қарқыны
2010	1997 жылғы ҚР ҚК 227-бабы	114	-	-
2011	1997 жылғы ҚР ҚК 227-бабы	76	-38	-33,4
2012	1997 жылғы ҚР ҚК 227-бабы	55	-21	-27,6
2013	1997 жылғы ҚР ҚК 227-бабы	80	+25	+45
2014	1997 жылғы ҚР ҚК 227-бабы /227-2 – 227-10 баптары	104	+24	+30
2015	2014 жылғы ҚР ҚК 205–213-баптары	176	+72	+69
2016	2014 жылғы ҚР ҚК 205–213-баптары	132	-44	-25
2017	2014 жылғы ҚР ҚК 205–213-баптары	107	-25	-19

2018	2014 жылғы ҚР ҚК 205–213-баптары	72	-35	-32,7
2019	2014 жылғы ҚР ҚК 205–213-баптары	108	+38	+50
2020	2014 жылғы ҚР ҚК 205–213-баптары	62	-46	-43

Ақпараттық технологиялар саласындағы қылмыстылықтың абсолюттік өсуі/кемуі мен өсу/кему қарқынын есептегенде біз базистік емес, тізбектік динамикалық қатар құрдық, яғни әрбір жылдың көрсеткіштерін алдыңғы жылдың көрсеткіштерімен салыстырдық. Соңғы он жыл ішінде осы саладағы отандық қылмыстық заңнама екі рет елеулі өзгерістерге ұшырағандықтан, салыстырудың базисіретінде қандай да бір жылдың көрсеткіштерін таңдап алудың қисыны болмады.

Ақпараттық технологиялар саласындағы қылмысты әрекеттердің сандық көрсеткіштерінің қарастырылып отырған мерзім ішіндегі өзгерісін төмендегі диаграммадан көрнекі түрде (Сурет 3) байқауға болады.

Сурет 3 – Қазақстандағы ақпараттық технологиялар саласындағы қылмыстардың /қылмыстық құқық бұзушылықтардың 2010-2020 жылдар аралығындағы динамикасы.

2015 жылы ақпараттандыру және байланыс саласындағы тіркелген қылмыстық құқықбұзушылықтар санының күрт өсуі елдегі криминалдық ахуалдың объективті түрде нашарлауының салдары болып табылмайды. Бұл жылы еліміз қылмыс /қылмыстық теріс қылық оқиғаларын тіркеудің жаңа жүйесіне көшті және тіркелген қылмыстылық деңгейіндегі өзгерістер жаңа жүйенің орнығу және жүре келет ұрақтану процесімен байланысты.

Бұл ойымыздың негізділігін ақпараттандыру және байланыс саласындағы қылмыстық құқықбұзушылықтардың қылмыстылықтың жалпы құрылымындағы үлес салмағы дәлелдейді. Айталық, 2014 жылғы Қолданысқа енген кезден кейінгі кезең ішіндегі көрсеткіштер келесідей: 2015 жылы – 0,046%; 2016 жылы – 0,036%; 2017 жылы – 0,034%; 2018 жылы – 0,025%; 2019 жылы – 0,044%; 2020 жылы – 0,038%. Қазақстандағы ақпараттандыру және байланыс саласындағы қылмыстық құқықбұзушылықтардың қылмыстылықтың жалпы құрылымындағы үлес салмағының осыншалықты мардымсыз болуы жұмысымыздың бірінші бөлімінде айтылған тезисімізді тағы да бір қуаттайды: елімізде қылмыстылықтың бұл көрінісі ресми статистикадан көрініс таппайды, оған қарсы іс-қимылға жеткілікті көңіл бөлінбейді, оның қоғамдық қауіптілігі барабар бағасын алмайды.

Еліміздегі ақпараттық технологиялар саласындағы қылмыстылық пен байланысты жағдайдың қаншалықты ушығып тұрғанына Интернет-алаяқтық туралы сандық деректермен танысу арқылы көзжеткізуге болады (Кесте 4).

Ғаламторды қолданушылар арасында бүкіл әлемге тарап кеткен алаяқтық әдістерінің бірі – «Нигериялық хаттар». Әдістің атауы Нигериядан шыққан иммигранттармен

байланысты. Бұл әдіс бойынша, үшінші елдің резиденті бай елдің резидентіне орынды сылтаумен қомақты қаржы активтерін алуға көмектесуді ұсынады, операция нәтижесінде түскен ақшаны тараптар адал бөлісіп алады-мыс. Интернет-алаяқтықтың жоғарыда аталғаннан басқа да схемалары бар, мысалы, ауру балаларға, діни ұйымдарға, өрттен зардап шеккендерге, жер сілкінісі құрбандарына, балалар үйіне және т.б. қайырымдылық мақсаттарда ақша аудару. Әлемдегі әлеуметтік маңызды оқиғаларды бақылайтын және оларға алғашқылардың бірі болып жауап беретін алаяқтардың әрекеттерінің жеделдігін атап өткен жөн. Мәселен, 2020 жылы пандемия кезінде жұмысынан айырылған қазақстандықтарға 42500 теңге көлемінде әлеуметтік төлем аудару туралы шешім шығасалысымен, әлеуметтік желілерде осы соманы алуға «көмектесу» туралы жалған ақпарат қаптап кетті [2]. Ал ісжүзінде «көмекшілердің» шынайы мақсаты – азаматтардың дербес деректеріне (ИИН, ЭЦҚ, банк картасының номері және т.б.) қолжеткізу.

Кесте 4 – Қазақстандағы 2018-2020 жылдардағы Интернет-алаяқтықтың деңгейі [3]

Жылдар	Алаяқтықтардың жалпы саны	Оның ішінде Интернетте		Абсолютті көсуі/кемуі
		саны	үлессалмағы (%)	
2018	29282	517	1,8	-
2019	32286	7769	24	+7252
2020	33653	14155	42	+6386

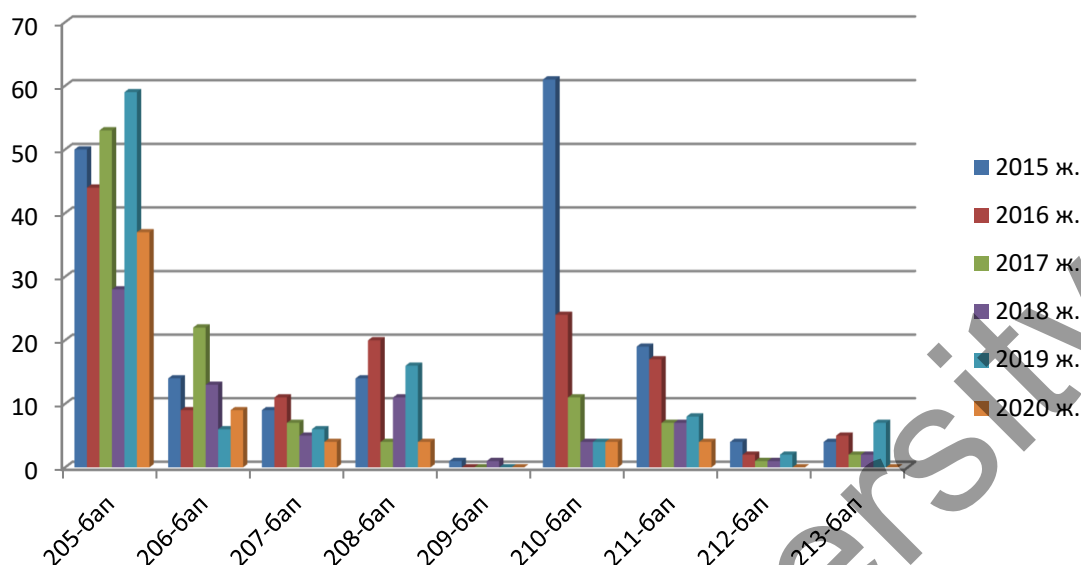
Келтірілген статистика ақпараттық жүйені пайдаланушыны алдау атап сенімін теріс пайдалану жолымен жасалған алаяқтықтың 2020 жылы 2018 жылмен салыстырғанда 27 (!) еседен астам өскенін және оның алаяқтық қылмыстарының құрылымындағы үлес салмағы 1,8 пайыздан 42 пайызға дейін көтерілгенін көрсетіп тұр. Біздің ойымызша, бұл алаңдатарлық жағдай және шұғыл шараларды қолға алуды қажет етеді.

Ақпараттандыру және байланыс саласындағы қылмыстылықтың құрылымын, яғни олардың жекелеген түрлерінің осы қылмыстық құқықбұзушылықтардың жалпы санындағы үлессалмағы туралы мәліметтерді төмендегі кестеден байқауға болады (Кесте 5).

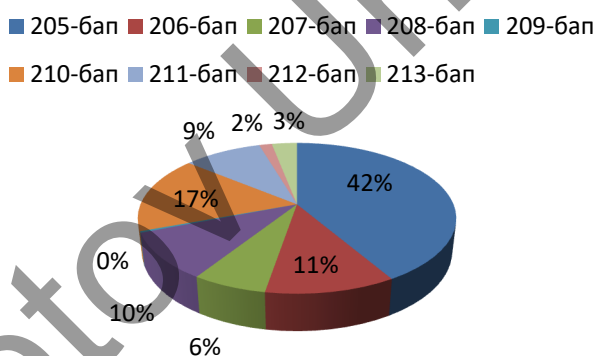
Кесте 5 – Қазақстандағы 2015-2020 жылдар аралығындағы ақпараттандыру және байланыс саласындағы қылмыстық құқықбұзушылықтардың құрылымы (абс. саны /үлес салмағы)

ҚР ҚК баптары	2015 жыл	2016 жыл	2017 жыл	2018 жыл	2019 жыл	2020 жыл
205-бап.	50 /28,4%	44 /33,3%	53 /49,5%	28 /38,8%	59 /54,6%	37 /59,6%
206-бап.	14 /7,9%	9 /6,8%	22 /20,6%	13 /18%	6 /5,5%	9 /14,4
207-бап.	9 /5,1%	11 /8,3%	7 /6,5%	5 /6,9%	6 /5,5%	4 /6,5
208-бап.	14 /7,9%	20 /15,2%	4 /3,7%	11 /15,2%	16 /14,8)	4 /6,5
209-бап.	1 /0,6	-	-	1 /1,5%	-	-
210-бап.	61 /34,7%	24 /18,2%	11 /10,4%	4 /5,6%	4 /3,7%	4 /6,5
211-бап.	19 /10,8%	17 /12,9%	7 /6,5%	7 /9,7%	8 /7,5%	4 /6,5
212-бап.	4 /2,3%	2 /1,5%	1 /0,9%	1 /1,5%	2 /1,9%	-
213-бап.	4 /2,3%	5 /3,8%	2 /1,9%	2 /2,8%	7 /6,5%	-
Жалпы саны	176 /100	132 /100	107 /100	72 /100	108 /100	62 /100

Сурет 4 – Қазақстандағы 2015-2020 жылдар аралығындағы ақпараттандыру және байланыс саласындағы қылмыстық құқықбұзушылықтардың түрлері бойынша динамикасы

Сурет 5 – Қазақстандағы ақпараттандыру және байланыс саласындағы қылмыстық құқықбұзушылықтардың соңғы алты жылдағы жиынтық құрылымы

Ақпараттандыру және байланыс саласындағы қылмыстық құқықбұзушылықтардың ең жиі тіркелетін түрін тұрақты түрде ақпаратқа, ақпараттық жүйеге атап телекоммуникациялар желісіне құқыққа сыйымсыз қолжеткізу (ҚР ҚК 205-бабы) құрайды, ал қылмыстық құқықбұзушылықтардың ең сирек тіркелетін түріне ақпаратты беруге мәжбүрлеу (ҚР ҚК 209-бабы) жатады. Зиянды компьютерлік бағдарламалар мен бағдарламалық көнімдерді жасау, пайдалану атап тарату (ҚР ҚК 210-бабы) қылмысының ақпараттандыру және байланыс саласындағы қылмыстық құқықбұзушылықтардың құрылымындағы үлес салмағы 2015 жылы 34,7 пайызды құраса, бұдан кейінгі кезеңде тұрақты түрде азайып, 2019 жылы 3,7 пайызға дейін кеміген. 2018-2019 жылдары таралу жиілігі бойынша екінші орынға ақпараттық құқыққа сыйымсыз иеленіп алу (ҚР ҚК 208-бабы), ал 2020 жылы ақпараттық жүйенің атап телекоммуникациялар желісінің жұмысын бұзу (ҚР ҚК 206-бабы) шығып отыр.

Ақпараттандыру және байланыс саласындағы тіркелген қылмыстық құқықбұзушылықтардың барлығы сотқа дейін жетіп, айыптау үкімін шығарумен аяқталмайды (Кесте 6). Әдетте қылмыстық істер түрлі егіздер бойынша (мысалы, қылмыстық құқықбұзушылық жасаған адамның анықталмауы) тоқтатыла тұрады атап қысқартылады.

Кесте 6 – Қазақстандағы 2015-2020 жылдар аралығындағы ақпараттандыру және байланыс саласындағы қылмыстық құқықбұзушылықтар жөніндегі істердің қозғалысы [3]

Жылдар	Тіркелгені	Сотқа жіберілгені		Үкім шығарылғаны
		абс. саны	үлес салм. (%)	
2015	176	24	13,6	-
2016	132	29	22	-
2017	107	3	2,8	-
2018	72	6	8,3	1
2019	108	11	10,2	2
2020	62	2	3,2	-

Келтірілген ресми деректер біздің елде ақпараттандыру және байланыс саласында қылмыстық құқықбұзушылық жасаған адамдарға қатысты қылмыстық жауаптылық пен жазаның болмай қоймайтындығы принципі мүлде іске аспайтынын, кибер қылмыскерлер Қазақстанда өздерін еркін сезінетінін айғақтайды.

Көршілес Ресей Федерациясында да осыған ұқсас жағдай қалыптасуда. Компьютерлік қылмыстардың статистикасын зерттеген А.Э. Побегайло бұл қылмыстардың динамикасын арегессивті сипат тән, яғни тіркелген, тергелген және сотқа жіберілген қылмыстық істер саны жылдан жылға кеміп барады деген қорытынды [4].

Ақпараттық технологиялар саласындағы қылмыстық әрекеттер туралы ресми статистикағасыни көзбен қарап, оның осы саладағы қылмыстылықтың шынайы жағдайын қаншалықты дәл сипаттайтыны туралы ойлану керек. Қазіргі уақытта қоғамдық өмірдегі құбылыстар мен үрдістерді сипаттайтын сандық мәліметтер жиынтығы ретіндегі статистика нені білдіреді деген сұраққа бір жақты жауап табу қиын. Қоғамда шынайы әрекет ететін құбылыстардың, мысалы, қылмыстылықтың көрінісіме, әлде өзін-өзі беретін нәрсенің белгілі тарихи ұғымының көрінісіме, әлде n-санды қылмыстарды тіркейтін органдар қызметі нәтижесінің көрінісіме, әлде әртүрлі мөлшерде алынған осының барлығыма, әлде ғылымның аталмыш даму кезеңінде біздің түсінігіміз үшін қолжетімсіз басқа нәрсеме?

Қылмыстық-құқықтық статистика, құқықтық статистика салаларының бірі ретінде, зерттеудің маңызды құралы болып табылады. Ол қылмыстылықтың сандық және сапалық көрінісін сипаттайды, қылмыстылықтың құрылымы мен динамикасын, құқықбұзушының жеке басы туралы мәліметтерді, жекелеген әкімшілік-аумақтық бірліктердегі, экономика салаларындағы қылмыстардың таралу деңгейін, олардың себептерін және т.б. егжей-тегжейлі талдау үшін жағдай жасайды [5]. Қылмыстық статистиканың негізгі мақсаты қылмыстылықты сандық қырынан зерттеу арқылы оның сапалық ерекшеліктерін ашу болып табылады. Аталған мақсатты толыққанды іске асыру үшін статистикалық мәліметтер мейлінше объективті болып, бұрмалауларға ұшырамауы керек.

Біздің елімізде қылмыстық-құқықтық статистика барлық қылмыстық құқықбұзушылықтарды тұтастай есепке алу жолымен жүргізіледі. Дегенмен, қоғамда орындалған қылмысты әрекеттердің барлық жиынтығын қамтып, оларды тіркеу объективті түрде мүмкін емес. Қылмысты әрекеттерді толығымен тіркеу және қылмыскерлердің барлығын жауаптылыққа тарту – адамзат тарихында ешқашан және ешкімнің қолынан келмеген шаруа. Беймәлім (латентті) қылмыстылық барлық елдерде болған, қазір де бар және әрі қарай да бола береді.

Ақпараттық технологиялар саласындағы қылмыстылықты зерттеу криминология ғылымы алдында тұрған өткір мәселердің бірі болып табылады. Соңғы уақыттарда криминологиялық әдебиетте қылмыстылықтың осы көрінісіне назар аударыла бастағанына қарамастан, аталған салада көптеген шешімін таппаған мәселелер жетерлік.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Форма отчета № 1-М «О зарегистрированных уголовных правонарушениях». <https://qamqor.gov.kz/portal/page/portal/POPageGroup/Services/Pravstat>
2. Мошенничество на фоне Covid-19: казахстанцам предлагают помочь получить 42 500 тенге или отсрочку по кредиту. <https://inforburo.kz/novosti/moshennichestvo-na-fone-covid-19-kazahstancam-predlagayut-pomoch-poluchit-42-500-tenge-ili-otsrochku-po-kreditu-104809.html>
3. Форма отчета № 1-М «О зарегистрированных уголовных правонарушениях». <https://qamqor.gov.kz/portal/page/portal/POPageGroup/Services/Pravstat>
4. Побегайло А.Э. Борьба с киберпреступностью: Учебное пособие. Ун-т прокуратуры Рос. Федерации. – М., 2018. – 184 с. - С.101.
5. Рак И.П., Образцов Д.В., Селезнев А.В. Уголовная статистика: Учебное пособие. – Тамбов: Издательство ТГТУ, 2009. – 80 с.